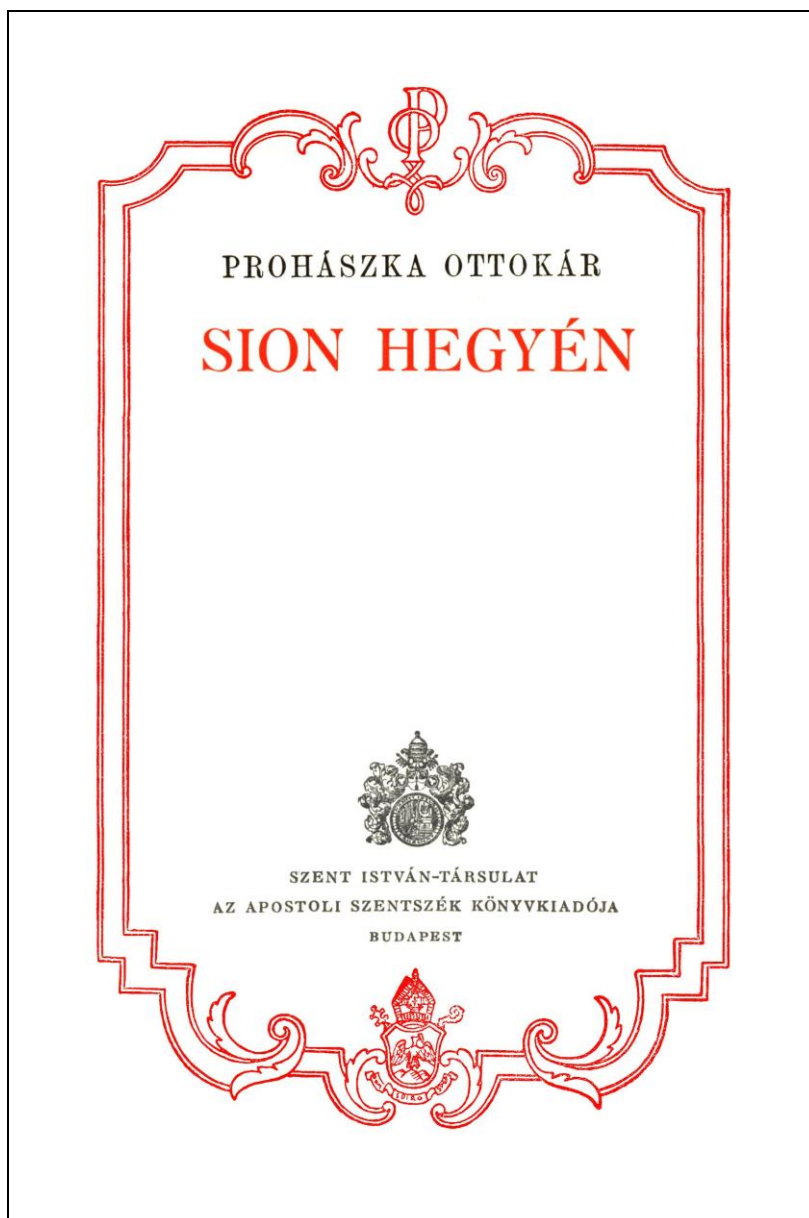

Prohászka Ottokár

Sion hegyén

Mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyar nyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Impresszum

Prohászka Ottokár
Sion hegyén

Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkáinak 25. kötete

Nihil obstat. Nr. 2880. Dr. Theophilus Klinda, censorum praeses. Imprimatur.
Strigonii, die 6. Augusti 1929. Dr. Stephanus Breyer eppus, vic. gen. ad. int.

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái-nak (szerkesztette: Schütz Antal, kiadta: Szent István Társulat, 1929) 25-ik kötetének anyaga. Nem tartalmazza a könyvvégi *Betűrendes tartalommutatót*, amely mind a 25 kötetre vonatkozik.

A helyesírást, kevés kivétellel, a maihoz igazítottuk. Például a következő igazításokat végeztük az eredeti szövegben: katolikus → katolikus, programm → program, himnus → himnusz, ethika → etika, épen → éppen, theológia → teológia, pathosz → pátosz.

A könyv szövegét P. Mityók János vitte számítógépbe.

Tartalomjegyzék

Impresszum.....	2
Tartalomjegyzék	3
Bevezetés.....	5
Schütz Antal: Prohászka pályája.....	7
I. Itt az írás... ..	7
II. Tanulóévek	14
III. Sion hegyén.....	24
IV. Az ország apostola	34
V. Megpróbáltatások között.....	50
VI. Romok és építés	62
VII. Cursum consummavi.....	70
VIII. „Prohászka”	78
Szent István népe	90
Szent idők	90
A szentéj kerubja (1906).....	90
„Övéi be nem fogadták.” (1906)	92
A mélység ereje (1908).....	94
A legnagyobb karácsonyi ajándék (1911)	96
Karácsonyi emberek, karácsonyi nemzetek (1914).....	97
A karácsony pedagógiája (1915).....	99
A jobb jövődőség békéje (1915).....	101
„Békesség a földön.” (1915)	103
A békevág karácsonya (1917).....	109
Betlehemi furulyaszó (1921).....	111
A karácsonyi testvériség (1922).....	113
Világfoglalás, testvérülés (1922)	115
Az igazi karácsony (1923)	117
A falu karácsonyfája (1924).....	119
Dicsőség – békesség! (1924)	121
A gazdasági fölszabadulás betlehemi csillaga (1925).....	123
A szövetkezés karácsonyfája (1926)	125
Ami boldog újévet hoz... (1907)	127
In cruce salus (1916)	130
A föltámadás gyermekei (1905).....	134
A húsvét és a szövetkezetek (1924)	136
Pünkösdi gondolat (1898).....	137
Pünkösdi tűz (1899).....	139
Harc az életért (1902)	141
Világfejlesztő pünkösdi (1923).....	143
Múlt és jelen.....	146
Az Isten országa (1904).....	146
Előre a lilomos zászlóval! (1904)	148
A magyar katolicizmus vértanúi (1905)	149
Pázmány (1905)	152
A keresztény öntudatról (1906).....	154
Márciusi ifjúság (1907)	156

Munka és becsület (1907).....	158
Az imádás és szorgosság ötvenéves jubileuma (1910).....	160
Mi és a modern irányzatok (1911)	163
Családaink a háborús időben (1914)	164
Hervadt tulipán – örök árvalányhaj (1917).....	166
Tündöklő, duzzadó vitorlákkal (1920)	169
A gubernátor hivatása (1920).....	171
Fölényes öntudatunk (1923)	174
A kereszténység s a reneszánsz májusa (1924).....	176
A hercegprímás aranymiséjén (1924).....	179
Múlt és jelen.....	181
Szent István.....	183
Szent István király (1898).....	183
Tiszteljéd atyádat... (1902)	185
Isten óriása (1905).....	187
Magyarok apostola (1908).....	190
Szent István király műve (1909)	193
Szent István király és nemzete (1916).....	196
Az ideális embertípus (1917)	198

Bevezetés

Ennek a kötetnek az a rendeltetése, hogy foglalat és tornác legyen: foglalata annak a forrásnak, mely a magyar Sion hegyén fakadt nekünk Prohászkaiban, mely sűrített formában itt még egyszer föltárja összes értékeit; és tornác, nyitja annak a szellemi forrásnak, mely Prohászka műveiből buzog, hogy szükség és igény szerint könnyebben lehessen meríteni belőle.

Prohászka Ottokár 1926-ban

Ezért mindenekelőtt végigvezet *Prohászka pályáján*, hogy megfelelő keretbe állítsa a műveket. Prohászka írásainak kulcsa ugyanis az egyénisége és élete. Meg kellett tehát mutatni, mi az az ember-éthosz, mely Prohászkaival megjelent köztünk; de ki kellett nyomozni azt is, hogy ez az éthosz, a prohászka ember-eszme az embersors mily változatain át bontotta ki teljes tartalmát. Meg kellett tehát kísérelni egy életrajzot, sőt ennél többet: szellem-rajzot és szellemi fejlődés-rajzot; bármennyire tisztában vagyok vele, hogy e feladat kielégítő megoldásának még nincs itt az ideje, mégis valamilyen kulcsot adni Prohászka

műveihez, ill. élete művéhez jobbnak látszott, mint zárt ajtók elé állítani vagy álkulccsal való kísérletezésre bízni az olvasót. Forrásaim voltak a művek, elsősorban természetesen a naplók és személyes megélés. Hálás vagyok sok önzetlen segítségért; különösen a gyermekkorra vonatkozó adatokért a megboldogult püspök húgának, özv. Nagy Alfonzné úrnőnek.

A kötet második része olyan dolgozatokat tartalmaz, melyeket ugyan szerkesztői kényszerűségek sodortak ide, melyeket azonban a merő külsőséges együttlétnél mélyebb egységbe kapcsol a tartalmi s a formai rokonság. Ezek a dolgozatok ugyanis azon a területen mozognak, hol az Isten-szeretet és hazaszeretet, a katolikum és magyarság fölséges, termékeny egységbe folynak, hol Isten országának egy tartománya a legeszményibb akarásban mutatkozik be: mint *Szent István népe*. Valamennyit jellemzi a témának sajátos, prohászkaai kezelése: a szempontok és gondolatok eredetisége és mélysége, a lendület egyéni ereje, az új világokba emelő szemléletesség; valóban alkalmasak arra, hogy Prohászkaat megfelelően reprezentálják.

Végül a *betűrendes tartalom-mutató* arra van hivatva, hogy a gyakorlati használat számára közvetlenül hozzáférhetővé tegye azt a rengeteg gondolatkincset, mely a 25 kötetben föl van halmozva. Csak olyan vezérszók kerültek bele, melyek érdemlegesen vannak tárgyalva, legtöbbje egy-egy bekezdésben vagy lapokon keresztül; ezért az olvasónak a mutatóban megjelölt lapon túl is kell néznie. Prohászka gondolatvilágának gazdagsága és eredetisége egyrészt, a vezérszavak megválasztásában elkerülhetetlen alanyiség másrészt, szolgáljon mentségül, ha ez a tartalom-mutató sem lesz jobb, mint társai: ha az olvasó akárhány esetben megállapítja, hogy minden benne van, csak éppen az nem, amit keres. Aki azonban nem restell szinonim szavak alatt is keresni, aki hellyel-közzel az egyes kötetek tartalom-jegyzékét is segítségül hívja s emellett kissé beletájékozódik Prohászka gondolatvilágába, annak mégis hasznára lehet, és legalább meg szolgálja azt a szenttamási igazolást: *Melius est eos sic esse, quam omnino non esse*.

S ezzel forma szerint is rákerült a zárókő Prohászka összegyűjtött munkáinak kiadására. Ami ezután még kiadásra vár, az a leveleken kívül a kéziratokból, stenogrammból, elmaradt kisebb alkalmi cikkekből és ismertetésekből összegyűjthető gondolatok. Mind ezek, mind a levelek azonban kénytelenek megvárni a kedvezőbb időt.

Nem kevés munka és áldozat hozta létre ezt a kiadást. Mérhetetlenül több van lefektetve magába a műbe: egy gazdag, jámbor, apostoli életnek szíve-vére és Istenért égő lelke. Adja a Szentlélek Úristen, hogy belőle minél több keljen életre azokban, akiknek szánva van, és az olvasók megkapjanak valamit abból a kegyelemből, mely a kiadónak hálás lelkére oly bőven áradt.

Budapest, 1929. júl. 31.

Schütz Antal.

Schütz Antal: Prohászka pályája

I. Itt az írás...

A következő nemzedékeknek elsősorban az Összegyűjtött Munkák mondják majd meg, ki volt Prohászka. Más, ami az unokáknak beszélni szokott letűnt nagyokról, itt néma vagy igen szűkszavú. Hatalmas intézmények nem őrzik nevét; egyéniségét és működését – a kortársak bámulatának és elragadtatásának tárgyát – lassan belepi az idők pora. S kérdés, támad-e majd életírás is, mely megküzd a feledés hatalmával, írásainak azonban lesznek olvasói, míg a Duna-Tisza táján laknak, akik magyar nyelven keresik kifejezését az ember örök vívódásainak és vágódásainak.

És ezek vajon mit olvasnak majd ki Prohászka műveiből? Akik belenéznek hosszan, mélyen, látni vágyó szemmel abba a betű-árba, hol sorok és lapok és kötetek hullámokként torlódnak egymásra: azoknak végül is milyen kép jelenik meg a sorok között és mögött?

Gondolom, mindenekelőtt reájuk borul *a teljesítménynek nagysága*, mely szinte szédít arányaival és gazdagságával. Az a 25 kötet megannyi hosszmetesz; úgyszólván mindegyik egy új vonását mutatja be Prohászka szellemének.

Aki kézhez veszi az első köteteket (1 2),¹ régifajta, bár finom veretű teológust sejt. A következő kötetekben (3 5) azonban már teljesen új hang üti meg fülét: itt a modern apologéta áll ki a természettudomány, bölcsélet és kultúrműveltség teljes fegyverzetében, aki ismeri a mai ember lelkének minden vergődését és útvesztőjét, s aki a régi szent kereszténységet úgy tudja bemutatni mint orvosságot és életutat. Aki aztán beleütközik tudományos folyóiratokban megjelent bölcséleti és hittudományos dolgozataiba, melyek egy majdnem ötvenéves irodalmi munkásság egész tartamát ölelik föl, abba a hiedelembe eshetik, hogy itt egy éles elméjű, bő erű gondolkodóval van dolga, aki a metafizika és ismeretelmélet örök problémáit szövögeti maga-feledő tárgyba-merüléssel (14), aki Isten-adta spekulatív tehetségének sastekintetét nem fél a kinyilatkoztatott nagy titkoknak is napjába mereszteni (15): tudós, akiben szerencsés szintézisben egyesül a tudományos múltnak termékeny tisztelete s a jelen kérdései iránti nyílt tekintet és szívós elemző, elmélyedő tehetség.

De csakhamar nagy ámulatára arra ébred, hogy itt voltaképpen egy misztikai mélységű és tűző imádkozóval van dolga, aki a lelkiélet régi nagyjainak, egy Szent Bernátnak, Assisi Szent Ferencnek, Szent Gertrudnak, Katalinnak, Teréznek bensőségével és gyöngédségével tud fölolvadni a hit nagy tényeiben és titkaiban; aki azonban egyúttal biztos kézzel tud keresőket és tapogatózókat is hitre, magába-szállásra, krisztusi életre vezetni (6 7 19 24).

Ha erre beleringatná magát abba gondolatba, hogy itt egy a világtól elzárkózó modern remetére és aszkétára akadt, aki nyilván imádság és tudományos kontempláció közt osztja meg idejét, nyomban tudomásul kell vennie, hogy Prohászka mindenestül benne áll korában és környezetében. Nincs ennek a kornak egyházi, társadalmi, szociális, nemzeti, sőt politikai kérdése és eseménye, nincs kultúrproblémája és ténye, melynek jelentőségét ő meg ne látná, velejét föl ne tárná és felülről jövő megvilágítását meg ne adná. Korunk lelkét (10) a vátesnek biztonságával érezte ki és éreztette meg; a kor akarásaiban, tétovaságában és tapogatózásaiban iránytű (22) a szava; az eminenter modern probléma, a mai szétszaggatott társadalom legégetőbb kérdése, a munkáskérdés nem hagyja pihenni (11 22). De nincsenek lánglelkétől távol a konkrét napikérdések sem, amint azokat egy nép élete folyton fölveti;

¹ A zárójeles számok az Összegyűjtött Munkák megfelelő köteteire utalnak; ami vessző után jön, lapszámot jelez.

beleáll itt is az igazság napszámába (21); s a szárnyaló gondolkodó, a halk járású elmélkedő, az előkelő hangú esszéista könnyű fegyverzetű, mindig kész, mindig csattanós publicistává lesz.

De a napi igényekbe belekapcsolódó tevékenysége közepett is hű marad lelkivezetői tisztéhez: a nagy fordulók és események alkalmával mindig megtalálja azokat a gondolatokat és vonatkozásokat, melyek azokat igazi ünnepekké avatják (12 25); az Úr házáért (20) védelemre, irányításra, építésre mindig készen állt; atyai lelke sürgeti, hogy híveinek fáradhatatlanul szegje az evangélium kenyerét (9). A ragyogó esszéista és magányos magaslatokon járó gondolkodó megmutatta, hogy tud a szó legnemesebb értelmében néptanító is lenni.

S mindezt a munkásságot még egyszer összefogja beszédeiben és előadásaiban (13 17 18 22 25). Gazdag lelkének összes melódiáit itt mintegy újra eljátssza, más fekvésben, az élő előadásnak húrjain. Amit a fáradhatatlan gondolkodó, a lángoló lelkű imádkozó és apostol a magányban megérlelt, az itt az étellel való közvetlen érintkezésben, az életszerűségnek és a fakadó mának üdeségével és erejével még egyszer elvonul előttünk csodálatos képsorozatban: Prohászka az esztergomi szeminárium kápolnájában kispapjai közt, a bazilikában a prímás és káptalanja előtt, a környék falusi templomaiban; azután az országnak úgyszólván minden nagyobb templomában, elsősorban a budapesti egyetemi templomban és majd minden városnak előadó termében, elsősorban megint a katolikus nagygyűlések izzó levegőjében – és ontja szakadatlanul, meg nem fogyatkozó bőségben és frissességben szellemének kincseit minden rendű és rangú hallgatóságnak.

De ha ennek alapján meggyökeresednék, még pedig joggal, az a fölfogás, hogy íme egy Isten kegyelméből való apostol, a katolikus életfölfogásnak és életalakításnak apostola, aki ritka szellemét és szónoki képességét teljesen ennek a hivatásnak szolgálatába állítja: ezt a képet megint ki kellene egészítenie új és nem várt vonásokkal, mikor kézhez veszi a Magasságok felé-t (8), vagy az Utak és állomások-at (16). Itt ugyanis megjelenik egy egészen sajátos költő és szemlélő, aki lelkét tágra kitarja az élet, a természet, a történelem, a hitvilág minden hatásának, mindent bevon fogyhatatlanul gazdag képzeletének káprázatos, eredeti színeivel, át meg átszővi sokhúrú, tengermély, szenvedelmes és egyben szent érzelmi életének aranyszálaival; imádságos lélek, tele a természetfölötti világ ihletéseivel, azonban a teremtesnek is minden érintésére rezonál; s emellett tökéletes művész: elmélkedő, borongó, omló, olvadó, táguló, égbefeszülő lelke minden rezzenésének tud szinte fogható, testszerű kifejezést adni. Persze ezt a sajátos alakító erőt és költőiséget nem lesz nehéz megtalálni az előző művekben sem, különösen gazdag ereken az Elmélkedésekben, a Föld és ég-ben, a Diadalmas világnézetben és a beszédekben.

És ez a Prohászka – keveset mondok, ha azt mondom: a költő Prohászka – megint koncentrált kiadásban jelen meg a naplókban (23 24). És ide torkollanak az író Prohászka gazdagságának összes folyamai; itt fakadnak, hullámszanak, tornyosulnak összes problémái; itt pattannak, rügyeznek, lombosodnak élményei és meglátásai; itt tárul föl az apostol és vátes műhelye; itt nyílik meg az askéta és misztikus benső kamarája.

S itt újra és élesebb vonásokban, mert kisebb területre szorítva élénk döbben, hogy ez a tartalmi gazdagság nem parttalan szétömlés; annak van biztos medre és határozott sodra. Prohászka nem írt és nem szólt olyant, ami nem a szó legmélyebb és legegységesebb – katolikus – értelmében vett istenességet szolgált. Isten, még pedig a kinyilatkoztatás Istene, aki a teremtes útján és mérhetetlenül fölségesebben a kinyilatkoztatásban, Jézus Krisztus, az egyház, a kegyelem útján a világosságra és életre szomjas embereket mind hívja a Szentháromság örök életközösségébe: ez az az *iránypont*, mely felé konvergál Prohászka minden problémája, minden gondolatszövése, minden írása.

Ennek az extenzív gazdagságnak megfelel az intenzív. Akármely kötetet üjtük föl, szinte elnyom a témák változatossága, az egyes témáknál a gondolatoknak és szempontoknak

bősége, és ami talán még meglepőbb, a tárgyalásnak teljes szakszerűsége. Ha az ember a Föld és ég-et forgatja, az a hiedelme támad, hogy itt egy teológus életének szabad óráit rászánta, hogy a geológiának annyira idegen területébe teljes biztonsággal beledolgozza magát, mint pl. tette a dogmatikus J. Pohle a csillagászatban. Ha, mondjuk, a Kultúra és terror-t veszi elő, meglepetve látja, hogy itt egy teljesen fölkészült szociológus beszél; az Ünnepnepok-ban az irodalom, művészet, a kor és történelem nagy emberei és eseményei részesülnek éppenséggel nem dilettáns méltatásban, így minden egyes kötet Prohászka szellemi organizmusának egy-egy hosszmetszete, mely egy egész embert mutat: teológust, filozófust, elmélkedőt, gyakorlati lelkipásztort, szociológust, nemzet-irányítót, kultúrfilozófust, felsőbbbbséges esszéistát, vátest, költőt, misztikust, szellemes utazót és talpraesett publicistát s felsőbbbbséges szónokot a szónokság egész területén: homiléta és egyházi ünnepi szónok, konferencia- és lelkigyakorlat-vezető, ünnepi kultúr-szónok, szövetkezeti agitátor, politikai debatter, értekező előadó.

Hiányzanék egy lényeges vonás ebből a gazdagságból, ha a Prohászka életén vagy életének nagyobb szakaszain áthúzódnó irodalmi hosszmetszetek mellett elfeledkezünk a keresztmetszetekről, ha a kronológiai adatok során nem keresnők, miről írt és szólt pl. 1896-ban vagy 1906-ban vagy 1920-ban. E mellett nem kell figyelmen kívül hagyni, hogy Prohászka nem veszi igénybe az írónak azt a jogát, hogy kiírja önmagát. A nyilvánosságnak szánt kész írásaiban ezt úgyszólván nem teszi soha; az utólag kiadásra került előadásokban is föltűnően ritkán.

Az Összegyűjtött Munkák áttekintésében Prohászka szelleme fejedelmi folyamnak tűnik föl, melynek fölszínén tükröződnek a nagy lét- és életproblémák hegyláncai, a lelki elmélyedések völgyei és szakadécai, a legtisztább költészet ligetei; medrében fakadnak az élet forrásai, beléje torkollanak a hit és egyház, az élet s természet nagy tanulságai és adottságai; árában mindez új szépségbe és erőbe öltözik és ellenállhatatlanul sodródik torkolata – Isten felé.

Ennek a folyamnak tükréből határozott vonásokban emelkedik ki Prohászka *írói képe*.

Ami ezen a képen már a kortársakat első tekintetre megragadta, és ami mindannyiszor belenyilallik majd a későbbi olvasóba is, valahányszor egy-egy jellegzetesebb írása kerül kezébe (pl. a Diadalmas világnézet, Magasságok felé, Elmélkedések, egy beszéd főként az 1900-as évektől kezdve, egy napló-darab különösen 1911-től kezdve), mindig az a megállapítás: ilyen íróval még nem találkoztam; itt egy új szellem nyilatkozik meg: új, de nem vásári; eredeti, de nem eredetieskedő; más mint a többi, de nem csinált, hanem tősgyökeres, teljes és egyöntetű; épp ezért megfog és nem ereszt többé; sebet üt mint Amfortason a szent lándzsa, mely meg nem gyógyul többé, hanem a szent Grál betegségévé tesz.

Mi az az új, ami Prohászka kortársaihoz az élő egyéniség nyelvén szólott, és ami írásaiból is halványabban bár, de plasztikus körvonalakban lép elénk?

Irodalmi bemutatkozása és kibontakozása idején, a századfordulókör mindenesetre új volt szellemi világának az a végtelenre beállított perspektívája, mely mint bizonyos barokk mennyezet-festések, minden konkrét mozzanatból a hitnek távoli és mégis oly közeli titokzatos világába vonzott. Új volt a katolikumnak mint egyetemes életelvnek az a következetes és diadalmas fölvonulása az egyéni és közösségi létnek egész vonalán, mely a jozefinizmusból még ki nem lábolt és a liberalizmusban megrekedt magyarok lelkére mint az elfeledett szülőfalunak újra megszólaló harangszava hatott. Új volt a természetfölötti életnek az a közvetlensége, mely Prohászka minden szavából és gesztusából az átélt és el nem disputálható valóságnak erejével szólt. Prohászka úgy állt ott a kortársak előtt, mint aki más világból jön, alakjában és arcán a hosszú, kemény aszkézisnak félreismerhetetlen karakterével, szemében az elmélkedőnek misztikai csillogásával, hangjában a küldetésnek

sajátos akcentusával, mely varázserővel tudta életre kelteni a lelkekben a rég elhalt mennyei honvágyat.

Mindez új volt – nálunk. Hanem ami szerencsésebb országokban is az igazán újnak, az érték-gazdagodásnak erejével hatott volna, ami tehát Prohászka újszerűségét az abszolút értékek szférájába emeli, az a látásnak és kifejezésnek eredeti és művészi tökéletességű módja.

Prohászka tágra nyílt, tiszta gyermekszemmel és egyben nem hunyorgó sastekintettel nézett a valóságok világába, – hogy testi szeme még 69 éves korában sem ismert szemüveget, itt szimbólum, – még pedig a teljes valóságba: abba is, mely a természetben, az életben és történelemben táruul föl színpompával és változatossággal mindenkinek; de abba is, mely belül, a lélekben fakad és hullámszik, küzd s halódik és újra támad, és magasba tör és mélységekbe száll; abba is, mely természetben és történeten túl nyílik eszmék, erők és elvek alakjában és az őselvbe torkollik: a metafizikai világba; és abba is, sőt elsősorban abba, melyet a hit világossága láttat meg, melyet a szentírás és az egyháznak immár közel kétezeréves élete mutat be s a megtestesült Ige fog össze mint nap és forrás és gyökér: a természetfölötti világba. És Prohászka meglátta e világok titkos rokonságait és összefüggéseit, meghallotta egybecsengésüket; és géniusza ezt a szédítő harmóniát meg is tudta szólaltatni. Meg tudta szólaltatni úgy, hogy e nagy harmóniáknak sejtelmét vagy legalább vágyát föl tudta ébreszteni másokban is.

Az ő szemében a természetnek minden jelensége, az életnek minden jelene metafizikai és kegyelmi valóságoknak lett szimbóluma – Alles Vergängliche ist nur ein Gleichnis –, sőt több: valamilyen megtestesülése, mely fogható, sokszor egészen hétköznapi valóságában, de épp ezért plasztikus szemléletességben, test-lelki természetünk minden húrjával együttzengő hangon beszéli, lehel, illatozza, sugározza azokat a hitbeli és metafizikai valóságokat, melyek a legtöbb mai ember lelke előtt elmosódottak és ezért határtalan távolban ködlenek. Az ő alakításában a hitnek tanításai és tényei, a hitéletnek igazságai és eszményei és igényei, a másvilág tájai és lakói fogható közelségbe léptek, szinte testben járó személyes lényekké lettek, melyek a lélekre szinte ráborulnak és gyöngéd erőszakkal vonják a maguk világába. A legtöbb ember számára néma a hit világa; itt egyéni hangokon szólal meg; a légiesnek hitt és ezért könnyen ignorált vagy éppen letagadott vallási igazság itt el nem disputálható valóságnak, sőt az igazi, mélyebb, maradandó, gazdagabb valóságnak bizonyul: Das Unzulängliche, hier wird's Ereignis. Csak tessék elmerülni egy-egy nagybőjti elmélkedésben, az 1922 óta írt naplókban, A Pilis hegyen-ben!

Ezt a sajátos látást modern pszichológiai szóval úgy kell jellemeznünk, hogy *eidétikus* világ-nézés. A kép, εἶδος, itt nem hideg másolat, hanem a szellemi tartalomnak közvetlen, eleven, plasztikus megtestesítése: miként a finom struktúrájú test minden vonalával és vonatkozásával, minden alakulatával és mozdulatával a léleknek közvetlen kifejezése és sugárzata. A képek itt életet lehelnek és – minden élmény képekbe öltözik. Ez az eidetizmus, minden igazi művészi tehetségnek és alkotásnak gyökere, jellemzi Prohászka az író egészen kivételes arányokban. A pszichológiai és esztétikai kutatásnak itt nyílt tere van – hálás tér!

Az eidétikus látás azonban a művészi kiválóságnak szükséges föltétele ugyan, de nem elég hozzá. Kell ide még megfelelő kifejező akarat és erő; s Prohászka ez is szokatlan mértékben volt meg.

A legegyszerűbb kifejező eszköz, mely az eidétikusnak úgyszólván veleszületett öröksége: a metafora. Prohászka e tekintetben újító számba megy a magyar irodalomban; de itt is várja avatott felfedezőjét. Az ő kezében a szók és kapcsolatok úgyszólván újjászületnek; fölolvadnak alakító hevének tüzeiben és új zománccal és új verettel kerülnek ki onnan. A legegyszerűbb népies szólások is egyszerű parasztruhájukban beállítanak a metafizikai és hit-eszmék tróntermébe és ott meglepő biztonsággal mozognak; nemcsak, hanem új színeket és új életet visznek be. Óriási átfogó és kombináló ereje folyton új kapcsolatokat teremt, sokszor

a legtávolabbeső dolgok közt; közismert jelenségeknek és irodalmi utalásoknak is meglepő új jelentéseket ad; mindig üde és csattanós asszociációja bármikor nem várt fordulással a gondolat vagy hangulat világának egészen más tájára tud átcsapni – ebben gyökerezik, amit Prohászka szellemességének lehet mondani, ami nála sohasem keresettség vagy csillogni-akará.

Eidétikus szemlélete arra képesíti, hogy mindenütt, tényeken és témákon eredeti vonásokat lásson meg, nevezetesen olyanokat, melyeken tisztán tükröződnek egyetemes értékek; ezeknek kiemelésével aztán szinte szoborszerű plaszticitást tud adni képeinek. Illusztrálásra szolgálhat pl. Márianosztra (8,47), vagy a híres tulipán-beszéd eleje (13,334). Két rövid idézetet nem tagadhatok meg magamtól: „A világ forog, hol gyorsan, hol lassan; néha meg oly gyors iramban perdül az idők kereke, mint az óráé, melynek fölhúzott sulyka rohamosan leszalad s egyszerre tizenkettőt mutat. Éjfél-e vagy delet? A szerint, amint nézzük. Némelyek éjfél, mások delet látnak a mi világ-elváltozásunkban is” (22,199). „A liberalizmus a hitetlen tudomány fattyúja, melynek fejébe nyomták a múlt század forradalmaiban a frigiai sipkát, s mikor a forradalmak elültek, frakkot és cilindert adtak rá, s megtették alkotmányos miniszternek” (21,191). No de ilyeneket ezer szám lehetne idézni!

Teljes biztonsággal kezeli a legkülönbébb kifejező formákat; rendelkezésére áll a könnyed oktató előadás, melyben fesztelen gondolatszövessel, a főgondolatoknak sohasem unalmas vissza-visszaidézésével szinte belénk lopja mondanivalóját (kitűnő példák a Föld és ég-ben, a szociológiai értekezésekben: 10 11 14 15 20 21 22) – csak a szinte matematikai merevséggel haladó szófukar értekező stílus nem áll génuszához; de egyformán engedelmeskedik neki a dithirambusi lendület és szónoki áradás, a vízió, elbeszélés, kép, leírás, párbeszéd, önvallomás. Legsajátosabb írói jellege egészen eredeti, tőle alkotott irodalmi formában is jut kifejezésre, melynek számos példáját adja a Magasságok felé; legtisztább típusa A Pilis hegyén.

A *művészi egységet* megteremti nála egy jellegzetes és egészen eredeti ritmusosság, melynek ezek a fő elemei: a kifejezés alapelemeinek numerózus rövid egységekben való halmozása, többnyire bővítő vagy ellentételes menetekben; az eidétikus alapélménynek fakadás- és bokrosodásszerű szerves továbbvitele; a művészi önkorlátozás, mely a mondatok, sokszor a kifejezések között szándékkal réseket hagy, melyeken át az ember ellenállhatatlan vonzatással önmagába és a végtelenbe kényszerül tekinteni; a nagyobb részeknek klimaxszerű fölépítése és befejezése. Az egészet pedig átjárja az alapélményből mint gyökérből és forrásból folyton föl-föltörő életlűktetés, melyet csak az egészséges fiatal szervezet palpitációjával tudok párhuzamba állítani; eleven vibráció rezeg és remeg az egészen, mely azonban nem kápráztat; haladó, törtető ütemesség ragad magával, mely sürget, de nem idegesít; szóval egy egészen egyéni életritmus. Ez különben jellemzi Prohászka egész lényét, nemcsak írásait, hanem kezeírását és járását és beszédjét; s annyira jellegzetes, hogy akibe egyszer belezsongott, már pusztán erről megismeri Prohászka hiteles írásait, sőt az esetleges idegen elemeket is nyomban ki tudja választani.

Ez a ritmusosság annyira kivágódik Prohászka legszebb írásaiban, hogy az ember kísértésbe jön versnek minősíteni. S csakugyan lehet kérdezni: Miért nem próbálkozott *verssel* az a Prohászka, aki egy irodalmi formát sem utasított el magától, és aki értő lélekkel idézi a halálra készülő Sokrates vers-írását (23,290).

A feleletet abban kell keresnünk, hogy Prohászka mint író is Krisztus követe, aki lelkeket akar nyerni. Orpheusnak tudta ő magát, aki a vergődő modern embert tapogatózásának és kínjainak alvilágából a kinyilatkoztatás éltető napfényére hívogatja. Ő tehát nem olyan éneket énekel, mely neki magának gyönyörűség, hanem, amelynek hangjaira bűnös lelkek indulnak. Ez az akarása egész lényében, írásaiban is, mint hódításra kiinduló lendület, mint keltegető és hívogató elevenség, mint magával sodró báj és erő jelentkezik, mely körülzsongja, hullámozza, viharozza a lelket: valamely hullámába vagy örvénylésébe okvetlenül bele kell

kerülnie. Ehhez a földadathoz nem igen áll a kötött mértékek koturnusa és zubbonya. Aki lelkeket akar fogni a magasabb életre, az nem lehet ugyan el ama hódító varázs nélkül, melyet csak a múzsák adhatnak, de nem engedheti magát láncba verni, ha az mindjárt rózsalánc volna is.

Különben is kérdés, vajon a mai életnek vágató árja meg tud-e, meg akar-e húzódni abban a szűk és sokszor meredek mederben, melybe belekényszerítik a kötött formák? A modern költészet nem azért vágyódik-e a szabadabb formákba, mert gazdagabb és gyorsabb ütemű tartalmának hajlékonyabb és tágabb keretet keres? S Prohászka itt is, mint annyi egyéb téren nem úttörője és elő vételezője-e jövő fejlődéseknek?

Prohászka nagy író. Nyilván a legnagyobbak közül való, kiket magáénak vall a magyar irodalom, hol hivatva van egészen külön helyet foglalni és alighanem hosszú időig versenytárs nélkül betölteni; de világirodalmi relációban is a vallási irodalom legnagyobbjai közül való, kit egy Szent Ágostonnak, Pascalnak, Newmannek melléje, részben föléje kell helyezni. Mindazáltal az utókor egyoldalú képet rajzolna róla, ha őt csak mint író akarná méltatni; éppen úgy, mint kortársai közül is sokan az eltorzításig egyoldalúan ítélték meg, mikor egyszerűen nagy szónoknak minősítették. Prohászka ugyanis nagy írói képessége és teljesítménye dacára sem tartozik azok közé, kik egyéniségük egész tartalmát vagy akár csak a javát is mindenestül beleviszik írásaikba.

Tagadhatatlan, hogy megvolt benne az írói pátosz. Ambícióval, lelki szükségből, gyönyörűséggel írt. Legkeservesebb óráit azzal jellemzi, hogy az írás nem megy és nem ízlik (23,270; 24,59). Az írás kísérté húszéves korától haláláig. Be volt állítva rendes napi munkának, kitöltötte legértékesebb óráit. Ha nem volt útban, a kora reggel két első órája után, melyet mindig elmélkedés és szentmise foglalt el, 2-4 óra hosszat írt. Erre az írásra készült: a délután szabad idejét, még a sétáját is olvasás és az éppen aktuális téma átélése foglalta el; azt hordozta, érlelte, szálait szövögette magánbeszélgetéseiben is, abba beledolgozta megfigyeléseit, a hallott megjegyzéseket, az esetleges olvasmányokat. Egy-egy jelentősebb írására – ha mindjárt kisebb terjedelmű is volt, mint pl. A Pilis hegyén – példátlan szorgalommal készült; nem sajnált ilyenkor ritka, nehezen hozzáférhető könyveket fölhajtani, szakembereket kikérdezni. A mondott délelőtti órákban aztán az előző napokban megérlelt anyagot leírta, hihetetlen gyorsasággal; ami nyomtatásra volt szánva, azt átdolgozta, akárhányszor 2-4-szer is; a kifejezéseken ugyan ritkán csiszolt, inkább újra fogalmazott némely részt, mást meg áthelyezett, ismét másutt betoldásokat tett; aztán újra tisztába írta az egészet. Már a kilencvenes évek óta, de főként 1900 óta sokfelől kértek tőle dolgozatokat a legkülönbözőbb lapok és folyóiratok; amennyiben nem voltak erkölcsi nehézségei, sohasem mondott nemet és sohasem késett meg. Ha nem volt ilyen vállalt földadata vagy nem dolgozott önálló művön, szorgalmasabban kereste föl naplóját. A legrészletesebb naplóföljegyzéseket ilyen irodalmi pauzáknak köszönhetjük.

Vegyük hozzá, hogy az alakítás lelkének mélyen meggyökerezett igénye és gyönyörűsége volt. A szépet tudta élvezni és becsülni, mint kevesen; az irodalmi szépet is ösztönös célbiztonsággal kereste és találta meg. Fiatal korából vannak írott hagyatékában följegyzések, melyek jellegzetes kifejezéseket és fordulatokat gyűjtenek modern magyar regény- és novella-írókból; naplóiban állandóan följegyez jellegzetes kifejezéseket, idézeteket, fordulatokat; a benne ösgazdagsággal és eredetiséggel fakadó gondolatok és eidétikus élmények szemmel látható törekvéssel keresnek egyre hatásosabb és tökéletesebb művészi formát naplóiban, beszédeiben, de még társalgásában is. Fiatalabbkori napló-följegyzéseiben ki-kitör a vágy rendelkezni a szó hatalmával; már 1883-ban akar sokat és nagyot, de érzi, hogy kifejezése hiányos (23,38); 1886-ban így ír: „Azért van bennem mindig az oly vágy, hogy a hit bennem és szavamban erős, velős és zúzó hatalommal találjon kifejezésre ... De eddig nagy hiányt érzek úgy a gondolat metsző élet, mint a szó csattanós és bő és eleven és folyékony egymásutánját illetőleg. Reményem, hogy ez még megjön; mert különben nem

tudnám okát érzésem ez irányban való tetemes kifejelettségének” (23,87). Írásra mindig volt ideje és kedve, legnagyobb elfoglaltságai közepett éppúgy, mint pihenőben és úton. Az esztergomi időben szenzáció volt a kispapok közt, ha egyszer valakit nem tollal kezében, álló íróasztalánál (62 éves koráig csaknem minden munkáját ott írta!) fogadott.

Mindazáltal Prohászka sokkal hatalmasabb és gazdagabb egyéniség, semhogyan teljes tartalma maradék nélkül elfért volna az írói működésnek keretei közt. Ő maga sem így látta magát. Nincs kétség benne, hogy az írást ő eszköznek nézte a római idejében kialakult apostoli eszmény szolgálatában, és írásainak tárgyát, terjedelmét, sokszor még irodalmi formáját is külső hatalmak, illetőleg célgondolatok szabták meg; s a magyar irodalomnak külön szerencséje, hogy ez egyszer a szándékoltság a pátosszal úgy egyesült, hogy ez a frigy érdekházasságnak soha semmi nyomát nem mutatta.

Érdekes, hogy Prohászka maga nem tartott valami sokat irodalmi tevékenységéről. Napló-főjegyzéseiben tükröződik az egész mindenség és egy gazdag léleknek sokszor fölregeteges, mindig tenger-mély élete; s alig néhány utalás sejteti, hogy e naplók írója filozófiailag, teológiailag, szociológiailag érdekelt gondolkodó és író. Ha helyel-közzel szóba is kerül, irkálásáról, írka-firkáiról beszél. Harmincéves írói jubileumát az öt efféle dolgokban jellemző magától-értetődőséggel veszi; még csak az épp abban az időben nála oly gyakori visszaemlékezésre sem érez indítást. Irodalomról, sajtóról sokszor nyilatkozik, azonban csaknem mindig a lekipásztor és népnevelő szerepében. Tulajdon írásait nem gyűjti; a legtöbbről nincs sem kézirat, sem nyomtatott példány a rendelkezésére. Ha mások elébe hoznak valamit régebbi dolgozataiból, akárhányszor őszinte csodálkozással nézi, hogy ő valaha ilyent is írt. Amilyen odaadással és lelkiismeretességgel készíti elő dolgozatait, annyira a sorsukra hagyja, ha megvannak: a korrektúrázást átengedi másoknak, készséges, de sokszor nem éppen képesített szolgáló szellemeknek; kész dolgait engedi dilettánsoktól gyűjteni, szabdalatni – sőt „átsimítani”. Műveinek kiadási jogával és sorsával szuverén módon nem törődik: alamizsnaként adja annak, aki éppen kéri. Aki magát kizárólag vagy csak elsősorban is írónak tekint, annak valóban „nem ily anyagból kén' szerkesztve lennie”.

Prohászka tehát az író csak egyik, mindenesetre adekvát hajtása egy mélyebb és gazdagabb gyökerű életnek; és épp ezért benne az író is csak egy író-kívüli álláspontból lehet igazában méltatni. Itt az *írónak kulcsa az egyéniség*, melyben ritka szintézissel valósult egy zseniális fokon álló sokoldalú tehetségnek két pólus körül áramló élete: a misztikai távlatokba mélyülő bensőség és önalakítás szenvedelme egyfelől, és a kifelé törő, világot alakítani akarás pátosza másfelől; s mindkét irányban páratlan zseniális alakító erő érvényesül. Itt őseredeti életfakadással van dolgunk, melynek egyik árama az írói tevékenység. Prohászka egyénisége a legnemesebb és legtisztább természeti és természetfölötti életnek remeke, és ennek az életnek egyik sugárzása Prohászka, az író.

Az író Prohászka nyitja tehát Prohászka az ember; az ember, nem sztatikai szemléletben, mintegy megkövült állásban, hanem abban a fakadásban és fejlődésben, mely a teremtettségnek egyetemes alakja és törvénye. Prohászka az író is csak az emberen keresztül tudjuk megérteni, amint az az idő folyamában és a kortörténet árjában született és nőtt és teljesedett. Ez Prohászka pályája.

II. Tanulóévek

Prohászka életidejét a legújabb magyar történetnek két jelentős, és pedig gyászosan jelentős szakasza öleli körül; az ún. Bach-korszak látta születését, a Trianon-utáni megcsönkült Magyarország halálát. Talán azért választotta a Gondviselés ezt a sötét történeti háttérrel, hogy annál fényesebben emelkedjék ki Prohászka alakja és pályája!?

El lehet azon tűnődni, hogy a nagy történelmi megrázkódások sokszor milyen végzetesen sugárzanak bele a kis életbe, a családok és egyesek sorsába. Az a földrengés, mely 1755-ben rombadöntötte Lisszabont, ugyanaznap a Bécs melletti Badenben egy gazda telkén kitűnő meleg kénforrást fakasztott, mely neki kincse, sokaknak mindmáig áldása lett. A Bach-kor is rombadöntötte az önálló alkotmányos Magyarországot, s vele sok-sok magyar érték és remény mintha örökre elsüllyedt volna. S mégis – ez a történelem-rengés fakasztotta az újjraéledő és biztosabb etikai alakulás felé tapogatózó Magyarországnak legbővebb áldás-forrását: Prohászka Ottokárt.

Atyja Prohászka Domonkos, cseh-német földmíves szülők gyermeke, 1817-ben született s mint vadásztiszt került Magyarországra. Pozsonyban egy bál alkalmával megismerkedett az 1838-ban született föltűnően szép, sudár termetű Filberger Annával, egy nyitrai pékmester lányával; megkérte kezét, és mert sem neki, sem menyasszonyának kaucióra nem telt, lemondott katonatiszti állásáról és pénzügyőri felügyelőséget vállalt; és így 1857-ben a 40 éves nyugalmazott cseh származású osztrák katonatiszt házasságot kötött a 18. évét alig betöltött nyitrai, valószínűleg svájci eredetű német polgárlánnyal.

Ebből a házasságból három gyermek született: 1858. október 10-én Ottokár, Nyitrán, az anya szülőházában; 1860-ban Rózsahegyen, ahová az atyát a kormányzat abban az időben áthelyezte, Mária, aki 1890-ben Nagy Alfonz miniszteri tanácsoshoz ment férjhez, és özvegyen él Fehérvárt; 1862-ben Gusztáv, aki kereskedő lett, később a püspök uradalmában volt alkalmazva; a püspök halálakor már nagybeteg volt és néhány héttel később meghalt.

A család újabb áthelyezés következtében 1866-ban Losoncra, három év múlva Nyitrára költözött; innen csakhamar a vorarlbergi Feldkirchbe helyezték át a magyar nyelvben nem jártas tisztviselőt. A közszeretettben álló, szellemes és temperamentumos Prohászka Domonkos itt 1879-ben tüdőizzadmány következtében meghalt – Ottokár akkor Rómában volt mint teológus; az özvegy anyja a lányával Nyitrára költözött rokonaihoz, és ott 1888-ban meghalt gégesorvadásban.

Ezek a külső családi viszontagságok írták elő Prohászka első iskoláztatásának is külső kereteit. Az elemi iskolát 1863 őszén Rózsahegyen kezdte (tanítójára, Moiséra még öregkorában is hálával gondol); a negyedik elemi már Losoncon járta, és ugyanitt a négy osztályos kálvinista gimnáziumban a gimnázium két első osztályát is. Harmadik osztályra Nyitrára került a piaristákhoz, kik közül a buzgó és nagytudományú Csősz Imre igazgató volt rá nagy hatással. Itt édesanyja legidősebb bátyjánál, Felekinél lakott, (tizen voltak testvérek, kiknek egyrésze Felekire, más részük Faludira magyarosította a Filberger nevet), aki tekintélyes kereskedő volt és később Császka kassai püspök jószágkormányzója lett Kelcsén, Zemplén megyében (lásd 8,26). Itt együtt kellett tanulnia a vele egyidős és gyöngébben tanuló Géza unokaöccsével. Az ötödik osztályra 1871 őszén alapítványosként Kalocsára került a jezsuiták konviktusába. Itteni tanárai közül különös hálával volt az igazgató, P. Votka és magyar tanára P. Raile iránt. A hatodik osztály elvégzése után 1873 őszén fölvételt nyert az esztergomi küsszemináriumba, hol a szeminárium tanári állományába beosztott világi papok tanították a növendékeket (többek közt Maszlaghy Ferenc író és Hetey a későbbi püspök), kik aztán a bencések gimnáziumában tettek magánvizsgát. Az 1875 nyarán fényes eredménnyel letett érettségi vizsgálat után főpásztora Simor János hercegprímás filozófiai és

teológiai tanulmányokra Rómába küldte a jezsuiták vezetése alatt álló Collegium Germanico-Hungaricumba.

Ennek az aránylag változatos diáksorsnak első fázisában főként két mozzanat volt nagy hatással Prohászka későbbi alakulására.

Első tanulóévei a Felvidéken folytak le. Ennek a körülménynek kell tulajdonítanunk Prohászka *nyelvkezelésének* egy ugyancsak nem lényeges, de kortársaitól sokat emlegetett és sokszor hibásan értelmezett sajátosságát: ún. „tótos” kiejtését, mely sok hallgatóját eleinte zavarta. Alakuló félben levő történeti legendákkal szemben a valóság az, hogy Prohászka anyanyelve német. Anyja német eredetű; atyja német műveltségű ember, aki kifogástalan németiséggel beszélt és írt; a szülői háznak és később is a testvérek egymásközi érintkezésének nyelve jobbára a német volt; Prohászka szülőivel németül levelezett életük végéig. Gyermekkorában tót dajkától és cselédektől megtanult valamennyire tótul; de ezt oly alaposan elfelejtette, hogy mikor férfikora delén túl kötelességének tartotta nemcsekély számú tót híveihez saját nyelvükön szólni, újra meg kellett tanulnia – természetesen nem teljes eredménnyel. Magyarul Losoncon tanult meg, és itt sajátította el a mély zárt a-nak azt a palócos kiejtését, melyet utóbb sokan „tótos”-nak minősítettek. Sajátos hanghordozása és hangsúlyozása, mely a kölcsönszókat legtöbbször eredeti hangsúlyukkal, és a magyar szókat is sokszor nem az első szótag kiemelésével hangsúlyozta, a római évek hatása, s részben Prohászka sajátos beszéd-dinamikájának folyománya. Azt persze nem lehet tagadni, hogy nyelvének és stílusának magyarossága szempontjából döntő szerepe volt annak a ténynek, hogy legfogékonyabb tanulóévei a Felvidéken folytak le, Kalocsán folytatódtak, hol – a Bach-korszak közvetlen közelében – némely tanára nem tudott kifogástalanul magyarul (pl. maga P. Votka, az igazgató sem), s Esztergomban fejeződtek be, a magyar és felsővidéki nyelvterület határán; azután a legtermékenyebb ifjúkor hét évét olasz földön töltötte, latinnyelvű iskolában. Mindez eléggé különös útja a készülő magyar nyelv- és stílusművésznak.

S hogy Prohászka *nyelvtudásának* kérdésével végezzünk: hibátlanul és zamatosan kezelte írásban és szóval a németet; ugyancsak tökéletesen elsajátította Rómában az olaszt és latint. Franciául elég jól beszélt és még jobban írt. Franciául sokat és szívesen olvasott; ilyenkor jegyzetei is sokszor franciák; sőt élete utolsó éveiben avatott vezetés mellett nekiállt francia tudását kifinomítani. 1904-es amerikai útja előtt angollal is foglalkozott; de az elemeknél többre itt nem vágyott. Meghitt társaságban szívesen évdött idegen nyelven, többnyire egyéni vagy nemzeti sajátosságok mesteri utánzásával; különösen szerette utánozni az olaszok latin beszédjét.

A másik hatás *tanulmányaiban* mutatkozott.

Első középiskolai évei a hatvanas évek derekára esnek, mikor a Bach-korszak tagadhatatlan iskolaszínvonal-emelő hatásai már mutatkoznak; de csak azokban az iskolákban, melyek közvetlenül a kormányzat irányítása alatt állnak. Az autonóm iskolák jobban tudtak védekezni a kormányzatnak németesítő hatása ellen, de egyben elzárkóztak pedagógiai és didaktikai áldásai elől is. Érthető tehát, ha a losonci kálvinista gimnázium, „rettenetes egy elmaradt intézet” (23,227), két tantermével és 3-4 tanerőjével komoly megalapozást nem tudott adni. Nyitrán egy régi tanító szerzetnek pedagógiai hagyományai elevenen éltek, és modern pedagógiai reformok nélkül is jelentős eredményekkel dolgozhattak. Itt a gyengén megalapozott és komoly tanuláshoz nem szoktatott fiúra eleinte kellemetlen meglepetések vártak; elégtelen dolgozatok és feleletek keserítették. Azonban már akkor megnyiladozó világos elméje, példátlan lelkiismeretessége és szorgalma csakhamar kiköszörülte a losonci csorbákat; egy-kettőre legjobb tanulója lett osztályának, és később is mindig hálával emlegette, hogy latinra és általában komoly tanulásra a nyitrai piaristák tanították.

Jeles tanulósgát Kalocsán és Esztergomban megtartotta. Már Kalocsán föltűnést keltettek magyar dolgozatai, Esztergomban pedig a finom érzékű és író-ember Maszlaghy nyilvánosan fölolvastatta dolgozatait. Jellemző, hogy Esztergomban a köteles mértéken fölül sokat foglalkozott mennyiségtannal és fizikával; de bizonyos, hogy alapos latin és görög tudását is már akkor szerezte meg.

Biztosra kell venni, hogy első tanuló éveinek színhelye a már akkor magába-mélyedésre hajló fogékony fiúnak öntudatlanul is megtermékenyítette lelkét és megvetette alapját annak a meleg természetszeretetnek, mely később szinte misztikái intenzitást öltött. „A rózsahegy templomban voltam először az Oltáriszentség előtt, az első szentmisén; s ott tovább vágat neki a Zsebrádnak a Vág ... Hát lelkem a hegyen találkozott a misztériummal; nézte azt naiv gyermekszemmel s nem értette, hogy mennyire veszi bele magát a szeretet, mely hegyekről jön és a hegyeket nem felejt; sőt megérezni rajta a legunalmasabb laposságban is a hegyek tempóját. Azért megyek bátran és bizvást, mint aki a hegyről jövők lendülettel s a hegyek energiáját érzem” (24,142). Ezeket a gyermekkori félig még az öntudat alatt kötő és feslő élményeket kiegészítették a feldkirchi, tiroli és svájci utazások, melyeket diákvakációiban ott rendesen rokonok társaságában tett.

Vegyük hozzá, hogy tanárai a legkülönbözőbb szabású emberek voltak: losonci kálvinisták, nyitrai piaristák a hetvenes évekből, jezsuiták, kik akkor álltak a magyar világba való begyökézésük küszöbén, esztergomi paptanárok, egy ma már letűnt típusnak képviselői, kik szellemet, tudást, forgolódottságot egy sajátos liberalizmustól átszőtt egyháziassággal szűrtek egybe – elég változatos hatás a fogékony és plasztikus lelkű fiatal Prohászka számára.

Az a magábavonuló, szerény és szegény fiú nem közönséges szellemi és jellembeli képességet hordozott lelkében. Ha igaz, hogy „beati bene nati”, Prohászka kétszeres hálával tekinthetett szülőire. Egészséges testet és vért örökölt tőlük, a betegséget abban az időben nem ismerte, és szerencsésen egyesültek és fokozódtak benne mindkét szülőjének értékes tulajdonságai. Atyja temperamentumos, tüzes, tetterős ember volt; levelei nem közönséges kifejező tehetségre vallanak, szellemet, humort, eredetiséget árulnak el. Anyja szép termetű, szelíd lelkű, csendes nő volt, maga a megtestesült anyai gondosság. Prohászka az ismert goethei szabállyal ellentétben atyjától örökölte a szellem élénkségét és a kifejezés csattanósságát s anyjától a termetet és szívjóságot, a szorosabb értelemben vett jellemtulajdonságokat – természetesen amennyiben az öröklés egyáltalán megmagyaráz valamit a zseniből. Amennyire visszafelé és oldalt el lehet menni a két családban – „útkaparó és péklegény-nemzetség” (24,232) – derék polgár-embert sokat találni, de kiemelkedőt rajta kívül egyet sem.

Föltűnő azonban, hogy a családban aránylag sok a pap: Prohászka édesatyjának testvére tisztelt és dicsért plébános volt Csehországban; ugyanígy egyik unokaöccse; egyik nővére szentség hírében állt a környezetben; anyjának is két testvére és néhány unokaöccse pap volt. Sőt anyja révén Prohászka Császka és Samassa érsekekkel is magyar sógorságba került: a fent említett Felekinek felesége Császkának nővére és Samassának unokatestvére volt. Prohászka szülői komolyan hívő, gyakorló katolikusok voltak; nem nagyobb fokban persze, mint a múlt században a liberalizmus szököárjának idején általában azok a polgári családok, melyekben régi hagyományok még hatottak, de új indítások még nem jöttek.

Prohászka maga már kis korától kezdve igen határozott, intenzív *vallásosságot* mutat. Mint kis gyerek szeretett testvéreivel misét és szentségi áldást „játszani”. Már nyolcéves korában meglepő intenzitással foglalkoztatta az ember másvilági sorsa és a tökéletesség útja (24,22). Ennek a mélyről jövő lelkiéletnek fejlődésére nagy áldás volt, hogy a romlatlan, jámbor fiú mindenütt komolyan vallásos emberek közé jutott. Ilyen volt a család, ilyenek a nyitrai rokonok, a jámbor fölvidéki lakosság; a buzgó nyitrai gimnáziumi igazgató olvasó-imádságra, keresztútra sokszor gyűjtötte egybe éppen a jobb tanulókat; s Prohászka ennek a gyakorlatnak hatásait nem felejtette el. Mindenütt egy a modern gyakorlati materializmustól

ki nem kezdett, ha a kispolgári nívón átlag fölül nem is emelkedő vallásosság uralkodott a környezetében; ellenkező tények pedig a rendkívül kegyeletes lelkű, minden frivolságtól és kriticizmustól ment fiút nem tudták egy percre sem zavarni.

Ez a zavartalanul fejlődő gyöngéd vallásosság tüzet fogott, mikor az amúgy is e szempontból fordulót jelentő korba, a serdülés korába érkezett fiú Kalocsára került. Itt a jobbára szláv és német eredetű jezsuitákban gyöngítetlenül lobogott Szent Ignác intranzigens katolicizmusa, mely évszázados tapasztalatok tanulságaival, szívós tervszerűséggel körülölelte és megfogta a tanulóknak minden külső tevékenységét és belső élet-mozdulását. A finom, kegyeletes lelkiismeretű Prohászka hozzá volt szokva, hogy a felülről jövő indításokat és útmutatásokat úgy vegye, amint kínálkoznak. Bensőséges lelke tovább szötte és komoly életelvvé változtatta, amit itt hallott a tanításban, gyónásban, magán-számadáson és lelkigyakorlatban, és megérlelődött benne az a gondolat, hogy neki is jezsuitának kell lennie. Valószínűleg szülői hatásra ettől elállt. Atyja ugyanis számot vetett korával és ingatag egészségével és tehetséges elsőszülöttében látta anyjának és hűgának jövőendő támaszát. De mikor atyja tovább ment, és rá akarta venni, hogy csak érettségije után döntsön végleg pályájáról, ez az atyai tanács megtörött a tizenötéves fiú határozottságán.

Prohászka 1873-ban július 20-án olvasta atyjának intelmét, és augusztus 4-én megjelent Esztergomban, hol Simor János hercegprímás fölvette az egyházmegye kispapjai közé. Esztergom megkapta hosszú századokra leghíresebb papját, és a család nem vesztette el támaszát és büszkeségét. Prohászka mindig a leggyöngédebb figyelemmel és szolgálatkészséggel volt övéi iránt, anélkül, hogy kísértésbe jutott volna értük hivatását vagy hivatási lelkiismeretét csak egy percre is kockáztatni. Hosszú római távolléte alatt sűrűn ír haza, s levelei gyöngédséget és komoly szeretetet lehelnek; szüneteiben első útja haza viszi. Különös, egyik szülőjének sem adatott meg, hogy utolsó nagy útja előtt tőle vehesse búcsúját, tőle, ki utóbb annyi téveteg vándornak lett révkalauza az örök hazába.

A középiskolai tanuló Prohászka jellemében az uralkodó vallási orientáció, lelkiismeretessége, szorgalma és szelíd alázatossága mellett föltűnik nagy magának-valósága. Kor- és tanulótársai egy szívvel-szájjal magasztalják szelídségét, vidámságát, figyelmességét, mely mindenkinek jót akart és senkinek kedvét nem rontotta. De mind kiemelik, hogy közvetlenebb vonatkozásokba nem bocsátkozott; a szórakozásokban általában részt nem vett, hanem inkább magának dolgozott, szíves magatartása dacára közlékeny nem volt, magába-tekintéseket nem igen engedett, nem barátkozott a szó szokásos értelmében – olyan vonások, melyek ellenkező látszatok dacára a későbbi Prohászkát is jellemzik.

Érdekes ellentétben áll ezzel a szinte szégyellős magába-vonulással, hogy mikor szerepelni kellett előadással, szónoklattal, verssel, akár a családban, akár az iskolában, a félénk fiú bátran kiáll, és a meggyőződés hevét sugárzó lendületes előadásával elviszi a pálmát nemcsak otthon, hanem a Kalocsán dívó versengésben is (a Gracchusok anyjának beszéde fiaihoz); és mikor Esztergomban kispapnak jelentkezik, Aranyszájú Szent János egyik beszédének eredetiben való elmondásával ejti bámulatba a vizsgáztatókat. Íme, the child is father of the man!

Az esztergomi diákévek már teljesen megállapodott lelkületű ifjúnak mutatják Prohászkát, kinek szellemi felsőbbségét hallgatag tisztelettel elismerik társai, vallják szülői és meglátják előljárói. A hercegprímás nem győzi magasztalni a Collegium rektorának az odakészülő ifjút; atyja tisztelettel idézi a nyolcadikos diáknak egyik leveléből „die so wahren schönen Worte: Die Dankbarkeit schaut in die Vergangenheit, die Liebe blickt in die Zukunft” (1875. jan. 24-i levelében).

Nem csoda, ha ez az ifjú, kiben a hitnek szent tüzei parázslanak, ki sértetlenül megőrizte lelkének tiszta virágát és az idealizmus lendületét, áhítattal tekint Róma felé, hol a híres *Collegium Germanicum*-ban hét évre várja őt a legintenzívebb papképzés, melyet egyházi intézmény abban az időben egyáltalán adhatott. „O Roma nobilis ... te benedicimus; salve

per saecula! Hányszor mondtam e verset magamban, midőn az esztergomi szeminárium folyosóján sétáltam föl-alá a hetedik és nyolcadik osztály klasszikusait forgatva ... A Salve azután a képzelet lepkeszárnyain gyorsan átrepült tengeren és Appenineken, elandalgott Róma falai mellett, körülrepkedte tornyait, földbesüppedt kapuit, elcsatangolt utcáin és kérdezte: nem volna itt hely egy ifjú lélek számára, ki néha álmában is elsuttogja: Te benedicimus; salve per saecula!?” (16,159).

Prohászka alakulásában és általában élete művében a Collegiumnak döntő szerep jutott. Életének semmiféle más eseménye vagy szakasza megközelítőleg sem markolt bele oly mélyen, maradandóan a lelkébe, mint az a hét év, mely miként Jákobnak a Ráchelért való hét évi szolgálat, néhány napnak tűnt föl előtte – „prae amoris magnitudine” (16,251).

Ennek az eredménynek elérésében megtette a magáét a hírneves ősi intézmény, meg maga Prohászka is. Az intézmény odakínálta neki pedagógiai kincseit, melyeket soha meg nem fogyatkozott apostoli buzgóság és céltudatos tapasztalat évszázadokon keresztül gyűjtött; és az ifjú egy ritka fogékony léleknek és a föltétlen önátadásnak minden rostjával belégyökérezett ebbe az áldott talajba.

Az intézmény Szent Ignácnak nagyszabású elgondolása szerint arra volt szánva, hogy a XVI. századi vallásújítástól leginkább pusztított területnek, nagyjából a német-római császárság területének adjon olyan papokat, kik jellemben és szellemben mindenestül föl vannak szerelve arra a nagy föladatra, hogy az újításnak gátat vessenek, hol az ár még fenyeget, és energikusan visszaszorítsák, hol a katolikus restauráció már megindult. Evégből főként három eszközt látott célravezetőnek: az ifjú levitákat tudománnyal és dialektikai készséggel úgy fölfegyverezni, hogy az újítók támadásait diadalmasan vissza tudják verni és eredményesen vállalkozhassanak az ellentámadásra; olyan lelki képzést adni, mely a hitnek és erkölcsnek érintetlenségében meg tudja őrizni ezeket a hitharcosokat az élet kísértései közepett is, és ébren tudja tartani bennük a buzgóság és elszántság tüzet; s végül kiirthatatlanul beléjük gyökerezni az egyházhoz, Szent Péter utódjához és a pápaság testőrcsapatához, a Jézus-társasághoz való ragaszkodást.

Ezeknek a céloknak biztosítására egy minden részletében átgondolt és kipróbált pedagógiai rendszer az ifjakat kiemelte otthonukból és hazájukból, beleállította az örök városnak, Szent Péter székének légkörébe és egy évszázados tapasztalatokban kiérlelt lélekformálásnak állandó sugárzatába, melynek fő elemei: szigorú napirend, szilencium, barátkozások kikapcsolása, aszkétikai gyakorlatok, főként azonban a naponkinti tüzetes elmélkedés Szent Ignác módja szerint, és ugyancsak e módszer szerinti évenkénti nyolc napos lelkigyakorlat.

A kollégiumi életnek e kereteiről és az e keretekben lüktető életről, mondjuk szabatosan a Collegiumnak platoni értelemben vett ideájáról, úgy amint az a valóság hatása alatt egy érintetlen, képzékeny, nagyarányú, egy prohászkai lélekben tükröződik, ő maga ír utolérhetetlen művészettel (16,150). Aki Prohászka fejlődését meg akarja érteni, nem mehet el a Collegiumnak e legragyogóbb apológiája mellett, mellyel versenyre kelni az életírónak hiábavaló vállalkozás volna.

Éppen ez a leírás arról is bőséges bizonytságot tesz, milyen lelket vitt oda Prohászka. Elsősorban azt, amin a kollégiumi nevelés sikere fordul: a föltétlen bizalmat az intézmény és előljárói iránt, a teljes odaadást a behatások iránt és az olthatatlan vágyat a kollégiumi eszmény hiánytalan megvalósítására. Ahol a determináló valóság és a befogadó alany ilyen harmóniában összezsindülnek, ott a nevelés sikere biztosítva van.

Prohászka mintanövendék volt, kinek kiválóságát előljárói, tanárai, társai és itthoni följobbvalói teljes mértékben értékelték, és kihez joggal fűztek nem közönséges reményeket. Magába Proházkába pedig ez a nevelés kitörülhetetlenül belevésődött; beleszövődött lelki struktúrájába. Erős egyénisége idővel magára eszmélt és öntörvénye szerint nőtt tovább; de a germanikus hatások bordáit könnyű fölismerni a későbbi évtizedek szedimentumai alatt.

Ami mindenekelőtt a *tudományos kiképzést* illeti, Szent Ignác szándéka szerint a bölcséleti és a spekulatív teológiai iskolázás volt a tudományos képzés gerince, és a skolasztikai szillogisztika keretei közé szorított rendszeres vitatkozás volt az éltető ere. Prohászka nyílt elméje, szívós elmélyedése, kitűnő absztraháló tehetsége és fenomenális memóriája e területen csakhamar fényes diadalokat aratott, melyeknek csak külső megkoronázása volt az 1878. aug. 17-i fényes filozófiai doktorráavatás.

Ez a biztos spekulatív képzettség és készség jó útra való volt a későbbi írónak és tanárnak; a kényes korkérdésekben is biztos és könnyed eligazodást adott neki és megóvta a dogmatikai megcsúszásoktól. Mikor az index-eset után 1913 őszén Rómában járt és Rampolla kardinális célozgatott neki a német teológia megbízhatatlanságára, jogos önérzettel felelhetette a meglepődő kardinálisnak: Eminenciás uram, én római teológus vagyok! S csakugyan az volt és maradt élete végéig, mégpedig molinista teológus. A XVII. századi nagy jezsuita teológusokat jól ismerte, és a molinista teológia alapelveivel nyúlt a nagy spekulatív kérdésekhez. Ha élete utolsó szakában egyszer azt mondja: „Egyre inkább thomista leszek” (24,80), ezt a benne egyre jobban elmélyülő misztikus mondatja vele, aki természetszerűen egyre inkább Istent tolja előtérbe a kegyelmi életben. Mikor a thomista elvek alkalmazásáról van szó, mint pl. a kérő imádság hatékonyságának nehéz kérdésében, nem tud mit csinálni a thomista elvvel (lásd 24,108).

De nem kell félreérteni a szót. Prohászka Istent-adta lelki alapstruktúrája a fényes elme dacára nem szoros értelemben vett bölcselőnek és elméleti teológusnak szánta. Már közvetlenül a Collegium elhagyása után a fiatal Prohászka céltudatos értést és rokonszenvet mutat a modern tudományos törekvések, problémák és módszerek iránt; dehát ez végre is nem lep meg egy Palmieri, Secchi, Ballerini tanítványánál, egy oly intézetben, hol még elevenek Passaglia, Tongiorgi és Franzelin hagyományai. De már 1885-ben azt írja: „Néha semmi tudományos olvasmány nem ízlik; nem találok benne zamatot és nedvet. Utóvégre minden termékenységnak talaja az élet, melybe gyökereznek a tudomány is és fölhajtszon egészen az égbe. Az Isten országa egy nagy terebélyes fa, gyökerében örök élet, minden íze és ága az életbe nyúlik s egészen él” (23,69). S hovatovább egyre energikusabban nyomatékozza a hit ügyében az akaratnak és érzésnek szerepét, a dialektikai és metafizikai gondolatmenetek helyett egyre inkább előtérbe állítja az aszkétikai, misztikai, sőt esztétikai mozzanatokot. Nem szűnt ő meg skolasztikus lenni elméletben; de az életben és nevezetesen a lelki vezetésben és apostolkodásban inkább Szent Ágoston és Pascal alapelveihez igazodott: a hit fő nehézségeit nem az ész, hanem inkább a rosszra hajló és bűnös szenvedélyektől fűtött szív szolgáltatja, s a hitnek, illetőleg hitéletnek gyakorlati fölendítéke nem a tételes ismeret, hanem az egész lélekkel átölelt és lelakiségtől átjárt, megélt igazság. A molinista voluntarizmust tehát igen komolyan és következetesen átvitte a gyakorlatba. Ebben tovább ment, mint mesterei, de hűtelen nem lett hozzájuk.

A Collegiumban Prohászka sokat és odaadással tanult. De még nagyobb odaadással szolgálta a kollégiumi nevelés másik célját, az önmegszentelést. Mint harmadéves filozófus kezdi naplójegyzeteit, kifejezetten lelki naplóknak; és azok beszédes tanúságot tesznek arról a hősies elszántságról, következetességről, sőt kíméletlenségről, mellyel Prohászka nekilátott teljesen az elvek uralma alá törni a testet és az alsóbb embert az egész vonalon, és aztán lobogó lánggá szítani buzgóságát. Különösen lelkigyakorlatainak gyümölcseit rögzítő följegyzései szinte megrendítő bizonyosságokkal szolgálnak e tekintetben. Ezek a följegyzések azt is tanúsítják, hogy gyorsan és alaposan elsajátította a szentignáci elmélkedésnek biztos és eredményes kezelését; és bár misztikai közvetlenségre hajló intuitív lelke később a szentignáci kereteknek némely fokát friss lendülettel átugrotta, élete végéig mindennap legkevesebb félórát szánt rendszeres, témás elmélkedésre; és hogy ezekben az áldott órákban mit hozott fölszínre lelke mélységeiből, arról eleget beszélnek az Elmélkedések, Élet kenyere, Élő vizek forrása és a Soliloquia.

Külön ki kell emelni, hogy az Oltáriszentség, Jézus legszentebb Szíve, Szűz Mária és a szentek iránti meleg, olvadó áhítata már abban az időben teljes jellegzetességgel kifejlődött és olyan kereteket öltött, melyeket soha többé el nem hagyott: mindennap elimádkozta az olvasót, mindennap legkevesebb egy órát töltött a Szentség előtt, csütörtök éjjel rendszeres szentségi órát tartott. S hogy ezekben az órákban mit kapott, csodás színekben tárják föl a Soliloquia 1921-től és a posztumus Élet kenyere. Tehát életének erről az áramáról is el kell mondani: áhítata a Collegiumban megszokott szentignáci keretekhez hű maradt élete végéig, ha egyre intenzívebb misztikai lelkiélete nem is fért meg mindenestül e keretek közt, amit különben meg kell állapítani a nagy jezsuita misztikusokról is, egy Rodriguez Alfonzról, Lallemandról stb.

Ugyanezzel az odaadással járta Prohászka az aszkézis útját. Az észszerű, de nem egészen könnyű napirend: a korai kelés, az étkezésben, társalgásban, szórakozásban való állandó önellenőrzés és racionálás szinte második természetévé lett. Ebben hűségesen támogatta szívós, hajlékony és munkabíró szervezete is. Késő öregkoráig korán, többnyire ötkor vagy még előbb kezdte a napot, mely szigorú program szerint folyt le; ezt még étkezésében, társalgásában, látogatásaiban is, a későbbi Prohászkánál gyakran megbámult külső fesztelenség dacára a fogékony szemnek nem volt nehéz észrevennie. Mikor jóval az ötvenedik évén túl először volt kénytelen egészségi előírásokra ügyelni, nagyon nehezére esett „az aszkétikából átmenni a higiéniába”. Bizonyos, hogy testét és annak minden mozgását teljesen hatalmában tartotta, és egész szervezeti életét a szellemnek, imádságnak és munkának föltétlenül engedelmes szolgájává tette. A teljes fegyelmezettség annyira kiverődött járásán, arcjátékán, minden mozdulatán, beszédjén, hogy alig lehetett észre nem venni.

Hogy aztán ez a tudományos és aszkétikus fölkészültség teljes határozottsággal az egyház nagy ügyének szolgálatába állott, ilyen intenzív szentignáci nevelés mellett magától értetődik. 1895-ben ezt írja: „Nem fogom-e szeretni az egyházat? Nem fog-e könnybe lábadni szemem az egyház ellen induló ostromon? Nem fogom-e fölpanaszolni a múlt és jövő nemzedékeinek, hogy volt valamikor korszak, a jelen siralmas epochája, mikor ezt a szent, apostoli, fönséges egyházat porba dönteni, rózsáit széttörni, oszlopait szétrepeszteni akarták? S nem fog-e megszállni egy szent furor szelleme, hogy kiállok magam, ha nincs más, ez ostrom elé, s mondom: eszeveszettek, ide csak testemen át juthattok” (12,265). Ez a hősi lelkület ott csírázott ki és gyökerezett meg „Szent Péter árnyékában”. Aláfestette az örök Róma állandó hatása mellett főként három tényező:

A vatikáni zsinat épp akkoriban tette volt rá az egyházi szervezet alappillérére, a pápaságra a dogmatikai zárókövet; és amint a trienti zsinat hatása alatt, most is a katolikus országokban új élet indult meg; a liberalizmus mákonyától és a szociáldemokrácia meg szabadkőművesség zsivajától elbódult lelkek föleszméltek és a politikai és társadalmi életben kezdték nyomatékozni IX. Pius pápa Syllabusának tételeit. XIII. Leó pápa pedig épp akkor ütötte meg nagy katolikus kultúr- és szociális programjának ouverture-hangjait; és a fiatal Prohászka, aki 1891-ben le is fordította a nagy pápa megnyilatkozásait, egyszersmindenkorra eljegyezte magát ezzel a hatalmas programmal, melynek átütő ereje az a sajátos paradoxon, illetőleg helyesebben polaritás, hogy egyik kezével a modern szellemi irányokat, nevezetesen a keresztény bölcseletben és teológiában, milyent akkor híres jezsuiták is képviseltek (Tongiorgi, Carbonelli, Secchi, Palmieri), energikusan Szent Tamáshoz utalta; másik kezével pedig kitarta az egyház kapuit a legmodernabb szociális és kultúrföladatoknak. Prohászka, aki lelki struktúrájának útmutatása szerint nem elméleti tudósnak indult, hanem életalakító apostolnak, ifjú lelkének egész hevével ölelte át a nagy pápának ezt az utóbbi irányát, és az előbbtől nem érezte magát érintve.

A Vaticanum-tól és a XIII. Leótól eredő indításoknak mintegy konkrét illusztrálása és koncentrálása volt a német kultúrharc és benne a német katolikusok hősies viselkedése. A

hitvalló német püspökök többnyire megfordultak a Germanicum-ban, és tiszteletet parancsoló megjelenésük, példájuk, nem egyszer allokúciójuk a nyomasztó élettapasztalatoktól még ki nem kezdett ifjú levitákra olyan hatással voltak, mint az ősegyházban a vértanúk az ifjú nemzedékre. Kipirult arccal olvasták a centrum lapjait, lobogó lelkesedéssel vettek részt lélekben a katolikus nagygyűléseken, rejtett vággyal tekintettek föl a harcos német püspökökre és papokra.

Ezt a szent tüzet ébren tartották és élesztették az évenkénti nyolcnapos lelkigyakorlatok. Hogy Prohászka miképp végezte azokat, minden leírásnál jobban megmondják följegyzései. Ez a lelkieszköz is második természetévé lett: soha el nem hagyta évenkénti lelkigyakorlatait; püspöksége előtt többnyire jezsuita kolostorokban végezte, azután otthoni magányában; és amint módját ejthette, ilyeneket kezdett vezetni, először papoknak, azután lassan mindenfajta világiaknak is szerte az egész országban.

Igy viseli a későbbi, egyénisége egész varázsában ragyogó Prohászka is élete végéig eredetének jól fölismerhető anyajegyeit. Ehhez az anyához élete végéig hűséges gyermeki szeretettel és hálával vonzódott. Áhítattal és vágyakozással tekint reá vissza papsága első éveiben, nem gyöngülő vonzódással és hálával gondol reá későbbi korában; boldog borzongásban megrezdül lelke, valahányszor ez a húr érintve van; csüggettségében azzal embereli meg magát: *scimus qua simus origine nati; germanikus vagyok!*

Egy árny borongott ifjúságának e boldog egén. Azt írja 1885-ben: „Este a szacellumból jövén elővontam az én iskolatársaim fotográfiáját, melyet a nyolcadik osztályban készítettünk. Szerettem volna fejemet lehajtani és sírni, íme, Ottokár, ez voltál te tíz év előtt; és mért hagyott az Úristen annyi ballépést, annyi csalódást rád? Miért nem vezetett tiszta, derült, nagylelkű szívek útján, miért úgy fejlehajtva, mintha egy köszénbánya alacsony folyosóin haladnék?” (23,66). És már 1882. augusztus 12-én közvetlen visszatekintésben: „Az első években nagy teher nehezedett lelkemre és elfojtá az ifjú kedvet” (23,31).

Mi volt ez a teher? Semmiesetre sem hitbeli vagy erkölcsi nehézségek; a legintimebb följegyzések is teljesen kikezdetlen, tiszta, bensőséges, hitében soha meg nem rendült, szinte szentalajosi lelket mutatnak. Hanem igen, találni ott efféléket: „Gyakori az ingerült kedélyalapot, és akkor jön a kapkodás”; „néha oly féktelen hangulatot érzek magamban”; máskor lehangeltségről panaszkodik, ismét máskor kishitűségnek és némi skrupulozitásnak nyomai mutatkoznak. Mindennek közvetlen forrása nyilván egy rendkívül érzékeny lelkiismeret, mely még nem erősödött meg, és egy sok húrú finom érzelmi élet, mely még nem találta meg a helyét. Végelemzésben azonban ezek azok a kínok, melyek velejárnak a bensőségebb és erősebb egyéniség kibontakozásával; az ifjú ilyenkor önmagát nem érti, a világgal, az emberekkel, sokszor az elvekkkel is nem tud igazában mit csinálni, igazi megértésre nem talál; és így kínjával magára marad: kiforratlan ítéleteire és még biztos mederbe nem jutott lelkiismeretére. Az igazi férfiú mindig kinnal születik meg az ifjúból, s a gényusz születése ezeket a kínokat megsokszorozítja. Ezekről Prohászka sem maradt ment; s az ő számára ezek jelentették azt a lelki-éjszakát, melyen a szentek életének tanúsága szerint minden mélyebb lelki embernek át kell mennie. Életének további folyamán útja egyenes és lépése biztos: töretlen vonalban halad fölfelé; szenvedések és megpróbáltatások itt-ott megfestik még könnyel és vérrel, de irányából többé ki nem zökkentik. Maga Prohászka is így nézett vissza: „A szenvedés alatt nem satnyultam el, de tanultam tűrni és ismerni az emberi szívet”. „Forró hála emelkedik szívemből és még forróbb csókot nyomnék azon atyai kézre, mely oly csodásán vezetett” (23,31). Mindig a leggyöngédebb szeretettel és vággyal tekint vissza küzdelmei és diadalai első arénájára.

Prohászka mint hetedéves teológus 1881-ben

Ez több volt, mint honvágy. Nyilván már Rómában föllángolt első kalocsai szerelme: jezsuitává lenni. És mikor az apostoli buzgóságtól égő, aszketikus gyakorlatokkal körülbástyázott, következetesen kegyelmi régiókban élő, az evangéliumi szegénységért hevülő ifjú pap megjelent Esztergomban, ott egy a jozefinizmustól és liberalizmustól leforrázott, ellaposodott világot talált, ímmel-ámmal dolgozó papokat, tétova levitákat. Csoda-e, ha „szerte nézett és nem lelé honját a hazában!” Csoda-e, ha egészen új varázsszal jelent meg nagyra szomjas lelke előtt a Collegium kolostorszerű élete, melyet az ő illetetlen szűzies lelke folttalan fényben látott; csoda-e, ha különösen néhány germanikus társának belépése után elemi erővel borult lelkére a vágy: követni őket; sőt, ha lassan elhatározássá lett? Fölvételért folyamodott, 1890. július 7-én ki is állotta Lainzban a szabályszerű vizsgálatot. Azonban valaha atyjának könyörgése, most püspök-atyjának, Simornak határozottsága tartotta vissza. Simor, aki nagyon tisztában volt Prohászka értékeivel, nem engedte el az egyházmegye kötelékéből, hanem módot adott neki a Collegiumban kialakult papnevelési eszményeinek korlátlan érvényesítésére. De még 1911. július 31-én, egy nehéz órában is így ír: „Szent Ignác napja! Mennyire szeretem, tisztetem az Istennek e legracionálisabb, legdialektikusabb munkálóját, ezt a self-made-man-szentet, ki a szentségbe a lovagias érzést, a férfias erőt, a gazdag természetet vitte bele, s azontúl a Szentlélek iskolájában önálló stílusban fejlődött. Első misémet is sírján végeztem; mindig tisztetem s szeretem. Fölséges oltárának vonalai lelkemben vannak meghúzva; óraszámra térdeltem

előtte, s tudtam, hogy mily drágakövekből, mozaikokból, hegyi kristályokból áll. Akarok hű fia maradni! Úgy szeretem a Jézus-társaságot is; hálás vagyok a Kalocsán töltött két évért is. Mennyi kegyelmet kaptam ott és Rómában!” (23,224).

Ez azonban az események elővételezése. Prohászka még Rómában találjuk, hol zavartalan ütemben halad növendék-pályája. 1875 mindenszentek böjtjén kopogtat a Collegium kapuján, 1878. aug. 17-én bölcseletdoktor, 1881. okt. 30-án szentelik pappá a Trinità ai Monti templomban, 1882 júniusban megkapja a teológiai doktorkalapot, ugyanennek a hónap végén hagyja el az intézetet – egyelőre nem annyira a jövőbe néző vággyal, mint inkább visszatekintő epedéssel.

Pedig itthon várták. A hét évi távollét alatt nem felejtették el. Atyja nem sokkal halála előtt jezsuitákkal utazott; mikor meghallják nevét, mindjárt kérdik, ismer-e egy azonos nevű római növendéket és kezdik magasztalni. Mazella bíboros, volt tanára, akiről oly kegyelettel emlékezik meg naplójában, azt mondta róla röviddel távoztása után: Prohászka olyan nagy elme, hogy milliókra fog hatni. Ha eretnek lenne, milliókat zavarna meg; ha pedig mindig ilyen buzgó marad, rendkívüli szolgálatokat fog tenni az egyháznak. Sőt a Vatikánig eljutott a pirosreverendás magyar növendék híre. XIII. Leó pápa a nála tisztelgő Császárnak jelezte: Habes cognatum in Collegio Germanico; s némi gondolkodás után: Borasca vocatur; ez az elvetés nem jelentés nélkül való (az olasz burrasca annyi mint vihar). És a kitűnő emberismerő Simor, mikor a Rómából éppen hazatért fiatal papot asztalánál látta és utána egy ablakmélyedésben beszédbe elegyedett vele, azt mondta távoztása után aulistáinak, kik között ott volt Csernoch János, a későbbi prímás: Meglátjátok, ebből a fiatal emberből nagy ember lesz.

Ilyen előkészület után és ilyen auspiciumok mellett vonult be Prohászka működésének első színterére, Esztergomba. A magyar Sion ormára fölkerült a jel, melyet nem nagyon sokára „népeknek” kellett meglátni (cf. Iz 2).

III. Sion hegyén

Aki oly tágra nyitott, oly fogékony és szomjas lélekkel hét évig szívta a Collegium szellemét, az hiába lép ki az élet porondjára apostoli nagy elhatározásokkal és feszülő szent tettvágygal; az intézet géniusza mindenüvé követi és folyton készíti visszanézni az elhagyott otthonba. Prohászka az intézet emlékei körülzsongták, mint egy megtapadó melódia, melytől lehetetlen szabadulni. Ha papokkal akad dolga, azokat akarva-nemakarva összehasonlítja kollégiumi előjáróival és társaival; az ünnepélyes istentiszteletről a Collegium kápolnájának „angyali” asszisztenciájába kívánczik vissza; és a világ, ha mindjárt jól vezetett plébánia is, nem Collegium, nem pattanós rugókra járó intézet!

Prohászka idegennek érezte magát abban a világban, melybe beleszakadt; idegennek az esztergom-belvárosi plébánián, hol gróf Csáky Károly, későbbi váci püspök alatt 1882. aug. 18-án kezdett káplánkodni; idegennek a szemináriumban, hová nem egészen egy hónapra rá (szept. 10-én) mint a gimnazista kispapok latin-görög tanára került. Melankóliával nézett vissza az elhagyott fészerekre, és mikor néhány volt társa, köztük az ismert Hilgers is, jezsuita lett, benne is megérlelődött ez a szándék, és esztergomi elhelyezkedését átmenetinek tekintette.

De nem engedte át magát meddő ábrándozásoknak. Csakhamar ráeszmélt, hogy „nem anyja ölén válik tökéletessé az ember; hogyha a gyümölcs érik, leválik fájáról. Kezdetben ugyan úgy vagyunk hangolva, mint akik végig akarnának a Collegiumban lakni; de később beigazolva látjuk önmagunkon, hogy tejjel a gyermeket táplálják, s a küzdőknek, qui in stadio currunt, erősebb táplálék szükséges” (Anhäupl-Andorhoz írt levél 1892. ápr. 4-én). Hisz a Collegium egész nevelése arra irányult, hogy az egyház nagy föladataiért minden tette és áldozatra kész apostolok és harcosok kerüljenek ki falai közül – nem remeteségbe vagy kolostorba, hanem a világba. S Prohászka lelkébe lángjegyekkel be volt égetve ez az eszmény, melynek aztán tapasztalatok, elmélesek és tanulmányok, az intézet falai közül kikerülőnek erősebb érveréssel ébredő géniusza, személyes élmények konkrét határozott irányt és jelleget adtak.

1883. okt. 7-én azt írja naplójába: „A primás beszéde a kor rémületes nyomorának és bajainak öntudatára ébresztett. Rettenetes és vészthozó az ár, mely elnyomással fenyeget. Messze estünk az elmúlt korok vallásosságától, mindenfelé a hitetlenség kísért; az olvasó nem köríti a fővezér kardját, nem imádkozik olvasót a törvényhozó testület; ó, de mennyire van csak a gondolatjától is. Messzire estünk az Isten-feledés és feledettség sötét, vigasztalan zűrzavarában.

Én a kor rettenetes állapotát fölfogni törekszem, s annak borzadalmas veszélyeit, melyekben máris milliók el-elsüllyednek, lelkem előtt tartom, íme a te munkád, a te föladatod! Szívedben fölébredt a borzalom; öntudatod elé idéztetett a rémületes helyzet. Segíts magadon, segíts társaidon, annyi millió lelken. Tudod, mennyire távoztatok Isten és a parancs útjától? Tanuld azt, nézd azt, ne felejtse, hogyan kellene lenni, és szólj úgy, ne gyáván, de ültess a meggyőződést homlokod- és ajkaidra. Imádkozzál és túrj lelkedben. Ez a tűz a forró kívánság heve lelkemben; száll belőle az ima; de a tűz éget és emészt! Ó, csak emésszen; ily nagy célokért e pillanatban áldozom föl életemet. Mint a háborgó tengeren, a halál öntudatával állok a veszély elé; látom mint süllyed millió lélek, s mennyi menthető. Egy örökkévalóságra szóló műhöz fogtam. Keresztülviszem az utolsó pontig, éltem végső lehelletéig, az utolsó csepp föláldozásáig. E célból följánlom a rózsafüzért. Följánlom a Bakács-kápolnában tisztelt Szűznek az imát, a szót, az írást, a szenvedést” (23,49).

Tágas kapu nyílt meg Prohászka előtt, mint a Makedóniába lépő Apostol előtt: a hitetlenségből és hitközömbösségből fölrázni és ismét termékeny és öntudatos hitéletre vezetni az intelligenciát, talpraállítani a népnek elhanyagolt vallási életét, mindkettőbe

lendületet és következetesebb természetfölöttiséget vinni; aztán a gazdaságilag és társadalmilag elhanyagolt, politikailag elnyomott népet az evangélium szellemében, XIII. Leó keresztény-szociális programja szerint az egész vonalon emelni, és az így újjászervezett sereggel erőteljes kísérletet tenni a nyilvános életnek is visszakeresztényesítésére s az egyház jogainak és igényeinek IX. Pius Syllabusa értelmében való érvényesítésére; s természetesen ennek a seregnek megfelelő vezéreket adni egy életszentségben tündöklő, evangéliumi szegénységet élő, buzgó és elszánt papság alakjában.

Nem egyéb ez, mint a XIX. századi katolikus restauráció programja, mely nálunk, mint minden nyugati szellemi mozgalom, félszázaddal késésben volt. Ez a mozgalom Franciaországban közvetlenül a forradalom után indult meg s a 40-es években már észrevehető sikereket ért el; Németországban olyan vezért kapott, mint Görres József és a kultúrharcban kiállotta a tűzpróbát; Ausztriában Hofbauer Kelemen és Rauscher bíboros álltak az élére, Angliában az Oxford-mozgalomba kapcsolódott belé, Olaszországban Rosmini, Manzoni s más jeles írók szították. Nálunk azonban Széchenyi korában a nemzeti erőfeszítések és gazdasági kérdések kötötték le a jobb lelkeket; a Bach-korszaknak e tekintetben is üdvös kezdései a nemzeti ellenállás miatt nem tudtak gyökeret verni; a kiegyezéssel pedig vágatva beözönlött az egész vonalon a liberalizmus, és Tisza Kálmán hosszú kormánya alatt minden töről metszett katolikus megmozdulást elfojtott s szinte kiölt minden egyháziasságot, amit a nemzeti felbuzdulás és Bach-korszak alatt egyformán zavartalanul tovább ható jozefinizmus még meghagyott. Egyes emberek tevékenységének, mint Fogarassy, Ranolder püspökök, Nogáll János, Hoványi, és névtelenek buzgóságának ilyenformán nem lehetett átütő ereje.

De a katolikus restauráció útban volt; történeti szükségesség készítette útját, és nálunk a Gondviseléstől kiszemelt előmunkása volt az az aszkéta külsejű, tüzes, mély nézésű, idegen fizionómiájú és akcentusú félénk fiatal pap, aki 1882. aug. 17-én mint káplán könnyű poggyásszal és nehéz szívvel bekopogtatott az esztergom-belvárosi plébánia kapuján. Senki le nem olvasta volna homlokáról azt a történeti küldetést, melyet a Gondviselés titkos jegye már akkor ráírt. Legkevesbé ő maga. Hisz az az idegenség, melybe belekerült, az első nehézségek, melyektől a kezdő nem marad megkímélve, főként azonban az az úr, mely minden ideális ifjú előtt föltárul a növendékélet eszményei és a valóság közt – úr, melybe nem egy reményteljesen induló ifjú beleszédült, vagy legalább idealizmusát dobta belé: mindez természetszerűen önmagára terelte. A szemináriumban megállapodott, biztos föllépésű, elhelyezkedett emberek társaságába került, kiknek egész mentalitása idegen volt tőle; ezek az ő nekifeszülését meg nem értették, vagy mint fiatalos túlzottságot hamar elintézték, és felsőbbes retorikával képviseltek olyan papi és egyházi eszményt, melyet ő nem tudott és nem akart magáévá tenni.

Ilyenformán sok vívódás és szenvedés várt rá. Természettől fogva érzékeny volt szeretetlenség, értetlenség, hátrátétetés, kudarcok iránt. Ez az érzékenység Prohászka életéig kísértte. Hatalmas önfegyelmzése természetesen lefojtotta nyilvánulásait és elrejtette a fölületes világ előtt, izzó Isten-szeretése mindannyiszor elég hamar magábaolvasztotta kitöréseit, de soha ki nem égette gyökerét. Hozzájárult, hogy utolsó volt egy népes, szellemes és hangos testületben, hol függősége, támasztalansága, nem egyszer tanácstalansága és még végleg ki nem alakult modora is csüggesztette; megoldatlanul meredt eléje az a probléma, melyet minden ideális irányú kezdőnek magának kell megoldani: lelki világában, ítéletalkotásában, gondolkodásában, szeretésében és buzgóságában az életnek kemény, sokszor durva realitását úgy elhelyezni, hogy az eszmények tisztasága és ereje kárt ne szenvedjen.

Hamar megtapasztalta, hogy „nehéz kőrök közt pálmának lenni” (23,158); de meg tudott mártózni abban a sárkányvérben, mely a léleknek megadja a sebezhetetlenséget és el nem veszi érzékenységét. Római nevelése megnyitotta számára azokat a kapukat, melyek

menedéket adnak a legvésebb ellenség, a tépelődő önkínzás és önmagán való kétségbeesés ellen. Ha környezete meg nem értette, megértette az Úr Krisztus, akinek örökmécsébe ott a szemináriumi kápolnában az 1875-ös év volt bevésve – germanikus születésének éve; és ez neki szimbólum és biztató jel volt (23,72); ha tapasztalatok csüggesztették, fölviannyozták a természetfölötti világ szépségei, melyek mindennap új varázssal nyíltak előtte elmélkedéseiben; és ha kudarcok és nehézségek, főként a népnek a kegyelemmel szemben való érzéketlensége, az intelligencia lapossága és a papság lagymatagsága fojtogatták buzgóságát és szent tettekrekésztségét, fölszították azt a naponkénti lelkiismeretvizsgálatok, a havi „reformáció”-k, az évi lelkigyakorlatok.

S így a mostoha viszonyok Prohászka duzzadó fiatalságát arra szorították, hogy önmagára támaszkodjék, önmagából, illetőleg közvetlenül a lelkiélet ősforrásából merítsen; és – lelke árama el nem apadt abban a pusztában, melybe került, sem homokba nem futott, hanem viruló oázist teremtett. „Nem akarok a világ előtt föltűnni, mert megvetem; hanem Isten világossága, Isten ereje legyen szívemen és lelkemen kifejezve” (23,85). „Önálló, határozott, emberi tekinteteknek oda nem néző leszek” (91). És ez a megduzzadt tetterő a meglátott nagy föladatakra összpontosul. „Megszáll az erély és a működés vágya: menj ki a világba és lázíts; áldozd föl magadat és mozgasd az embereket” (178). „Az óriási harcokra, melyek küszöbön nyugtatják már fegyverüket, nagy erőre és méltóságra lesz szükség” (91). „Ha a szó hatalmát bírnám, lelkemet kikiáltanám; halálom hadd legyen ordítás, dörgés, mely a világon végig lejt” (85).

Ez a nagyratörő szellem természetesen be nem éri részletmunkával; föl akarja ölelni a katolikus restauráció egész programját. Prohászka külső elhelyezkedése egyelőre a papságnak az ő eszménye szerinti formálására hívta, hisz kétévi gimnazista tanítás után 1884 őszén mint a lelkipásztorságtan és erkölcsstan tanára a teológusokhoz kerül. A sikeres papnevelés azonban sok külső tényezőtől is függ, melyekre a kezdőnek semmi irányító hatása nem lehetett; sőt állása és kezdő volta egyelőre még ama közvetlen egyéni ráhatásoktól is jobbra elzárta, melyek különben erős és gazdag egyéniségeknek a legmostohább viszonyok közt is rendelkezésre állnak.

Egyelőre tehát maradt számára az önkéntes lelkipásztorkodás és – amire állása is szinte ráterelte: az írás. Mindkettőből bőven kivette részét.

Háromhetes káplánkodásának vége korántsem jelentette népies *lelkipásztorkodásának* végét. Szívesen gyóntatott és prédikált, ha hívták. Sorra járta a szomszéd plébániákat, hol helyettesített húsvéti szünetekben és egyébkor. Sokat járt Ürményben, Zebegényben, Táthon, Pískén stb.; de nincs Esztergom környékén plébánia, mely 1882–90 közt nem részesült volna buzgóságának áldásaiban. Nagy öröme és vigasztalása volt Márianosztra, hol 1882 karácsonyán fordult meg először; a pálos templom és kolostor, a szentéletű és önfömláldozó apácák, a vidék, a buzgó plébános (Böhm, utóbb clevelandi pap), a május 4-i búcsú a legédesebb hangulatokba ringatták lelkét, melyek egy emberöltő után is gyöngítetlenül éltek és zsongtak lelkében: „Elzarándokoltam (1922. máj. 2-án) Márianosztrára, gyalog Szobról, szép májusi délutánon. Mily ünnepem volt ez nekem, s mily kíséretben haladtam?! Fényes génuszok, meleg, sugárzó emlékek! Áhítattal s illattal volt tele a levegő. Nem lehet azt leírni. Nem országúton mentem, hanem hímes réten, s aranyos virágok égtek körülöttem s annyi bájjal s meleggel néztek rám. Kedves testvérek szíves arcát láttam belőlük felém fényleni, s a madárdal s a patak csobogásából felém csengett régi gyermeknevetés, édes kacagás. A hála, az imádás elfogódottságával róttam lépteimet, ki nem fejlett, valahogy túlságosan összepréselt lelkem régi évei élményeit, aggodalmait éltem át. A paradicsom – mondja a Kelet – a kardok árnyékában van; hát talán erre jó volt a sok kard s az árnyék, ez alatt húzta meg magát az ifjú pap tisztasága s paradicsomi öröme. Mert igazán azt élveztem akkor. Mily egyszerű s naiv volt itt minden; Böhm apó s pipája, mely reggeltől estig lógott fogai közt, szívbeli jósága s inkább aggódni mint örülni tudó lelke, s Dominika főnöknő s Klotild nővér,

ki 61 évig volt Nosztrán s Speciosa nővér s Sarolta nővér s azok a karácsonyi énekek ilyen stílusban: »Kit szült nekünk a Szűz a szénán«. Itt csupa naivság s tisztaság lakozott. Hát én bizony gyalog jöttem erre; de voltaképp térden csúszva jött a lelkem, sok évtized imádása, hálája! S a pacsirtákkal énekeltem s a hegyekkel emelkedtem s a patakkal lassan folydogáltam, mert kár kimenni e völgyekből a hiúság vásárába, amit világnak hívnak» (24,105; v. h. 23,213).

Az e korból való szentbeszédei, melyeket gondosan átmeditált és leírt, már mutatják a későbbi Prohászka valóságyszerűségét, mely a hitigazságokat beleállítja a konkrét életbe, szellőzetlen szegénylakásokba, verejtékszagú emberek, meggömbölyt hátú anyókák közé; a meglepő fordulatok és gondolatok, az eidétikus megcsendülések, főként azonban az átéltség melege és a meggyőződés heve – mindez mint ígéretes hajnal ott borong ezeken a sokszor még a régi sablonok közt mozgó beszédeken. Meg is tették többnyire a hatásukat, és a fiatal papot nem egyszer vigasztalták állásbeli munkájában, nevezetesen kárpótolták papnevelési sikertelenségeiért.

Azonban Prohászka élénken átérezte, hogy nemcsak a népnek lett adósa Krisztus evangéliumával, hanem a tanultaknak is; s erre a hivatására állandóan készült. „Tanulni nyakra-főre a korunkban elkelő tudományokat! Hadd nyíljék most föl szívem, lelkem huszonnyolcadik évében”! (23,93). Ezek a tanulmányok nem a szorosán vett hittudományra irányultak. A jezsuitáktól vezetett tudományos képzés Szent Ignác elgondolása szerint elégséges teológiai fölkészültséget ad a későbbi lelkipásztori és apostoli működésre. A további tanulmányoknak csak az a hivatásuk, hogy a mindenkori aktuális igényekre szereljenek föl. Prohászka is így fogta föl tanulmányait; annál inkább, mert a teológiai tanárság, melybe most került, olyan szakot juttatott neki, mely érdeklődésének és hajlamának kevésbé felelt meg; a morális és pasztorális teológiának sokszor kazuista, sokszor jogász kezelése ellenére járt az ő egyre határozottabban biológiai, misztikai és esztétikai irányban előretörő szellemének. Annál inkább vonzották a korszerű kérdések és tudományok, amennyiben azok akár elméletileg, akár gyakorlatilag a hitélettel függnek össze: a kultúrtörténet, mely akkoriban kezdett világnézeti tudománnyá lenni; a természettudományok, nevezetesen a fejlődéstan, melyeknek hitromboló világnézeti erőfeszítései túl voltak ugyan a delelőn, de nálunk a szellemi áramlatok megkésett fázisa miatt éppen akkortájt nem kis mértékben járultak hozzá az értelmiség hitbeli elközlönyösítéséhez; s végül a törető fiatal szociológiai tudományok, melyeknek a marxista szociáldemokrácia félelmes térfoglalása végzetes korszerűséget adott.

Ezeknek a tanulmányoknak részben indítója, részben irányítója volt a *Magyar Sion* folyóirat, mely a derék és önzetlen Zádori Jánosnak, a szeminárium dogmatika-tanárának szerkesztésében havonként jelent meg, s az akkori Magyarországnak egyik leggazdagabb tartalmú és legélénkebb folyóirata volt, elsősorban egyháztörténeti, tehát az élettől távolabb álló dolgozatok számára. De mikor Prohászka 1882 őszén Assisi Szent Ferencről írt dolgozatával belépett munkatársai közé (1887 óta szerkesztő-kiadói közé), két évtizedre a magyar papságnak szellemi irányítója lett, az aktuális teológiai, apológiai, sőt a gyakorlati egyházéleti és népmozgalmi kérdésekben is.

Maga Prohászka beszéli, hogy Zádori Szent Ferenc jubileumára dolgozatot kért tőle, könyvet is adott tanulmányozásra; a kész dolgozattal igen meg volt elégedve (cf. 12,125), azonban az volt a nézete, hogy „Prohászka” névvel a „Magyar” Sionba írni nem lehet; majd ő ad alkalmas írói nevet. Néhány nap múlva Prohászka nagy érdeklődéssel és meglepéssel tudomásul vette, hogy Pethő lett a neve. Ez a név csakhamar fogalomná lett a Sion-olvasó papság előtt; tíz év múlva fogalomná a kispapok előtt is, kik spirituálisukat csak ezen a néven emlegették egymás közt; és sokan a Sion későbbi olvasói közül meglepetve vettek tudomást egy Pethő nevű elsőrendű íróról, akinek rendkívülisége nyomban föltűnt, aki maga

azonban a Sionnal együtt letűnt. Nem nagy dolog, mégis sajátságos jelenség: A nagy királyok miért szeretnek álruhában belopózni alattvalóik szívébe?

Prohászka 22 éven keresztül a Sionnak nemcsak legjelentősebb munkatársa volt – jellemző, hogy régi példányokban az ő dolgozatai mindig gondos tanulmányozás nyomait viselik –; hanem legszorgalmasabb is. Úgyszólván minden számban van tőle legalább egy ívnyi dolgozat és több könyvismertetés a legkülönbözőbb területekről (kb. 60 értekezés, 160 könyvismertetés 2000 lap terjedelemben). Első dolgozatai még jól felismerhetően viselik az iskolának – nem éppen porát, de mindenesetre – szagát; csakhamar azonban mind a tárgyak, mind a tárgyalás arról tesz tanúságot, hogy itt olyan ember szólal meg, akinek van új mondanivalója, és aki úgy szól, hogy föl kell rá figyelni (pl. Németországi útívázlatok, A Collegium-ban).

A harmincéves Prohászkát ezek az írások kiérett, önmagát megtalált embernek mutatják, aki lassan hozzájut ahhoz a külső kerethez is, mely legcentrálisabb hajlamának és törekvésének megfelel: 1888 őszén megkapja a dogmatikát és ezzel a döntő teológiai szakot; 1890 őszére Simor kinevezi spirituálisnak. Simor élénk figyelemmel és értéssel kísérte Prohászka papnevelési reformgondolatait, melyeknek programját először mesteri módon a Collegiumról írt nagyszerű dolgozatában göngyölt ki. Egyben belement azokba a legszükségesebb külső változtatásokba is, melyek nélkül Prohászka az intenzív papképzést nem gondolhatta; ezek jellemzők a szigorú aszkéta Prohászkára: jobb ellátás az egész vonalon, okosabb intézeti életrend, kápolna fűtése.

Így Prohászka abba a helyzetbe jutott, hogy megvalósítsa azt a *papnevelési reformot*, melynek riadóját oly kitarással fújta a Sionban.

Ami mindenekelőtt a szellemi képzést illeti, mint a Collegium Romanum teológiai és filozófiai doktora meg volt győződve, hogy igazi teológiai képzettség nélkül nincs biztosítva a papnak minden vihar és megpróbáltatás közt helyt álló hitélete és apostolkodásának hódító ereje; az alapos teológiai képzettségnek pedig gerince a szolid spekulatív dogmatikai tudás és föltétele a skolasztikus bölcséleti műveltség. A régi nagy szerzeteknek ez megszakítatlan hagyománya; XIII. Leó és X. Pius ismét érvényt szereztek neki az egész egyházban, úgy hogy a mai nemzedék előtt ez magától értetődő követelménynek hangzik; minálunk azonban akkor ismeretlen volt. A magyar teológiai oktatás még mindenestül a jozefinizmus vágányain járt: belső jelentőségük figyelembevétele nélkül gépiesen egymás mellé állított tárgyak közt a dogmatika a rendszer szerves egészéből kiszakítva, bölcséleti előkészítés nélkül gyökértelenül tengődött. Prohászkának sikerült a magyar egyházi közvéleményt meggyőzni, hogy a dogmatikáé a vezérszerep, hogy arra az addigi egyévi heti kilenc óra nem elég, és mindenekfölött, hogy rendszeres bölcséleti előképzés nélkül eredményesen nem tanulható (16,192; 20,240). Először az esztergomi és lassan a többi szeminárium e szerint formálta tanítási rendjét. De Prohászka ezzel be nem érte; sürgette a teológiai tanításnak a modern tudományokkal, nevezetesen természettudományokkal való elevenebb kapcsolatát (15,179); és mert ezt intézményesen biztosítani nem lehet, példájával és könyveivel (Föld és ég, Isten és a világ, Diadalmas világnézet) és dolgozataival (15,20) tört új utat.

Még jelentősebb, amit Prohászka a növendékpapok lelkiéletének emelése és nevelése terén művelt. Hitéből és hitében élő, igénytelen, önfeláldozó, a néppel érző, lendületes papság volt az ő ideálja. Tulajdon nevelése és későbbi tapasztalatok meggyőzték, hogy ennek főszköze az önálló rendszeres elmélkedés Szent Ignác előírásai szerint. Meggyőzte ő erről Simor prímást is, aki azonban azzal intézte el a fiatal papot, hogy nincs előljáró, aki ezt meg tudja csinálni. Mikor azonban őt kinevezte spirituálisnak, az ügy megkapta a mesterét. Prohászka fáradságot nem kímélve, haladéktalanul nekilátott nehéz föladatának. Minden este 1/2 9-kor adta azokat a „pontokat”, megfontolásokat, melyeket másnap reggel a növendékeknek a kápolnában csöndben, kinek-kinek a maga tehetsége és igénye szerint félórán keresztül elmélkedve át kellett dolgozni. Hogy mik voltak ezek a pontok, és milyen az

„adásuk”, arról elég azt mondani, hogy belőlük nőtt ki az „Elmélkedések az evangéliumról”. Tevékenységével és példájával az elmélkedésnek mélységes tiszteletét és szándékát oltotta növendékeibe; az ő szemében az volt egy pap egyéni értékének és pasztorációs eredményeinek fokmérője, hogy elmélkedik-e rendszeresen és adorál-e.

Emellett bőségesen fölhasználta a személyes irányítás eszközeit: rendszeresen végigbeszélte a növendékeket az ún. directio-ban; lelkiügyben mindig nyitva volt az ajtaja és szíve. Érett, bensőséges és gazdag lelkiélete, tudása és gyarapodó tapasztalata bőségéből mindig meg tudta adni a megfelelő orvosságot. De – s ez világiaknak szóló későbbi lelki vezetésére is vonatkozik – Prohászka nem volt pedagógus abban az értelemben, hogy az elveket a mindenkori konkrét egyéni szükség szerint fölaprózta és adagolta volna, és hosszas aprólékos munkával, mondjuk nevelői technikával iparkodott volna a konkrét egyéni nehézségeket lépésről-lépésre elhárítani. Ez a gyalogjáró, kissé mesteremberizű kezelés ellenkezett az ő erőteljes, zseniális lendületű egyéniségével. Ő határtalan tisztelettel volt mindenki iránt, teljes bizalommal elfogadta, amit gyónók vagy növendékek magukról mondtak, fogyhatatlan jóakarattal és részvétellel hallgatta meg a legügyetlenebb előadást és a legidétlenebb problémát is, de mint mindenben, itt is önmagát adta: az eléje tárt esetre rövid, jól megfogalmazott, együttérzést és bensőséget lehelő feleletet adott, nagyon nehéz esetben az őszintén vergődőnek egy-egy percre megnyitotta a maga lelkének feltve őrzött szentélyét is; de aztán hirtelen fordulattal áttért olyan valamire, ami az ő szellemét épp akkor töltötte el; és így hatott a maga tüzének közlésével. Előtte áll egy márciuslelki estén egy idősebb növendék, ki a papnövendék legaggasztóbb nyomorúságában, önfertőzésben vergődik. Néhány rendkívül komoly, hivatásra, ítéletre appelláló szóval elintézi; aztán nyomban kimutat az ablakon átszűrődő fölséges napnyugtára, elragadtatással kezdi leírni; s aztán hirtelen odafordul az előtte álló fiatalemberhez: „Ah, kegyed ezt nem látja; kegyed beteg”.

Ebben persze egy felsőbb, nagyobb szabású, alkotó pedagógia van, melyet szellemi érték-nemző hatásra fölfokozott az ő egyénisége. Amit elmélkedésről, adorációról, szentmise méltóságáról tanított, annál sokkal többet, sokkal hatásosabban mondott őt elmélkedni, imádkozni, misézni látni. Prohászka misézni látni lelkigyakorlat, mondotta még utolsó éveiben is egy kispapja; és így volt ez már akkor. Micsoda tanítás ér a nyomába annak a leckének, melyet akárhányszor kaptak olyanok, kik az intézeti rend ellenére éjjel is könyv mellett ültek, és mikor aludni tértek, ott látták a folyosó fülkéjében a feszület előtt vagy a Szűz Mária szobor előtt, vagy a kápolnában mozdulatlanul, teljes elmerültségben térdelni spirituálisukat – a leghidegebb télen is egy szál reverendában, s a legrosszabb térdelők is egyenes, szabad és mégis mélységesen áhítatos tartásban!

És arról a spirituálisról tudták, hogy amiért egy ifjú levita szív hevülhet, amiről mint papi föladatról és kiválóságról álmodhatik, azt ő mind hősi fokban, zseniális eredetiséggel, sokszor merészséggel megvalósítja: a Krisztus igazáért mozgósított szónak és tollnak már akkor versenyen kívül álló mestere, Esztergom szegényeinek és betegeinek alamizsnás Szent Jánosra emlékeztető segítője, az akkor már félénken előretapogatózó keresztény-szociális, egyesületi, szövetkezeti, politikai mozgalmaknak teoretikusa, útmutatója és munkása, az igazságnak félelmet és emberi tekintetet nem ismerő harcosa kifelé és fölfelé is; és emellett maga az igénytelenség. Ő elmondhatta magáról: „Mit kívánnék? Pénzt és javadalmat? Ah, mily boldog vagyok, hogy szívem őszinteségében azt mondhatom, hogy nem. Püspökséget, nagy szónoki nevet? Ah, mily boldog vagyok, hogy azt mondhatom: nem!” (23,156); s neki elhitték. Ez valósággal szentferenci misszió volt a kitüntetések, javadalmak, karriert hajhászó akkori magyar egyházban.

Ily körülmények között nem csoda, hogy Prohászka, illetőleg Pethő neve csakhamar fogalommal lett az esztergomi fiatal papság körében; a kispapok tűzbe mentek érte; az ő szemükben a „fekete prímás” volt. S akiben csak némi nemesebb indulat moccant, vele álmodott és belőle akart valami lenni; kezdték utánozni, még külsőségekben is; lassan híre

ment, és onnan a magyar Sion halmáról a 90-es években egy legenda aurea rózsafelhője kelt szárnyra az esztergomi spirituálisról, mely egy addig nem ismert új tavasznak sejtelmeivel és erőivel töltötte el az ifjú levitákat.

De a papnevelő falai közt végzett csendes munkásság csak egy ága volt annak az egyetemesebb tevékenységnek, mely átölelte a magyar egyházat összes korszerű föladataival. Prohászka abban az időben már az érett papi lélek irgalmas szemével nézett végig az alélt lelkeken, és megszánta az életre éhes sereget. Tiszta lánggal lobogott benne a Szentlélek szerelme, mélységes fájdalommal látta Krisztus jegyesének megalázódását, a lélek-járás alacsony állását, és mindenképpen segíteni akart. Szárnyaló szelleme dacára nem maradt előtte rejtve, hogy a hitélet föllendülésének megvannak a szociális és gazdasági föltételei. A magyar polgári társadalomban csaknem elsőnek fogta föl egész jelentőségében azt a szociális mozgalmat, mely Marx Károly zászlója alatt indult, elsősorban nem hódítani, hanem rombolni. Elsőnek tanulmányozta teljes alapossággal ezt a mozgalmat, fölsimerte és föltárta gyöngéit (11); de egyben látta azt az igazságtalanságot és anomáliát is, melyből táplálkozott toborzó ereje; szívből szánta a szegény népet, a kereszténységgel meg nem egyeztethetők ismerte föl a modern kapitalizmust; elszánt és következetes szószólója lett a keresztény demokráciának, az emberméltóság gyakorlati megbecsülésének, levonta annak konzekvenciáját a politikában és a társadalmi életben, lelkes és fáradhatatlan apostola lett a szövetkezeti eszmének.

Szent méltatlankodás szállta meg, mikor látta, hogy a liberális országkormányzat milyen szégyenletesen függő helyzetbe hozta az egyházat itt Magyarországon az állammal szemben, és még jóval előbb mintsem vészfelhővé sűrűsödött volna az egyházpolitikai törvények kérdése, IX. Pius Syllabusának szellemében kezdte sürgetni az egyháznak függetlenítését a liberális állammal szemben és mint annak egyik eszközét az autonómiát, s odaadta szeplőtelen egyéniségét, elméjét és tollat a *néppárt* szervezésének. Ma már kevesen tudják, hogy Zichy Nándorral és Molnár Jánossal annak ő volt az egyik alapítója, és talán még kevesebben, hogy miként a szociális téren, itt sem érte be írással, irányítással és buzdítással, hanem a cselekvés terére lépett. 1888-ban megalkotta az esztergomi katolikus legényegyesületet, mely abban a papi városban első szerve volt a nép és a papság társadalmi közeledésének; 1892-ben támogatta Frey Ferenc néppárti képviselő-jelöltségét; 1896-ban a vágvecsei kerületben maga is föllépett, és csak ama hirhedt Bánffy-féle választás terrorja buktatta meg. Ugyancsak 1896-ban Csernoch Jánossal és Keményffy Dániellel megalapítja az *Esztergom* című politikai és társadalmi hetilapot, és amit csendes tanulmányban és elmélésben addig kiérlelt a keresztényszociális föladatok és katolikus politikai program terén, azt itt a napi események és kérdések ütközőjében fölváltotta apró pénzre (21). Itt ragyog föl először nagy arányokban félelmes szellemi felsőbbbsége és dialektikája, fogyhatatlan szellemessége és tudása. Fővárosi lapok is sűrűn idézték abban az időben a vidéki hetilap vezércikkeit.

Így áll előttünk a 90-es évek Prohászka. Az a szellemi gazdagság, az az átfogó program és teljesítmény, melyet a későbbi Prohászkaiban bámultak kortársai, és amelyet tükröznek írásai, már teljes kibontakozásban van: az elmélkedő és imádkozó, a lelkivezető és spirituális, a megbámult tanár, a fogyhatatlan irgalmu szamaritánus, a mindig rendelkezésre álló titokzatos hatású gyóntató, a minden szószékre és dobogóra termett új erejű szónok, az egyesületi és szövetkezeti vezető, szervező és agitátor, a sasszemű szociális megfigyelő és politikai irányító, az érthetetlenül termékeny esszéista és könyvíró (1892-ben jelent meg első önálló munkája: *Isten és a világ*; rá két évre mint a budapesti hittudományi kartól kitüntetett pályamunka: *Keresztény bűnbánat és bűnbocsánat*); mindig győzi gondolattal és tudással, szívvel és készséggel, de erővel is: betegséget, fáradtságot nem ismer, 11-kor és még később fekszik, 5-kor és még előbb kel, télen is alig fűt és könnyedén öltözik; hihetetlen munkateljesítménye mellett ráér minden betegágynál ülni, minden gyűlésen és ünnepségen

ott lenni, csütörtökön egész napi gyalog kirándulásokat tenni a környékre. Nyaranta nagyobb utakat tesz, főként Németországba, a magyar hazának is minden tájára – nem pihenés végett, hanem lelki gazdagodásra és gazdagításra ...

S ugyancsak teljes határozottsággal tör elő szellemi fiziognómiáján az eredetiségnek az a bélyege, mely a 80-as évek Prohászka-jában még félénk kezdésekben kopogtat; írásában, gondolatmeneteiben, témáiban új hangok szólnak meg, melyekre fölfigyelnek. Az emberek kezdik megsejteni, hogy a magyar Sion tornyán olyan őr áll, ki messzebbre és mélyebbre lát, mint bármely kortársa; először papnövendékek és a fiatalabb papok, lassan az idősebbek és világiak is megérik, hogy a magyar égen új csillag támadt, hogy itt valaki egyéni stílusban, zseniális eredetiséggel megoldotta azt a súlyos problémát, melyben akkor már nem egy tehetősebb ifjú pap vajúdott: az új időnek hangosan kopogtató, még teljesen föl sem ismert földadatai és nehézségei közepett kolostori elzárttság nélkül, de teljesen a régi papi eszmény erejében élni nagystílus, hódító s imponáló papi életet.

Prohászka úgy jelent meg ezeknek az embereknek ítéletében, mint egy reveláció: a szokatlan értelmet sugárzó magas homlok, az élesen meglátott közeli valóságokon keresztül is más világba néző, titkos öröm tüzeiben égő tekintet, a virrasztások, önfegyelem, összeszedettség műhelyében acélmetszet-finomságra kidolgozott rendkívül szellemies, kifejező és aszkéta arc és alkat, a lelkiséget, erőt, finomságot és gazdagságot sugárzó mozdulatok, az erős, érces és mégis sajátosan lágy egyéni hang és szuggeráló előadás, az eredeti merész képek és gondolatok, régi igazságoknak és eszményeknek egészen új megvilágításai, a meggyőződés, átéltség és bensőség heve – s ezek a vonások valami nem földi ragyogást kaptak attól az imaélettől, melynek a szemináriumából híre ment, természetesen az ő tudta és akarata ellenére, attól az apostoli buzgóságtól, melynek megnyilvánulásait már volt alkalmunk megismerni, és attól a Fioretti-be illő irgalmasságtól, mely egészen az önküresítésig ment. Mint szentvince-egyesületi tag maga vitte a hóna alatt az összekoldult csizmákat és ócska ruhákat a szegényeknek, télvíz idején egy szegény mesterlegénynek odaadta új télkabátját és maga felöltöben és raktári ócska kabátban járt, a kispapok asztaláról maradt kenyereket összeszedte és galléros köpönyege alatt vitte a tamáshegyi szegények közé; a maszatos kisgyerekek szájából kivette a piszkos szopókát, nemsokára újjal, tisztával tért vissza és maga igazította el; szegényeknek kéretlenül adott nagyobb összegeket is, ha volt; és az az öreg tamáshegyi asszony, aki eljött temetésére, mert ő mentette meg annak idején a pusztulástól, mikor huzamosan betegen feküdt, az volt talán koporsóján a legszebb virág...

Ebbe a mérhetetlenül gyöngéd és bensőséges szellemi arculatba egy szinte döbbenetesen kemény vonást vésett bele hajthatatlan elvessége. „Hideg legyen a kéz minden baráti kézszorítás közt, rideg az arc minden csábító mosolyra, rettenthetetlen az ész ítélete a rosszra, a slendriánra, hallgatás a felelet minden könnyelmű, gyöngyöt és makkot összekeverő beszédre ... Csak egy van, ami előtt meghajlom: ez az Isten és az Istenért dolgozó emberi lélek” (23,55,57); így ír 1889 júliusban. S egy Damiáni Szent Péter keménységével és egy Szent Bernát tüzeivel és bátorságával tárta föl a magyar egyház sebeit, nevezetesen a papság jó részének a természetiségben való megrekedését; egy arkangyal pátoszával vette védelmébe a celibátust, az aposztaziák fölött nem tudott napirendre térni. Kegyeletes lelkétől távol állt minden kritikaszterség vagy éppenséggel izgágaság; azonban az Úr házáért égő buzgóság nem engedte, hogy a néma eb vádjá érhesse.

Amikor elvről volt szó, nem ismert félelmet és tekintetet. Mikor a főt említett Frey Ferenc ellenében hivatalos egyházi támogatással föllépett Timon Ákos, Prohászka egy percig sem tántorodott meg. Meg volt győződve, hogy a magyar egyház a politikai rabságból való szabadulását csak a néppárttól várhatja; fölülről jövő intelmek ellenére kitartott jelöltje mellett, felséges levélben megokolta a maga és elvbarátai magatartását, és – tisztelet követte. Éppoly rettenthetetlenül szállt szembe az akkor óriási tekintélyű Samassa érsek híres

egyházpolitikai beszédével (20,154), és – az ő részén volt az egyházas álláspont és az igazság. Még nagyobb próbát állt, mikor 1898-ban Roszival István kanonok, szemináriumi kormányzó a stomfai kerületben liberális programmal lépett föl a néppárti jelölttel szemben. Prohászka papoknak ilyen szereplését harakirinek és önbecstelenítésnek tartotta, és a már akkor befolyásos Esztergomban oly élesen támadta meg tulajdon rektorát, kivel egy asztalnál ült, hogy Vaszary prímás őt el akarta mozdítani és falura küldeni plébánosnak. Az alsópapság azonban Prohászka mellé sorakozott, és végre is Roszivalnak kellett távoznia a szeminárium éléről.

Prohászka mint spirituális 1899-ben

Ez a szentéletű, elveiért mindenre kész férfiú egy éppenséggel nem szent és nem elves történeti háttérből emelkedik ki. A Tisza Kálmán hosszú miniszterelnöksége alatt megerősödött liberalizmus és szabadkőművesség leghívebb szövetségesével, a kapitalista zsidósággal együtt elérkezettnek látta az időt döntő előtörésre, és készült az egyházpolitikai törvények erőszakolására; a jozefinizmustól kilúgozott, a liberalizmustól kikezdett papság jórészt még meg sem értette, mire megy a harc. A Bánffy-kormányzat önérték- és szabadságtiprása nem egy férfiúnak arcába kergette a meggyalázottság szégyenpírját; de

általában hiányzott a politikai gerinccesség és az elvekért koplalni tudó elszántság. A társadalom, mely a kiegyezés után hirtelen, előkészület nélkül csöppent bele a nyugat anyagi kultúrájába, jobbra az anyagi boldogulás és társadalmi érvényesülés vizein evezett, és vele tartott a papság jó része; a lehanyatlott, elaggott irodalomtól és meddő művészettől erőteljesebb eszményi indításokat nem igen kapott, a közéleti elvi kérdések iránt még érzéket sem mutatott, az egyház mellett többnyire közömbösen ment el, támadásától csak nembánomságból tartózkodott, a szociáldemokrácia hangos toborzását és vészesen gyors sikereit nézte mint a kígyótól megbűvölt madár.

Éppen ebbe az időbe esett az ezeréves Magyarország fönnállásának ünnepe. De a milléniumi ünnepségek külső fénye a mélyebben látókat nem tudta azíránt megtéveszteni, hogy a sok belső baj vészfelhővé készül sűrűsödni, és aggódva keresték a nemzet ezeréves egén az új évezrednek biztató hajnalpírját. Prohászka a vátes szenzóriumával állapította meg a diagnózist és a próféta bátorságával állította föl a prognózist. Szívából ünnepelte a milleniumot, de egy újabb millénium zálogát nem abban látta, amit a hivatalos és félhivatalos Magyarország kikiáltott, hanem savonarolai tekintete néhány évvel előresiklott, a magyar kereszténység kilencszázéves fönnállására, és ott látta meg a magyar jövő hajnalsugarát.

Már közel két évtizedes munkás életre tekinthetett vissza. Följutott a magyar Sion ormára; s alakját kezdték meglátni szűkebb hazáján túl is. Növendékei itt is, ott is gyűjtottak nevének egy-egy szerény mécsesét; és íme, ezekből lassan fényözön lett.

Ő a fiatal papokat, kik kezéből kerültek ki, nem hagyta magukra; fönntartotta velük az érintkezést, tanáccsal, segítséggel, biztatással tartotta őket, és ők a maguk részéről egyre többen keresték a kapcsolatot. 1894-ben néhányan közülük megkérték, hogy tartson nekik lelkigyakorlatot; meg is tette július elején; más megyékből is akadtak résztvevők, és kezdetüket vették a rendszeres papi lelkigyakorlatok, melyek ma általánosak és törvényesen vannak biztosítva. Az egyház-politikai törvények főbeütötték az addig gyanútlan katolikusokat, és ösztönszerűen kezdtek figyelni arra a férfúra, aki évek óta oly merész és biztos hangon jelezte a vészt és toborzott a védekezésre. Megalakult a néppárt, és ez az országos mozgalom egyszerre az egész ország színe elé állítja egyik alapítóját és szellemi vezérét. Föléled újra a katolikus autonómiai mozgalom, és ennek országos visszhangjai az ország határáig elviszik régi és súlyos fegyverzetű szószólójának nevét. A magyar katolicizmus, ez az „alvó pimasz”, megkapta az üdvös „nyakonütést”, ébredezett és rásejtett új földataira és kezdte érdeklődni hallgatni azt a fiatal papot, aki régóta teljes fölkészültséggel, apostoli buzgósággal és zseniális megvilágítással eléje tárta azokat a földatakat.

Prohászka neve, tekintélye és befolyása észrevétlenül, de a történet logikájának erejével kinőtt Esztergomból és belenőtt az országba. Megindult a katolikus restauráció, melynek ő volt legtudatosabb és legerőteljesebb keltegetője, és hovatovább alkalmassá vált arra, hogy befogadja vezérét. Prohászka számára új tér nyílt, és ezzel élete új szakba lép. Az esztergomi spirituálisból az ország apostola lett.

IV. Az ország apostola

Az új évszázad hajnala tehát Prohászka országos hatásának is hajnala volt. A Magyar Sion cikkeiből régóta ismerte a papságnak épp az a része, mely mélyebb szellemi igényeket táplált. A Katolikus Szemlébe írt dolgozataiból pedig megismerte a szélesebb katolikus közönségnek az a része, mely legalább valamelyes érintkezést tartott fenn a katolikus magyar élet szellemi központjával. Az akkori katolikus szépirodalmi folyóiratnak, a Magyar Szemlének olvasóközönsége pedig egy egészen más Prohászka-val ismerkedett meg, aki nem volt filozófus, nem volt régi szabású teológus vagy aszkétikus író, és nem volt kimondottan szépirodalmi, de valamennyiből volt benne valami – nem elegyesen, hanem egyöntetű szintézisben: egy sajátosan szép új világ, mely az esztétikailag érdekelt katolikusoknak figyelmét terelte rája. Mikor pedig a gyöngye anyagi eszközökkel rendelkező, de elvhű Alkotmányban a katolikus érdekek számára az újabb újságírás igényeinek megfelelő napilap támadt, és az kivált Túri Béla avatott szerkesztésében egyre több olvasót talált az elvilágiasodott katolikusok között, ezekbe a rétegekbe is belehatolt neve és szellemi világa.

Szimbólum és egyben eredő volt tehát, hogy a századvégi hódolatra és a magyar kereszténység kilencszázéves jubileumára a Szent István-Társulat, a katolikus eszmének vigasztalan időkben is hű szolgálója, vele íratta meg az irányító és termékenyítő „Gondolatok”-at. Ebben a füzetben (12,45), mely kis helyen ritka gazdag tartalmat sűrít, teljes érettségében mutatkozik be Prohászka nemzet-keresztelő programja, a régi katolikumnak zseniális új kezelése és eredeti írói egyénisége az ünneplő nemzet szélesebb rétegeinek; s az ébredés problémáiban vajúdó katolikusokban, papokban és világiakban, szinte egyszerre tör ki a kiáltás, mely nemsokára viharként zúgott végig az előadótermeken: halljuk Prohászkaét!

A 90-es évek óta (először 1892-ben Szent István napján a Mátyás templomban, 1893-ban a pesti Katolikus Körben: lásd 20,135) Prohászka szellemet sugárzó alakja ismételtelen megjelent budapesti szószékeken és előadásasztaloknál; de csak a század fordulóján szövődnek egyre nagyobb számmal azok a szálak, melyek működését végleg idekötik.

A századforduló idején a fennkölt lelkű Pálffy Geraldine grófnő fölkérésére rendszeresen kezd tartani szociális karitatív előadásokat a nővédő patronesszeknek. 1901-ben ezek az előadások nagyobb nyilvánosságot öltenek. A Szent István-Társulat nagytermébe zsúfolt hallgatóság ezeken az előadásokon eszmél rá először a modern társadalmi kérdés teljes komolyságára és a saját szociális kötelezettségeinek egész súlyára.

Ugyanebbe az időbe esik a Philippinum papi egyesület alapítása, melyből csakhamar, 1902-ben kinő a Regnum Marianum. A fővárosban működő fiatal esztergom-egyház-megyei papok, Prohászka vetése, már régebben megkérték volt spirituálisukat, hogy tartson nekik havonként konsziderációt; most az ő szellemében testületbe tömörültek, főként az ifjúság intenzívebb vallási nevelésére és kérték szellemi irányítását. Ennek főeszköze volt egy havi konferencia, s ezekre csakhamar egybegyűlt a fiatal pesti papság java a „Damjanich-utcai akácfa” árnyékában. Ennek az intézménynek közvetítésével érintkezésbe került az ország középiskolai ifjúságával; hisz a Zászlónk-nak haláláig állandó ünnepi munkatársa volt. Ezek a rövid, de tökéletes írások, mint ünnepi harangszó lejtettek végig az országon, s az ifjúság zsviváján át is behatoltak ezekbe a még annyira nyitott ajtajú lelkekbe.

Közelebb állott Prohászka életprogramjához a főiskolai ifjúság, melynek lelkesebbjeit egybegyűjtötte az épp akkor Glattfelder Gyula alatt újra éledő Szent Imre-kör. Az imréseknek Prohászka ebben az időben kezdett előadásokat tartani, melyeket szakadatlan sorban követtek más fórumok előtt más előadások, az aktuális apologetikai és hitéleti témákról: evolúcionizmus és hit, a modern szubjektivizmus, relativizmus, utilitarizmus és a katolikus hit meg erkölcs álláspontja stb. Akkor hangzottak el először magyar előadó asztalánál az ősi

keresztény fölfogással kapcsolatban Schopenhauer, Nietzsche, Ibsen, Chamberlain stb. neve, és a hallgatóság, mely ezeket az írókat autopsziából nem ismerte, de öntudatlanul azok bacilusaitól lankadozott, éledő és újjászületésre feszülő lélekkel eszmélt rá, mint emelkedik ki diadalmasan az addig lesajnált és halottnak hirdetett katolikus igazság ezekből a szellemi párviadalokból.

Még nagyobb jelentősége volt azonban két más, szinte rendszeresített szereplésének, melyek Prohászkát elválhatatlanul hozzákapcsolták Budapest ébredő katolikus intelligenciájához: az egyetemi-templomi férfi-konferenciák és a katolikus nagygyűlési beszédek.

1901 farsangjának vége felé nyomtatott meghívók mentek névre, világi férfiakhoz és papokhoz, akiket a katolikus ébredés néhány buzgó munkása, Kanter Károly, Mihályfi Ákos, Molnár János, lelkes hölgyek Pálffy né köréből, néhány buzgó néppárti képviselő, elsősorban az ifjú lelkű ősz pátriárka, Zichy Nándor alkalmasaknak tartottak: Prohászka Ottokár esztergomi teológiai tanár és spirituális a budai vártemplomban a virágvasárnap előtti héten esténként kizárólag férfiak számára *konferenciákat* tart. Ez új vállalkozás volt: csupa férfit templomba hívni konferenciákra! Meg is telt a templom mindjárt első este különféle rendű és rangú intelligens férfiakkal, köztük igen magasállásúakkal is; s számuk napról-napra szemlátomást nőtt. A kezdetbeli kíváncsiságból csakhamar mélységes bámolat lett, majd áhítat és tette-pattanás. A mögöl az előadói asztal mögöl, melyet már abban a ciklusban fölváltott a szószék, új melódiákként hangzottak föl régi, elfelejtett vagy eltemetett motívumok: az egész életet átfogó, törtető és diadalmas hitvallásról és hit szerinti életről, a modern ember érzéseivel és igényeivel nem ellentétben, hanem ellenkezőleg, éppen legnemesebb aspirációival csodálatos harmóniában, de viszont a modern lelki nyomorúság egyedüli orvosságaként. És az a hallgatóság nemcsak megbámolt és megtapsolt lélekben minden meglepő új fordulatot, minden fényesen ívelő új gondolatmenetet, minden tündérvirágként eléje feslő új képet, hanem komoly számvetésre tért lelkiismeretével és Istenével. A hallgatóság túlnyomó része a konferenciák végén elvégezte – sokan évtizedek óta először – húsvéti gyónását, amire azok a konferenciák voltaképpen céloztak, és utána közösen a húsvéti szentáldozást.

Ez volt a magyar katolikus intelligencia új hitéletre éledésének születési órája.

A férfi-, nemsokára rá női-konferenciák azóta az országban általánosakká váltak. Fiatalabb társak álltak be a munkába, de a messze kimagasló vezér Prohászka maradt. A következő évben már az egyetemi-templom volt ezeknek a konferenciáknak színhelye (ezekből lett a Dominus Jesus 13,86), és csakhamar Budapest katolikus – sőt részben más vallású – férfiainak húsvéti lelkigyakorlata. Áldásai egyre szélesebb hullámgyűrűket vetettek. Prohászka talán itt élte át apostoli, papi lelkének legtisztább örömeit. Mindig hálával tekint rájuk vissza, s mikor apostoli tevékenységének korlátozására kell gondolnia, ezt a teret kiveszi: „Megemlékezem még egyszer arról a nagy kegyelemről, melyet ez idén (1920) a feketevasárnap hetében az egyetemi-templomban vettem. Tartottam konferenciákat a szentségekről. Sokan jöttek gyónni... Quid retribuam Domino! Valahányszor gondolok ezek áldozására, elfogódottság tölti el lelkemet. Mennyi fölséges érzelem telíti azt az egyetemi-templomot! Mennyi lélek tapad e falakhoz! Most már nem megyek szerte az országban, de ide függesztem trófeumaimat. Legszentebb emlékeim!” (24,48) Megtette – hét évre rá; hét szentséges év után ...

Más természetű volt a másik kapcsolat, melyet a nagygyűlések szöttek Prohászka és a katolikus tábor között. Szónoki sikerei – ha szabad nála ezt a profán ízű szót használni – itt kulmináltak. Aki azt meg nem élte, annak bajos tiszta képet adni róla. Beszédeinek megjelent – teljesen hiteles – szövege (13,158) nem ad teljes fogalmat még arról sem, amit mondott, nemhogy arról, miképpen szólt. Hisz nem kötötte magát az előre elkészített szöveghez, hanem ott a pillanat termékenyítő hevében alkotott, titáni géniuszának teljes latbavetésével,

híven szónoki programjához: „Tanulom-e a beszédeket? Kidolgozom a javát, be is tanulom, de nem kötöm magam hozzá. A szónoki léleknek az aktusban kell produktívnek, termelőnek lennie, s szónokolni nem annyit tesz, mint szónoklatokat írni. A szónoklat a szó-akcióban van. De jó előkészület, jó anyag és jó anyagkezelő tudás kell hozzá; azután pedig a szónoki érzéket szabadjára kell bocsátani: alakítson, teremtsen, szórjon tüzet és szórja magát” (24,13).

Azt meg kellett élni: amint a zsúfolt teremnek és a végsőig fűtött várakozásnak izzó légkörében – a rendezés őt utolsónak hagyta a szereplők közt – orkánszerűen fölzúduló tapsok közt megjelent csupa erő, finomság, lelkiség alakja, azzal a páratlan tartással, mely önérzetet és mély alázatot sugárzott egyszerre. Ott állt körülözönölve tapsoktól és várakozástól, minden izmán és idegén vibrált a nagy föladat, mely kidöbbenni készült, lefogva a tökéletes önfegyelmelés hatalmától. Aztán megcsendült érces és mégis oly gyöngéd és gazdag hangja. Értekező előadásban kezdte körvonalaizni témáját; néma csönd kísérte ezt az ouverture-t. Nem telt bele három perc, megvillantak a fényszórók, és a tájékozatlanok is kezdték sejteni a probléma mélységét és komolyságát. Fölvonultak éles körvonallakkal, szinte személyes plaszticitással az ellenfelek. Mikor aztán minden hallgató már bele volt vonva a szellemek csatájába és az arcokon feszült az együttélés: egyszerre megszólaltak a sűrített, de éppenséggel nem letompított ellenérvek, villódzani kezdett a látóhatár, villám villámot követett; egyik zseniális gondolat, kép, ellentét a másik után, közben egy-egy fejtegetés szélcsöndje, majd ismét finoman elcsattanó oldalvágások, felsőbbes szatíra szikraesője, és közben termékenyítő és üdítő záporként hullott a régi igazság áldása a lelkekre. Mintha a terem ama szellem-harcoknak vált volna színhelyévé, melyet a Jelenések könyve ír le Szent Mihály serege és az alvilág hatalmai közt. Itt Szent Mihály lovagjának vezérsége alatt a hallgatóság magamagát érezte győztesnek, mikor elhangzottak az utolsó fegyvercsattogások; és az a tapsvihár, mely végigdörgött a termen, csak halvány szimbóluma volt annak a viharoknak, mely a lelkeket kavarta föl.

Valóban, az elragadtatásnak és eszmeszületésnek, a katolikus önérzet és magáraébredés fogantatásának, a tettefeszülésnek és talpraállításnak áldott órái voltak azok. „8-10 ilyen ember forradalmat tudna csinálni”, írta akkoriban egy liberális újság. Hát azt a forradalmat megcsinálta ő egymaga, minden egyes alkalommal.

Előadói, konferenciai tevékenysége, növekvő szónoki híre mint bűgő harangszó hívta és vont a templomba azokat a liberalizmus-szülte intelligens férfiakat, kik templomtól és harangszótól rég elszoktak. De akik hívásra jöttek, azokat nem hagyta elalélni az úton. Gondoskodott számukra útravalóról és otthoni kenyérről. Kitejesedett szellemének megérett irodalmi gyümölcseivel ajándékozta meg őket, és akiket templomba szoktatott, azokat most odaédesgette a teológiai olvasmányhoz – Pázmány kora óta első eset.

1902-ben jelent meg a *Föld és ég*, kutatások a teológia és geológia érintkező pontjai körül. Úgy járt el ebben a műben, mintha geológiát írta; pedig azok a fejtegetések előtte csak oltárlépcső számba mentek, melyeken fölhaladva meggyújthatta a legfelsőbb ismeretnek és egy mindent összefoglaló világnézetnek szent lángját (3,2 170). Hidat akart verni, a megértésnek a hídját az előretörtető ifjú természettudomány és természettudós számára, és hidat az Írásnak és dogmának hívő és egyben tudományos megvallása számára. Ezt azonban úgy tudta megírni, hogy tüzet fogott az olvasó: fölgördültek a geológia korszakaiban egy, a tudomány színeibe öltöző Divina Commedia jelentei, és azoktól áradt az olvasóra a teremő nagyságának és szeretetének eleven megsejtése. Prohászka már 1892-ben *Isten és a világ* c. munkájában vette védelmébe a keresztény tudománynak álláspontját. De micsoda különbség a tíz évnyi közzel elválasztott két munka közt! Ott az iskola előírásos fegyverzetében, szabályszerű harcban győz meg, de nem visz magával a keresztény természetbölcselő. Itt a maga igazáról biztos felsőbbes szellem bátran megnyitja a hit kapuit az új tudományok számára; nem is annyira cáfolja – bár tételeit kérlelhetetlenül ráteszi a százados keresztény bölcsesség mérlegére – hanem miként Szent Kolumbán, kinek hittérítő útjaiban teherhordó

szamarát széttépte egy medve, már most erre rakta málháját és tette szolgájává: úgy ő is rákényszerítette a modern természettudományt, hogy ezután ő hordozza, nagyobb lendülettel, mint a régi tudomány a hívő meggyőződésnek poggyászát. Nagy segítségre volt ebben a zseniket jellemző biztos szaktudományos eligazodás mellett hatalmas konstruktív képzelete, átlelkesítő és megjelenítő leíró tehetsége, életet lüktető előadása, mély természetszeretete és hatalmas lírai vénája.

Ez a könyv felvillanyozta a régóta stagnáló teológiát, és megmozgatta a laikus világot; természettudósaink sorába megtörtént az első betörés az előző emberöltő alatt szinte hivatalossá vált hitetlenkedésbe. Hatásának külső mértéke könyvészeti sikere: még megjelenési évében került sor második kiadására, három évre rá harmadikra – ilyen terjedelmes teológiai műnél példátlan eset az utolsó két évszázadban.

Alig ült el az e könyvön kelt első izgalom, egy év múlva megjelent a *Diadalmas világnézet*. A hang, a tendencia, a szellem ugyanaz; de a program tágabb: a modern ember egész problémaköre be van állítva a régi szent kereszténységnek új átélésébe. És a régi igazságnak felsőbbbségét új módon segíti diadalra: nem sokat érvel és nem sokat cáfol; metafizikai és dialektikai gondolatmenetektől lehetőleg megkíméli olvasóját, kiről tudja, hogy nincs ilyenekre sem tehetsége, sem türelme; hanem amint az ő zseniális, érett lelkében él az a régi kereszténység a modern ember legnemesebb igényeivel és legkomolyabb problémáival felsőbbbsége harmóniába olvadva, úgy tárja azt tetőfokára jutott írói tehetségének összes színeivel és hangjaival olvasója elé. Az élmények mélységével, a gondolatok eredetiségével, meggyőződés sugallta nemes retorikával, káprázatos költői színekkel, kimeríthetetlen alakító erővel olyan művet alkotott, minőt a magyar irodalom addig nem ismert. A Diadalmas világnézet egyúttal Prohászkanak ebben az életszakaszában legegényibb műve. Maga mondja, hogy nem akar magáénak vallani mást, mint az igazi monachos-nak, az egymagában járónak lantját. Valóban a Diadalmas világnézetbe behárfázta a maga kimélyült, egészséges, kegyelemmel atitott, zseniális, diadalmas nagy egyéniségét – és ezt a lelket belemuzsikálja olvasóiba is. Sajátságos egy apológia, mely páratlanul áll a világirodalomban.

A Föld és ég és a Diadalmas világnézet által fölszántott lelkekbe aztán bőven belevetette a gyakorlati katolikus lelkiélet termékenyítő magvát az *Elmélkedések* az evangélium-ról, mely 1908-ben látott napvilágot. Prohászka írói kiválóságai itt, ha lehet erről egyáltalán szó, tetőfokra hágnak. De páratlan jelentősége másban van. Egy francia aszketikai történetíró (P. Pourrat: *La spiritualité chrétienne*) fölpanaszolja, hogy mindezideig nincs igazi klasszikus aszketikai munkánk világiak számára. Prohászka ezt megadja. Aki elmélyed az Elmélkedésekben, arra a mélységes meggyőződésre jut, hogy Krisztus tökéletes követése végett nem kell kibujdosnia a világból, nem kell otthagynia életpályáját; főként pedig: nem kell megtagadnia a természetnek és kultúrának amaz értékeléseit, melyeket az európai emberiség negyedszázados keserves vajúadásban helytállóknak talált. Prohászka az Elmélkedésekben nem töri össze a természetnek, az életnek, a művészetnek nemesebb értékeit, hogy azok romjain építsen természetfölötti életet, hanem a teljesen megszentült lélek szuverén biztonságával mindezeket az értékeket megkereszteli és rákényszeríti, hogy a Krisztus-követésnek váljanak engedelmes szolgálivá. Mindamellet a hit világosságával teljesen átjárt lélek realizmusával a bűn sötét háttérében nézi az embert; ismeri a szívnek minden gyöngéjét, a szenvedély valamennyi útvesztőjét, a vágyak összes szirtjeit, a modern életnek minden laposságát és hazugságát, és döbbenetes határozottsággal és elutasíthatatlan konkrétsággal vezet rá, hogy „hoc genus non eicitur nisi in oratione et ieiunio”. Így aztán hódító szintézisét adja a soha idejét nem muló, régi, keményveretű, önmegtagadó aszketikának és a való értékeket igenlő, e világban Isten országát diadalmas optimizmussal építő világfölényességnek, mely eligazít minden nehézségben, belevilágít a szívnek minden zugába, és az örök csillagok alá állítja a modern élet minden megmozdulását.

Ezt a három munkát, melyek hat éven belül jelentek meg, a belső alakító elv és a külső célkitűzés azonossága foglalja irodalmi egységbe. Bennük ennek a korszaknak Prohászka adekvát irodalmi kifejezésre talál. Azáltal is külön csoporttá áll össze ez a három mű, hogy Prohászka ilyen arányú nagyobb mű megírásához többé nem jut. Hisz az ő irodalmi tevékenysége egyetemes élettevékenységének szerves része és annak sorsában osztozik. Egyre szélesedő tevékenységi köre egyre kevesebb időt enged neki arra, hogy egy témánál huzamosabban időzhessen. Később önállóan megjelent művei vagy kisebb alkalmi alkotások (Modern katolicizmus, a külön kiadásos Elmélkedésekben a kiegészítésnek szánt Pünkösdi Lélek, A túlvilág tornácában, A szépszeretet anyja – ilyennek volt szánva az Élővizek forrása is), vagy pedig kisebb dolgozatoknak legtöbbször nem is tőle eredő összegyűjtése (Világosság a sötétségben, Magasságok felé, Kultúra és terror, Iránytű, Elbeszélések és útirajzok).

Nem változtatott ezen az ő életkörülményeinek az az új fordulata sem, mely a dolog természete szerint leginkább látszik alkalmasnak tudományos elvonulásra és elmélyedésre: *egyetemi tanársága*.

Bizonyos, hogy erre Prohászka maga soha nem vágyott. „Inkább maradok Esztergomban spirituálisnak s azután megvonulok, mint egyetemi tanárnak Pesten” írja 1901. szept. 1-én (23,205). Tisztult aszketizmusától amúgy is távol állt minden külső érvényesülés-keresés. Különben is az a Prohászka, kinek a karrier- és distinkció-hajhászása ama korában páratlan distinkciója éppen fekete reverendája volt, országos híre és egyre növekvő érdemei mellett, akármilyen karrierrel és distinkcióval a fiatal papság és a laikus többség szemében csak vesztethetett.

Ami papnevelő programja még volt, annak megvalósítására sokkal megfelelőbb tér nyílt az esztergomi szemináriumban mint a pesti egyetem hittudományi karán. Hisz átlagos 160 növendékével már extensive is nagyobb aratást ígért, mint a sokkal kevésbé népes teológiai kar. Azonkívül pedig a magyar katolikus egyház elliberálisodásának egyik végzetes velejárójaként a pesti hittudományi kar akkortájt egyáltalán nem állott hivatása magaslatán – éppen Prohászka és egyidőben Karácsonyi kinevezésével kezdődött meg az az újjászületése, melynek maga Prohászka is ismételten kifejezi hódolatát naplóiban. A század fordulója táján az egy Székely Istvánt kivéve a kar tagjai még a merő anyagközlő, nemhogy egyetemi színvonalú tanítás terén is oly százalmas színvonalra süllyesztették és az egész teológiai közvélemény előtt annyira hitelvesztetté tették a kart, hogy a teológiai tanítás szempontjából is sokkal kíváncsabb milliónek mutatkozott a jó erőkkal rendelkező, élettől duzzadó és azt a Magyar Sion hasábjain az egész országra árasztó esztergomi szeminárium, melynek Prohászka már akkor régen elismert szellemi feje volt.

Az akkori pesti hittudományi kar mentalitására jellemző, hogy mikor a tehetséges, de nem dolgozó Kisfaludy halálával megüresedett a dogmatika tanszéke, Prohászka a karban nem kapott többséget a legmegtisztelőbb aggregálásra, a meghívásra, mely oly érthetetlenül könnyen jutott ki utódjának, a nem is dogmatikus Dudeknek. Hogy Prohászka a kiírt pályázatra beadta folyamodványát, ily körülmények közt közelebb álló pesti hívei unszolásának volt tulajdonítható. Azok ti. szerették volna külsőleg is Pesthez kötni azt a Prohászka, aki már akkor az ország szívében oly ígéretesen megindult katolikus lelki restaurációnak feje és szíve volt. S hogy egyéni hajlamai ellenére engedett az unszolásnak, annak főmagyarázata az a mélységes lelki alázatosság, mellyel Prohászka az ő működésére vonatkozó véleményeket, kíváncsalmakat, ha jóakarató emberektől jöttek, Isten ujjmutatásaiként fogadta és tanulékony lélekkel földolgozta – élete végéig. Hozzájárulhatott az a sejtés is, mely tárgyilag még egy Prohászkanál is megokolt volt, hogy az immár 14 éve vitt spirituálisságot majd nem győzi hovatovább az eredeti lendülettel és nívóval. (lásd 23,238.)

A kar egyhangú jelölése alapján I. Ferenc József 1904 telén Prohászkát kinevezte a pesti egyetemre a dogmatika nyilvános rendes tanárának és szinte a főváros egész katolikus intelligenciájának és fiatal papságának sorfalai közt foglalta el 1904. márc. 4-én azt a katedrát, melyet másfél év múlva a püspöki székkal cserélt föl. Előadásai a kiéhezett hallgatóság számára esemény voltak; auditoriumának kisebb részét alkották köteles hallgatói; más évfolyamok hallgatói tanáraik bosszúságára elsöktek – Prohászkát hallgatni, és ami emberemlékezet óta nem történt meg: más karok hallgatói, világiak is, sűrű sorokban lepték el a legnagyobb teológiai előadóterem padjait. Prohászka előadása az akkori magyar teológiai tanításban bevett szokás szerint tankönyvre támaszkodott, de annak talajáról csakhamar föllendült a maga világába. A szorosan vett teológiai anyagot választékos, folyékony és egyéni színezésű, Szent Bernátra emlékeztető latinsággal adta elő, tömören, világosan, a játszi könnyedséggel kezelt skolasztikus formaságokban nem tagadva meg a Gregoriana volt híres növendékét. Csakhamar azonban magyarra fordította a szót, és egyszerre föltárult a hittitkok misztikai mélysége, étellel teltek meg a skolasztikus keretek, bevonultak a legmodernebb szellem-járások és problémák; a hit szentélye megnyílt, s szellem és élet ősforrásának mutatkozott be az ámuló hallgatóság előtt. Ezek új hangok és revelációk voltak; a hallgatóságban sejtelem kelt arról, hogy itt egészen más valamivel van dolga, mint tantárggyal, melyet a „vizsga” után minél hamarabb el kell felejtetni; megérezte, hogy élete és hivatása forrásánál áll, melytől többet nem szabad elszakadnia; s így Prohászka maradandó nagy eredménnyel tanított, jóllehet előkelő, szívből jóakarató szellemétől teljesen idegen volt a „diák-nyúzás”; vizsgálatokon beérte a szükséges minimummal, s könnyen adta a jó „jegyeket”. A lelkiismeretlenséggel szemben azonban nem ismert elnézést.

Kartársai tisztelettel fogadták és bámulatukkal övezték; némelyik legjobban szeretett volna hallgatójává lenni, ha ez a Németországban mindmáig nem is oly ritka gyakorlat nálunk nem lett volna annyira lehetetlen valami. Prohászka maga voltaképpen nem melegegett föl a karban. Tagjainak nagyobb része tudás és akarás tekintetében mélyen alatta maradt hivatásának, és Prohászka életszomjas szellemének semmit sem tudott nyújtani. Apostolságra beállított lelkétől idegen volt az a sok külsőség, ami a magyar egyetemi tanári étellel jár. Nem belső készítés hozta, nem is kötötte le belső igény. Kiforrott szellemi alkotót és programot hozott; természetes, hogy ennek a szellemében dolgozott tovább. Ezt várták tőle azok is, kiknek tapsai között tartotta bevonulását.

Tanári kötelezettségének mindenben a leglelkiismeretesebben megfelelt, de virágjában levő ereje számos más téren keresett és talált érvényesülést.

Tanársága révén közvetlenebb kapcsolatba került a világi egyetemi hallgatósággal, melynek kedvéért teológiai tanárok közt elsőnek tartott ún. publicumot, egyetlen teljes egyetemi tanári évének második felében 1905 tavaszán, Istenről és a lélekről heti egy esti órában, az akkori egyetem legnagyobb előadótermében, a kb. 600 hallgatót befogadó „kupola-teremben”, melyet az összes karokról és a kívülről jött hallgatók színültig megtöltöttek. Hogy ezek közül aztán az egyetemi templomi konferenciákra is egyre többen jártak, és sokan közvetlen lelkihatása alá kerültek, magától értetődik. Emellett folytatta működését a Katolikus Nővédőegyesületben, lelke volt az akkor nekilendülő keresztény szociális szervezkedésnek, kezdett előadások és ünnepi beszédek tartására járni szerte az országban, lelki vezető tevékenysége egyre több körre és emberre terjedt ki. Közvetlen személyes kapcsolatba lépett a Regnum Marianum-mal, mely amúgy is legközelebb állott lelkéhez; 1904 őszén állandó otthagásra oda költözött házukba, hogy szellemi fejük és atyjuk legyen. Ennek a lelkes ifjú csapatnak vállalkozó szelleme vitte őt arra is, hogy két tagjával 1904 nyarán Amerikába menjen, az ottani magyaroknak missziókat tartani. Ennek az amerikai útnak értékes élményei és tapasztalatai ki-kicsengenek írásaiból, sőt külön kifejezésre is jutottak (16,272; 10,103; 20,75.)

Ily körülmények között természetesen szó sem lehetett a könyveket érlelő tudós magábavonulásról. De Prohászka erre nem is érzett hivatást és kedvet. Már kezdő esztergomi idejében a tudományt csak szükséges eszköznek nézte és becsülte; később is perhorreskálta a szaktudományossággal, különösen a részletkutatással okvetlenül velejáró beszorítkozást és attól tartott, hogy kivált a „lelketlen részletkutatás és számítás” a termelő lelket eltompítja, sőt megöli (24,244). Éppen egyetemi tanársága idején és jóval utána is nagyobb könyvet nem ír, sőt nagyobb tanulmányt sem. Mindamellet mikor 1909 májusában a Magyar Tudományos Akadémia tagjai közé választotta, az ajánló Concha Győző kifejezetten azzal a megokolással ajánlotta levelező és nem a püspöki állással fölkínálkozó tiszteleti tagságra, hogy a zseniális vallásbölcseletnek akarja a legfőbb magyar tudományos fórum koszorúját nyújtani.

Dehát tudós volt-e igazában Prohászka? Mikor a pesti egyetem és az Akadémia úgy gondolta, hogy tudós homlokára fűzi babérját, nem engedett-e meg magának a közvélemény nyomása alatt egy elvcsúsztatást, és nem az ünnepezt szónokot és írók koszorúzták-e meg, mint 1912-ben a Petőfi-Társaság?

Charakterológiai meggondolás a tudósoknak két fajtáját állapítja meg. Az egyikbe tartoznak azok, kik lemondanak arról, hogy eleven érintkezésben maradjanak az eleven valósággal, kik az élet hullámmzó nagy óceánjáról visszahúzódnak magányos műhelyükbe és ott rendületlenül róják a fogalmi és rendszeri ismerésnek, a módszeres kutatásnak archimedesi köreit.

Prohászka nem ebből a fajtából való. Ő a valóság egészével való eleven kontaktusról sohasem mondott le; az ő átfogó és fogékony lelkében ott hullámmzótt és duzzadt az életnek egész árja: nagyvilág és lelkiség, eszme és akarás, gondolat és alakítás, föld és ég, természet és kegyelem, múlt és jövő; s életével és művével, tetteivel és tanításával, szavával és írásaival oly művet hozott létre, „al quale ha posto mano e cielo e terra”. Ebbe a típusba tartoznak a látók és alakítók; látói új termékeny eszméknek és megsejtői új világoknak és új távlatoknak, szerencsés szövői azoknak a titkos aranyszálaknak, melyek eleven egységbe kapcsolják a részt az egészhez, az eszmét a valósággal, a természetet a kegyelemmel; alakítók, kik a megtestesülés titkának visszhangját és mintegy folytatását állítják bele a világba, kik a legmélyebb látásoknak a legsúlyosabb eszméknek fogható alakot tudnak adni, kik a gondolatot megtöltik erővel és léttel, akik a részekben meg tudják szólaltatni az egészet. S ha a tudósok kritériuma, hogy új látással, új eszmékkel gazdagítsa az igazságkutató emberi szellemet: itt kell keresnünk azt az újat, amit Prohászka hozott. Ő a látónak vátes-i biztonságával és az alakítónak hódító heroizmusával megmutatta, mi az örök evangélium követelése itt és most, a magyar történelemnek ezen a válságnapján; tanítással és tettel tudta értelmezni az isteni igazságot ennek a kornak és ennek a népnek jelen fázisában; tudott utat mutatni és utat törni, mely a múltnak szakadó partjairól átvezet a jövőnek virágos mezőire. Ez az az új, amit ő hozott: az örök igazságnak időszerű értelmezése. És így az Akadémia jó nyomon járt, mikor Prohászkaiban megkoszorúzta a vallásbölcselet.

No, de ez a probléma ugyancsak nem foglalkoztatta azt az egyre erősödő katolikus közvéleményt, mely Prohászka tüneményes alakját és működését fölkapta, és egyre dagadó árja föltartóztathatlan erővel ragadta, nem a tudósok tervelte utakon, nem is magának Prohászka alázata és világmegvetése által előirányzott ösvényeken. Ez az ár sodorta el Prohászka a Sion hegyéről az egyetemi katedrának magasabb, de hűvösebb régióiba; ez az ár még egyszer fölkapta, s most még magasabb – magának Prohászka érzéke szerint még hűvösebb és magányosabb – helyen tette le: a püspöki méltóságban.

Mikor 1905 folyamán három püspöki szék állt üresen, akkor egyszerre, nem mint annak idején Milanóban Szent Ambrus megválasztásakor egy gyerek, hanem az ezer torkú katolikus közvélemény kiáltotta el: Ottocarum episcopum. És ebbe a kiáltásba beleállt ez egyszer az éppen nem katolikus-barát napisajtó is. Hisz megérezte az is azt a kivételes értéket, mellyel végre is számolni kellett; szenzáció-éhsége szívesen kötött ki a modern színezetű zseniális

papnál, aki tünemény volt a magyar életnek akkor éppen nem sok üstökös-járta egén; máról-holnapra élő rövid lélekzetével Prohászkanak jól-rosszul értett modernsége és nagylelkűsége mellett hamar elfelejtette az esztergomi intranzigens liberálisverőt. Az ugyancsak nem népszerű Fejérváry-féle ún. darabont-kormány szintén nem idegenkedett attól, hogy népszerűtlenségén enyhítsen a népszerű Prohászka kinevezésével; és így valószínűleg nagytekintélyű katolikus férfiak nyomásának is engedve, Zichy Gyulával és Balázs Lajossal együtt őt is kinevezette püspöknek – igaz csak Székesfehérvárra, az akkor legszegényebb püspökségre. Maga X. Pius pápa szentelte 1905. dec. 24-én kedves volt kamarásával Zichy Gyulával együtt a Sixtina-ban püspökké.

A katolikus táboron lázas öröm vett erőt. Közvetlen tisztelői tódultak Rómába, hogy jelen lehessenek szentelésén. Püspök-elődje, a kalocsai érsekké kinevezett kiváló Városey Gyula nem átalotta őt a híveknek Keresztelő Szent János szavával bemutatni: olyan utódot hagy, kinek ő nem méltó saruja szíját megoldani. A fiatalabb papság és a lelkesebb világiak szinte csoda-váró áhítattal sulyogatták: mit fog tenni ez a tüneményes ember mint püspök.

Maga Prohászka pedig olyanformán érezte magát, mint Jehu, mikor Elizeus prófétája hirtelen előrántott szelencéjének olaját fejére öntötte: Téged most Izrael királyává kentelek és – futásnak eredt. Alázatos lelke nem kereste és nem kívánta a püspökséget, hanem rettegte: „Kimondhatatlanul méltatlannak tartom magam e díszes tisztre; protestálok Isten színe előtt: Domine, vim patior! S hogy protestációm mekkora és mily elszánt, legjobban jellemzi az, hogy a dísz s a dicsőség szétfoszlik, mint a millia-gyertya széle a láng körül, mint a vízcsepp a befuttatott ablaktáblán a nagy és egyetlen feladattal: a szép lélek kialakításával szemben” (23,207). S ami jelentősebb: sohasem tudta magát igazán beletalálni. „Tán tovább kellett volna ott (Esztergomban) maradnom? Tán végleg ott maradnom?” – ezt a kérdést visszhangozza lelke még 1913-ban is (23,251). És 1919-ben: „No, én teljes valósággal látom, hogy én püspöknek való nem vagyok. Mennék is! Aztán az is gondolat: ki tudja, mily érdemes s alkalmas embernek állok útjában!” (24,29). Mélyen meggyökerezett evangéliumi demokratizmusa idegennek érezte vállán a violapalástot. Nem mintha a tekintélynek, s kivált a hierarchiai tekintélynek őszinte és föltétlen híve nem lett volna. Hanem vátesi lelke már akkor mélységesen átérezte a szociális lelki bajokat, és korát messze megelőző apostoli szelleme meg volt győződve, hogy csak az evangéliumi áldozatosságnak és bensőségnek közvetlen sugárzása, mondjuk a spiritualizált tekintély és buzgóság tud gyökeresen hozzáférni ezekhez a bajokhoz. A püspökségnek sok külső szerepléssel járó méltósága tehát érthetően idegen maradt lelkétől; sőt a kormányzati tevékenységre egyszerűen nem tartotta magát kellően képesítettnek; bensősége húzódott az aktáktól és jog-forszírozástól, papi hivatottsága közvetlen érintkezést keresett a lelkekkel; a magyar püspök pedig közjogi állásával, vagyonával és annak gondjaival, megyéjének nagy kiterjedtsége mellett meglehetősen távol kerül híveitől.

Nem meglepő tehát, ha Prohászka nem adhatott mást, mint ami lényege; ha mint püspök is elsősorban lelkipásztor akart lenni. Soká fogják emlegetni első bevonulását új rezidenciájába: egy szál fekete talárisban, gyalog, breviáriummal a hóna alatt és esernyővel a kezében. Ez nála nem volt keresettség vagy éppenséggel póz – evangéliumi egyenességétől távol volt minden színeskedés –, hanem az apostoli szegénység lelkének mélységes igénye volt. Miként Borromeo Szent Károly, beleilleszkedett a magyar püspökség külső díszes kereteibe. Az ünnepi Isten-tiszteleteket, a fényes külsőségekkel járó bérnálásokat előírás szerint végezte, sőt finom formaérzékével és bensőségével emelte hatásosságukat. Egyszerű, de nem hivalkodóan leegyszerűsített asztalához sok vendéget látott; lakomáinak fő fűszere persze ő maga maradt. Az ünnepléseket az igazi nagyságnak természetes magától-értetődésével engedte elvonulni maga fölött; lelke azonban mindig távol maradt tőlük. Ἐχω, ἀλλ' οὐχ ἔχομαι, kezemben tartom, de rabjuk nem vagyok – ezt méltán elmondhatta a püspöki méltósággal járó minden fényes külsőségről. Gazdasága felé a földnek, az áldott

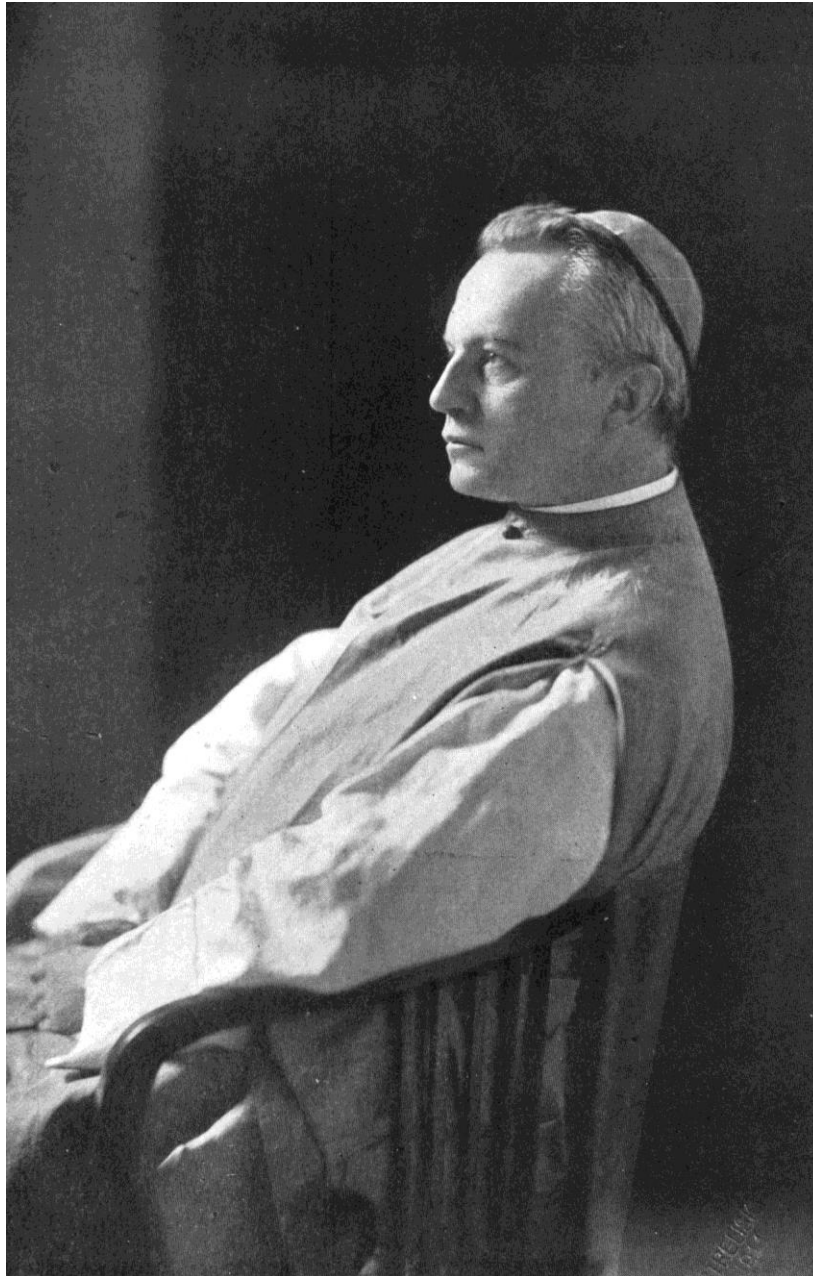
magyar földnek valami szenvedelmes, személyes jellegű szeretetével fordult; de arra sem ideje, sem hivatottsága nem volt, hogy maga vezesse. Ezt iparkodott megfelelő emberekre bízni; és ilyeneket talált Nagy Alfonz sógorában és később a tehetséges nagygazda keresztfiában, Meller Rudolfban. De a kommunizmus alatti és utáni válságos időkben minden nagygazdaság leromlott; a földbirtokreform, melyet ő a maga jószántából jövedelmi tekintetek félrevetésével keresztülvitt tési birtokán, aztán a vagyonváltság, Mellernek hirtelen halála, határt nem ismerő alamizsnálkodása, a „Magyar Jövő”-vel kapcsolatban teljesen hibáján kívül rászakadt teher és aztán hirtelen halála a püspöki birtokot olyan állapotban hagyta, mely kelthette azt a hiedelmet, hogy a nagy Prohászka nem volt „jó gazda”.

Hogy mégis mennyire az volt, annak fényes bizonyossága az a tény, hogy a fehérvári püspökség szegénységén gyökeresen segített, egy egyszerű, de reális tettel: a szeminárium tartására kapott vallásalapú segélyről lemondott, s annak fejében a fehérvári püspökség számára a veszprémi püspökségtől megszerezte 1917-ben, a székküresedés alatt a tekintélyes ősi birtokot. Evangéliumi lelkiismerete az egyházi vagyonnak mindenáron való megtartását és gyarapítását természetesen nem tartotta célnak, de itt is, miként általában egyházmegyéjének kormányzásában az őt jellemző lelkiismeretességgel megtartotta az egyházi és állami törvények rendelkezéseit. A rideg paragrafuszerű elintézésért nem lelkesedett; mindenütt krisztusi életet sürgető apostoli lelke az irodás egyház gondolatától irtózott, s azért sok dolgot nem intézett el aktákkal; de egyházmegyéjének minden ügyéről, papságának ügyes-bajos dolgairól pontosan tájékozva volt; egyháziassága, bölcsessége, emberszeretete és mélységes pap-tisztelete általában meg is mutatta neki a helyes elintézés módját. Hogy ő sem találta meg mindig a megfelelő embereket, s hogy meggyökerezett emberi gyarlóságokat ő sem tudott újjáteremtés jellegű hatalmi szóval kiküszöbölni, azt igazán nem lehet rovasára írni.

Amit a rideg keretek és formulák emberei hiányoltak püspöki tevékenységében, azt bőségesen megpótolta azzal, ami voltaképpen enjéből fakadt. Ő elsősorban egyházmegyéje, összes hívei pásztorának érezte magát: episcopus animarum vestrarum. Mindenekelőtt pásztorleveleiben talált eszközt, mellyel közelebb férközhetett valamennyi hívének lelkéhez. Hosszú lelkigyakorlatában megtanulta, milyen lelki táplálék és milyen elkészítésben kell korunk embereinek. A pásztor-levelek (9: Világosság a sötétségben) a klasszikus katekézisnek korunk viszonylataiban nem csekélyebb értékű történeti dokumentuma, mint a régi időből Jeruzsálemi Szent Cirill katekézisei vagy Szent Ágostonnak Enchiridion-ja. Továbbá amit már Esztergomban megkezdett és Budapesten oly eredményesen folytatott, azt átültette székvárosába is: sokat prédikált, gyóntatott, lelkigyakorlatokat tartott. De ezzel be nem érte; még személyesebb vonatkozásokat keresett: nagy számú udvariassági látogatásaiba tudott lelkipásztori stílt és hatást belevinni; számon tartotta a város szegényeit, betegjeit és haldoklóit, sokat közülük személyesen gondozott. Papjaival és híveivel rendszeres személyes érintkezést tartott fenn: sablonok nélkül, nagy bensőséggel, de mindig egy Szent Ambrusnak előkelőségével. Papjai számára és lelki ügyben mindig nyitva volt ajtaja és szíve; egy-egy plébániára akárhányszor váratlanul beállított; először a templomba ment, s megtörtént, hogy adorációja után maga sajátkezűleg tette rendbe az elhanyagolt öröklámpát; egy-egy ilyen szótlán eligazítás és látogatás akárhányszor fölért egy vizitációval.

Emellett a Budapesten oly nagy lendülettel megkezdett tevékenységét teljes mértékben, sőt nagyobb arányokban folytatta: az egyetemi konferenciákat, a női lelkigyakorlatokat, a katolikus nagygyűlési beszédeket, a sok egyesületi és egyéb ünnepi beszédet és előadást rendszeresen megtartotta; sőt a vidéki városokat még sűrűbben kereste föl, mint régebben. Csak 1909 tavaszán nyolc városban tartott tizenhárom lelkigyakorlatot, több mint száz előadással. Az egész vonalon nekilendült katolikus akció rendkívül élénk egyesületi életet teremtett; s Prohászkanak egyre növekvő népszerűsége és most már állásának díszje is lassan odaérlelte a helyzetet, hogy hovatovább alig esett Budapesten vagy nagyobb vidéki

városokban egyházi egyesületi vagy kultúrünnep, mely őt ne kívánta volna ünnepi szónoknak. S ő elvből soha nem mondott nemet; úgy volt meggyőződve, hogy ezzel megannyi új útja nyílik apostolkodásának olyanokhoz is, kikhez konferenciás szava és írásai különben el nem jutnak. Ezért nem áttalott síkraszállni szocialistákkal és „szociológusokkal” az 1907-es pécsi szabadtanítási kongresszuson, és viselte a kényeskedők helytelenítését, csak hogy bizonytságot tegyen a Krisztus evangéliumának kegyelméről. Alig alakult ezekben az években katolikus szociális egyesület, mely elnökségre vagy vezérségre ne kérte volna és ne nyerte volna meg: a Katolikus Sajtóegyesület, a Katolikus Nőszövetség, Gyermekvédelmi Szövetség, Leánykereskedelem elleni Szövetség, Pázmány Egyesület, Aquinói Szent Tamás Társaság stb.

Prohászka 1911 elején

Emellett folytatja írói tevékenységét. Most már minden fönnálló és alakuló katolikus lap és folyóirat kér tőle dolgozatokat, sőt akárhányszor az éppen nem katolikusok is. Ő itt is elvből nem mond nemet. Minden alkalmat megragad, hogy hirdesse annak erejét, ki minket sötétségből az ő csodálatos világosságára hívott.

Szabad tehát azt mondani: a püspökség, bármily jól látható cezúrát csinált is Prohászka külső élete folyásán, pályájában nem nyit új korszakot. Ő a századfordulóval az országnak lett apostola, s püspöki méltósága ennek a vonalnak irányát nem változtatta meg, csak erősebben meghúzta. Mindazáltal éppen a püspökséggel kapcsolatban kitágult tevékenység és kimélyült tapasztalás Prohászka szellemi arculatán lassan-lassan előhív olyan vonásokat és előkészít olyan külső eseményeket, melyek már egyénisége kialakulásának új szakába vezetnek át, és így pályáján is új állomást jelentenek.

Akik kívülről nézték és nézik Prohászka pályáját, megállapíthatónak vélték, hogy abban az időben, úgy 1906–1910 közt, az esztergomi spirituális savonarolai arcán a szigorú aszkéta vonalak ellágyulnak, hogy az intranzigens reformálóból és radikális ostorozóból megértő és elnéző békéltető lett, akire hovatovább – joggal-e vagy se –, hivatkozott minden enyhébb, sőt lazább irány és törekvés. – Mi igaz ebből? Mindenesetre annyi, hogy Prohászka folyton tárguló lelkipásztori gyakorlatában egyre mélyebben látott bele az emberi szív gyarlóságaiába és örvényeibe, az életnek sokszor észbontó szövevényességébe és kelepceibe, melyek akárhányszor megejtik a jobb törekvésű lelkeket is. Hisz növekvő híre és befolyása épp a legnehezebb eseteket sodorta gyóntatószéke elé és beszéd-óráira. S így lassan eljutott oda, hova minden lelkipásztor, akit a Jó Pásztor lelke visz: szűkebbre vonta a bűnnek és felelősségnek határait, s kitágította a szerencsétlenség körét. Sokan, lélek-kezelésben megélemedett emberek fogják aláírni a tudós és jámbor Gutberlet szavát: „Nicht mehr Unwille und Verurteilung, wie in jüngeren Jahren, sondern inniges Mitleid ist das Gefühl, das mich auch dem scheusslichsten Verbrechen gegenüber beherrscht” (Willensfreiheit 2. Aufl. 457. l.). Ez azonban Prohászkánál korántsem volt a tout comprendre c'est tout pardonner elve. A bűn lángoló utálat gyöngítetlenül lobogott szívében, mint akár 20 és 25 éves korában. De egyre jobban meggyőződött tapasztalatilag is a kegyelem vezérszerepéről (l. 24,80.); lassan határtalan türelemre és részvételre hangolódott a szerencsétlen bűnösökkel szemben, s rendkívüli esetekben nagy lelkiemberek rendkívüli eszközeitől sem húzódozott. De soha, sem szóban, sem írásban, sem tettben nem adott szabadságlevelet bármely erkölcsi vagy hitbeli szabadosságra. Istenfélő lelke nem ismert „zseni-morált, mely korlátokat nem ismer s nem ismeri az isteni mértékeket s nem méri le azokon a vágyak s ösztönök kitöréseit” (23,294).

Az a hiedelem is visszhangra talált, hogy a valaha intranzigens „ultramontán” Prohászka „liberálissá” lett, vagy legalább liberálisabbá. Hogy ez mennyire félreismerése volt Prohászka egész magatartásának, csattanósan igazolják azok, kik a kommunizmus utáni hungarizmusát kénytelenek voltak a régi „liberális” Prohászka frontváltásának minősíteni. Prohászka szelleme ebben a kérdésben nyílegyenes vonalon mozog. Már első esztergomi éveiben teljes határozottsággal a liberalizmust jelöli meg mint a magyar politikai, egyházi és társadalmi életnek rákfenéjét; ezt egyre növekvő energiával és részletezéssel hirdeti, és ettől a meggyőződéstől soha egy tapodtat nem tágit. Elég evégből végigfutni a 10, 12, 13, 18, 20, 21, 22. kötetek dolgozatainak kronológiáján. Mi kelthette tehát a liberalizmus látszatát?

Gondolom elsősorban az az apostoli merészség, mellyel Prohászka a missziós korok térítőire emlékeztető leleményességgel és merészséggel sokszor az ellentábor kellő közepén tüzi le a misszionáriusnak keresztes botját és kis harangját: a Napnak is ír húsvéti cikket, az Otthonban is föl mer szólalni, tisztulatlan törekvésekhez is van biztató püspöki szava; ő hisz a Szentlélek világjárásában, és igazi krisztusi szájalom tölti el szívét a tévelygőkkel szemben; ő aláírja Szent Agostonnak a manicheusokhoz intézett szavát: Az vessen rátok követ, aki nem tudja, milyen keserves dolog megtalálni az igazságot. Azonban a nem katolikus és a nem keresztény irányoknak ez az igazán püspöki kezelése sohasem vált a tévedés vagy a bűn

helyeslésévé. Látókörének tágulása, felelőssége és tapasztalata mezejének növekvése meggyőzte arról, hogy társadalmi és politikai téren sokszor együtt kell működni más világnézetek és irányok képviselőivel; azt a bizonyos aranyhidat, melynek Pannonhalmát Debrecennel össze kell kötnie, már akkor építette; de a dogmatikai és liturgiai téren az együttműködést, a *communicatio in sacris*-t lelke legmélyebb meggyőződésével mint a katolikus hittal meg nem férő elvtelenséget elítélte, és a gyakorlatban kényesen kerülte, és tényleg el is kerülte, mint nem sokkal halála előtt is hálás alázattal említette.

Egy harmadik elváltozás, melyet Prohászka észrevenni véltek, mélyebbre nyúlt, és ha igaznak bizonyul, aggasztóbbnak minősül: hogy világnézeti kérdésekben is elváltozott volna fölfogása, sőt hogy teológiai kérdésekben is vallott vagy helyeselt olyan nézeteket, melyek a dogma határát súrolják. Utóbb (V. fej.) megmutatom, hogy mindebből semmi sem igaz. Most csak azt kérdelem: hogyan keletkezhetett ez a hiedelem? Genezise a következő:

Prohászka az apostolnak lángoló tűzével állott neki egyre világosabban fölismert nagy hivatásának: visszavezetni Krisztushoz az eltévelyedett intelligenciát. Hisz a nagy aposztázia, melyet a XVI. századi vallásújítás hozott és a XVIII. századi felvilágosodás megérlelt, elsősorban az intelligenciát sodorta magával, és a nép lassan utána ment. Tehát a visszatérítést is itt kellett megkezdeni. Ennek a munkának Prohászka egyebek mellett két olyan akadályát látta, melyeket szerinte csak a katolikus táborban lábrakapott értelmetlenség állított föl. Az egyik az, hogy a teológia a hit és a világi tudományok érintkező felületén, nem különben a modern kultúrtörékvések és lelki igények terén több olyan pozíciót védett, melyekről az ő éles szeme meglátta, hogy egyrészt nem érintik a dogmát, másrészt nem tarthatók. Ezért a XIX. század nagy apologetáinak mintájára, a francia Duilhé de Saint-Projet és Bougaud, a német Schanz és Schell, az angol Newman nyomán az Úr igazáért folytatott harcaiban Gedeon módszerét választotta: Harminckétezren jelentkeztek harcra a filiszteusok ellen. Az Úr sokallotta: Sok a nép, több, semhogy kezére adhatnám Izrael ellenségeit. Erre elengedte azokat, kik maguk el akartak távozni. A megmaradt tízezerből elbocsátotta azokat, kik neki látszottak alkalmatlanoknak; és a megmaradt háromszázzal bátran és győzelmesen megvívta az Úr harcát. Ezek az apologeták is a gyöngye régi érveket és a tarthatatlan szellemi pozíciókat föladták; termékeny génuszuk és a modern tudományban való jártasságuk szolgáltatott nekik új fegyvereket, melyekkel biztosabban értek célra. Hogy ezt az irányt elvben nem kell elítélni, egy XIII. Leó is ismételten megmutatta; de hogy könnyen túlló a célon, az utolsó század teológiájának története bőségesen bizonyítja.

Prohászka az ő lélekmentő buzgalmában a mai embernek amúgy is merüldöző szellemi hajóját nem akarta szükség nélkül terhelni; tehát amin a modern érzék különösen ütközött, és aminek szerinte dogmatikus jellege nem volt, azt bátran oldalt hagyta, gyermekded gyanútlanágában sokszor nem számolva a magyar közönség hihetetlen teológiai tájékozatlanságával és a napisajtó szenzáció-éhségével. Exegétikai kérdésekben (ember teremtése, evolúció) arra a szabadabb álláspontra helyezkedett, melyet akkor a német és francia kiváló exegéták túlnyomó része képviselt, amelyet azonban nálunk motívumaiban és dogmatikai jelentőségében még a teológusok is alig méltattak; történelmi kérdésekben bátran különböztetett az egyházban a változhatatlan isteni és a változékony emberi elem között, és a kritikának habozás nélkül koncessziókat tett ezen a területen megcsontosodások, formalizmus és visszaélések tekintetében.

Továbbá: amint lelkipásztori tapasztalatának növekedtével nőtt benne a modern psziché konkrét ismerete, a mai hitetlenség és egyetemes aposztázia főokát kezdte az újabb szellemnek abban a tendenciájában látni, hogy mindenestül absztrakcióknak, ideológiáknak hódol meg, melyek a valóságok világától, az élettől elvonják és egy festett világba rögzítik, és így elzárják útját a gyakorlati hitvalló keresztény élettől, mely végre is nem ideológia, hanem élet. A modern léleknek olyan diagnózisa ez, melyet korunk lelkének nem kisebb ismerője, mint Foerster, tőle függetlenül ugyanabban az időben ugyanúgy állapított meg.

Prohászka ennek a döntő megállapításnak mindenekelőtt levonta gyakorlati következtetését. Kezdte hirdetni az életnek, a megélésnek elsőbbségét az ismeréssel szemben; egyre gyérebben vette elő a régi érveket, teljesen kiérett génuszának megfelelően egyre inkább tolta előtérbe a nem érvelő, hanem a közvetlen tanúságtevő bizonysgot, a tulajdon átéléseinek a hallgatóságba való belelehelését. Vegyük hozzá, hogy az ő hallgatóságát többnyire a teljes hitközömbösségből vagy éppen hitetlenségből kellett kiemelni; tehát a vallásos élet alapvető, egyetemes témáit kellett megpendítenie: a lélek Isten-vágya, másvilág, bűn, felelősség, bensőség, teljesebb élet stb. A speciális katolikus témák így időnként háttérbe kerültek. Ez mind együttvéve avatatlanokban vagy sanda szemű kritikusokban kelthette azt a gyanút, hogy új igehirdető állott elő, annyiban is új, hogy amint a fölületes újságírók mondogatták, nem a régi dogmatikus hitet hirdeti.

Végezetül pedig egyénisége, korából messze kimagasló szelleme egyre határozottabban nyitott rá, nem reflektálva, hanem a benne élő immanens törvény erejében a nagy *génusz*nak *hívására*: adni önmagát úgy, mint Isten a teremtésben és kegyelem által őt megalkotta, követni a csillagát kicsinyes pedagógiai melléktekintetek és alkalmazkodások nélkül. A génusz e sajátos hívása fölött azonban sajátos végzet felhője borong. Az egyéniségnek saját törvénye szerinti kifejtőzése és önadása még oly mélyen lelki, fegyelmes, alázatos és egyházas embernél is, mint Prohászka, vezethet ütközésekre és bonyodalmakra, ha nem talál adekvát hallgatóságra. S ez neki sem adatott meg, legalább nem az egész vonalon. Lelkes bámulóinak, őszinte tisztelőinek és követőinek tábora folyton nőtt; de nőtt azoknak a kiskaliberűeknek és élősdieknek is a száma, akik szívesen sütkéreztek, ragyogtak a napon, és árnyékában kerestek a maguk gyarlóságai, idétlenségei és kiforratlanságai számára menedéket. Ezek a kicsinyes emberek akárhányszor a maguk torz lelkének homorú-domború tükrén torzra vetítették a prohászka gondolatokat és akarásokat. Az ilyen hívatlan hívek a legalkalmasabbak arra, hogy hitelt rontsanak; kivált ha akadnak, kik ezt szívesen látják és segítik.

És Prohászka is akadtak ellenfelei, sőt *ellenségei*. Hogy-hogy? Hisz bizonyos, hogy ő a keresztény felebaráti szeretetnek még finomabb követelése ellen sem vétett; őszintén tisztelte az embereket, jót akart, és ha lehetett, jót tett, fegyelmezettségét és lelkiségét belevitte az emberekkel való érintkezésébe is, alázatosan, fegyelmesen vette alkalmatlankodásaikat is, és egész ambícióját abba helyezte, hogy Isten országa terjedjen és a lelkek Krisztushoz térjenek; hírt, elismerést, érvényesülést nem keresett, mások efféle törekvéseinek útjában nem állt. Honnan tehát az ellenség?

Hogy a legszentebbnek is akadnak gáncsvetői, sőt hóhérjai, annyira egyetemes történeti jelenség, hogy szinte a Gondviselés titkos törvényének, a *mysterium iniquitatis* egy elemének kell tartanunk. Többek közt nyilván az a hívása, amit Szent Pál úgy fejez ki: Ne superextollar super id quod sum, datus est mihi stimulus carnis, angelus satanae (2Kor 12,7). Meglepő lenne, ha Prohászka a sátánnak ez a küldötte, aki végre is Isten eszköze, elkerülte volna.

Egyébként ellenlábasai különféle táborokból kerültek ki. A legéretlenebb és legnépesebb csoport a kiábrándultakból toborzódott. A csodaváró és kurta lélegzetű magyar psziché hamar lángba borul; de mikor aztán már megszokta a nagyságot, melyért előbb kész volt vért és életet adni, ha új csodát már nem lát, napirendre tér, sőt adja a kiábrándultat, hogy ezzel is igazolja a régi ember kerékvágásába való visszazökkenését. Prohászka is régi bámulok, kiknek azonban „gyökerük nem volt”, kezdtek kifogásolni; miért hagyta ott a spirituáliságot, miért lett püspök, miért nem a régi aszkéta és ellenzéki harcos, miért megy a vámosok közé, s miért nem tartja távol magától a nőket.

Ebben az utóbbi kérdésben Prohászka magatartása kristálytisztá az emberismerő előtt, Prohászka a nőket mint Szűz Mária nemének képviselőit és mint Isten teremtő titkának hordozóit érintetlen szűzies lelkének egész finom lovagiasságával és génuszának

mélységével tisztelte, és évtizedes kemény aszkézisben meggyökerezett fegyelmezettséggel állt azokkal szemben, kik akár kínjukban, akár gazdagságukban fölkeresték, már a századforduló óta; finom és beleérző szeretete az ő különleges nehézségeiket másoknál jobban megérezte, s érzelmes, gyöngéd áhítatossága a buzgóknak lelkiéletét másoknál jobban megbecsülte. De csak az önmagát megjellemző alantasság meríthette mindebből azt a szomorú bátorságot, hogy Prohászka nevét kapcsolatba hozza oly inszINUÁCIÓKKAL, melyektől ugyan aligha marad óva a nagyobb nyilvánosság előtt élő pap, miként azt egy Boldog Seuse Henrik példája is mutatja, melyek azonban akárhányszor kínosan élénk visszhangra találnak ott is, hol a „castis omnia casta” elve értelmében mást lehetne várni. Akiben csak némi mélyebb konkrét emberismeret van, és aki a maga kudarcainak objektíválásával a női és papi erénybe vetett hitében hajótörést nem szenvedett, az pl. a naplók áttanulmányozása után nem maradhat kétségben, hogy Prohászka e téren a legszigorúbb katolikus eszmény magaslatán járt. Legintimebb jegyzetei, néhány fönmaradt gyónási följegyzése pozitív bizonyosságát adja annak, ami előttem merőben karakterológiai meggondolás alapján sem volt soha kétséges: Prohászka a hatodik parancs terén nemcsak külsőleg, hanem belsőleg sem követett el élete folyamán halálos bűnt.

Akik ezt nem érezték meg valami okból, hanem Prohászkanak a lelkek üdvéért és a Krisztus egyházának jövő diadaláért való véres verejtékezését és titáni harcát éppen csak arra tartották jónak, hogy fölületes társas életüknek napi témáját vegyék róla, azok a Heródesek frivolságával és a páholyban ülő cirkuszi közönség lorgnettező szívtelenségével szótték-fonták a pletykákat, a dilettánsok veszedelmes felületességével bírálgatták módszereit, szedték ízekre meg nem értett gondolatait, és kritizálták összefüggéseikből kitépett és eltorzított mondásait. Ezek a pletyka-teológusok és egyházi kávénének nem kis mértékben járultak hozzá annak a csomónak összebogozásához, mely nemsokára Prohászka lelkét oly fájdalmasan összeszorította.

De a leg súlyosabban számbaveendőek mégis azok voltak, kik Prohászkaiban egyenest veszedelmes embert láttak. Ezen a ponton találkoztak jóhiszemű fanatikusai minden réginek és elvi ellenzői minden újnak, kiknek nem fáj a korok és lelkek vergődése, mert ők már rég a sátánnak adták át ezt a világot, és nem érzik a kötelezettséget, hogy ennek a kornak és ezeknek az embereknek is hirdetni kell az üdvösség evangéliumát, és ami velejár: olyan nyelven, melyet azok megértenek; emberek, kik elmulasztották nehéz, sűrűvérű temperamentumukat teljesen kegyelembe oldani, és most buzgóságra magyarázzák, mikor bennük szenvedély dolgozik (Kempis II. könyv 5,1). Hozzájuk csatlakoztak aztán akárhányan a beati possidentes táborából, akiket a prófétának sokszor érdes szava és az apostolnak törtető buzgalma megzavar részint lelki nyugalomukban, részint pedig abban a biztonságban, mellyel társadalmi és vagyoni helyzetük gyönyöreit élvezik. Aki oly energikusan hirdeti a szociális felelősséget, különösen a vagyoni, állásbeli és született előkelőség szociális felelősségét, az alsó osztályok emberi jogait s a kapitalizmus erkölcstelenségeit mint Prohászka, az természetesen nem mindenütt szívesen hallott próféta; s nemcsak Ferenc József nehezelt meg a „Tulpenbischof”-ra. S végül akadtak azok közt, kiknek elsősorban volt okuk hálásnak lenni Prohászka áldozatos restaurációs munkájáért, akik nem jó szemmel nézték egyre növekvő befolyását, tekintélyét és népszerűségét, melyet ő nem keresett, mely azonban követte mint napot az árnyéka. Hiszen „invidia etiam sanctos adussit”, mondja Szent Ambrus. Mindezeknek malmára látszott hajtani az a mozgalom, mely X. Pius pápaságának derekán az egyházban kezdett határozott irányt venni, melyet integralizmusnak neveztek el. XIII. Leó pápa nagyvonalú kultúrprogramjában a kor tévedései meg vannak ugyan világosan jelölve és bélyegezve, azonban a problémák és föladatok többnyire teljes méltánylásban részesülnek. X. Pius pápa visszatér nagy névelődjének IX. Pius föladatköréhez és azt tágítja. A pozitív egyházi munka teréül energikusan a belső vallási életnek ápolását jelöli meg, kifelé pedig a specifikusan katolikus érdekek és szempontok kompromisszum nélküli

érvényesítését, az ellenkező áramlatokat és tévedéseket pedig keményen megbélyegzi. XIII. Leó programjának ez a szükséges kiegészítése joggal egyik főfeladatának ismerte föl annak az iránynak a leküzdését, mely az egyházba is be akarta csempészni a modern bölcselő szellem legsúlyosabb tévedéseit, az agnoszticizmust, relativizmust, pszichológizmust és historizmust. Ezeket a tévedéseket tételezen elítélte 1907-ben a Lamentabili dekrétum modernizmus néven. Tudva van, hogy ez az elnevezés teológiaiilag tájékozatlan embereket, többek közt a fönt jellemzett hívatlan magánteológusokat is arra csábította, hogy ami modernnek látszott, arra mindre ráhúzzák a modernizmus sablonját és ráolvassák verdiktjét. 1910 körül aztán részben a modernizmus ellen foganatosított gyakorlati rendszabályok nem szándékolt folyományaként, részben pszichológiai motívumokból megszületett az az irány, mely magát integrális, vagyis egész, igazi katolicizmusnak nevezte, mely meggyanúsított mindent, amit az integráлизmus képviselői nem tudtak elhelyezni sablonjaikban, mely a pápai tekintély rosszul értelmezett védelmében lefitymált minden egyéb egyházi tekintélyt. Ez aztán biztatást adott felelőtlen elemeknek is arra, hogy ítéletet üljenek a legérdemesebb egyházi emberek és törekvések fölött, ha nem találkoztak tetszésükkel.

Így állott elő az a történeti helyzet, melyben Prohászka életének következő szaka egy súlyos egyéni megpróbáltatással kezdődött. A világtörténet fordulása, a háború hozta aztán magával, hogy életének ez az egész szaka megpróbáltatások jegyében folyt le.

Feb. 11.
 Ma reggel 6. órában voltam a papa ravatálánál. A nép folyton telong
 az egyházban. Itt bemenetlöl az olt. szentleg kapomájáig a kormány katonái.
 Két sorban utazt. Képernek, hogy a romot némileg fönt tarták. Nem
 tudom mintha az emberi dolg. változatai legkülönösebb kombinációja.
 Látnam magam előtt. A lefőm, ki az egyenlő Itáliát elhőnt. A szita
 s egyenlőben is mindig megővi bár sűrű területet, melyet Italia
 magának nem velt, most a kormány katonáitól imitelték. ~
 Ő ki elve s' hághatlan nőt vett. A romé s a betöltött elem. Kise,
 ~ mintegy megközelítették az többitől. -
 x A papa romái romésk, ma szög és szonve. ~ Ráhele a kál! elte

Kedves Türelendő Ur!

Hősrőnöm kedvednek s a másik ked. s.
 írunk, hogy Konferenciáinkat beir-
 ták. Fogadják kálából miúben egy-egy
 példányát.

Karadnam mely s' szövezzel híve

1897. 11. 4.

Prohászka Ottokár

Prohászka kezeírása 1878-ból és 1902-ből

Ki lehetett volna magának az eucha-
 ristikus Krisztus az áldozati egy-
 zásából mellett lépni? Ki birta
 kifejezésre hozni, hogy a ment-
 ségben az imádkó és engedő
 Krisztusi áldozat mely kella-
 mai kömpölyöghet, és mely ára-
 mai az engedelmesség és tisztulá-
 sát fogja hinni a világot?

Prohászka kezeírása 1926-ból

V. Megpróbáltatások között

1911-ben júniusban Prohászka ezt írja naplójában: „Keserves hónap! 11-én kézhez vettem egy kis nyomtatványt; nem tudom, ki küldte; alighanem a nuncius. Kinyitom, hát mintha tiszta kék égből a villám csapott volna belém: olvasom, hogy indexre kerültem ...” (23,215). Tehát váratlanul érte Prohászkát, miként híveinek már akkor óriás táborát, hogy az index-kongregáció 1911. június 6-i határozata a tiltott könyvek jegyzékére helyezte három művét: Az intellektualizmus túlhajtásai 1910 (76 lap; 1910. április 10-én fölolvastott akadémiai székfoglaló); Modern katolicizmus 1907 (71 kis október lap; Hitvédelmi füzet a Szent István-Társulat kiadásában); Több békeséget (Egyházi Közlöny 1910 karácsonyán megjelent ünnepi cikk; lásd Acta Apostolicae Sedis III 278).

Biztos, hogy ő maga ilyen lehetőségre sohasem gondolt. Mikor mint fiatal püspök 1906-ban Samassa egri érseknél tisztelgett, ez azt mondta neki: én önt indexre tétetem; s erre ő önérzettel azt felelte: ezt szeretném én látni! Hisz annyira az egyházban és az egyházból élt! A régi erővel és ifjú gyöngédséggel égett lelkében az egyháznak az a lobogó szeretete, melyet a római hét év alatt magába szívott; biztos volt teológiájában, melyet Szent Péter védőszárnyai alatt tanult, abban az intézetben, melyet fönt és lent az orthodoxia fellegvárának tartottak; szívének minden dobbanása az egyháznak szólt, s az egyházból, annak életforrásaiból táplálkozott: hittitkaiból, szentségeiből, eucharisziás áldozatából, áhítatából. Az is kétségtelen, hogy Prohászka egyházéleti törekvései, amelyeknek írott bizonyosságai a Sion-ban és Esztergomban megjelent dolgozatai (20 21) meglepő összhangban vannak X. Pius egyházéleti programjával.

Hogy ebben a kérdésben olyan álláspontra tudjunk helyezkedni, mely Prohászkával szemben is az igazságot és kötelező méltányosságot, az egyház iránt is a gyermeki kegyeletet s tiszteletet sértetlenül óvja, mindenekelőtt eszünkbe kell vennünk, hogy úgy amint a Tridentinum megalkotta a tiltott könyvek jegyzékének fegyelmét, és amint százados gyakorlat azt kifejlesztette, indexre kerülhet egy írás vagy azért, mert tévedések vannak benne; vagy azért, mert nem tartalmaz ugyan kifejezett tévedéseket, de még le nem zárt vitás kérdésekben olyan álláspontot képvisel, melyet az egyház nem tart veszélytelennek a lelkek üdvének szempontjából, amennyiben fölös nyugtalanságot és zavart okoz, avagy a helyes teológiai megoldás megértését késlelteti; vagy végül az írás nem tartalmaz sem tévedést, sem vitás kérdésekben kevésbé bölcs állásfoglalást, hanem magában véve helyes vagy igaz dolgokat olyan hangon vagy módon, vagy időben és környezetben mond el, melyek súlyos félreértésekre vagy lelki károokra adnak alkalmat.

Minthogy állandó gyakorlat értelmében az index-kongregáció nem szokta közölni határozatainak okait, nevezetesen a kifogásokat, szabad a szerzőnek és másoknak is, ha csak nem szólnak komoly okok ellene, adott esetben a kedvezőbb eshetőséget föltenni, vagyis a fönti második vagy éppenséggel harmadik eshetőséget. Ebben az értelemben a tanító egyház iránti föltétlen odaadással és engedelmességgel Prohászka jegyzékbe-vételének közvetlen okát a következőkben kell keresnünk.

Mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy nemcsak a dogmákban, vagyis az előterjesztett hitigazságokban, hanem mindabban, ami a Vaticanum szerint a tévedhetetlenség körébe tartozik, és amit a teológusok egyetértése annak vall, Prohászka fönn tartás, elmagyarázás nélkül és hiánytalanul vallotta a katolikus álláspontot. Összegyűjtött munkáinak kiadója éppen ebből a szempontból tüzetes vizsgálat alá vette egész hagyatékát, és nem talált egyetlen olyan tételt vagy tanítást, melyre az általában felsorolni szokott tizenegy egyházi cenzúra első ötjének bármelyikét rásüthetné. De találkozott nem egy kevésbé szabatos vagy kevésbé óvatos fogalmazással, melyeket a teológiai járatlanság félreérthetett; amint az az említett kiadás jegyzeteiből kitűnik. Továbbá szállongó hiedelmekkel szemben azt is a

leghatározottabban kell nyomatékozni, hogy Prohászkanak nincs semmi néven nevezendő ezoterikus, vagyis magánkörre szorítkozó és a nyilvánosan képviselt hivatalos teológiával ellenkező magán-teológiája, mintha mást vallott volna az ember, és mást a pap és püspök. Legintimebb följegyzései pozitív bizonyosságot szolgáltatnak, ami különben már karakterológiailag is bizonyos: Prohászkanak minden legtitkosabb gondolata és lélekmozdulása is katolikus; minden ízében katolikus az áhítata is. Joggal mondhatta: „In Ecclesia catholica loquebatur et ideo catholice intellegebatur”. Szent Ágoston Aranyszájú szent Jánosról való szava szerint félni nem tudtam, hogy itt baj lehet; dehát lett” (23,219). „Én a magam részéről tudom, hogy az egyházi tant soha sehol nem tagadtam” (23,245).

S mégis, ő is hibás volt a fájdalmas eseményben, amint nagy alázattal megvallja: „Elismerem, hogy van abban a füzetben (Az intellektualizmus túlhajtásai) sok egyoldalú megjegyzés; több mondat, melyet kár volt oly élesen kifejezni, s kellett is volna félreértések elkerülése végett másképp fogalmazni” (23,219). Jóllehet az Officium aktái hozzá nem férhetők, mégis általános teológiai meggondolás alapján úgy gondolom, főként három dolog volt, ami kifogás alá esett:

Először és legfőképp valószínűleg Prohászkanak olyan kijelentései, melyek a Genézis első fejezeteire, az embernek, főként a nőnek közvetlen isteni teremtésére, a profán tudomány és a teológia viszonyára vonatkoztak. Efféléket ő már a Föld és ég-ben hangoztatott, amiért különösen P. Tomcsányi támadta is (lásd 4,75). Röviden és programszerűen összefoglalta mégegyszer a Modern katholicizmus-ban (43. kk.). Tudni kell ugyanis, hogy abban az időben vívta az egyház súlyos harcát ama sarkalatos tanításáért, hogy a Szentírás mindenben az igazságnak abszolút tanítója; s ebben a harcban dogmatikusok és exegéták egyaránt véreztek, s még olyan emberek is, mint Hummelauer S. J. és Lagrange O. P. majdnem elvéreztek. A tanító egyház központi szervei aggódo gonddal kísérték ennek a harcnak minden fázisát; már XIII. Leó pápa jónak látta külön biblikus bizottságot szervezni, hogy ezekben a kényes kérdésekben irányítást adjon. Nyíltan meg kell mondani, hogy Prohászka abban az időben már annyira lázas apostoli tevékenységben volt, hogy a teológiai helyzetnek ez újabb alakulatát már nem kísérte tüzetesebb figyelemmel. Az ő nyugodtabb tanulmányozási lehetőségeinek idejében a szabadabb állásfoglalás teológiailag még kifogás alá nem esett. A harcok folyamán azonban egyre világosabban kitűnt, hogy ezek a szabadabb fölfogások, főként az ember eredetét illetően nem jól egyeztethetők össze a Szentírás igazmondásáról vallott katolikus dogmatikai alaptanítással. S Prohászka, aki a szorosán dogmatikai kérdésekben, még a vajúdoókban is, csodálatos biztonsággal igazodott el, pl. Krisztus emberi tudásának nehéz kérdésében (lásd 15,293), itt nem ismerte föl világosan a teológiai álláspont fejlődését és nem gondoskodott eléggé ennek érvényesítéséről. Ma már nem lehet teljes biztonsággal fönn tartani azt a nézetet, hogy az embernek és külön a nőnek teremtéséről szóló szentírási részeket nem kell szó szerint venni (lásd 4,257-258). Hogy ez a titáni szellem is megfizette az emberi korlátoltság adóját, azon legföljebb az ütközik meg, aki nem eszmélt rá, hogy a legnagyobb ember is ember, és hogy ezért kellett az Úr Krisztusnak az ő evangéliumát az egyházra bízni. Nincs ember, a legzseniálisabbat sem véve ki, és nincs iskola és szerzet, mely egymagában biztosítani tudná a katolikus igazság teljes és sérthetetlen fönnmaradását.

A jegyzékbevételeknél a kortársak nagyobb jelentőséget tulajdonítottak annak, amit Prohászka az intellektualizmus túlhajtásairól mondott. Nincs kizárva, hogy a hivatalos tárgyalásnak is ez állott homlokterében, amennyiben a modernista agnoszticizmusnak látszott a malmára hajtani. Ma közel két évtized távlatából ezt a kérdést már sokkal nyugodtabban ítéljük meg. Prohászka különösen akadémiai székfoglalójában erőteljes kifejezésekkel marasztalja el az intellektualizmust és kicsinyléssel szól a fogalmi megismerés értékéről; mégis bizonyos, hogy amely tételekkel az egyház a merőben természeti elmének metafizikai teljesítőképességét hangsúlyozta (Denzinger: Enchiridion definitionum n. 1801 2072 1650), azokat Prohászka mind fönn tartás nélkül aláírta volna. Hiszen Isten létét külön könyvben

bizonyítja a bölcselő elméből (1), a halhatatlanság metafizikai bizonyításával még a Diadalmas világnézetben is találkozunk, az akarat szabadságát ésszel nemcsak megismerhetőnek ítéli, hanem tüzetesen magyarázza is (14,147).

Amit ő erről pozitív értelemben akart mondani, az nem volt más, mint amit a misztikusok minden korban tanítottak, amit Kempis úgy fejez ki: „Mi haszna a Szentháromságról nagyelmén vitatkoznom, ha azután a Szentháromságnak nem kellek”, és amit a lelkek vezetői különösen fáradt, dekadens korokban, minő a mienk is, lépten nyomon kénytelenek tapasztalni: *La raison sans cesse raisonne et jamais n'a guéri personne*. Ezt ismételten is világosan kifejezésre juttatja: „Kifelé az absztrakciókból! Érintkezni, élni az egész vonalon a valóság életét, való célok felé törni; a valóságokon, „an der Wirklichkeit”, a realitáson, annak jó megfogásán, kezelésén erősíteni a lelket” (23,219). „Ah, szent Communio!... Nem érti, aki nem éli. Csak az tudja, aki érzi. Nem is tudja, – mit fogalmak matricái! – ha nem éli; ő az, az az élő ő. Ah, Jesu mi... Jesu quem diligo, in quo vivo” (266). „Valamit kimélyíteni csak az tud, aki megéli, akinek új megtapasztalásai vannak pl. Istenről, lélekről. Nem hogy új tételeket nem találhat föl, azt teheti; de nem teremt új meglátásokat” (287). S jóval később még határozottabban: „Csodálatos preokkupáció: a nagy valóságok meglátása és megérzése. Azt szeretném, hogy nagyságukban, újságukban, imponáló fölségükben omoljanak rám. Ahogy megérzik némelyek a földben a vizet, a szenet, az ércet, azok sugárzatát, úgy érezze meg a lélek a nagy realitásokat: Istent, lelket, túlvilágot” (24,158).

Ami ellen óvást emelt, nem volt más, mint az a ma szélében elterjedt és még pedagógiánkat is vészesen befolyásoló hiedelem, hogy az elméleti ismeret kimeríti a valóságot, és az efféle ismeret elsajátítása már megoldja az élet nagy kérdéseit. Ostorozta azt, aminek ijesztő példáit látta a szociáldemokrácia ideológiájában és a modern filozófiákban, illetőleg a hitetlenné vált tudomány pöffeszkedésében, amint azt ő maga is világosan kifejti (23,217). Tagadhatatlan, hogy a fogalmi megismerésnek – nem ismerő, hanem élet-értékét alábecsülte; nem gyakorlatban, hisz semmivel sem tudott és tanított kevesebbet, mint az „intellektualisták”; sőt! ... hanem elméletben; ismeretelméletének itt egy érzékeny gyöngéje mutatkozik. De nem egy félreértést elkerülhetett volna, ha határozottan hangsúlyozza, – amint 1911 után csaknem minden egyes alkalommal teszi – hogy nem az értelemnek a metafizikai alapigazságok megismerésére való képessége ellen harcol ő, hanem a vértelen és önkényes modern ideológiák ellen; s nyilván jobb lett volna nem az intellektualizmus túlhajtásáról beszélni, hanem ideológizmusról vagy doktrinérizmusról. Mivel azonban akadémiai székfoglalójában ezeket a körülbástyázásokat és fönntartásokat elmulasztotta, fölfogása könnyen agnoszticizmusra és pszichológizmusra volt magyarázható; s mivel pozitív tana, melyet ő az absztrakt doktrinériséggel szembe állít, még akkor nem öltötte azt a határozott és átdolgozott formát, melyet utolsó Élet-cikkeiben (lásd 8 19 25), az Élet kenyérében és a kommunizmus utáni naplókban mutat, az élményszerűségnek, megélésnek egyoldalú hangoztatása azt a gyanút kelthette, hogy a Lamentabili dekrétumban elítélt pszichológizmusban leledzik. Összes ide vonatkozó gondolatainak és szempontjainak genetikus föltárása hálás föladat és értékes adalék a bölcsellettörténet számára. Itt még csak azt a történeti tényt kell konstatálni, hogy mikor akadémiai székfoglalóját tartotta, Bergsont még nem ismerte. Tanításának egyetlen forrása akkor még lelkipásztori tapasztalata volt, melyre kifejezetten utal is (14,182, 23,215). Talán inkább az index-kongregációtól követett pedagógiai irányelvek szerepeltek a „Több békességet” című kis cikknek és a Modern katolicizmus ama kitételeinek kifogásolásánál, melyek az izzó temperamentumú apostolnak türelmetlenségével szólnak bizonyos egyházi körök nehézkességéről; hogy nem akarják megérteni a kor követeléseit, nevezetesen a szociális problémák vajúadását, hogy bizonyos történeti, de korántsem isteni alakulatokhoz való merev ragaszkodással útját állják az egyház intenzívebb térfoglalásának. Prohászka ezeknek a követeléseknek hangoztatásában az egyház szeretete hevítette, forró, kényes, nagyarányú szeretet, melyről bajosan alkot fogalmat

a kispolgári mértékesség. Az ilyen szeretet igazságtalanná vagy legalább kíméletlenné tud válni; és így érthető, ha a harcokon kívül álló, messzenéző, elveket védő egyházi ellenőrzés óvást emel.

Már nem érthető ily könnyen, hanem későbbi történeti vizsgálatnak föladata megállapítani, miért esett Prohászka oly szigorú eljárás alá, mikor XIV. Benedeknek akkor még teljes érvényben levő előírása szerint az író, aki buzgó, egyházas, sőt szentéletű ember hírében állt és püspök volt, előzetesen figyelmeztetni kellett volna és a veszedelmeseknek ítélt könyveket esetleg csöndesen visszavonadni. Történeti kutatásra vár a közvetett indítékok földerítése is. Hisz tudva van, hogy az index-kongregáció nem magától jár el, hanem följelentésre. Valószínűnek kell tartani, hogy a Pascendi enciklika értelmében föllállított esztergomi vigilancia-bizottság hivatalból is eljár.

A jegyzékbevétel magában véve egyáltalán nem az a nagy dolog, amivé korunk szenzációhajhász fölületes illuzionizmusa fölfújta. Története, melyet Hilgers, Prohászkanak volt germanikus társa írt meg, sok neves egyházi férfiúról, bíborosokról is tud, kiknek művei legalább egy időre rajta voltak; és ez nem volt akadály arra, hogy az egyház továbbra is nagy bizalmával, sőt kitüntetésekkel meg ne tisztelje. Az utóbbi évtizedekben azonban, különösen Fogazzaro Santojának esete óta a folyton szenzációkra leső sajtó és dologtalan fölületes olvasóközönsége rávetik magukat egy-egy ilyen esetre; nem törődnek vele, hogy itt szívek vérzenek az emberi végességgel velejáró tragikumok ütközőjében; a nyilvánosság elé rántják, ami az egyháznak és az érdekeltnek belső ügye; liberálisok fölöltik a szabadság- és zseni-kultusz tógáját, és keverik a katolikus közvéleményt, sőt fölveszik a kísértőnek maszkját, és kellemetlenkednek az érdekeltnek.

A magyar katolikusokra nagy dicséret, hogy rendkívül tapintatosan viselkedtek. Legtöbbje rajongással, vagy legalább mélységes tisztelettel övezte alakját; még a kevésbé érdekeltek is fájdalmasan latolgatták, hogy emberemlékezet óta éppen Prohászka az első magyar író indexen. Mindamellet egy pillanatig sem estek kísértésbe a szentszék iránt tartozó katolikus kegyeletnek és engedelmességnek ellenére tenni. Mintha föléledtek volna régi nemes magyar hagyományok Nagy Lajos nápolyi hadjáratának idejéből, amikor még kényesebb helyzetben pillanatra sem tévesztette szem előtt a katolikus magyarság, mivel tartozik Szent Péter utódjának.

Ezt a magatartást nagyon megkönnyítette maga a dekrétummal sújtott püspök, aki habozás nélkül őszintén alávetette magát; az Acta Apostolicae Sedis (IV 57. l.) 1911. jún. 13-i kelettel közölte, hogy „laudabiliter se subiecit”. A püspöknek fegyelmezett, alázatos és bölcs magatartása lassan elnémította azt a sápiózást és huhogást is, mely tisztulatlan emberek táborából most előővakodott. A szenzáció várakozásait nem elégítette ki, interjú-vadászok elől kitért, a katolikus nyilvánosság előtti enunciaciója is abban a felsőbbes fináléban csendült ki: „Az ember megteszi a kötelességét, és aztán elviseli, ami hegyébe jön a kötelességnek”. Ilymódon híveinek nem volt nehéz teljesen összhangba hozni az egyház feje iránti őszinte hódolatot a szellemi vezérük iránti rajongó tisztelettel és szeretettel. Ennek országos méretű kifejezést adtak 30 éves írói jubileuma alkalmával; ezt azok az irodalmi társaságok rendezték, melyeknek vagy elnöke, vagy lelke volt; tették ezt olyan katolikus kegyelettel és tapintattal, hogy az ünneplés minden volt, csak az nem, aminek egy megkésett álneves irat (Félix Tátrai: Mehr Klarheit, Graz, 1913) minősíteni akarta: tüntetés a szentszék dekrétuma ellen. Maga X. Pius pápa másképp ítél. Gróf Majláth Gusztáv erdélyi püspök, Prohászkanak az esztergomi időből odaadó híve, ezekben a nehéz időkben is nobilis jellemességgel mellette állt, és egyengette számára egy római audiencia útját. Prohászka 1913 szeptemberében megjelent a szentatyá előtt, kifejezte sajnálkozását és fiúi hódolatát. A pápa igen kegyesen fogadta; már előbb sajátkezü ajánlással arcképét küldte meg neki bizalma és jóindulata jeléül. Persze nem mindenki járt a szentatyának atyai nyomdokain; nemcsak a főntemlített álneves író nem; Samassa egri érsek külön pásztorlevélben óvta híveit

Prohászkanak nemcsak tiltott, hanem összes írásaitól; az éppen akkor megüresedett kalocsai érseki szék betöltése körül megindult hívatlan akciók és aktorok az ő komolyan szóbaejtött jelölése ellen bőven és kíméletlenül kiaknázták az esetet.

Maga Prohászka hű maradt ahhoz az elhatározáshoz, melyet első fájdalmában tett: „Én mindenütt csak csitítottam a lelkeket és hivatkoztam más megindexelt exemplárisokra is; és egyáltalában föltettem magamban, hogy éppen úgy dolgozom, konferenciázom, lelkigyakorlatozom ezentúl is” (23,219). Megtartotta egyetemi-templomi konferenciáit; dicsőséggel képviselte a magyar katolikusokat 1912 nyarán a bécsi eucharisztikus világkongresszuson; nagy energiával folytatta fehérvári híveinek gondozását, sűrűn járt Budapestre, hol a központi szeminárium kis vendégszobájában egymásnak adták a kilincset a legkülönbébb vágású emberek, akiket az ő beszédjei vagy írásai vagy híre fölébresztett, és kik teljesebb kereszténységet áhítoztak; továbbá az élet és a lélek tragikus szövevényeibe beleakadt emberek, akik csak tőle vártak és többnyire kaptak szabadulást és életet.

Ebben az időben alakul ki végleg a *gyóntató és lelkiorvos* Prohászka. Fölkeresik az országot minden tájáról, sőt külső országokból is hajótöröttek, megroppant lelkek, kikben még nem aludt ki a krisztusi élet tisztább vágyának utolsó szikrája, de akik rég lemondtak arról, hogy fölébe kerekedjenek körülményeik vagy önlelkük terhének. Ő a legtöbbje számára újra megnyitotta a kegyelem kapuit. Hánytól lehetett hallani már akkor: Prohászka-ból élek; neki köszönhetem a hitemet. S evégből akárhánynak elég volt egyszer egyéniségének közvetlen varázskörébe kerülni. Sokan jártak úgy, mint az az egyetemi orvosnövendék, aki azt mondta: sokszor nem értem beszédét, de mikor látom és hallom, megérezem, hogy igaza van; és ez nekem elég. Ismertem olyant is, akit a modern élet és fiatal vére válságba hozott; hogy ismét helyrezökkenjen, ahhoz elég volt neki jelen lenni Prohászka egy miséjén. Hányat óvott meg a kétségbeeséstől és annak ma szokásos végső jelenetétől! Hány konok, megrozsdásodott lelket mentett meg a halálos ágyon az örök életnek! A fehérvári papok tudták, hogy ha makacs beteggel nem boldogulnak, a püspöknek kell szólni; ő különben is számon tartotta főként azokat az intellektueleket, akiknek lelkét az utolsó emberöltő liberalizmusa kiszárította. S alig volt rá eset, hogy akiket ő megkeresett, szentségek nélkül haltak volna meg.

Mi volt a titka? Mindenekelőtt az a krisztusi irgalom és részvét, mely az elvi határozottság megóvása mellett teljes megértéssel volt a konkrét helyzet és lélek iránt; határtalan gyöngédséggel és bensőséggel tudott megérteni, együttérteni, és aztán alig sejtett lelki mélységekből belesuttogta és lehelte a szenvedőkbe a vigasztalást, biztatást, megtanította őket könnyes, de megbékült szemmel nézni a múltba és bizalommal nekifeszülni a jövőnek. Ilyenkor, és csakis ilyenkor meg-megnyitotta egy pillanatra még a maga lelki szentélyének féltve őrzött ajtaját is, csakhogy az egyéni közvetlenség melegével is élessze az elgémberedett lelkeket. Szinte lehetetlen volt nem éledni ennek a krisztusi samaritánusnak érintésére. S az volna a kép, mely Prohászkat ábrázolná, úgy amint köréje sereglenek mind, akiknek visszaadta a hitét és reményét, akikben elvetette a kegyelem magvait, akikben meggyújtotta az evangélium világosságát! És hátha még hozzá csatlakoznának azok is mind, kik egyéb irgalmasságát tapasztalták!

Ebben az időben érlelődött meg Prohászka külső tevékenységének egy nagyobb jövőre hivatott intézmény-jellegű gyümölcse: a Szociális Missziótársulat, melyet az ő sugalmazásával és irányításával Farkas Edit, Pálffy Geraldine-nek a patronázs-munkában első és odaadó munkatársa alapított. Farkas Edit éppen a nőkkel való szociális együttműködésben látta meg, hogy azok a szociális föladatak, melyek ma a nőre hárulnak, nevezetesen a patronázs-munka, nők gazdasági elhelyezkedése, nővédelem, a nőkérdések egész komplexumának a feminizmussal szemben katolikus értelemben való megoldása, mind hivatásos munkásokat kíván, és nem lehet dilettáns mellékfoglalkozás. Prohászka elgondolása szerint ezeknek a hivatásos szociális munkásnőknek az evangéliumi tanácsok védelme alatt, a társadalom bajai iránti nyílt érzékkel, klauzurától, apácaruhától, stb. nem

feszélyezett szabad mozgással kellett beleállni a szociális munkába és más egyesületekkel és a papsággal együttműködve példát adni arra, miképp lehet nőnek a szerzetesi fegyelmet a lelkében hordani és egy szenvedő világ valamennyi gondját a munkakörébe felvenni. A Missziótársulat ezen az alapon kialakult 1912–15 közt, és az első tavasznak plaszticitástól, termékenységtől duzzadó életerejével kezdte éreztetni áldásait a katolikus restauráció művében. Prohászka az ígéretes ifjú alakulatnak rendelkezésére bocsátotta tollat, szavát, szívét, tekintélyét; hozzásegítette az első anyagi eszközökhöz, élete végéig atyai szeretettel és bölcsességgel gondozta érdekeit és segítette át a minden testületnél elmaradhatlan első válságokon.

Prohászka életének külső keretei ilyenformán nem mutattak elváltozást az 1911 előtti időkkel szemben. De nem lehet mégsem azt mondani, hogy ezek az élmények mélyebb nyomok nélkül mentek el lelke fölött. Hisz minél finomabb szálakból van szöve a lélek, minél intenzívebb a befelé való élete, annál élénkebb és mélyebb minden reakciója. Fegyelmes lélek, aminő Prohászka volt, néhány perc alatt ráveszi az akaratot arra, amit a kötelesség parancsol, miként Loyolai Szent Ignác is csak negyedórát kért annak az eshetőségnek lelki földolgozására, hogy szerzetét eltörlik. Azonban az érzések és még inkább a léleknek az idegekkel érintkező titokzatos világa fölött az akaratnak, mint Szalézi Szent Ferenc szellemesen mondja, nincs abszolút, hanem csak alkotmányos hatalma. Ha az elvi állásfoglalás meg is történt teljes szívből és fönttartás nélkül, a finomabb és gazdagabb lélekben soká utánarezeg és hullámszik még az érzések árja, és időbe telik, míg a pszichofizikum hozzátörlik vagy éppen hozzásimul az aszkétikumhoz.

Nem csoda, ha az ehhez szükséges nagy lelki energia-fogyasztást megérezte Prohászkanak hatalmas szervezete is. 1911 nyarán panaszkodik először életében álmatlanságról. Addig rendkívül mély, amint ő mondja, „erős” álma volt: amint este letette fejét, elaludt, és öt óra előtt föl nem ébredt. A most beköszöntő és időnként nagy arányú álmatlanság heroikus arányokban mutatja az öregedő Prohászkanak aszkétaságát; óriási önfegyelem és áldozatosság kellett ahhoz, hogy álmatlan éjszakák után is helyt tudott állni és készenlétbe tenni azt a szellemi üdeséget és energiát, melyhez évtizedeken keresztül hozzászoktatta volt önmagát és a világot. És megtette. Ő maga az álmatlanságát egy meghülésre vitte vissza (23,221); azonban további alakulása és lefolyása kétségtelenné teszi, hogy súlyosabb gyomoridegességről volt szó, melynek gyógyulását nem orvosságok, nem Karlsbad (23,290) hozta meg, hanem az a teljes kiegyensúlyozottság, melyet életének utolsó szaka érlelt meg.

Azonban nem ez az, ami új állomást jelent Prohászka belső életében. Eddigi pályája az ujjongó óriásnak útja volt, kiről oly fölséges plaszticitással szól a 18. zsoltár; meg nem akasztott lendülettel ment előre génusza, csillaga után, kifejléről kifejletre, sikerről sikerre. Most először hangzott el egy szuverén „megállj”, és a futó óriásnak gyökeret vert a lába. Élete és tevékenysége eddig csendes öböl volt: fölséges, tágas, gazdag, de a vihar tragikumát nem ismerte. Most megjött a vihar, mely fölkavarta annak az öbölnek mélységeit és – új kincset vetett fölszínre; megjelent az első megpróbáltatás, az a tűz- és vérkeresztség, mely nélkül Isten országában nincs igazi nagyság.

Prohászka most először kapott energikus indítást, hogy magára eszméljen – nem a lelkiember rendes lelkiismeretvizsgálásával; annak ő régen remekes mestere volt! – hanem a viharok cikázó villámainak fényénél le kellett szállnia lelke öblének addig elfödött mélységeibe és szemébe kellett néznie annak a külvilágnak, mely elébedobbantotta a „megállj”-t. Egy új belső orientáció elé volt állítva, nem eddigi elveivel és apostoli föladataival szemben – hiszen hite, hivatása soha nem volt neki komoly probléma; az egyháznak, a hitnek és lelkiéletnek problémáit mélyebben átélte ugyan mint kortársai, de nem saját lelke-vérén átszűrve, hanem a zseniális ember beleélésével –, hanem most tulajdon

megélése izzó parázsfényénél meg kellett magától kérdeznie: hogyan jöhetett, ami jött? Talán nem járt mindenestül jó úton, ha biztos is volt arról, hogy jót akart?

Így reá volt utalva, hogy mindenekelőtt vissza nézzen és végig tekintsen eddigi működésén és pályáján. Most először jelent meg lelke előtt az emlékezés szelíd, békéltető világában az esztergomi „hőskor”, virasztásaival, imádságaival, áldozataival, az elhelyezkedés küzdelmeivel, a vidék drága élményeivel (23,238; v.h. 24,144); azután a budapesti meggyökézés, a konferenciák, nagygyűlések, egyesületek és ünnepek; azután az országot végigszántó missziós utak ... Reflektáló lelke előtt kibontakoztak a katolikus reneszánsz körvonalai; alázatos lelkétől távol állott, hogy éledelegjen ama sokat emlegetett szavakon, melyeket Mihályfi Ákos mondott harmincéves írói jubileumán: Prohászka a magyar katolikus restauráció ügyében többet tett, mint egész szerzetesrendek. De látnia kellett, hogy a katolikus élet megmozdult, hogy ifjabb leviták és öntudatra ébredt világi emberek munkában állnak, s hogy minden katolikus megmozduláson eltörülhetetlenül rajta volt az ő apajegye; és megvigasztalódott; gyermekét, a magyar katolikus talpraállást utóbb is védelmébe vette értelmetlen anyósokkal szemben (23,343).

Azután ráelmélt jegyzékbe-vételének közvetlen okára, mely az ő ítélete szerint az akadémiai székfoglaló volt. Kezdte számonvenni önmagától, hogy pontosabban mi is az az intellektualizmus, mely ellen ő síkra szállt. Lépésről-lépésre körülbástyázta a maga álláspontját teológiai inkorrekttség ellen, és szőtte ki a maga elgondolását, főként az „Élet”-ben, melynek 1909 óta főmunkatársa volt, még pedig szorgalmas és ambíciós munkatársa. Az Életbe szánt dolgozatait szemmel látható gonddal dolgozta ki; éveken keresztül főként ezekben kell keresni azt, amit az ő filozófiájának lehet mondani. Lassanként világossá lett előtte, hogy bár hiányos és félreérthető volt nem egyszer a beállítása, ő voltaképpen nem akart mást, mint az Úr Krisztus határozott akarata szerint életbe váltani az elveket és tanításokat – amit minden kornak lelki emberei és főként a misztikusok sokszor nálánál merészebb formában és hangon is sürgettek. És ezen a ponton is megtalálta megint önmagát.

Azután körütekintett: szemébe nézett az embereknek. S talán itt fordult vele legnagyobbat a világ. Naivsággal határos közvetlensége eltűnt, és eleinte bizonyos keserűségnek adott helyet, amelytől a lelkek komoly munkása amúgy sem marad megkímélve. Az 1911. és 1912. év tapasztalatai kemény lecke voltak. „Tudom, hogy az emberek szeretetére átlag semmit sem adhatok” (23,234); s megsóhajtotta az esztergomi éveket, azt a „meleg, érintetlen eszményiséget, melynek még nem volt sárguló levele, nem elvirágozott virága” (23,236). Az emberek más világításban, más perspektívában jelentek meg előtte. Ezt a nevezetes fordulatot ő maga jelzi és jellemzi: „Elfogulatlan, megértő, szívből jószágos akarok lenni az emberek iránt, de nem akarom ezzel a biztos ítéletet elhomályosítani s az egyéni jellemességet gyöngíteni. Ezen temperamentumon át kell nézni mindig mindent, s ez a lelkület az egyedüli interprese minden nyilatkozatomnak másról is, más egyénekről, kikről itt-ott megemlékezem. Lehetne mindent magunkba fojtani; igen, s talán ezt is mint finom, gyöngéd szeretetgyakorlatot végezni; igen, ezt lehetne; de az élet így elveszteni színeit, s az emberek sémák, nevek, fogalmak, de nem innervált temperamentum-keverékek, sokféleképpen köszöriült, többé-kevésbé átlátszó üveg-, azaz lélek-hasábok; akkor nem lelkek, erők, ösztönök, érdekek szövődékei. Pedig ők ilyenek s ilyeneknek kell őket látnunk; szívből kell őket szeretnünk, de jól kell jellemző körvonalaikat észrevennünk s azokról helyes képet alkotnunk. Én ezelőtt átlag nem alkottam az emberekről magamnak képet; tiszteltem s szerettem őket, s ha tetszett vagy nem tetszett valami, azt előnyükre iparkodtam magyarázni, vagy az utóbbit semmiesetre sem hátrányukra. De visszatekintve azután az én vélekedéseimre, sokszor láttam, hogy nincs igazam, s hogy ha szerettem s tiszteltem is, de az igazság megismerése, a jellemek meglátása, az illetők helyes értékelése csak gazdagította volna lelkemet s nem húzott volna le eoipso a felületes ítélkezés vagy éppen a vakmerő ítélet tévútjaira” (23,225).

Hogy megértsük Prohászka lelki világának ezt a jelentős fejezetét, az emberekhez való személyes vonatkozását, alapvetőnek föl kell ismernünk azt a tényt, hogy természeténél fogva magánakvaló volt. Volt diáktársainak csaknem mindnek tisztán emlékezetében maradt, hogy kedvessége ellenére sem volt barátkozó; hanem magának való, visszavonult. A Collegiumban is bizonyos félénkség, járatlanság, érzékenység jellemzi társaihoz való viszonyát. Kegyelemmel teljesen átítatott lelke őszinte evangéliumi szeretettel és tisztelettel közeledett mindenkihez, társaságban szíves volt, előzékeny és alkalmazkodó; nála figyelmesebb meghallgató, önzetlenebb útitárs nem volt. A maga bajával soha senkit nem terhelt; elve volt soha senkit zavarba nem hozni és zavarban nem hagyni, és zseniális leleményessége ezt az elvet a legkényesebb helyzetben is sokszor remekül diadalra segítette. Kezére járt soha ki nem fogyó humora és joviálissága.

Akiket különösebben becsült, akikkel szívesebben vagy külső okoknál fogva többet volt együtt, azoknak nagyobb közvetlenséggel mutatkozott be, azonban nem szőtte azokat az intimebb szálakat, melyekből a szó szoros értelmében vett barátság szövődik. A maga legbelsejét elzárta, és ide irányuló ráhatások elől elzárkózott. A szó szoros értelmében vett barátja sohase volt. Pedig gyöngéd lelke vágyódott utána: „Ó, ha volna barátom, aki támaszom lenne!” (23,39). S csakugyan egy kongeniális barát sok szenvedéstől megóvta volna, minőket különösen embereknek és konkrét helyzeteknek nem egészen reális megítélése hozott reá, s sok értékét termékenyebb érvényesülésre segíthette volna.

Mi volt ennek a sajátos jelenségnek oka? A főlészesebb ok valószínűleg neveltetése volt. A jezsuita nevelésnek egyik főelve, melyet a Germanicum kemény következetességgel vitt keresztül, az ún. külön-barátság, az amicitia particularis gyökeres leküzdése. Ennek ugyanis kétségtelen érzéki veszélyei és a tudatos programszerű életalakítást hátráltató lehetőségei vezetik a jezsuita pedagógiát, mikor gyakorlati elvként fölállítja az ismeretes követelményt: *Nunquam duo, raro unus, semper tres!* – Mélyebb okát azonban a nagy lelkeknek egy sajátos végzetében kell látnunk. Az igazi nagyság ugyanis nem találja, nem találhatja meg azt a hozzá hasonlót, aki adekvát visszhanggal felelne minden lelki megrezdülésére; enélkül pedig nincs igazi barátság: *amicitia pares aut invenit, aut facit*. Ez fokozott mértékben áll olyanokra, kikben mint Prohászkanál éppen az érzelmi élet ritka gazdagságban és finomságban fejlődött ki. Talán innen van, hogy Prohászka legbenső lelkivilágát finom és gazdag lelkű nők általában jobban megértették és tudták gazdagítani és lendíteni, mint férfiak. Prohászka is, minél jobban megtalálta önmagát, minél magasabbra lendült géniusza, annál elhagyottabb tájakon járt, annál inkább csak a nagy magányosok útjai maradtak nyitva számára. Ezek az utak közvetlenül az örökkévalóságba torkollanak. Az 1921 óta tett naplőfőljegyzések eleget mondanak annak, aki tud olvasni.

Eddigi vonatkozásaiban tehát Prohászka az embereket általában egy szigorú aszkézissel megnevelt gyermekdedség fátyolán keresztül nézte és látta. Csak most kezdtek neki igazi valóságukban bemutatkozni, és ő ámulattal nézte ezt az új világot: „Ígényem, hogy korrektúrát gyakoroljak képeimen. Annyi sok nem igaz, általam költött, általam interpretált vonást látok rajtuk, s most úgy vagyok, hogy nem bírom el ezt a pózt, ezt a csinált, mesterséges alakítást, ez üres optimizmust. Látom, hogy kulisszafal-világ van fejemben. Tehát csalódtam s kijózanodok? Dehogyan csalódtam; rendkívül sok jót, barátságot, szívességet élveztem, amit meg sem érdemeltem; de az igazságérzet kiált bennem, s a szemem megnyílt; hát látok s jó kedvvel látok. Jólesik így körülnéznom s látnom a színpadokat, s észrevenni, hogy az színpad, s hogy ott szereplők vannak, s hogy a színdarabot én csináltam, én komponáltam (ez volt az, amint én képzeltem el a dolgokat); most pedig egyszerre észreveszem a csinálmányt, s látom a színész mögött az embert, az én alakításom mögött őt és őket és a történetet. Néha mintha felhőkből esném le, mikor rövidlátásomat a realitás tiszta meglátása váltja fel, s kezdem észrevenni azt a sok mást és mindenfélét, amit akkor nem láttam” (23,352-3).

Ezzel közelebb jutott Prohászka az emberek valószínű megítéléséhez; mondjuk, konkrétabb emberismeretre tett szert. Finom lelke, szokatlanul fejlett esztétikai érzéke itt már régtől fogva sok finomságot láttatott vagy éreztetett meg vele; s ami soha cserben nem hagyta: pontosan és biztosan ítélte meg az embereknek a kegyelemhez, illetve az Isten országához való viszonyát. Régebbi éles kritikáit, naplóiban is, az Esztergom hasábjain is, ebből a szempontból kell elbírálni. Hasonlíthatók Dantének a *Divina Commediába* beledolgozott ítéleteihez. A konkrét jellemeket is általában igen jól és nagy finomsággal ítélte meg – ha már bizonyos távlatba kerültek. De akikkel szemtül-szemben volt, azokat mélységes ember-tisztelete, papi lelke, együttműködésre kész optimizmusa igen sokszor olyan színben látta, amilyenben ők föltüntették magukat; ez nem egy balfogásnak volt oka intézkedéseiben és szereplésében, és nem egyszer súlyos szenvedést hozott rá. Más lapra tartozik, hogy akárhányszor nem rázta le a magáról elég energikusan az élősdieket és más férgeket, melyeket meglepő biztonsággal ilyeneknek ismert föl; a nagy szentek nyomában járt; inkább tűrt száz élősdit, semhogy egy igazi életcsírárt eltaposson.

Minél világosabban látta meg így Prohászka a megélés közvetlenségével és erejével a világ hívságát, annál nagyobb készséggel vonult el saját énjének világába. Megismerte a közvetlen megélés megrázó biztonságával a látszatok világát, és most elemi erővel föltört lelke mélységeiből a vágy: szembekerülni a meztelen valósággal, leszállni az anyák országába, minden valóság és élet titkos forrásához. S amilyen elszántsággal látott neki Rómában és Esztergomban kitörülhetetlenül beleégetni lelkébe az asketikus eszményt és elvet, oly heroizmussal készült most megtenni a nagyok beérkezésének utolsó, legnehezebb lépését: leválasztani lelkéről minden kérgességet, az évek minden üledékét, és ezt az anyaszűzmeztelen lelket fönntartás nélkül mindenestül belevetni minden élet ősforgatába. 1913. aug. 30-án írja: „Ah, ha egy igazi darabra akadnék magamban magamból; arra, ami én vagyok s voltam s volnék! Ah, ha úgy sikerülne levetköznöm a sok ruhát, burkot; ha sikerülne kibújni a burokból, a gubóból, mit rám szöttek fonalak! Ha a lelkem meztelen valóját látnám, valódi, szűzies meztelenségében, megpillanthatnám magamat, azt az ismeretlent!” (23,249). És 1914. január 28-án: „Nem mondhatom, hogy mi minden feszeng s feszül bennem, s hogy mily életigények jelentkeznek öntudatomban. Néha úgy szeretnék új életmódot stilizálni magamnak” (23,258). S mi ez az új „életstíl”? Megmondja 1914. ápr. 8-án, az arcképét készíteni akaró zaklatókkal szemben: „Nekem azonban nagyon kínos s valóságos szenvedés, hogy a világban megörökökísenek. Az nekem nem dukál. Az Úr Jézus leplezze le az égben rajtam az ő vonásait; a Szentlélek az én művészem. Ah, Uram, én szegény bűnös, alázattal imádlak s kérlek, töröld le lelkem foltjait, mosd le rólam a hulla-vért, a hulla-szagot! Tisztíts meg ... te, te alakíts, s ne márványból, hanem lelkiségből, dicsőséged tükrözéséből! Én csak Te akarok lenni, Te, ki vagy tőkém, forrásom, napsugaram, pálmám, Üdvözítőm, kinek vérét iszom, kinek áldozata, annak tüze, ritmusa bennem vibrál. Én örök Alkotóm!” (23,262).

Prohászka tehát eljutott teljesevére kapujához; egészen közel volt hozzá, hogy életének már ebben a szakában elérjen oda, hol 1924 óta találjuk – mikor egyszerre új és egészen más jellegű megpróbáltatás szakadt rá; nemcsak őrá, hanem a nemzetre és az egész nyugati emberségre. Kitört a világháború. Ennek a világkatasztrófának érzékeny lelkére megrendítő hatása volt. Divinatórius szelleme mindjárt kezdetben ijesztő világossággal meglátta a kultúrák, a keresztény értékek hegyomlásait, látta az elpogányosodásnak pusztító, szennyes árját végighömpölyögni azokon a területeken, melyeken ő vérével és verejtékével plántálta és öntözte az evangélium ültetvényeit. Szerető, ölelő, együttrezgő lelke megszenvedte jobban, mint az érdekeltek, szinte a Fájdalmas Anya compassiójával a sok egészséges fiatal élet pusztulását, az otthonmaradtak tragédiáit. Hatalmas elméje ágaskodott és szinte kifordult azon a meglátáson, hogy annyi szenvedés és pusztulás nem más, mint a kapitalizmus hideg

démoni sakkhúzása és a diplomácia tehetetlen kapkodása. Teljes súlyával reáborult a háborúban fölvonuló irracionále iszonyata.

Ez a nyomás azonban őt nem bénította meg. Érzékeny szenzóriuma mindenkinél intenzívebben szenvedte meg a háború minden borzalmát; de titáni akarateréje és felsőbbbbséges szelleme megbirkózott vele; azzal is, ami irracionále, azzal is, ami pusztító volt benne.

Élő hitének és tisztult Isten-eszméjének nem volt nehéz a háborút mint katasztrófát beleállítani Isten egyetemes világtervébe, és a világfejlődés drámájában neki azt a szerepet tulajdonítani, melyben korábbi tanulmányai tanították meglátni a nagy geológiai katasztrófákat. Aki oly következetesen és energikusan megszokott mindent sub specie aeterni tekinteni mint Prohászka, annak nem volt nehéz meglátni, hogy a világháború egyben nagy világítélet a modern európai kultúra nagy aposztáziája fölött, és nevezetesen a magyar tragédia történelmi büntetés az alapvető magyar bűnökért: a kereszténységgel szemben való nembánomságért és a káromkodásért.

Élő hitből táplálkozó optimizmusa az első megrendülés után a világháború káoszából egy értékesebb jövő kozmoszának körvonalait sejtette ki, és papi szeretetének tüze nem engedte tétlenül belemeredni a nyomorúság és szenvedés árjába, mely körülözönlötte. Rendkívül gazdag és sok irányú irodalmi, előadói és szónoki tevékenységben, kimeríthetetlen eszme- és hangulatgazdagsággal kezdte sugározni a maga tisztult, minden irreális háborús és nacionalista enthuziasmustól ment keresztény meglátásait, és lett a félelemtől dermedező kortársak számára a nagy jelnek, a világháborúnak vátelesszerű értelmezője. Nem sajnált fáradságot, hogy egyeseknek és közösségeknek levélben és személyes érintkezésben vigasztalója és segítője legyen. Mint a világosságnak, a biztatásnak és a jövő reményének angyala járt végig a porba lesújtott lelkek seregein, s ezek lassan megtanulták a háborút az ő lelkén keresztül nézni és viselni.

Mikor 1915-ben fölhívás jelent meg, mely az ő nevére hadiárvaházat akart létesíteni és adakozásra felszólította az országot, rövid idő alatt 300.000 K-nál többet gyűjtött össze az iránta való kegyelet, és azóta ott áll az ő Pilis-hegyének tövében, az ő egyházmegyéjének területén, a Szociális Missziótársulat vezetése alatt az Ottokár-hadiárvaház. Dehát hány elárvult *léleknek* lett ő igazában menedékháza és árvagyámja!?

Amint a háborús évek gyűltek s az elnyújtott szenvedés és erőszak megérlelte természetszerű gyümölcsét, az erkölcsi elvadulást, melyet ő minden háborús illuzionizmustól ment lélekkel mindjárt kezdetben jelzett, fáradhatatlan útmutatással és példával nem szűnt meg enyhíteni a terjedő nyomort; egészséges gyakorlati érzékének még arra is volt gondolja, hogy a sebesült katonák ne hagyják el a harctéren puskájukat; az is 75 K, egy családnak havi élelme és sok szegény ember adója.

Kifinomult és érett szociális érzéke világosan megmondotta neki, hogy azt az óriási népmozgalmat és gazdasági földuzzasztást, mit a háború hozott, katasztrófális zökkenők nélkül csak úgy lesz majd lehetséges visszaterelni rendes medrébe, hogy komoly keresztényszociális igazságot szolgáltatunk azoknak, kik vérüket és életüket áldozták; módot kell adni a harcolóknak, a népnek, hogy közvetlenül megtapasztalja: volt miért harcolnia, volt miért kockáztatnia életét és vérét, így érlelődött meg benne a földbirtokreform gondolata, melyben a magyar földnek és népének őserős keresztény szeretete, a társadalmi felelősségeknek és kötelezettségeknek vonakodás nélküli vállalása és a legmélyebb keresztény emberbecsülés volt sugalmazója. Sokan megtapsolták, sokan megbámulták bátor kezdeményezését a Gazdaszövetség közgyűlésén 1916. ápr. 13-án (22,164). Özönével kapta az elismerő, hálálkodó, érdeklődő, biztató és tanácsadó leveleket, idegen országokból is, a tengerentúlról is. Csak a közvetlenül érdekeltek vonogatták a vállukat; ők nem értették meg az idők követelését; a gyakorlati reálpolitika ürügye megölője lett az eszmének. Prohászka magát nem törte most sem a vátesek Cassandra-sorsa; egészséges optimizmusában meg nem

tántorodott, el nem kedvetlenedett, hanem tovább érvelt, tanított, lelkesített és – tett. Nem törődve gyakorlati nehézségekkel, a maga birtokán, Ósiben, utóbb Tésen megkezdte az örökbérletek megalakítását.

Ugyancsak a háború vége felé felsőbbrendű szenzóriuma és folyton a mélységeket kutató szeme egy más készülő veszedelmet is biztosan jelzett, és haladéktalanul készítette orvosságát: a zsidó veszedelmet. Ezért aztán utóbb sokan Prohászka antiszemita fordulásáról beszéltek. Helytelenül. Prohászkanak a zsidó kérdésben az álláspontja mindig kifogástalanul és nagylelkűen a keresztény etika álláspontja volt. A zsidó mentalitásnak keresztény-ellenes vonásait világosan meglátta és megláttatta, keményen megbélyegezte azt a kegyetlen népnýúzó és népbolondító munkát, mellyel kis zsidó kapitalisták tönkretették a népet és a nagyok az egész nemzetet; észrevette, hogy mit jelent a keresztény magyar nemzeti jövő szempontjából a liberalizmus védőszárnyai alatt a zsidó szellemnek uralomra jutása. Erre neki nem kellett a háború; már a 90-es években mindezt tisztán látta és bátran hirdette (21; 22,1). De ha az iránnyal szemben kérlelhetetlen volt is, a személyekkel szemben a legteljesebb keresztény megértést és türelmet tanúsította. Állítólagos antiszemitizmusa delelőjén kimondhatta az egész ország színe előtt: „Én nem vagyok antiszemita. Elmondhatom, hogy jó barátaim közt sok zsidó van. Fehérvárott zsidó doktorokat tisztetek. Egyike legjobb lelkifiaimnak és barátaimnak egy kikeresztelkedett zsidó. Minden derék zsidót szívből tisztetek és szeretek. De vigyáznunk kell nekünk, nehogy az antiszemitizmus vádjától félve, behunyjuk szemünket nemzeti veszedelmek elől” (13,316; főrendiházi beszéd 1918 nyarán). S ebben élete végéig hű maradt önmagához, amit egy fönmaradt töredékes kézírata (22,339) az 1920-as időkől kézzelfoghatóan mutatja.

Az ő ún. antiszemitizmusának ez a genezise: Amint a háború elhúzódásával kezdtek magukra eszmélni azok, kikre leginkább ránehezedett a vér és vagyon adója, gyűltek, mint a tűzhányó kitörése a föld alatt, a vészes leszámolni-akarák szenvedélyei azokkal szemben, kik a háború terheiből aránylag nagy számmal kivonták magukat, sőt még hasznot is húztak belőle. Prohászkat szíven találta népének kínja; fölsimerte a veszedelmet, és abban fáradt, hogy a baj komoly orvoslást kapjon és végzetes társadalmi konvulziókban ki ne robbanjon. Meghúzta a vészharangot és joggal várt támogatást a zsidóság belátó elemeitől is. Az ő tette nem zsidóellenes akciónak indult, hanem a tulajdon véreinek védelme és segítése akart lenni; de immanens logikával általános magyar problémába torkollott, amint könnyű meggyőződni az idevonatkozó dokumentumokból (22,184 kk.).

Mind a gazdasági, mind a zsidó kérdéssel összeszővődött a magyar munkások ügye. Ezeket jobbra zsidó vezéreiknek évtizedes szocialista agitációja régóta szembeállította a keresztény magyarság zömének érzelmeivel és törekvéseivel, s a háború elhúzódásával az első ijedtségből fölocsúdott agitáció társadalom-bomlasztó hatása új végzetességgel kezdett jelentkezni. A munkáskérdés, már a 25 éves Prohászkanak gondja és világosan meglátott problémája, nem szűnt meg a nemzet apostolának központi kérdése maradni; és miként Szent Ágoston nem szűnt meg élete végéig viaskodni ifjúkora bálványával, a manicheizmussal és még öregkorában is folyton új meg új oldalról iparkodott igazolni vele szemben az evangélium felsőbbbőségét, ugyanúgy Prohászka is fáradhatatlan volt, mikor meg kellett mutatni, hogy a marxizmus a közjó ellensége, s csillogó ígéreteivel és programjaival szemben a keresztény szocializmus a munkásságnak egyetlen igaz barátja. A háború második felében az Életben egymás után jelentek meg fényes dolgozatai, melyeket aztán 60 éves jubileumának ünnepi asztalán Kultúra és terror címmel tett le a hálás szerkesztőség.

Mikor Prohászka még egyszer csomóba kötve a nemzet elé tárta a munkásokkal szemben tartozó szociális kötelességeket és a szociáldemokrácia igazi arculatát: az eszményi értékeket kalapáccsal és ököllel letaglózó terrort, másfelől pedig energikusan fölhívta a magyarságot a zsidó kérdésnek becsületes keresztény hungarizmus alakjában való megoldásra – szinte divinatorius világoslátással mutatott rá arra a két tényezőre, melyektől csakhamar oly nagy

gyász és szégyen szakadt a hazára. Ezt azonban a kortársak nem sejtették, és maga Prohászka természetesen nem az elővételező történetírónak száraz formulázásával mondotta ki. Pedig a hivatalos harctéri jelentésekben rosszul leplezett óriási hadikudarcok, bizonytalan hírek menetszázadok engedetlenségéről és frontcsapatok kikezdettségéről, a teljes gazdasági kimerültség és pszicho-etikai fásultság, a magyar politikai életben a tehetetlen Wekerle Sándor lemondásával beállott bénultság, majd kapkodás, megkésett és meddő titkos tanácskozások (melyekbe Prohászkát is iparkodtak belevonni) – mindez eléggé jelezte a háborúnak közeledő végét, és ama reményeknek is végét, melyekkel a háborús entuziaszták belekezdtek. S a fásultság és dermedtség tikkadt atmoszférájába bizonytalan félelemmel nyilallott bele a baljóslatú kérdés: Mi lesz azután? és a levegőben lógott végzetként a felelet: a háborúnak vége lesz, és a régi magyar világnak is gyökeresen vége lesz.

Prohászka érzékeny időjelzője már régen megmozdult. Már 1916. jan. 1-én azt írja: „Nem védekezem a rémséges gondolat ellen s rám nehezedő borzalmas érzéstől, hogy a magyar nem győzhet. Ez a káromkodó nép okvetlenül megadja az árát, akármit csinálunk” (23,297). Csakhogy az ő hívő lelke megszokta az eseményeket az örökkévalóság szemszögéből tekinteni; lelki békéje és alkotó optimizmusa percre sem rokkant meg. S az a lelkes sereg, mely 1918. okt. 10-én a nemzet minden rétegéből az Ottokár-árvaházba gyűlt ünnepelni atyját, püspökét, vezérét és csillagát, gondtalanul átengedte magát a makulátlan nagyság ünneplésén költ amúgy is oly ritka örömének, és az erője és géniusza teljében ragyogó jubilánsnak színe előtt, nem tudom, hányan sejtették, hogy annak az ünneplésnek aranyos fényébe már beleszövődnek a nemzet-égés vörös tűzsugari. Legalább e sorok írója nem gondolta, hogy három hétre rá, ugyanott egy teljes csendben megkezdett lelkigyakorlat elején meghozzák a vész hírt: Pesten kiütött a forradalom. És aznap este Prohászka a forradalmi lázban égő Budapestről mélyen megrendült lélekkel, kelletlenül engedve jóakarói unszolásának, álruhában tért fehérvári palotájába.

VI. Romok és építés

Prohászka a nagy fölfordulás igen jó szellemi kondícióban érte: a háborúval rászakadt nagy problémát lelkiileg és kifelé megoldotta, a 1911-es eseményeket teljesen földolgozta kegyelmi életének felsőbbbbséges erejében, apostoli lelke duzzadt a tettvágytól és bizástól; hisz éppen a háború kézzelfoghatóan megmutatta, hogy csakis az ősi kereszténység talaján épülhet föl tartós kultúra s nemzeti és emberiségi jólét. A háború viharja széthányta a százados kultúrhazugságok, a fölvilágosodás, liberalizmus, humanizmus bozótját, és láthatóvá lett a világot tartó ősránit-bordázat: a meg nem alkuvó katolikus kereszténység és a meg nem alkuvó férfijellem. Prohászkaival szemben az 1910-es évek idétlen kritikája elhallgatott, imponáló háborús apostolkodásában a tisztelet új tápot nyert, és zavaró mellékhang nélkül, egyetemesen nyilvánult meg jubileumán; s a hatvanéves Prohászka semmi sem mutatott öregedésre; a meg nem szűnt időszak álmatlansághoz a szervezet és a psziché lassan hozzátörődött.

Érthető tehát, ha Prohászka a forradalom, a Károlyi-uralom és a háború szomorú likvidálása hírül sem sújtotta le annyira, mint a háború. Sőt résztvevő szíve megkönnyebbült, hogy az ember-mészárlás véget ért; buzgósága és segíteni kész lelke, mely fölkészült a leszerelésnek erre az idejére, habozás nélkül nekiállt eltakarítani a romokat s újraépíteni és szántani-vetni.

Azt is szívesen látta, hogy a nemzet kiszabadult a monarchia kötelékéből; és a Habsburg-dinasztia távozását romantikus elégiasság nélkül, sőt a búsmagyarnak reménykedésével nézte. Nem volna mélyebb érdek és tanulság nélkül nyomról-nyomra kísérni, amit Prohászka *magyar érzése* fejlődésének lehet mondani. A valóságnak mindenesetre igazságtalan eltorzítása volna, ha valaki a kétségtelenül megállapítható fejlődés kiinduló fázisát egyszerűen kozmopolitizmusnak, vagy akárcsak nemzetietlen, a haza sorsa és földadatai iránt érzéketlen, bizonytalan képű „nemzetföllöttiségnek” minősítené. Bizonyos, hogy a Rómából hazakerült Prohászka a katolicizmusnak világölelő távlataiba állította a nemzetet és hazát is, Isten országának szempontjából ítélte a nemzeti megnyilvánulásokról, és nem tudott egy gyékényen áruolni a liberalizmus hazafi-vallásával. És mivel itthon a hivatalos nemzetet ez a kereszténytelen, etikai szolidaritás nélküli irány képviselte, mely hadat üzent mindennek, ami szent volt a nemzet katolikus múltjában és jelenében, természetes, hogy ezt a hazát nem nagy lelkesedéssel ölelhetette keblére. De hát nem lehet nemzetietlenségnek vagy akárcsak jellegtelen nemzetföllöttiségnek bélyegezni azt a következetesen keresztény álláspontot, mely első helyre azt teszi, ami odavaló: Istent és az ő országát, és utána bizvást reméli, hogy a többi, ember és haza, szintén nem szenved majd rövidséget; kivált mikor az igazi nemzetmentő és főntartó áldozatos és szolid munkát a liberálisoknál sokkal intenzívebben és megbízhatóbban vállalja és viszi.

Prohászka az igazi hazát, főként annak alaprétégét, a népet kezdettől fogva őszintén és tettekkkel szerette; ennek már római növendék korában megható bizonyosságát adta (l. 23,17). Szociális tevékenysége a népmentés csillaga alatt indul, a nép igaza mellett minden alkalommal rettenthetetlenül síkraszáll; az Esztergom cikkei a magyar népnek olyan gyöngéd szeretetét lehelik, mely Petőfiével állítható egy sorba. S hazafiságának mindig ez a gyakorlati, komoly keresztény népszerűség maradt a vezérhangja, akár a főrendiház szónokát nézzük, akár az inkognitóban a nép között járó-kelő püspököt, aki mindenkinek előre köszön, az ütött-kopott uhornyai tótokkal is szívesen beszédbe elegyedik azzal a megokolással: a népnek és a nemzetiségeknek a hivatalos haza, a hatóságok részéről legtöbbször zaklatás és kurta elutasítás a sorsa; nekünk kell magunkon keresztül megszerettetni velük a hazát.

Hogy kíméletlenül ostromozta a magyar hibákat, hogy az apostolnak és Krisztus tüzes jegyesének lelkével fájlalta a legcsúnyább magyar hibát, a káromkodást, hogy sok gondot

okozott neki a népnek szellemi tunyasága és csekély természetfölötti fogékonysága, nem ellene szól, hanem ellenkezőleg: ami egy Széchenyi igazi, töről fakadt hazafiságának perdöntő bizonyosága, azt egy Prohászkanál sem lehet másképp elbírálni.

Kiáltó igazságtalanság volna megkérdőjelezni annak a Prohászkanak a hazafiságát, aki a 90-es években a magyar nép ügyének úgyszólván egyetlen félelem és gáncs nélküli lovagja volt, aki a századvégi Gondolatokat és a Szent István országa cikkeit írta (25). Csak egyben van igaza a kritikának. Amint Prohászkanak a tevékenysége az országba tágult bele, amint Fehérvárnak a legszentebb magyar múlt emlékeitől átítatott talajába gyökerezett a lelke, ott, Szent István és Szent Imre sírjának, Szent István Boldogasszony-székesegyházának árnyékában, magyarság-szeretete és becsülése is egyre több színt és vért kapott. Miként élettapasztalatának gyarapodtával más területeken is egyre több méltányosságot és megértést tanult és a fiatalkori kombattáns az atyai segítőnek engedte át helyét: a magyart is megtanulta atyailag szeretni bajaival és hibáival együtt, és minél jobban ráeszmélt, hogy vértanú nemzet vagyunk, annál inkább érlelődött meg hivatása: fölvenni és tovább szőni azokat a szálakat, melyeket régi magyar katolikus áhítat dolgozott belé székvárosának talajába és környékébe, a Pilis szent hegyébe és a Duna-Tisza tájaiba. Ebben az időben eszmélt rá, hogy az Ausztriával való együttesség, a dinasztia kedvelése és magyar-elhanyagolása a magyar elmaradottságnak egyik döntő oka. Szívébe nyilallott, hogy az áhítatos magyar múltból a jelenbe hidat alkotni hivatott fehérvári Boldogasszony-székesegyházat, melyet lehetett volna még a XVIII. század közepén is restaurálni: egyszerűen lebontotta, amint ő gondolta, a rideg osztrák katonai bizalmatlankodás. Mellék-tekinetet nem ismerő apostoli parréziája nem egyszer nagyon is plasztikusan kimondatta vele, amit igazságnak fölsímt; ezért is nem volt kegyben Ferenc József előtt, és föltűnően későn, 1917-ben kapta meg IV. Károlytól a püspöknek szinte kijáró valóságos belső titkos tanácsosságot.

Nem lehet ezek után megütközni azon, hogy a nemzet függetlenedésének nem kevésbé örült, mint a háború befejezésének, és ha nem a közelmúltat siratni, hanem a magyar jövőt építeni nőtt óriás kedve.

Ugyancsak nem siratta meg azokat a rendi kiváltságokat, melyeket az új irány radikális demokratizmusa elsöpörni készült. Az evangélium szellemétől teljesen átjárt lelkének egész őszinteségével és következetességével demokratikusan érzett és cselekedett kora ifjúságától kezdve, s ha most az új irány e szellem érvényesülésének főakadályait erővel is elhárítani látszott, csak örülni tudott a demokrácia meggyökerezésének és égő buzgósággal munkatársra kívánt lenni.

De nem áltatta magát. Aki csak az imént tette le azt a tollat, mely a Kultúra és terror-t írta, tisztában volt vele, milyen demokráciát lehetett várni a marxisták köréből. Annál égőbb volt a vágya a keresztény demokráciának útját egyengetni. Egyelőre iparkodott fölhasználni azt a hitelt, melyet régi és sokszor bátran vallott demokratizmusa még a Károlyi-uralom emberei előtt is szerzett neki, s cikkeiben, pásztorlevelekben, előadásokban és magánlevelekben erőteljesen és nyomatékosan kifejtette, hogy komoly keresztény szellem nélkül mennyire nem remélhet áldásos és tartós sikert a „forradalom”. Fölhasználta azt a tekintélyt, mellyel a változott helyzetben egyszerre a püspöki kar élére került, és megbízva az egyház-vagyoni tárgyalásokkal, örökbérlet-rendszerének szellemében haladéktalanul megtette a kezdő lépéseket. Az új kormányzat az egyház és állam szétválasztásának álláspontján állt. Ő annyira megszenvedte a liberális állami gyámkodásnak átkait és szégyenét (lásd pl. 20,28), fiatal kora óta annyiszor tört lándzsát az autonómia mellett, hogy teljes meggyőződéssel megragadta a kínálkozó alkalmat: energikusan fölhívta hitfeleit, hogy álljanak a maguk lábára, bízzanak a katolikum belső erejében, szervezzenek autonóm hitközségeket és haladéktalanul készítsék elő az országos autonómiát.

Becsületes lelke és a konkrét problémákat is szívósan megoldozó szelleme itt is hamar meglátta a nehézségeket. Hogy Prohászka mennyire hű maradt önmagához egész életén

keresztül, annak csattanós bizonyága, hogy most, húszéves országos tevékenység után a nem gyakorló katolikusokat ki akarná rekeszteni az autonóm szervezetekből. De persze azt is látta, hogy a hitélet mai színvonalán ez csaknem keresztülvihetetlen, és így az őskeresztény apostolság és a modern szervezés ütközésének minden kínját átszenvedte.

De nem volt sok ideje efféléken tépelődni. Amire nézve az első perctől kezdve nem áltatta magát, hamar bekövetkezett: a vörös terror egyre jobban előtérbe nyomult, és egyre jobban hanyatlott, aminek Prohászka 1918 november elején még örülhetett: a háborús sebek gyógyítása, a demokratikus nemzeti szellem érvényesülése, az egyház felszabadulása. Hatalmaskodás, jogfosztás, szabadságtiprás, mohó és szemérmetlen önzés lett úrrá a megcsonkult országban. Ő most már csak azért dolgozik, ír, agitál, hogy az egyre pipoggyábbaknak bizonyuló katolikusok ne hagyják iskoláikat, a vallásoktatást, az egyházközségek szabad szervezését és a demokratikus politikai alapjognak, a szabad választásnak gyakorlását.

De már erre sem igen volt ideje. A magyar végzet gyorsan teljesedett. 1918. okt. 31-et követte 1919. márc. 21. A *kommunizmust* Prohászka érzékeny lelke hatványozottan megszenvedte. De nem azt, ami a polgárságnak elsősorban fáj, hogy szokott életkeretei szétmállottak, és hogy egyéni szenvedések, zaklatások, sőt kínzás és halál leselkedett a háttérben. Mikor jóakarói menekülésre biztatták azzal a megokolással, hogy a terroristák bármikor a falhoz állíthatják, megrebbenés nélkül, a legtermészetesebb dolog hangján felelte: kész vagyok. Mikor kezdték zaklatni palotájában, hogy „ezután meg kell elégednie két szobával”, nyomban megkapták a feleletet: nekem egy is elég. A várost, híveit otthagyni eszéágában sem volt; lovagias, hű lelke mindenestül tiltakozott minden ilyen inszINUÁCIÓ ellen; palotájából is csak azért költözött Streitt kanonok házába, mert egyre fokozódó undorral telt el a házába telepedett vörösök garázdasága ellen, amint azt utolérhetetlen realitással örök emlékezetül leírta püspöki kinevező okmányának védő hártyalapjaira (23,306). Szinte hihetetlen személyes igénytelensége a testi nélkülözéseket föl sem vette. Ugyancsak könnyedén vette a kapitalizmusnak azt a radikális összeomlását, mely a kommunizmussal vele járt volna, hiszen kezdet óta teljes meggyőződéssel harcolt ellene. Százados mértékeléshez szokott szelleme a jövőre szegezte tekintetét, a fejlődés világánál nézte a jelent, s a történetekben Isten útjait nyomozta; a kommunizmus homlokán meglátta ugyan a kain-bélyeget, de tudta, hogy Isten már nem egyszer használt föl ilyen „mocskos fickókat”, hogy ítéletet tartson korhadt kultúrák fölött, és hogy helyet csináljon a fejlődés új fokának.

Erre a világtörténeti magaslatra állott Prohászka most is, és miként a 90-es években a liberális füleket sértő bátorsággal és felsőbbbséges tudománnyal bebizonyította, hogy a pénz nem produktív, és hogy a modern kapitalizmus hamisság és átok, ugyanígy most a vacogó polgárságnak fülébe kiáltotta, hogy az evangélium és diadala nincs hozzákötve azokhoz a merőben emberi és történeti formákhoz és alakulatokhoz, melyekbe belecsontosodtunk, s legkevésbé a kapitalizmushoz, mellyel voltaképpen szeges ellentétben áll.

Égette lelkét a szégyen a nemzet megaláztatásáért, mérhetetlen fájdalmat szerzett lovagias lelkének az intelligencia átlagos gyávasága és megalkuvása, s megrendülve állapította meg, hogy néhány hét alatt összeomlott minden, amit ő közel négy évtized óta szíve vérével táplált és erősített. A külső tehetetlenség, melyre a körülmények kényszerítették, módot és időt engedett neki olvasni, elmélkedni jelenről és jövőről, és a magábanzésnek és önelemzésnek azt a munkáját, melyet a háború abbahagyatott vele, ismét fölvette. De hangulatát akármi másnak lehetett volna minősíteni, mint a hívságos világ utálatával eszményibb régiókba menekülő rezignációnak. Ellenkezőleg, bámulatos tettvágy feszítette keblét; „legnagyobb kínom így vesztegelni és nézni az általános züllést” – írja 1919. júl. 19-én (23,324). Körülötte rom meg rom; nemzet, kultúra, katolikus restauráció, minden amihez lelke hozzátapadt, szétmállóban, a közeljövő kilátástalan – sokkal jobban ismerte a marxizmus lelkét, semhogy

áltatta volna magát – s mindamellet egy új világ születésének sejtései szántottak végig lelkén. Lehetetlen megrendülés nélkül olvasni azokat a prófétai erejű elmélődéseket, melyeket a történelem új fordulójáról, régi történeti értékek és alakulatok végleges letűnéséről s egy új világnak kiemelkedéséről és benne az egyháznak elhelyezkedéséről ír (23,309 kk.).

A kommunizmusnak gyors letörése és a világnak mostani polgári folyása azt a hiedelmet kelthetné, hogy Prohászka itt áldozatul esett érzékeny művész-lelkek ama magatartásának, melyet jobb szó híján henopathizmusnak lehetne nevezni: nagymérvű fogékonyságuk és ennél fogva a külső hatásoktól való hihetetlen befolyásolhatóságuk egészen lefogja őket egy élménynek, háttérbe szorítja az ellensúlyozó és egyensúlyozó szempontokat, éles körvonalozással és túlzásokkal dolgozó képzeletük az amúgy is már egyeduralkodókká lett benyomást a földolgozásban és közlésben még megnagyítja, az asszociatív tevékenység dominánsává teszi és mindent annak színeibe márt. Tagadhatatlan, Prohászka említett följegyzései keltenek ilyen gondolatokat is. Azonban aki végigjártatja tekintetét egész életén és türelmesen összeveti valamennyi divinatórius megsejtését a bekövetkezett tényekkel, csak nem tud elzárkózni ama gondolat elől, hogy Prohászka megállapításai itt is elővételezik a történetet, és talán csak a harmadik nemzedék jár majd ehhez a forráshoz biztatásért és útmutatásért.

Bármint van, Prohászka új idők tavaszának lehetétét érezte és tágra nyílt mellel szívta annak levegőjét. És apostoli nagy lelkének minden izma, génuszának minden feszülése részt követelt annak az új világnak alakításában: egy a történeti keretekben megrekedt világ romjain Isten országának új fázisát készíteni, mely évezredes meggyarapodásai dacára is sokban hasonlít az ősegyházhoz, és pedig magyar földön. Hátha ez a jövő magyar történeti hivatás: itt kezdőnek és úttörőnek lenni...?!

Egyelőre híveivel keresett érintkezést. A szószéken félelem nélkül hirdette meggyőződését, a templomi funkciókat rendesen elvégezte, nevezetesen megtartotta a híressé lett úrnapi körmenetet. Hívei, kiknek a szégyenkezés és szenvedés jobban megnyitotta lelkét Isten országa számára, áhítattal néztek föl püspökökre, kinek apostoli nagyságát soha ily foghatóan nem látták. Elhalmozták volna élelemmel és gondoskodással; titkos őrséget szerveztek biztonságának védelmére. Távolabbi híveivel írásban keresett érintkezést; pásztorlevelet is fogalmazott, melyet azonban a cenzúra megakasztott megjelenésében (20,229 és 318).

Így tehát őserővel fakadó építésvágya megtorlódott lelkében; de csak azért, hogy a sejtettnél hamarabb nyíljanak föl zsilipjei, és zúgjon végig árja még egyszer – utoljára a magyar földön.

A kommunizmus bukása után, az entente-bizottságok nyomasztó atmoszférájában, ösztönszerűen feléje fordult minden szem; politikusok és nép benne látták a titkos tájékozási középpontot. Nem mintha tőle vártak volna gyakorlati vezérseget; hanem már a háború folyamán hozzászoktak a hazának komolyabb fiai, még a nem katolikusok is, hogy benne lássák a nemzet legmélyebb fájdalmainak és igényeinek hiteshelyét, legnemesebb akarásainak exponensét; ami az embereket mozgatta és feszítette, az benne meggyűlve, megtisztulva, formára hozva és szárnyra kelve vált igazán hatékony közeszmévé.

Az első hazafias kormánykísérletek őt mindjárt belevonták tanácskozásaikba és tőle várták mintegy az erkölcsi jóváhagyást. A Friedrich-kormány súlyos helyzetben benne találta legbiztosabb erkölcsi támaszát; a Szociális Misszió-társulat döntő eredményű agilitásának ő volt hátvédje és ünnepi harangja; ami magát keresztény nemzeti szervezkedésnek nevezte, hallgatagon őt vallotta szellemi atyjának és vezérének. És a 62 éves férfiú a 28 éves Prohászka emlékeztető lendülettel, testtel-lélekkel állt bele ebbe a szerepbe.

Hogyan ne! Mikor minden jel arra mutatott, hogy most végre külső kereteiben is megvalósul, amin ő négy évtized óta dolgozott, és aminek akarásai az utóbbi hónapok

önkéntelen veszteglése alatt újra hatalmasan földuzzadtak benne: belevinni a keresztény gondolatot következetesen, fönn tartás nélkül a társadalmi, gazdasági, politikai életbe is; megszabadítani az erkölcsi, kultúrai, gazdasági ellenállásban gyöngye népet a liberális zsidó prepotenciától és a marxista szocialista terrortól, a meddő modern ideológiáktól és destruktív sajtótól; a keresztény népet eleven kapcsolatba hozni földjével, a munkást munkaadójával, megteremteni szociális földbirtok-politikával a haza reális szeretetének első föltételét és így egy új, keresztény Magyarország felé haladni! ... Keresztény Magyarország – erre fölcillant a háború és a kommunizmus szenvedéseiben megörlődött intelligencia szeme, fölébredt az elnyomott nép értelmesebbjeinek jobb vágya és reménye; sőt fölfigyelt a háború utáni nyomorúság és társadalmi bizonytalanság konvulzióiban vergődő külső népek őrszellemé is, és sokan más országokból is úgy néztek akkor a Duna-Tisza tájára, mintha innen indulhatna ki annak a vénhedt Európának megújítása, mely nagyon is hajlandó volt hitelt adni Spengler prognózisának: der Untergang des Abendlandes.

Hogyne követte volna ezt a százhangú hívást Prohászka, aki ifjúkora álmát, férfikora küzdelmeinek eszményét látta közel a megvalósuláshoz? S lehet-e csodálni, ha nem érte be vele, hogy gyakorlati karitatív szelleméhez híven mindenekelőtt a kommunizmus utáni nyomor enyhítésén dolgozott? „Aranyért kenyeret”, kiáltotta országgá, és kevesen tudják, hogy íróasztala titkos fiókjában őrzött néhány drágaság, egyetlen „kincse”, melyhez személyes élmények és emlékek tapadtak, akkor maradék nélkül kenyérré vált.

Mindjárt a kommunizmus bukása után birtokreform-programja értelmében javaslatot tett Csernoch hercegprímásnak az egyházi javadalmak örökbérletbe adására; a maga javadalmán a tési parcellázást keresztülvitte, és teljes erővel nekilátott a kommunizmus alatt az egyházmegyei életben esett károkat jóvátenni. Nagy buzgalommal megszervezi az egyházközségeket, példájával, papjainak személyes biztatásával, pásztorleveleivel igyekszik új hitéletre kelteni a végigtarolt községeket.

Ezzel azonban be nem érte. Szócsöve és megfogalmazója lett a keresztény magyar ébredés aspirációinak; hihetetlen termékenységgel írt dolgozatai (Nemzeti Újság, Új Nemzedék, Fejérmegyei Napló, Élet, Cél, Zászlónk, Magyar Nő, stb.) iparkodnak ismét megnyitni és hozzáférhetővé tenni a katolikus megemberelésnek forrásait. Egészséges életérzéke meglátta, hogy a nemzeti hadsereg talpraállítása a keresztény föltámadásnak nélkülözhetetlen biztosítéka; s bár a világháború kínjaiban megtisztult lélekkel imádkozott és dolgozott a világbékén, az ernyesztő és öncsonkító pacifizmussal energikusan szembeszállt, ha még oly tiszteletreméltó emberek képviselték is. Ugyanez a biztos és felsőbbbbséges életérzék képesítette arra, hogy teljes mértékben meglássa a judaizmus veszedelmét és megértse, méltányolja és segítse a magyar nemzeti lelket ama vajúdásaiban, melyekkel ezt az öldöső élősdijét iparkodott lerázni. Az egyoldalúságot, erőszakot, a pogányságba hajló turánkodást azonban sohasem helyeselte, és ahol módja kínálkozott, tapintatosan, de határozottan elítélte.

Ilyen körülmények között érthető, hogy mikor sok baj után végre megalakulhatott 1920 elején a nemzetgyűlés, a közvélemény őt is ott akarta látni: reményei csillagának és zálogának. Attól a nemzetgyűléstől várt az elcsigázott keresztény magyarság nemcsak az új helyzetnek megfelelő alkotmányt, hanem még inkább azt a törvényhozást, mely igazságos és szolid jogalapot volt hivatva adni elevenbe vágó szociális igényeinek.

Prohászka az ő alázatos, evangéliumi szolgálatra hangolt lelkével egyszerűen – engedelmeskedett. A szíve ugyancsak nem vonzotta a gyakorlati politika porondjára, és ismételten halálával gondolt vissza vágvecsei bukására. De úgy volt vele, mint Szent Márton, tours-i püspök, aki halálra váltán megsajnálta könyörgő híveit, elállt attól, hogy az örök béke hazájába siessen: ha itt még szükség van rám, jól van, non recuso laborem. Prohászka elfogadta Székesfehérvár képviselőjelöltségét, 1920. jan. 11-én megtartotta programbeszédét és 25-én egyhangú lelkesedéssel megválasztották. A *nemzetgyűlésben* osztatlan bizalom és

szinte határtalan tisztelet fogadta. Mikor Horthy Miklós személyében kormányzót választottak, a bizottság élén őt küldték el, hogy ezt a választást tudomásul adja és őt a gyűlésbe elhívja. Mikor az első elvi jelentőségű törvényeket kellett megalkotni, és kitűnt, hogy bent a gyűlésben és kint az országban sokan nem értik meg az új idők lelkét, az ő szava szerezte meg ezeknek az ügyeknek az igazi győzelmet; így nevezetesen a numerus clausus híres kérdésében (22,245). S mikor az új nemzetgyűlésben is hamar felütötték fejüket a régi parlament kicsinyes huzakodásai, intrikái, és a régi magyar politikai fegyelmezetlenség készült szétmállasztani a keresztény egyesülés pártját, az ő föltétlen tekintélye mégegyszer összefogta: 1920 nyarán országos elnöke lett a pártnak; ezt is engedelmesen elfogadta (24,58) s csak akkor hökkent meg és tiltakozott teljes lélekkel, mikor a miniszterelnökség veszedelme fenyegette (1920. júl.; lásd 24,57).

Csakhamar azonban új gondja támadt a politikus Prohászkanak – súlyosabb és reménytelenebb. Az új nemzetgyűléssel kezdtek elégedetlenkedni azok, kik annyi reményüket küldték oda képviselőik megbízásával együtt. S erre volt is bőségesen okuk: a kapitalizmus és a terrorista szocializmus törvényes visszaszorítása késett, a keresztény népvédő szellemben építő szociális törvényalkotás nem haladt előre. Megvoltak ennek az okai és részben mentségei: az új honatyák nagy részének politikai, szociális és gazdasági iskolázatlansága, keresztény politikai cégér alatt besurrant vén rókák gáncsvetései, a trianoni béke, IV. Károlynak 1920. húsvéti megjelenése és ezzel a királykérdés Éris-almája, a kilátástalan külpolitikai helyzet, a gazdasági nyomás, a belső konvulziók, melyekben törvényen kívül is megkönnyebbülést keresett a beteg nemzeti szervezet, és ezzel szemben a jogrend-védők akadékoskodásai benn és künn ... Az amúgy se hosszú lélekzetű magyar türelem fogyott; a szokásos „kiábrándulás”, elidegenedés, elégedetlenkedés résein befurakodott a lesben álló liberalizmus és szociáldemokrácia; s mindez még inkább nehezítette a nemzetgyűlés munkáját.

Ebben a helyzetben Prohászka az Esztergom éveire emlékeztető lendülettel, munkabírással, készséggel és fordulatossággal, de egyben kiérett szellemének szuveréniséggel állott ki a frontra; fényes cikkekben (22,225-273) védelmébe vette a keresztény magyar politikai programot és a nemzetgyűlés hivatását saját táborában a kishitűekkel szemben s még inkább azokkal szemben, kik előkelő tartózkodásban és a jogrend időszerűtlen hangoztatásában nemzetgyilkos érzéketlenséggel állottak a beteg nemzet vonaglásai előtt. Őt a konkrét gyatraságok, kudarcok, nehézségek és machinációk meg nem tévesztették az eszme igazsága iránt; a tökéletlenségekből és erőszakos rángatózásokból is biztosan kiérezte a nemzet mély élni-akarásának motívumait, azokat beállította az ő szekuláris távlataiba és rendületlenül iparkodott a gáton tartani a nemesebb lelkeket.

Így újra a nemzet lelkiismerete és magára-eszmélése lett. De nem nagyon sokára meg kellett győződnie, hogy bármennyire volt életrevaló a keresztény nemzeti politika programja, bármily reményekre jogosított a „keresztény kurzus” első irama, bármennyire elnézést és megértést követeltek az első kilengések: a gyökeres megvalósítás ideje még távolról sem érkezett el. Amint eljártak a hónapok a nemzetgyűlés fölött, tagjai nagy részének elégtelensége egyre inkább súlyosodott rá Prohászka becsületes, nagy tekintetű, elvekhez szokott, fegyelmes és érzékeny lelkére. „Ez az egész irreális világ, ez az egész kritikátlan összetévesztése az absztrakt gondolatoknak a konkrét valósággal, s maszk mögött járó hitványságával, melyet a tömeg végre is felfedez, megrendíti a bizalmat az igazság s az erkölcsi rend iránt” (24,61). S teljes ridegséggel meredt eléje a kérdés: Lehet-e keresztény kurzust csinálni keresztények nélkül? De érett bölcsessége most is megtalálta a maga útját: „Egy-két év alatt népmentő műveket végbeinni nem lehet; de kötelességet teljesíteni mindig, minden nap lehet” (21,276). Ő tehát helyt állt, még 1920 nyarának teljesen meddő és ernyesztő tárgyalásain is. A keresztény nemzeti programból ki nem ábrándult, hisz azt nem konjunktúra és kurzus diktálta neki; sem el nem kedvetlenedett, hanem fölismerte a helyzetet:

„Vannak reakciók, melyek a bomlást meg akarnák állítani; s ilyen reakció indult meg nálunk is, s azt keresztény kurzusnak nevezték el. Hasonlítsák össze ezt a mi reakciónkat az ősi kereszténység kiindulásával. Az őskereszténység magát a világfölényes lelkiséget, a legmélyebb s legbensőségesebb vallásosságot állította a világba, míg ellenben a kurzus programokat adott s gyönyörű beszédeket, tehát teóriát; az őskereszténység az élő valóságot, a homo christianus-t állította a frontba, míg ellenben a mi reakciónk keresztelt embereket hívott zászlói alá, kikben kevés volt a kereszténység; az őskereszténység tisztaságot s tisztességet lehelt a bűzös, miazmás világba, míg ellenben a mi keresztény erkölcsünk inkább kíváncsi és követelmény, tehát megint csak fogalom és teória volt s hozzá oly gyöngének bizonyult, hogy még a falragaszok közt sem, – nemhogy az elégedetlenkedő emberek közt – teremtett rendet. Szóval az kereszténység volt, ez pedig teória és program volt a kereszténységről”.

S amint ezt világosan meglátta, levonta a gyakorlati következtetést: „Értsük meg e vállalkozásnak képtelenségét s csináljuk újra – csináljuk meg jobban! Fogjuk meg a dolgot szavak, teóriák s beszédek helyett a valóságon, a keresztény kultúra lelkén, tehát önmagunkon. A keresztény kultúra bennünk van; ha ott nincs, sehol sincs, mert kívül nem lehet. A keresztény kultúra a mi hitünk, a mi tudatunk. A keresztény kultúra Krisztus világossága, melyben látunk célt, utat, eredményt, lelket s kötelességet; a keresztény kultúra az az értékelés, mellyel a pogány világot, a pogány gondolatot s érzést átértékelünk; a keresztény kultúra a mi személyes, bensőséges viszonyunk az Úrral s Üdvözítővel, kit imádunk és szívből szeretünk, kivel az élet útjain együtt járunk s kinek vére lelkünkön ég. Az ilyen kultúra szellem és élet, erő és lélek; az tud embert talpraállítani s világot megreformálni” (20,309).

Működésének súlypontját tehát megint áttette az apostolkodás és lélekalakítás terére, melyet különben közben sem hanyagolt el: megtartotta az előzőknél még nagyobb eredménnyel az egyetemi-templomi konferenciákat, a női lelkigyakorlatokat, sokat gyóntatott, sok lelki látogatást tett. Közben a merő szellemi területet sem hanyagolta el: 1921 május elején megtartotta Dantéről rendes akadémiai tagsági székfoglalóját (12,309); a katolikus nagygyűléseknek, a Szent Tamás Társaság, Pázmány-Egyesület stb. közgyűléseinek ezután is vezérszónoka volt, szerte az országban a régi arányokban vállalt lelkigyakorlatokat és ünnepi előadásokat; 1921 húsvétja után nagy bérmaútra indult. Ebben az időben neve és híre túllépte az ország határait. A német nyelvterület amúgy is már régen ismerte; szokatlan arányban használta az Elmélkedéseket, olvasta dolgozatait a Hochlandban és a Das neue Reich-ben. Prohászka föl is használta nevének ezt a növekvő tiszteletét az akkor életérdeket jelentő külföldi fölvilágosító munkára; nevezetesen mikor Magyarország zsidóüldöző hírbe jutott, egy németül, franciául és angolul megjelent kis füzetben fölvilágosította a külföldet a tényállásról; mikor pedig 1921 szeptemberében meghívták Frankfurtba a német katolikus nagygyűlés ünnepi szónokának, megint az ő mellétekintetet nem ismerő egyenességével az ünnepi program ellenére is megértette a németekkel a magyar kereszténységnek sajátos nehézségeit és vívódásait.

1922 februárban föloszlott a nemzetgyűlés. Prohászka föllélekzett. Fölszabadult a nyomás alól, mellyel már régóta reánehazedett finom lelkére a parlament levegője, fölszabadult a felelősség alól is, melyet a maga számára is érzett a nemzetgyűlésnek kétségtelen mulasztásai miatt; de főként: mindenestül vissza volt adva tulajdonképpeni hivatásának, az apostolkodásnak és lelkek gondozásának.

Prohászka gyakorlati politikai szereplése tehát voltaképpen sikertelen és céltalan vargabetűnek látszott. Némelyek nem is mulasztották el sajnálkozásukat kifejezni amiatt, hogy Prohászka leszállott magas piedesztáljáról a napi politika porondjára. Mások impresszionizmusról és állhatatlanságról vagy éppen öregkori fáradtságról rebesgettek. Ezek azonban nem ismerték föl igazában Prohászkanak a *politikához való viszonyát*. Ő sokkal

közvetlenebb kapcsolatban állt az élet realitásaival, semhogy kezdet óta ne látta volna meg egész jelentőségében a politikának döntő szerepét; ezért szívós energiával sürgette a katolikusoknak politikai szervezkedését és térfoglalását; a néppártnak ő volt egyik megteremtője, s nem sajnálta tőle ragyogó tollát, szellemét, sőt még képviselő-jelöltséget is vállalt, és nem ártallott a napi politika esélyeibe is fáradhatatlanul belevilágítani szuverén tudásával és látásával; nem szűnt meg sürgetni, biztatni, irányítani, ingadozókat az elvekhez visszatérlni, a homályosodni kezdő elveket újra meg újra eszményi tisztaságukban bemutatni és igazolni; szóval spirituálisa lett a katolikus magyar politikának, és az is maradt élete végéig. Ennek a keresztény kurzus spirituálisának indult ő 1919 végén is. Miért szállt le ennek az eszményi tevékenységnek magaslatairól a napi tülekedések lapályaira, mikor ehhez nemcsak kedve nem volt, hanem igazi hivatottsága és tehetsége sem? Először is azért, mert teljes életében komolyba vette a szeretet evangéliumi parancsát, mely praktikus segítséget sürget akkor és ott, amikor és ahol baj van; ilyenkor nincs helye okoskodásnak, fontoskodásnak, tekinteteskedésnek, hanem neki kell állni a segítségnek. Hozzájárult, hogy mélyen kegyeletes lelke a közszükséglet és egyetemes kívánság megnyilvánulásában megszokta Isten akaratát látni, melynek természetesen engedelmeskedett.

Itt a segítségnek egy magasabb, hősi fokával állunk szemben, melyet csak a legnagyobbaknál látunk, egy Páli Szent Vincénél, Néri Szent Fülöpnél, nálunk egy Széchenyinél. És ez a hősi lélek kincse marad a közönségnek akkor is, ha fogható eredményeket nem ér el. Prohászka a „keresztény kurzus”-sal szemben megtette a kötelességét, meghozta az áldozatát; áldása nem maradhatott el.

VII. Cursum consummavi

Mikor Prohászka világosan fölismerte, hogy az ő politikai programja megvalósításának még nem érkezett el az ideje, miként a mély értelmű német monda szerint Barbarossa a Kieftäuserbe, visszavonult fehérvári kápolnájába és dolgozószobájába; nem a kiábrándultnak rezignációjával, nem a félretoltnak duzzogásával, nem az elfáradtnak tehetetlenségével, hanem a bölcsnek világos látásával és az apostolnak töretlen optimizmusával és buzgóságával.

Amint a nemzetgyűlés gondjaitól és lekötöttségétől megszabadult, osztatlan erejét szánhatta annak a munkának, melyet mindig voltaképpen hivatásának ismert és melynek a kommunizmus és háború rommezőin oly beláthatatlan területe támadt.

Ebben az időben rendes püspöki, papi, egyetemes lelkipásztori és írói meg előadói munkán kívül főként az egyházmegyei papnevelés ügye adott neki gondot. Amúgy is sokat foglalkoztatta a papi toborzás kérdése általában; sokat vívódott és elmélődött azon, ki való inkább papnak: a gazdagabb lelkű, de billenékenyebb, vagy pedig az állhatatosabb, de gyámoltalanabb típus, és sokat szenvedett az oltár szolgáinak gyarlóságaitól és formátlanságától; ha pedig fölütötte fejét a pusztulás utálatossága a szenthelyen, a Krisztus tiszta, érzékeny jegyesének valamennyi fájdalma vonaglott végig lelkén. Az egykori teológiai tanárnak és spirituálisnak állandó gondja volt emelni, mélyíteni, krisztusibbá tenni papjait; e téren sokkal többet tett, mint amennyit aktaszerűen ki lehet mutatni; hatott példájával, bensőségével, komoly paptiszteletével és egyéniségének varázsával. De nagy gondba jutott, mikor anyagi kényszerűségből a háború után egy időre a papnevelőt be kellett zárnia. Kispapjait részben Esztergomban, részint a központi papnevelőben helyezte el. Szemét és gondját ezekről sem vette le. Meg-meglátogatta és magához hívta őket, lelkigyakorlatokat tartott nekik, és ott világított előttük példája és az a tudat, hogy ők Prohászka kispapjai. De a toborzásban nem volt mindig szerencsés. Irgalmas lelke, nem sablonokkal mérő apostoli tekintete akárhányszor megnyitotta az egyházmegyei szolgálatot olyanoknak is, kiket a mérlegelő okosság elutasított volna. Ő hitt az embereknek, nem engedte magát a konkrét kritikai emberismerettől zavartatni; bízott a kegyelem erejében és külön útjaiban; itt sem akart egy életcsírat sem elfojtani; inkább vállalt alkalmatlanságokat és áldozatokat. A pap-toborzásnak és -képzésnek ezt a módját azonban csak átmenetnek lehetett tekinteni; 1925-ben áldozatok árán is újra megnyitotta szemináriumát és ezzel a papi pótlást és nevelést ismét rendes és általában termékenyebb útra terelte.

Másik jelentős egyházkormányzati ténye volt az egyházmegyei zsinat, melyet X. Pius előírása értelmében megtartott 1924 nyarán. Bölcs mérsékletet és mély gyakorlatiasságot lehelő határozatai más egyházmegyek számára is például szolgáltak és új bizonyosságot nyújtottak, hogy Prohászka az ideálok világában szárnyaló szelleme és a kereteken túláradozó bensősége nem gátolta abban, hogy lelkiismeretesen eleget ne tegyen a törvényes rendelkezéseknek és hogy a földön ne maradjon akkor, mikor az Isten országának és a lelkeknek konkrét érdekéről van szó.

Országos apostoli munkájában némi szünet állott be, mikor 1925 telén a jobb lábán vérkeringési zavarok mutatkoztak, melyek hónapokon keresztül a szobához kötötték és még sokáig akadályozták a huzamos állásban és járásban. Soha nem pihenő és nem lankadó szorgalma ezt az önkénytelen szünetet sem hagyta használatlanul. Sok kisebb-nagyobb dolgozat mellett ebben az időben született meg az Élővizek forrása, mégpedig mint egészen új munka, miután a kb. 15 évvel előbb elkészített kézirat eltűnt (l. 7,356); ebben az időben bontakozott ki alapvonalaiban és főmotívumaiban legeredetibb és legjellegzetesebb műve, a posztumusz Élet kenyere. (24, Bevez.) Az Élet kenyere, Élővizek forrása és az 1921–25-i naplók sajátos trilógiát alkotnak, pendantját a Föld és ég, Diadalmas világnézet,

Elmélkedések trilógiájának. Ugyanazok a tájak, és mégis mennyire más hangulatok! Itt a szellem májusa, ott szeptembere; de azok a szeptemberi színek nem kevésbé szikrázóak és ragyogók, mint a májusiak; sőt tüzei mélyebbek, és a még zöld lombokból mindenütt zamatos, érett gyümölcsök csillannak elő.

Aki csak beletekint ezekbe a művekbe, döbbenettel kérdezi, miképp kelhetett szárnyra az a hír, hogy Prohászka megrokkant; hogy a fehérvári sas szárnyaszegetten mereng fészkében, elégedetlen és elkeseredett papság közepett, szellemi erőinek fogytán. Mindennek éppen az ellenkezője igaz; Prohászka szelleme soha oly mélységeket nem járt, soha oly kincseket nem hozott föl; erről megfellebbezhetetlenül beszél utolsó trilógiája. A hírt némi látszattal egyetlen egy kis adalék támogatta: az 1925-ös jubileumi búcsút ajánló körlevél, amely csakugyan kuszaságnak kínos nyomait viseli; de ennek merőben technikai okai voltak: egy diktátum rossz följegyzésének pongyola áttétele került a nyomdába, onnan pedig megfelelő korrektúra nélkül a nyilvánosságba. A hírnek igazi forrása nem volt más, mint a tehetetlen talmudi gyűlölet, mely 1920 őszén gyáván meglapult, de 1922 vége óta, az észrevehetően liberális csillagzat felé eltolódott politikai konstellációban előóvakodott és a már haldoklónak kívánt és gondolt oroszán nemtelen elégtételt akart venni. Hívei közül is akárhányan nem tudták mire vélni visszavonulását; ő egész életén keresztül követett gyakorlatához híven személyére vonatkozó ügyeket nem közölt a nyilvánossággal és téves híreket nem cáfolt meg.

Az egész ügy, mely végre is az újságírásnak szégyene marad, őt egyáltalán nem érintette. Akkor ugyanis már elért pályájának utolsó fordulójához, oda, ahová oly biztos léptekkel közeledett a háború kitörésekor. Amint az aktív politika forgatagából kikerülve kápolnája csöndjében ismét kedvére átadhatta magát a szentségi Krisztus titkainak, és külső tevékenységtől (ha mindjárt kénytelenségből is) fölmentve magára eszmélhetett: rohamosan s nem sejtett gazdagságban és intenzitással bontakozott ki misztikai élete. E világ vásári sürgölődéséből mindenestül Istenbe tért, maradék nélkül átadta magát Jézus szent Szívének, amint annak mélységei az Oltáriszentségben tárulnak föl. A természetfölötti valóságok, melyekben élt egész életén keresztül, most fogható közelbe kerültek lelkéhez; évtizedes intenzív imádságos élete, Isten-szeretése és élő hite útját készítette annak a kegyelemnek, hogy most már nemcsak alázatos elméje, nemcsak Isten szaván igazodó hite fogta meg a hitnek titkait és tényeit, hanem a Szentlélek alakító ereje kiformálta benne azt a „belső érzéket, a misztikumot” (24,80), mely közvetlenül megéli és megtapasztalja a legmélyebb valóságokat, a hitnek titkait, és ennek megfelelően új bensőséggel, tüsszel, gyöngédséggel öleli át azokat.

Ebben az időben Prohászka egész lényén eddig soha nem tapasztalt intenzitással és állandósággal valami lobogó bensőség ömlött el, mely a boldogító nagy kincs biztos birtokában belülről, legmélyebbről folyton ujjong és áradoz: csöndesen, befelé. Lehetetlen volt annak a tekintetnek titkon boldog csillogásából, annak a hangnak vizsontszeretéről biztos csengéséből, az egész lénynek új életet lüktető ritmusából – még írása duktusáról is ez árad – ki nem érezni, hogy ott belül a legszentebb tüzek égnek immár olthatatlanul és elveszíthetetlenül, s azok ontják fényét, melegét annak a valóságnak, melynek jelenléte nekünk csak sejtés és elhívés, neki megélés és élet. „Nyúlok, kitarulok, lágyulok, s veszem s fogadom s reprodukálni igyekszem magamban a körülöttem elomló csodákat – ami nem én, hanem ő, Ő.” (23,354) Így ír még 1919-ben; és 1923 elején: „Tele van az ajkam csókkal, tele van a szájam ízzel, tele van a szívem vérrel, tele meg a lelkem tüsszel. Miséről jövök. Ah, hegyvidékem és gyümölcsösöm, májusi és júniusi és júliusi kertem!” (24,137.) S azután szakadatlan sorban jönnek ditirambjai az Oltáriszentség iránti szeretetnek, valóságai megélésének, minőket hiába keresünk a misztikai irodalomban.

Ezzel a föltétlen és hiánytalan Istenbe-téréssel egyáltalán nem járt együtt a világ vagy az emberek utálata vagy megunása. Misztikai elmerültségének és öröm-életének szentélyéből értő és szerető szemmel tekintett ki a világba és az emberekre; és amint a napba néző szem

mindenütt napot lát, ő is most mindenütt és mindenben meglátta azt a magát mérhetetlen szeretetben odaadó szent, szerető, gazdag Istent. Nem hiába idézte abban az időben annyit a konvertita misztikai költőnek, Angelus Silesiusnak versét: Du sollst die Sonne sein, du sollst mit deinen Strahlen das farbenlose Meer der ganzen Gottheit malen. A magát adó és kinyilatkoztató Isten neki mindenestül megjelenik az Oltáriszentségben, és minden az Oltáriszentséget szimbolizálja, sőt eidétikusan megképezi: a lovasberényi hárs, a bodajki forrás, az abaujmegyei gejzír, a lánchíd melletti Duna, a nádist fölgyújtó szikra, hegyek, virágok, csipkerózsa – mind az Oltáriszentségről és a belénknövő mérhetetlen Isten szeretetéről beszélnek neki.

Utolsó írásaiban és előadásaiban (Hűlő világ, A Pilis hegyén, utolsó katolikus nagygyűlési beszédje) nem fakultak el, sőt különös új fényben fölragyognak Prohászka képzeletének és látásának összes színei – sicut in diebus iuventutis, sőt gazdagabban, teltebben, tüzesebben; szaván végigzsong és zúg érintetlen, gyermekded lelkének egész érzelmi skálája és egyben az érett férfikor alkotó szellemi energiája. S mindezzel valami csodás egységbe olvad a beérkezettség békéje, a kiérettség tartalmassága. „Sohasem hallottam ilyen fiatalon ilyen öregül szólni”, mondotta valaki a tizenötéves Bourdaloue-ról; sohasem hallottunk ilyen öreget ilyen fiatalosan szólani, mondogattuk álmélkodva mi. A 66 éves Prohászka megjelenésben, szellemi teljesítményben, tetterőben és tettvágyban, optimizmusban és bízásban fiatalabb volt mint valaha. Az a valahonnan máshonnan, messziről és mélyről jövő derű, öröm, bensőség és gondos jóakarát, melyet egész lénye, szeme, hangja, beszédje, kezefogása sugárzott, emlékeztetett arra, amit már esztergomi idejében lénye legsajátosabb vonásaként emeltek ki.

Aki mélyebbre nézett és összevetett múltat és jelent, azelőtt földerengett az a sejtés, hogy a fényes pálya az utolsó állomásához jutott. Nemcsak, mert a halál sejtelmei őt is megkönyékezték. Végignéz a megakadt katolikus restauráción, és elmereng: „A Deus absconditus csendes vértanúi vagyunk... de hányan leszünk és hányan maradunk!” (24,112); s érezte, hogy az ő tanúságtétele befejezéséhez közeledik. Hanem, mert neki megadatott, amit a Gondviselés kegye csak ritka nagyoknak juttat: *megadatott neki befejezni a maga körét*; élete alkonyán visszatért oda, ahonnan kiindult, nem hajótörötten, nem kifosztva és kiábrándulva, hanem a kezdetnek érintetlenségével, jövőbe néző sejtéseivel, gondtalan örömeivel, reményeivel és hitével.

Nagy Albert, a középkornak legtudósabb embere, késő öregkort ért; a híres tudós elfelejtette minden tudományát és egészen elgyerekesedett. A bensőséges és elmélő középkor közhite azt mondta: Albert gyermekkorától fogva Szűz Máriának különös tisztelője volt; az ő segítsége szerzett neki tudományt és hírt, és most megadta neki azt az utolsó és legnagyobb kegyet, hogy mint gyermek térhessen be anyjához az örökkévalóságba. A legendának megvan a mély értelme és pszichológiai igazolása: Isten teremtő gondolatában mint anyaméhben öröktől fogva pihen minden ember összes tehetségeivel, hivatottságával, fejlődésével, sorsával és végső kifejtetével; és mikor az öröklét méhéből kihelyeződik a teremtés párkányára, a gyermekben ott szunnyad mindez az ajándék és hivatottság, és kezd fesleni az örök isteni terv szerint, titkos célbiztonsággal – innen az egészséges gyermek bája: mintha ebbe a bukott világba belenyílna az elveszett paradicsomnak egy megmentett virága. Aztán lepereg az élet sora; beleszól sok sorsfordulás és amit kíméletlen „élet”-nek szokás nevezni; és belemarkol, amit Hartmann és Klages az öntudatosság mállasztó munkájának mondanak, ami voltaképpen arra van hivatva, hogy közelítsen az élet ősforrásához, de sok bájt és közvetlenséget és üdeséget kiöl, sok teremtő erőt megakaszt, sok finom életszövetet szétmar a kétely és reflexió lúgjával... Ha aztán valakinek megadatott az életút száz kanyargója után, az élettapasztalat sok nyűvő és nyúzó benyúlása után, sok becsületes és kínos küzdelem után visszatérni gyermekkorához, annak eszményeihez és legmélyebb sejtéseire, közvetlenségéhez és üde életegységéhez: akkor az az életpálya a befejezettségnek

koszorújával a homlokán lép a bámuló elé; megkapta az Isten titkos záró pecsétjét, és ezzel bizonyosságot tesz, hogy kivételes értékeket őriz mélyében.

Prohászka pályája ezt a titkos kört megfutotta. 1921-ben és 24-ben még alávetette magát egészségi obszervanciáknak, bár kelletlenül; ő az aszketikából jött, sehogyan sem akart belezökkenni a higiénikába. Jó egy évvel a halála előtt azokat az obszervanciákat elhagyta, az orvosokat következetesen kerülte; elve lett, hogy nem kell az embernek törődni az alkalmatlanságokkal, hanem keményen kell fognia magát; visszatért a római és esztergomi idő aszketizmusába formailag is – még lélek- és emberkezelésében is: tartózkodóbb lett és nagyobb önmegtagadásokat kívánt. De a köráramlásnak mélyebb hullámai is visszatértek az eredethez: a Collegiumból kikerült Prohászkanak világfölényessége, szigorú természetfölöttisége minden téren újra éles vonalakban vágódott ki; a világ esélyei többé nem háborgatták, az emberek idétlensége nem bántotta; „én mindig örülök”, mondotta valakinek, aki szomorúságról panaszkodott. És ami legjelentősebb: gyermek- és ifjúkorának érintetlen, kikezdetlen, tapadó, nem okoskodó, fölolvadó áhítatával jelent meg Isten és a mennyi udvar színe előtt. És ez az áhítat 1921 óta egyre szorosabb körökben az Oltáriszentséget ölelte, mely már kispap-lelkének centruma volt; úgy ad hálát szentáldozás után, „sicut in diebus iuventutis”; úgy térdel a Szentszűz előtt, mint gyermekkorában: „Ah, Szent Szűzem, téged alakítlak, talán sok rajzhibával; de az áhítatom tiszta s gyermekded. Hiszen te tudsz mindent... s tegnap láttam ablakaidat az esztergomi szeminárium kupoláján ...” (24,79).

Még külsőségekben is befejezte a körét: a volt kalocsai diák és kollégiumi növendék pesti tartózkodásai alatt visszatért a Horánszky-utcába, az elmékedések legmagasabb magaslatain járó mester De Ponte-t vette ismét elő, és az Esztergomtól elszokott hegyjáró visszakerült – a Pilis tövébe. A Pilis Csobánka és Esztergom dombvidékének választó vonalán áll; csúcsáról egyszerre tekinthette át ifjú- és öregkora legkedvesebb helyeit, hol minden hegy vonal és levegőáram, minden felhő és színárnyalat lelke nagy zsoltárának egy-egy hangja lett. És az a másik Pilis, mely az ő alkotó, elmélő, misztikai lelkében emelkedik lassankint a ténylegesnek helyébe, lett elválasztója és kapcsa gyermekkora legszűziesebb ábrándjainak és férfikora legkeményebb harcainak, a Szent István és Nagy Lajos Magyarországnak; és lett egyben vízválasztója Prohászka két nagy életének: A Pilis lett a Nebo hegye, honnan visszanezett diadalmas csatáinak színterére és előreérezett örök hazájába.

Utolsó éveit többször szelték nagy kortársak jubileumai, és a jubileumi ünnepeknek többnyire ő volt harangszava. Csernoch és Apponyi jubileuma után ő reá került a sor. 1925 decemberében, püspöksége húsz éves fordulóján megegyeszen körülözlönte egy nemzet hálás tisztelete és szeretete – utoljára. A kör, melyet Isten eléjeírt, be volt zárva; aki megcsinálta, annak immár ki kellett lépnie belőle abba a pályavonalba, mely már nem tér vissza, hanem a végtelenbe tör.

Prohászka úgyszólván mindenben, amit a természet adományainak mondanak, az élet kegyence volt: egészségében is. Amit a hatodik osztályt végzett gimnazistáról megállapított az öreg esztergomi szemináriumi orvos a fölvételénél: „constitutionis sanae penes celebrem corporis evolutionem”, azt nagy arányokban igazolta további élete. Utolsó római évében, 1881 böjtjén – amint utóbb jellegzetesen ő maga mondta – vérköpésre adta a fejét; ez azonban nyomot nem hagyott. Azt is láttuk, hogy 1911 után huzamos és néha súlyosabb álmatlanságban szenvedett. 1921-ben kislábujján kötőszövet-gyulladás volt. De komolyan beteg sohasem volt. Fejedelmi termete, acélos izmai, hatalmas melle, hihetetlen munkabírása, a legnehezebb elmélészekre mindig kész és képes agya elpusztíthatatlan szervezet benyomását tette. Mikor azonban 1925 telén súlyosabb orrvérzése jelentkezett, az orvosi vizsgálat haladottabb érlelmeszedést állapított meg – egy ilyen szervezetnél némileg idő előtt. Az orvosi javaslat volt a nyilvános szerepléstől való tartózkodás és szénsavas fürdők használata. Az utóbbira sok rábeszélésre rászánta magát; 1925 nyarán elment Balatonfüredre s jellegzetesen csak azzal vigasztalódott, hogy a pénz legalább az országban maradt; 1919 óta

ezért mondott le nyári hegyi utairól; kevesen gondolják, hogy a hegyek és fenyvesek szerelmesének ez minő áldozat volt!

De arra már nem volt rávehető, hogy eddigi tevékenységétől visszavonuljon. Hogyan is?! Ő, aki ha valaha, most látta világosan, most érezte az életérzés teljességével, hogy van mit adnia a lelki laposság és elanyagiasodás mocsaraiban megrekedt kortársaknak; ő, aki mint Szent Pál nem tartotta életét becsebbnek magánál, csak hogy elvégezze az Igének szolgáltatását, melyet az Úr Jézustól vett, hogy bizonyosságot tegyen az Isten kegyelmének evangéliumáról (ApCsel 20,24). A halál régi jóbarátja volt, és jöttét ugyancsak nem rettegte. 1925-ben azzal kezdi végrendelet-fogalmazványát: „Örömmel halok meg, mert így remélem, hogy Krisztushoz megyek és dicsőséges arcába nézhetek”; és naplójában: „Ó, örökkévalóság s örökélet s boldogság, mit nem adnék érted, s mit nem szenvednék el érted!” (24,45); és már jóval előbb, 1915-ben születése napján: „Nem akarom, hogy az Úristen azt mondja nekem: Ej, ez a jó szolgálom hogyan húzódik el tőlem; nem is akar az örök boldogság felé menni! Nem, nem úgy van! Készen vagyok, Uram!” (23,293).

Egytől borzongott: az aggkor dekrepittségétől és marazmusától; bensőséges lelke ezt is alázattal vette volna az Úr kezéből, de tűz-lelke arra már nem vállalkozott, hogy elébe dolgozzon. Sőt valami szent lázasság vett erőt rajta; sietett még dolgozni, míg nappal van; érezte közeledtét annak az éjszakának, mikor senki sem dolgozhatik. Az orvosoknak annyira-amennyire megtartott tanácsait most hivalkodás nélkül, de határozottan félretolta; teste-lelke kiegyenesedett mint javakorában, és miután szokása szerint megtartotta 1926 karácsonya előtt lelkigyakorlatát, elindult – utolsó apostoli útjára. Lelkigyakorlatokat tartott Veszprémben, Pápán, aztán Pécsen egyetemi hallgatóknak és tanároknak, s nagy vigasztalódással számolt be a kegyelemnek ottani nagy aratásáról. Mindjárt utána ünnepi beszédet mondott a pesti Múzeum-kertben, Vasvári Pál emléktáblájának leleplezésén (18,287) és minden pauza nélkül megkezdte az egyetemi-templomi férfikonferenciákat; tervbe volt még véve egy-egy lelkigyakorlat a Szociális Missziótársulat nőszervezetei (25-öd ízben) és a tisztek számára. Azután rövid időre meg akart pihenni. Most először életében hallotta tőle közvetlen környezete, hogy fáradt. S csoda-e? Minden héten más városban, a lelki energiákat óriás arányokban fogyasztó lelkigyakorlatokkal, az egyes előadások előtt fogadni vég nélkül a nem mindig kíméletes látogatókat és ügyes-bajos embereket, meg tenni a hivatalos és félhivatalos tisztelgéseket (ezt Prohászka soha sehol el nem mulasztotta), elintézni a pártfogásokat, az előadások után pedig megint órákon keresztül gyóntatni, többnyire fárasztó, nehéz esetekkel; e mellett készülni a következő turnusra, intézni folyó ügyeket és mesés arányú levelezést, s mindezt egy szédítő arányú, hosszú élettevékenységben elhasznált közel 70 éves szervezettel – nem csoda, ha fáradt volt, ha először életében pihenni vágyott. De hogy oly hamar hívja nyugalmába hű szolgáját az aratás Ura, ki gondolta volna!

1927 márc. 27-én közvetlenül a pécsi lelkigyakorlat után szeles, hideg márciusi időben, szabadban még pattogó szellemmel és harsány hangon beszélt Vasvári Pál emléktáblájának leleplezésén; teljes lendülettel kezdte meg másnap, hétfőn, óriási hallgatóság előtt a pesti egyetemi férfikonferenciákat, és egyre növekvő hallgatóság előtt és egyre mélyülő hatással zavartalanul folytatta egészen péntekig, ápr. 1-ig. Aznap reggel korán kelt, előző éjjel fáradtsága és kora dacára megtartotta éjjeli imaóráját, megmisézett a Missziótársulat kápolnájában, hol szentbeszédet mondott; szokásos elmélkedési és hálaadási órája után rendkívül fárasztó audiencia vette kezdetét, mely délig tartott; utána gyalog fölment a várba egy protekciót személyesen elintézni; ebéd után még egy irgalmassági látogatást tett. Ilyen előzmények után lépett föl hat órákor a szószékre; a sekrestyében melleleg említette, hogy nem egészen jól érzi magát; de 1925 óta állandóan érzett lábfájásának tulajdonította és bízott benne, hogy fegyelmességével úrrá lesz rajta. S csakugyan, kissé bágyadt kezdet után belelendült témájába és vitte magával hallgatóságát a bűntudat és bűnbánat mélységeibe. Vagy húsz perc után azonban ez a lendület hirtelen megakadt; abbanmaradtak a gesztusok,

balkarja lehanyatlott, jobbkeze görcsösen fogta a szószék peremét; tekintete rámeredt a főoltárra, az Oltáriszentség helyére, és hangja, az az élettől és bensőségtől vibráló hang, mintha idegen mélységekből jönne, tompán és rekedten hörgött el néhány szaggatott mondatot bűnbocsánatról, gyónásról. Borzongás futott végig a hallgatóságon; a nagy számmal jelenlevő orvosok nyomban fölismerték a helyzetet: a püspököt baloldali agyvérzés érte. De az ő fegyelmezett teste hozzá volt szokva, hogy engedelmeskedjék a léleknek, és az a lélek heroikus harcot kezdett a már más törvény alá került test ellen. Mintha nem tudott volna megválni attól a szószéktől, honnan általa annyi kegyelem áradt, hová hét évvel előbb készült fölraggatni trófeumait. Mikor már többen fölsiettek a szószékre és sürgették, ép kezével még egyszer áldást adott hű hallgatóira: „Benedicat vos omnipotens Deus”; – a körülötte fáradozóknak még elrebegette az ő jellegzetes Gratias-át; és azután elhallgattak e világ számára azok az ajkak, melyeknél szebben és áldásosabban magyar ajk még nem szólt.

Pillanatok alatt terjedt el a hír, hogy Prohászka súlyosan betegen fekszik a központi szeminárium vendégszobájában. Percek alatt óriási tömegek lepték el a szeminárium és az egyetemi templom környékét, s benn és kinn az a szomorúság ülte meg a lelkeket, mely a milétusi hívőket szállta meg, mikor Szent Páltól búcsúztak. Kemény férfilelkek megrendülései, férfikönnyek, papi miserere-k voltak a nagybeteg püspök kísérete. És hű szolgájának megadta az Úr azt a kegyelmet, melyet kérni aligha mert, csak titkon kívánt: megkímélte a lassú sorvadás és elaggulás gyarlóságaitól. Vágyott az ő karácsonya, a másvilágban való születése után; tudta, hogy „kemény és szenvedés” lesz; de azt is, hogy „jó lesz; jöjj, Úr Jézus” (24,67). Mikor lefektették, csakhamar teljesen elvesztette eszméletét, többet nem tért magához. Az a néhány percnyi emberfölötti küzdelem ott a szószéken úgy látszik az anticipált haláltusa volt; az agyvérzés gyorsan terjedt; éjfélkor Saly László szemináriumi előljáró föladta neki az utolsókenetet; Herzog Ferenc tanár és orvosai határtalan áldozattal és tudással gondozták, de a végzetet meg nem állíthatták. Rövid haláltusa után másnap, 1927. április 2-án, a virágvasárnap előtti szombaton déli 1 óra 45 perckor Teremtőjének visszaadta nagy lelkét.

Csodálatos stílszerűsége Isten kegyelmének! Legjellegzetesebb tevékenysége közepett, miközben hatalmas génusza lángoló lélekkel tett tanúbizonyságot Krisztusról, mintegy Illés tüzes szekeren ragadta őt magához az Úr. Megkímélte őt a lassú rommaválástól, melytől borzongott tüzes fiatalossága; ragyogón, erője teljében, az öregedő szellem barázdái és ráncai nélkül, lángvonásokkal égett bele a kortársakba alakja, és így fog immár fényleni a történelem emlékezetében mindvégig ... Távol püspöki palotájától, melyet otthonának nem tarthatott... szemináriumban, papnövendékek illetődött áhítata közepett: ott, ahonnan kiindult nagy apostoli útjára; férfiaktól körülkönyezve, kik szívének legbensőbb gondja és buzgalmának koronája voltak ... Isten ezzel is megmutatta, hogy teljessé akarta tenni életkörét az ő alázatos, áldozatos, hű szolgájának ...

Meghalt Prohászka – mikor ennek híre ment, valóságos búcsújárás indult meg a halottaságyhoz. Kevesen voltak a boldogok, kik bejuthattak; de legalább ott akartak lenni azon a tájon, ott állni ama ház előtt, mely tanúja volt annak az utolsó nagy órának. Az emberáradat özönné nőtt, mikor vasárnap reggel fölgravitalozták abban a templomban, melynek szószéke fölött már most örökre ott lebeg vértanú génusza. És mikor ápr. 4-én délelőtt beszentelték, hogy székvárosába kísérik testét, kitűnt, hogy Magyarország hosszú időkre legnagyobb fiát temeti. Olyan temetést Budapest még nem látott. Mintha a félnemzet lett volna talpon, hogy megadja utolsó kíséretét annak, aki utolsó leheletét és utolsó csöpp vérének neki adta. Virágözön borította koporsóját és az ország legelőkelőbbjei kísérték. De milyen virágözön szállt rá ama láthatatlan kertekből, melyeket a kegyelem magvaival ő ültetett tele! Soha ilyen látvány és ekkora tömeg! És mégis soha a látványosság külsősége oly gyökeresen nem volt kizárva, soha oly őszinte és egyetemes megilletődöttség, soha annyi őszinte könny! S milyen út volt az, az egyetemi templomtól a délivasútig azon az útvonalon,

melyet ő annyiszor tett meg az ő fejedelmi járásával és fejedelmi szerénységével, gyalogosan, szentelt apostoli gondoknak kíséretében! Mintha ezek az apostoli gondok most testet öltöttek volna; mintha megjelent volna minden kegyelem, melyet valaha szívbe ültetett, minden életadó szó, mely valaha elszállt ajkáról, minden biztató tekintet, mely valaha elővillant világokat tükröző szeméből, minden irgalmas részvét, mellyel valaha segítségére volt a száz alakú nyomorúságnak! Mintha mind föltámadt volna, hogy megadja utolsó kíséretét atyjának!

Mikor aztán megindult a gyászvonaton Székesfehérvár felé, azokon a tájakon, melyekbe az ő ihlete és áhítata szötte bele eltörölhetetlenül nagy lelkének meleg éltető meglátásait: azok genius loci-vá magasztosulva megjelentek ... községről-községre, állomásról-állomásra együtt volt a nép és papjai és értelmisége, hogy még egyszer térdrehullva vegye lélekben áldását és kezére lehelje utolsó hálacsókját. S mikor végre hazaért, hétfő estétől szerda reggelig, a temetés órájáig a templom zsúfolva volt a búcsút járó hívekkel, kik a legmesszebb községekből is eljöttek imádkozni, búcsúzni, és valami rendkívülit várni...

Teste ott nyugszik a Szentháromság-temető szerény sírkápolnájában. Székesfehérvár szentelt földjében, mely Szent István, Szent Imre tetemét takarta és búcsújáró helye volt századokon keresztül a magyarnak, újra megfakadt a régi szent gyökér. Azóta nincs nap, a legkeményebb tél idején sem, hogy a sírnál, melyet mindig élő virág borít, a napnak minden órájában meg ne fordulnának kegyelet-leróvók, imádkozók, hálátadók a városból, a környékből, az ország minden tájáról, püspökök és leviták, mágnásnők és egyszerű asszonyok, litterátusok és szegény munkás emberek. Valamennyit a hála és élő kegyelet mellett az a meggyőződés hozza, hogy egy szent embernek teteméhez zarándokolnak.

E sorok írója VIII. Orbán „Caelestis Hierusalem” konstitúciójának és a CSC 1277. §-ának előírásai iránti fiúi engedelmességgel csak a történeti igazság mellett akar tanúságot tenni, mikor megállapítja, hogy Prohászka halálakor szinte plebiscitum egyetemességével és spontaneitásával tört ki az a meggyőződés, hogy meghalt a nemzetnek hosszú idő óta legnagyobb fia, sőt – meghalt egy szent. Az a búcsújárás-szerű halottlátogatás, azok a virasztások az egyetemi-templomban és a fehérvári székesegyházban, azok a tetem- és koporsó-érintések olvasókkal, szentképekkel, érmekkel, az a sok könyörgés, mely mindjárt nemcsak érte, hanem hozzá szállt, a szentnek szólt, és azzal a naiv, de erős meggyőződéssel és várással párosult, hogy itt csodának is kell történnie.

Csoda nem történt. Az Úristen kímélte fáradt szolgájának békéjét, aki alázatos magától-értetődéssel vette a földön az ünnepléseket, de épp olyan őszinte alázattal szenvedett meg minden, személyének szóló demonstrációt; még külsejének megörökítése is fájdalmat szerzett neki (l. 23,262).

Hogy azóta mi történik, ájtatos és ínséges emberek magányában, azt hűséges kezek jegyzik; de tárgyalása már nem tartozik ide. Itt csak annak a megállapításnak van helye, hogy nem volt az deus ex machina, ha a nép Prohászka halálakor és azóta is csodát várt, és ha meg volt győződve, hogy egy szentje halt meg. Nagyon is nyilvánvaló volt, milyen heroikus Isten-és emberszeretés, milyen mélységes és élő hit lángol benne. Hisz ez lesugárzott szaváról, hangjáról, tekintetéről. Hány ember kapta vissza hitét és kegyelmét azáltal, hogy Prohászkan keresztül, mint a gót templom festett üvegablakán az áhíttá vált napsugárt, látta beleragyogni ebbe a profanizált és kihült világba a természetfölötti valóságot. S nem voltak-e sokan közvetlen tanúi, sokan áldottjai annak az emberfölötti arányú irgalmasságnak, mely soha semmiféle testi-lelki ínség mellett nem ment el részvétlenül és komoly segítség nélkül. Tudva volt, hogy a püspök a maga személyére nézve legendás arányokban igénytelen és takarékos. Halhatatlan műveit a hozzá intézett hivatalos és magánírások hátlapjára írta, s még a levélborítékokat is kifordította; a Pestre szóló leveleket elhozta vagy elküldte, hogy csekélyebb költséggel menjenek; megjelenése, ruhája mindig tiszta, föltűnés nélkül előkelő volt; egyéniségének felsőbbes finomsága és ízlése ide is kisugárzott. De a sejtő és fürkésző szem már ezen meglátta a szegénységet; és csak a beavatottak tudták, milyen

leleményességgel és gonddal biztosította minimális ruhaállományának hosszú használhatóságát. Az sem volt titok, hogy mindig pénz szűkében volt; de az sem, hogy csakis azért, mert semmiféle kérő nem ment el tőle üres kézzel. De ő nem várta meg, míg az ínség őt megtalálja, hanem azt rendszeresen fölkereste a maga tanyáján. Apró tételekben megolvasatlan ezrek és százezrek mentek el azoknak a mindennapi nyomorúságoknak enyhítésére, melyekből az élet mindennapos tragédiái szövődnek.

A nagy koncepciók embere kérdezheti: nem lett volna-e üdvösebb, ha Prohászka nagy alkotásokra gyűjt s nem aprózza így el jövedelmeit; az ínség tengerében mi az a néhány csöpp, mely tőle került? De a szeretet nem kalkulál, és a szent lelkület nem reklámra dolgozik. Prohászka magányos erdei sétáin szeretett kerti ollóval és kötőszerrrel járni; egy-egy lelógó ágat helyre-kötözött, egy-egy fát megszabadított az élősdiktől, egy-egy kavicsot eltávolított az útból – mert azon valaki elcsúszhat; egy-egy kátyút föltöltött, egy-egy pocsolyát levezetett. Nem kalkulálta, hogy úgy sem tud minden erdőt megtisztítani, minden utat rendbe tenni. Az evangéliumi segítség nem az eredményért dolgozik, hanem az útjába akadt nyomorúságon segít, magáért a szeretetért: *l'amour pour l'amour*; s ez nem a *l'art pour l'art* végzetes egyoldalúsága, hanem a legmagasabb ember-eszmény gyakorlati megvalósítása.

Ezt az életet megpecsételte halála: így hálnak meg a hű lovagok a csatatéren, így a polgári élet nagyjai a kötelesség mezején. Annál nagyobb szeretete senkinek sincs, mint ha valaki életét adja barátaiért. S hogy Prohászka adta a maga gazdag életét, hogy fölséges egészségét és szervezetét apró tételekben fölörölte Istenért és az ő országáért és az ő háza népeért, azt még a távolállók is megérezték, és tétovázás nélkül megadták neki a legnagyobb emberi nagyságnak kijáró hódolatot.

S ha valakinek lelkében mint novemberi reggel a köd fölmerészkednék a kérdés: mégis nem lett volna-e jobb, ha kíméli magát és ritka értékeit tovább megtartja ennek az amúgy is szegény világnak, élete és halála határozott nemmel felel. Ő teljesítette azt a törvényt, melyet Teremtője eléje szabott, mikor őt ilyen ritka természetes és kegyelmi adományokkal halmozta el; és nekünk nincs jogunk keseregni azon, hogy ő életét nem becsülte többre Istennek róla való elgondolásánál ...

Titokzatos törvénye az a szellemi világnak, hogy a nagy emberek értékei csak akkor ragyognak föl teljes tisztultságukban és áldásukban, mikor életük napja lealkonyul. És a bánkódó kortársaknak és a bámuló utódoknak kötelességük ezeket az értékeket fölismerni és fölhasználni. Prohászka meghalt; de amit ő belőle a kortársak bámulata ebbe szóba foglalt: „Prohászka”, – az él.

VIII. „Prohászka”

Az igazi emberi értékek és nagyságok mélységeiből, miként általában a kinyilatkoztatásnak és a teremtésnek kozmoszából, folyton, örök ifjúságban lépnek eléink a kérdőjelek. Alig volt az utolsó emberöltőben Magyarországon gondolkodó ember, aki legalább egyszer életében magának vagy másnak számot ne iparkodott volna adni arról, mit lát ő Prohászkaiban; mi az az új, az a rendkívüli és varázsszerű, aminek ígézetét megérezte, aki vele vonatkozásba került. Csattanósan megnyilvánult ez megint halálakor, mikor a kegyeletos megemlékezések akarva-nemakarva a „Prohászka-probléma” oldozgatásában csendültek ki.

Még nincs itt az ideje maradék nélkül megfelelni mindazokra a kérdésekre, melyek Prohászka egyéniségének mélységéből, mint forrásból a buborékok, fogyhatatlan gazdagságban gyöngyöznek eléink. Hisz a nagy emberekkel általában így vagyunk: mindig föladat marad, ki és mi is volt egy Szent Ágoston, egy Platón, egy Shakespeare, egy Szent Teréz. Tehát a karakterografiának sokáig sok úttörő teendője marad Prohászka körül. Azonban már ma legalább a benyomások és nyilvánvaló tények áttekintésével meg lehet kísérelni egy fenomenológiai feleletet arra a kérdésre: ki volt Prohászka?

Ez a karakterológiai fenomenológia arra tanít, hogy mikor egy ember szellemrajzáról van szó, azt az embert először tartalmilag kell nézni, aztán formailag. *Tartalmilag* Prohászkaiban alapvető velejárója példátlan gazdagsága. Amit az irodalmi hagyaték áttekintése mutat a teljesítmény szempontjából, azt itt a teljesítménynek alapul szolgáló tehetségek oldaláról kell néznünk. S e tekintetben összefoglalóan azt mondhatjuk: Prohászkaiban ritka teljességgel voltak kifejlődve úgyszólván az összes emberi tehetségek, olyanok is, melyek legritkábban egyesülnek egy emberben, még pedig azon a fokon, mely a legnagyobb emberi nagyságnak kritériuma. Egyszóval: Prohászka zseni, ritka sokoldalúságban.

Az *elme* oldaláról megvolt benne mindaz, ami egészen kivételes elméleti teljesítményekre képesít: a legbonyolultabb gondolatszövevényeken bizton eligazodó, a lényegyet mindig biztosan kiemelő világos látás, amelynek tág és szívós memória szinte korlátlan receptivitást biztosít. Enélkül képtelen lett volna megszerezni azt a sokoldalú és alapos tájékozottságot, mely úgyszólván minden köteténél bámulatba ejt. Emlékezőtehetségét jellemzi, hogy mérhetetlen összeköttetései dacára évek múlva is biztosan emlékezett a legigénytelenebb mesteremberre és diákra: mikor és miben volt vele dolga; ugyanígy emlékezésből intézte egyházmegyéje kormányzásának ügyeit, szédítő arányú levelezését. Történelmi, természettudományos adatokat, irodalmi utalásokat éppoly könnyedén tartott meg és idézett vissza mint elvont gondolatokat. Hány beszédre és előadásra kellett készülnie! és az előre elkészített és éppen nem mindig könnyű eszmefonalát soha el nem vesztette. Világos elméje nagy diallektikai készséggel és kapcsoló képességgel párosult.

A nagy befogadó képességnek megfelel alkotóereje. Mindenekelőtt megvolt benne a finom probléma-érzék. Hisz akárhányszor csak őrajta keresztül támadt az embereknek sejtelme, hogy a gondolkodásnak és nézésnek egy-egy megszokott útja voltaképpen híd, mely szédítő mélységek fölött vezet el. Megvolt benne az a gondolat-energia, mely az egyszer támadt problémát nem ejti el, hanem hordozza, érleli, minden oldalról megforgatja, folyton új meg új fogantyúkat talál rajta az oldozgató elme számára. Egyenest azt kell mondani, hogy dús bölcselő vénával rendelkezett. Ennek csattanós bizonyossága nagy absztraháló ereje is. Bármennyit harcolt évtizedeken keresztül az absztrakciók ellen, ő maga nemcsak ritka méreteken tudott legáltalánosabb szempontok alá foglalni részletjelenségeket, hanem ami talán még meglepőbb: a fejtegetéseiben is tudott igen absztrakt lenni (iskolapél: 20,298 kk.). Jórészt innen van, hogy akárhány olvasója vagy hallgatója nagyon nehéznek találta és

kevéssé értette dolgait. Volt kedve és ereje bogozni a legnehezebb és legelvontabb bölcseleti kérdéseket, az ismeretelmélet kérdéseit, melyek az ő bölcseleti érdeklődésének homlokterében állnak.

Persze ezt az absztraktív bölcseleti elmét sajátosan árnyékolta egy kiapadhatatlan színes eredeti fantázia; és ezt a képzeletet folyton új anyaggal látta el fáradhatatlan, rendkívül finom és egyetemes megfigyelő pártosa és képessége. Aki valaha beszélt vele, nem győzött álmélkodni, hogy a szónak és szellemnek ez a szuverén mestere hogyan tud hallgatni, kérdezni és meghallgatni. De hogyan tudott egészen gyermekded önátadással rajta feledkezni az életnek vagy a természetnek akármilyen csekély jelenségén!

Hogy ebben a gazdagságban veszély lappang, kézzelfogható. Nem is annyira a befogadó és alkotó elmének harcára kell gondolni; hanem az egyetemesítő és absztraháló értelem egyfelől, a konkretizáló, egyediségre éhes képzelet és szemlélet másfelől könnyen szembekerülhet egymással, különösen ha azt a hatalmas szemlélő tehetséget oly olthatatlan életszomj hajtja, mint Prohászkanál. S nem lehet mondani, hogy Prohászka ezt a veszedelmet teljesen elkerülte. Hogy előadása nem egyszer híjával volt a kíváncsós, körültekintő szabatosságnak, hogy fényes elméje dacára sem lett belőle tudós a szónak közönséges értelmében, annak mélyebb okát itt kell keresnünk.

Az *akarat* élet terén Prohászkanál már gyermekkorában föltűnik mind a pozitív, mind a negatív akarásnak nagy energiafoka: fáradhatatlan szorgalom és kitartás egyfelől, fegyelem és engedelmisség másfelől: ez az, ami már diáktársainak föltűnt a középiskolában; és élete további folyamán céltudatos, rendszeres, önmagát nem kímélő aszkézis és döbbenetesen kemény elszántság által a pozitív akarás fáradtságot és tétovázást nem ismerő, hősi áldozatra is mindig kész buzgósággá és apostoli tűzzé fokozódott, fegyelme teljesen önuralma alá gyűrte egyéni életének minden területét; 30 éves korában jezsuita akar lenni, vagy olasz kamalduli kolostorba vonulni; 40 éves korában kész az afrikai missziókba menni, ötvenes éveiben habozás nélkül aláveti magát a legnehezebb próbának, 60 éves korában kész akármikor szemébe nézni az erőszakos halálnak is; és ha kolostorba nem vonult is, az evangéliumi szegénységet, a kemény fegyelmet és igénytelenséget mindenüvé magával vitte. Csakis ez a fegyelmezett és egyben lángoló akarat tudta létrehozni a munkateljesítésnek és szolgáló felebaráti szeretetnek csodáit, amiket élénk tár élete. Hogyan győzte azt az írói, lelkipásztori karitatív, szónoki, egyházkormányzati, társadalmi tevékenységet, a sok protekciót, melyeknek mindegyike egymagában is elnyomással fenyeget egy normális munkabírással és dolgozni-akarással rendelkező embert! Pusztán levelezése legalább 15.000 levelet jelent! Hogyan győzte emellett aztán a konkrét helyzetekben koncentrátsággal, elméleti, érzelmi üdeséggel, aminek következtében mindenki, akivel éppen együtt volt, azt hihette, hogy ő van figyelmének, érdeklődésének, szívének, gondoskodásának főhelyén! Honnan került aztán ideje és ereje arra a hihetetlenül intenzív belső életre, melynek némi ízelítőit adják a naplók? Bajos itt magyarázatot találni; ez egy páratlanul életerős és üde fizikumtól támogatott, ritka fokban intenzív és extenzív akaraterőnek ténye – pszichofizikai csoda!

Még nagyobb értékskálát mutat Prohászka *érzelmi élete*. Jézus szentséges Szívének ez a hárfása mintha elsősorban a szívnek embere lett volna, még pedig megint az érzelmi életnek mindkét irányában: az érinthetőségnek, hangolhatóságnak centripetális és a belülről áradó megindultságnak, megilletődöttségnek centrifugális irányában. A legfinomabb illetekre is a legteljesebb hangzatokkal rezonált, akárhonnan jöttek: a hajnali harmatcsepp, a fenyőerdő gótikus áhítata, a havasok zordsága éppúgy ezer hanggal zengett bele a lelkébe, mint egy gyermeknek könnye vagy egy anyókének sóhajtása; s mindebben híre sem volt szentimentalitásnak. Különösen finom volt a szenzóriuma a szellemi világ időjárásai iránt és még inkább a természetfölötti világ illetei iránt. Hogyan is tudott volna másképp az a minden bajjal együttérző, minden nehézséget megértő segítő lenni, hogyan tudott volna

korának vátese, a vergődő lelkek vigasztalója lenni! Mindenekfölött hogy tudott volna az a másokat fölrazó és megértő lelki ébresztő lenni, hogyan tudott volna folyton új meg új hangokat adni a minket körülzönlő természeti és természetfölötti valóságoknak, ha maga a leglátványosabb érintésre ezekkel a valóságokkal erőteljesen együtt nem zengett volna?

Prohászkanak ez az intenzív illethezősége nem volt futólagos hangolhatóság. Fogékonyságát egy állandó benső, önerejében égő tűz táplálta; a bensejében meggyűlt, elmélyült és megtisztult érzelmeknek állandó kisugárzása ott rezgett hangjában, tekintetében és belesugárzott és zsongott az elfáradt, kiszáradt lelkekbe. Ez az ő lélekhódításának és hitvédelmének új útja: „élni akarni, nemhogy valakit valamiről meggyőzzön, hanem aki látja, az előtt tanúságot tenni a lélekről” (19,136). Ezt a lelket suttogta bele szavába, ezt lehelte bele nézésébe, kézzorításába, ezt csókolt rá az érmekre és szentképekre, melyeket megszentelt, ezt illatozta adoráló lelke szent tömjénként mindennap az Oltárszentség előtt.

De ha lehet itt egyáltalán szuperlatívusoknak helye, azokat a kifejező tehetségére, illetőleg a szó tágabb és szabatosabb értelmében, az *alakító tehetségére* kell alkalmazni. Ez természetesen elsősorban a nyelvén és stílusán ütözik ki; de tévedés volna erre korlátozni. Az igazi alkotó tehetséget éppen az jellemzi, hogy átöleli az élet minden nyilvánulását. És Prohászkanál ezt találjuk. Ő a magyar nyelvből új színeket és hangokat csalt ki, két kézzel szórta az élettől, szemléletességtől duzzadó kifejezéseket, fordulatokat és kapcsolatokat, a jellegzetes mondásokat és jellemzéseket, melyek egy hallásra megtapadtak és jelszavakká lettek; évégből elég végigmenni pl. az Esztergom-cikkek címein. Ugyanez a teljesség és plaszticitás jellemzi a beszédjét; nemcsak a szószéken és előadó asztalnál, hanem mindenütt: étkezésnél és úton, abban az egy-két szóban, amit odavet a futólagos találkozásnál és amit leír egy rövid levélben; akkor is, amikor a humornak vagy szatírának szikraesőjét szórja, akkor is, mikor súlyos helyzetben biztatni, vigasztalni kell. Az ő műzsája sohasem *musa pedestris*.

S ez az alakító erő mindenestül átfogja őt magát is. Soha olyan test- és fejtartás, olyan taglejtések, olyan járás! Hogy milyen művészi tökéletességek és eredetiségek nyilatkoztak itt meg, leginkább akkor tűnik ki, ha többé-kevésbé tudatos utánpótlóinak háttérébe állítjuk. Hogy aztán arckifejezése és kezeírása, és alapvetőbben egész fiziológiai és morfológiai struktúrája mily tökéletesen fejezte ki azt a gazdag és szép szellemiséget, azt majd külön tanulmány lesz hívatva megmutatni.

A karakterológiának tétele, hogy az alakító erő elsősorban fokmérője annak, amit „tehetség”-nek mondunk. Tehát a tehetség tetőfoka, a *zsenialitás* is elsősorban itt fog érvényesülni.

Mi alkotja a zsenit? Mindenesetre az érték-termelő eredetiség és gazdagság. A gazdagságot ne csak egyetemes keresztmetszetekben vegyük; Prohászkanál láttuk, ez nála a tehetségek sokoldalúságában adva van. De meg kell annak lennie legalább némely tehetségeknek külön keresztmetszetében is. Hisz a zsenialitásnak nem teljesen megfelelő kifejezése az eredetiség, vagyis új gondolatok, avagy új formák termelése, hanem ennek az eredeti értéktermelésnek fogyhatatlan gazdagsága, folytonos új fakadása és bugyogása. Prohászka azt mondja: „Ez az, ami megkap a forrásnál, a hegyipataknál, a tavaszi fakadásnál: az örök, ami mindig új, a ki nem merült élet. Boldog, kinek lelke forrás, kedélye friss hegyi patak, szíve tavaszi fakadás” (24,31). Ezzel megrajzolta a maga szellemének képét. Azonban teljessé ez a kép csak akkor válik, ha hozzátesszük, hogy Prohászka eredetisége nem szorítkozik a gondolat-termelésnek és a formaadásnak területére – ami már maga is többnyire két külön embertípuson, a tudóson és művészen jelenik meg –, hanem ő az akarat és szív életének is zsenije, és főként ezáltal teremtett új életstílt. Nemcsak egy fényes beszédje hordja magán a zsenialitás lángjegyét, vagy pl. a Magasságok felé sok dolgozata, az Elmélkedések, Soliloquia akárhány része, hanem ezt a zsenialitást sugározza minden tette, minden helyzet-megoldása: mikor mint esztergomi spirituális a megkésett és még útközben is öltözködő papnövédeknek csak annyit mond: „Ez hivatás!?”; mikor megtartja legendás bevonulását

székvárosába; mikor egy egyesület, tisztelgése alkalmával a bemutatott pénztárost azzal üdvözlö: „ah, a pénztáros, akinek a zsebe tele van reménnyel”; amikor virágot küld a súlyosan beteg asszonynak és a tudakozódó kapustól csak azt üzeni: egy fehérvári pap küldi; mikor nyári útjában odaáll ministrálni az öreg papnak és mosolyogva hallja latin tudásának dicséretét; mikor az öreg sekrestyésnek figyelmeztetésére a püspöki módon fölvetett stólát „da semplice prete” igazítja ... Micsoda Fioretti lenne az a gyűjtemény, mely csokorba foglalná minden jellegzetes szavát és tettét, miket oly pazarul szórt, amerre járt!

Ez a kimeríthetetlen fakadás állandó ifjúság varázsába öltöztette Prohászka alakját és művét, és állandó érdeklődést biztosított szavának és írásainak. Ahányszor hallotta valaki, akár ugyanarról a témáról is, mindig újnak érezte őt és szavát, mindig vonzónak, érdekesnek, mélynek. Úgy voltak vele kortársai, mint vagyunk az örökértékű műalkotásokkal, vagy a természet legszebb bemutatkozásával: sohasem lehet megunni, mindig újnak és vonzónak kell találni.

A tehetségek azonban egy lélek szövevényének csak lánc-szárait adják. Az ontok benne azok a célirányok és érdekcsoportok, melyekre a tehetségek irányulnak, és melyek adott esetben megjelölik a tevékenység irányát és jellegét. S ha erről az oldalról nézzük Prohászkát, megint azon kell kezdenünk: az ő tevékenységi irányait, az ő érdek-szféráját valami példátlan gazdagság jellemzi. Igazán megjellemozte önmagát, mikor 1905-ben az egyetemi ifjúság díszlakomáján Tisza István idézetén: Homo sum et nil humani a me alienum puto, a maga zseniális csattanósságával fordított egyet: Theologus sum et nil divini et humani a me alienum puto. Betű szerint: törekvése, érdeklődése, munkája köréből nem volt kizárva semmi, ami nemesen emberi, semmi, ami isteni. Élete műve úgy bontakozik ki előttünk mint egy Divina commedia, melyet szerzője úgy jellemez, hogy szent költemény az, melyen ég és föld dolgozott (Parad. 25,2).

Ha ebbe az irány-gazdagságba némi rendet akarunk belevinni, és közeledünk hozzája, mondjuk egy E. Sprangernek ismert típusaival, talán az egy Machtmensch, az uralkodói, a *cézári típus* az, melynek legkevesebb tere van lelki alkatában. Nem volt meg benne az uralomra termett embernek az a hajthatatlansága, mely konkrét helyzetben biztos fogással megmarkolja a fejlemények gyeplőit és aztán nem enged többé, őt részvevő szíve, objektivitást sürgető lelkiismeretessége, nagy ember-bizalma és hangolhatósága a konkrét helyzetekkel szemben nem egyszer ingadozóvá tette. De rendkívül jellemző, hogy ezt ő élete utolsó szakában hiánynak kezdi érezni, és mélyen járó elmélésekben keresi okát és orvosságát (23,332 kk. 352). Ámde a fejedelmi ember típusa, az igazi szellem-erkölcsi felsőbbtség uralkodni-akarása és tényleges hódítása tiszta formában kiverődik titáni egyéniségén. A zseni felsőbbtsége ez, mely cézári póz nélkül kényszerít térdre; az apostol hatalma, mely erőszak nélkül alapít országokat. Prohászkának nem lett volna igazi küldetése, ha ebben az értelemben hódítani és uralkodni nem akart volna. Tüzet hozott; akarhatta-e, hogy ne égjen? Itt kell keresni a gyökerét annak a magától-értetődésnek is, mellyel az ünneplést vette.

Spranger *homo oeconomicus*-ára már sokkal könnyebb ráismerni Prohászkában: az elérhető valóságokkal számoló, a javakat megbecsülő és termelő, a lehetőségek reális határain belül céljait kitűző és megfelelő eszközöket mozgósító lelkelet – ki ne ismerne rá itt Prohászkára, hivatási életének minden szakában és minden területén! Csak földi gazdagodásra és e föld javainak élvezetére nem volt beállítva. Megvolt ő benne az érzék a föld javainak megbecsülésére és gazdaságos kezelésére; hiszen láttuk, hogy tudott takarékoskodni – ennek kedves és beszédes szimbóluma az a szokása, hogy amint megmészézt, maga oltotta el a gyertyákat: ne égjenek fölöslegesen. Ez a hősiesség takarékoskossága, mely azonban távol állt a fukarságtól, annyiban is a szó szoros értelmében a *homo oeconomicus* vonásaként mutatkozik be, hogy határozottan egy célt szolgált: menteni a közös értékeket, ellene dolgozni az egyetemes szegényedésnek, és takarékoskodni a család: a

szegények számára. Erre a lapra tartozik az a gyakorlatiasság is, mellyel gondjába vett kertben, erdőben sérült fát, javított utat, szakadó partot, sokszor nehéz kövek és fadarabok fáradságos összehordásával is. Látni kellett, hogyan adott egészen gyakorlati, részletes figyelmeztetést kocsisnak, tehenesnek az állatok gondozására és kímélésére; hogyan tanított gyerekeket vigyázni ruhájukra, észszerűen ülni, étkezni. Különben csak egy tekintetet kell vetni bármilyen kéziratlapjára, még a nem-grafológus is nyomban kéri a fölségesen gazdaságos és egyben utolérhetetlenül művészi tér-kihasználást.

Spranger az uralkodói és gazdasági típus mellett még négyet sorol föl: az elméleti, a szociális, az esztétikai (találób, ha azt mondjuk: művészi) és a vallási típust. Ha már most Prohászka fölületes ismerőjének meg kellene állapítania, hogy ő melyikbe tartozik, illetve melyik uralkodik benne, nyilván meg volna akadva.

Hallottuk, hogy Prohászka „*vallási zseni*”. Ez a megállapítás azonban keveset mondó mind tartalmilag, mind formailag. Bizonyos ugyan, hogy Prohászka minden törekvésében, érzésében, lelkének legmélyebb érdekeltségével vallásilag van beállítva; egész élete ezt mutatja, folytonos elmélyülésben, gazdagodásban, egyenes vonalú fejlődésben. Naplói alig egyebek, mint vallásos lelkének megannyi gyöngyözése; csakugyan: Soliloquia cum et coram Deo ... Bizonyos, hogy az életet és természetet a vallás színeiben látja; bármire néz, onnan Isten néz vissza reá. Bizonyos, hogy következetesen a természetfölötti világban él; belőle veszi indítékait, neki szólnak megfeszülései és áldozatai; a kegyelem választott edényének érezték kortársai és ünnepelte nemzete.

De éppoly bizonyos, hogy Prohászka teljes mértékben magán hordja a *szociális* típus jellegét is. Láttuk ugyan, hogy az emberekkel nem lép abba a közvetlen személyes vonatkozásba, mely pl. a barátságot jellemzi. Az is tagadhatatlan, hogy idő haladtával, amint megismeri az életnek sötét oldalát, egészséges lelke erőteljes undorral fordul el ettől a piszoktól és nyomorékságtól. Megdöbbenően erős szavak kerülnek tolla alá, mikor megremeg lelkének ez a húrja.

De megint bizonyos, hogy páratlan együttérzéssel, gyöngédséggel tudja átölelni az embereket, és egész magatartásában a másokra való tekintet szinte ösztönszerű biztonsággal működik. Finom lelke megkínlódta az emberi utálatosságokat, sőt még a kisebb tapintatlanságokat is; s mindamellett élte fogytáig kimeríthetetlen türelemmel engedte magához a farizeusokat és szaduceusokat, sőt még hiszterikusokat is – nem ember- s lélektanulmány céljára, hanem igazi emberszeretetsből, részvétből és segíteni-akarásból. Semmiféle elfoglaltság és munkahalmaz nem tartotta vissza, hogy sújtottakat, beteget, sokszor huzamos időre is, meg ne látogasson, és legintenzívebb egyéb munkája után is szellemének kincseit teljes üdeséggel ne ontsa. Ha előadói, bérma- stb. útjai olyan társaságba sodorták, melytől egyébként egy világ választotta el, a nem-tetszésnek minden jele nélkül a legteljesebb közvetlenséggel helyezkedett el benne. És amint a hozzá érkezett írások üres lapjaira rögzítette szárnyaló gondolatait, s nem zavarta, hogy a másik lapon az élet prózája nyüzög, ugyanúgy a legkülönbébb emberek társaságába is tétovaság nélkül, teljes közvetlenséggel szötte bele a maga felsőbbes küldetésének szárait. Tehát Prohászka finomsága és lelki arisztokratasága dacára lelke legmélyén szociális, nemcsak elvből, hanem hajlamból demokratikus lélek – a szó nemes értelmében; neki voltaképpen gyönyörűsége volt az emberek fiai közt lenni; főként azért, hogy ama gyönyörűség ösképének, a Bölcsességnek (Prov. 8,31) áldásait vigye közéjük.

Emellett mélységes evangéliumi segíteni-vágyás és akarási feszíti szívét. Üres kézzel nem ment el tőle sem kérő, sem panaszkodó. Ráért minden szomorúnak személyesen írni, mindenkit személyesen meglátogatni, sőt még társas meghívásokat is elfogadni. Ha még oly sok emberrel volt is dolga, ha még oly népes társaságba került is, mindenkire volt egyéni szava vagy legalább meleg tekintete vagy kézszorítása. Nem várta meg, hogy a nyomor őt keresse; maga járt utána. Esztergomi korában csakúgy, mint püspök korában a legnagyobb

nyomorúság tanyái voltak az ő üdülőhelyei. Vasárnap délután kereste föl a súlyos fekvő beteget, mikor mindenkinek van kimenője, csak a szegény ágyban fekvőnek nem; s a hihetetlenül elfoglalt püspök, aki az előkelők szalon-székeiről percnyi pontossággal, kérlelhetetlenül tudott fölpattanni, órákig ült el egy-egy szegény beteg munkás vagy cseléd betegágyánál.

Bizonyos, hogy ez a fáradhatatlan, egyetemes ember-szeretés Prohászkanál csak úgy, mint a felebaráti szeretet más nagy hőseinél, pl. egy Páli Szent Vincénél, a vallásosságból, közvetlenül az evangélium élő szelleméből táplálkozik. De nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy akárhány kiváló szentet is az égő Isten-szeretés a magányba terelt és csak óriási önmehtagadásnak, úgyszólván saját lénye mehtagadásának árán irányult az emberekre. Prohászkanál azonban nem nehéz megállapítani, hogy szociális érzéke és elhelyezkedése egyéniségének közvetlen, természetszerű fakadása, melyet vallásossága csak mélyített, megtermékenyített és állandósított, de nem teremtett meg. Tehát azt kell mondani, hogy Prohászka nem egyszerűen vallási zseni, hanem egyben szociális zseni. S ez a megállapítás új színben mutatja be szociológiai tanulmányait, gyakorlati, politikai és nemzetgazdasági és publicista tevékenységét.

Hogy pedig az esztétikai, illetőleg *művészi komponens* Prohászka egyéniségének önálló, sőt alapszála, már első tekintetre világos, írásainak minden lapja és életének minden megnyilvánulása megannyi tanú rá, hogy mennyire hangolja őt a természetnek és életnek minden jelensége és vonása, a kinyilatkoztatásnak és történelemnek minden ténye, még pedig nemcsak vallási hódolatra és elmélyedésre, nemcsak szociális segítségre és építésre, hanem ami a művészi magatartás sajátos jellemzője: szemléletes és harmonikus megformálásra és az így megalakított élménynek plasztikus kifejezésére. A naplók tanulságos bizonyosságot szolgáltatnak, milyen szenvedélyes és mélyen meggyökerezett benne a szépnak szeretete, mely azonban nem szentimentalizmus és nem esztetizmus.

Végül: *a teoretikus ember*. Akinek a lelkében még visszhangzanak az „intellektualizmus túlhajtásai” ellen, az absztrakciók, a merő fogalmi élet ellen folytatott harcainak kardcsengései, hajlandó azt mondani: igen, Prohászka fényes elme, azonban a homo theoreticus karakterológiai komponense mégis hiányzik belőle. De ne felejtjük, hogy áttekintésünkben azokról a szellemi irányokról van szó, melyeket célkitűzések, illetőleg érdekek és indítékok jelölnek ki; itt azt kérdezzük: mi szabja meg egy tevékenység irányát, érdekerét. S ha ezt szem előtt tartjuk, nem lehet kétséges, hogy Prohászka szellemi struktúrájának egy alapvető készítésével igenis be volt igazítva a probléma-látásra és oldozásra. Igaz, problémái és feleletei nem a sablonos tudós keretekben mozognak, hanem az ő génuszának anyajegyét viselik; de ez nem változtat magán a tényen; s így azt kell mondanunk, hogy Prohászkaiban megvolt az elméleti ember típusának komponense is.

Éppen ezért, mikor az ő szellemi arculatának formai mozzanatait kell meghatározni, vagyis mikor meg kell állapítani: a tehetségeknek és törekvéseknek e sok-sok drága szálából milyen minta szövődött, első megállapításunk az, hogy Prohászka pszichikai jellem típusa többdimenziós; nem lehet azt mondani, hogy benne egy tehetség vagy egy irány uralkodó, mely köré mint nap köré a többi bolygóként csoportosul. Azt azonban kell mondani, hogy tehetségei közt valamennyinek szokatlan kiválósága mellett is kimagaslik alakító és kifejező ereje, életirányai közt pedig a vallási és a művészi komponens szinte egyenrangú összeszővődésben kimagaslik a szociális, és még inkább a teoretikus fölött. S így Prohászka szellemi jellegét formailag is nagy gazdagság, a poláris elemeknek és tényezőknek valami csodálatos harmonikus és szabad erőjátéka adja. Ő egyforma intenzitással és jellegzetességgel bensőséges, magába-forduló, önmagán dolgozó, és ugyanakkor kifelé irányuló: imádkozó és apostol, szemlélő és segítő; de ugyanígy eszmélő és céltudatosan jóakaró; bölcselő és egyben mélyenérző; evangéliumilag egyszerű és ugyanakkor a legmagasabb művészettel alakító; az erény-élet oldaláról nézve: szelíd és energikus,

önérzetes és alázatos, ízléses és keresetlen, epés és humoros; az érdekek területén: eszmei régiókban szárnyaló, és gyakorlati eszményekben rendületlenül hívó és a világot hiánytalan realizmussal látó, a másvilágba tájékozódó és a jelenvilágban teljes odaadással dolgozó; mindent Istenben értékelő és mégis a földi értékekért teljes energiáját latbavető; a formális oldalról temperamentumos és higgadt, gyermekded és eszmélő, közvetlen és tartózkodó.

Mindamellet ez a lelki világ mélyen egységes. Igaz, az emberi keretek végességén az ő gazdagsága sem tehetett túl magát. Lelki életének szokatlan gazdag tartalmú polaritása és óriási életenergiája hozza magával, hogy az antagonista jellemtenyezők a polaritásból nem egyszer az ellentétességbe akarnak átcsapni; s ezzel adva vannak Prohászka lelkiéletének korlátai. sőt hiányai. Volt alkalmunk rájuk mutatni: elméleti téren a képzeleti és intuitív elemnek, gyakorlati téren a hangolhatóságnak (henopathizmus) és passzív erényességnek időnkénti egyoldalú érvényesülése. Amit a sablonnal mérő figyelő Prohászkanál következtetlenségnek minősít, mindig ebben a finom és sokszor túlsúlyra gravitáló hangolhatóságban gyökerezik. De ez lelki élete egységének nem lerontása, hanem csak magátólértetődő korlátja. Entelechiája önmagához hű. Ha életének bármely szakában bárhol keresztmetszetet csinálunk, és összenézzük valamennyi tevékenységét, teljesítményét, tendenciáját, idegen hangot, hamis színt nem találunk. Minden leírt mondata, minden kimondott szava, minden politikai vagy társadalmi tette, minden állásbeli vagy magánérinkezése mindig ő, mindig „prohászka”. S ugyanígy ha lelki organizmusának bármely szövetén teszünk hosszmetsetet, sehol nem találunk átrétegezéseket vagy töréseket, de még elkanyarodásokat vagy elágazásokat sem. Egész élete egy egységes alapgondolatnak zavartalan harmonikus kifejtőzése: in eodem genere et eodem dogmate. Maga Prohászka életének utolsó tizedében olykor úgy érzi, mintha le kellene magáról választania, amit reárákott élete és fejlődése. De láttuk (93. l.), itt a legmagasabbra hivatott génusz a teljesedés kapujának küszöbén csak azt az utolsó fájdalmas önmagától-szabadulást végzi, mely az Istenbe való teljes átfomálódásnak útjában áll.

S mi ez az egységes alapgondolat, Prohászka *valójának magva* és csírája? Talán nem nyúl melléje a szinte szédítő sokszerű valóságnak ez a megállapítás: Egy átfogó méretű, domináló erejű, a lélek legmélyén természetszerű spontaneitással fakadó vallásosság, melynek fejedelmi folyamat táplálja a tehetségeknek és életirányoknak fönt vázlatozott ritka magas fokú fejlettsége és sokasága, és minden csöppjében, minden hullámában és sodrában, mindabban az életben, melyet hordoz és öntöz, át- meg átjárja egy egészen sajátos jellegű zseniális fokú alakító tehetség: ez Prohászka.

Prohászka mindent sub specie aeterni tekint; lelke minden rostjával a kegyelmi világban, a katholikum konkrét formájában eléje lépő kereszténységben él; ennek szempontjai irányítják gyakorlati magatartását; ez szolgáltatja elmélésének témáit, szociális érdekeltségének jellegét, mely karitatív, papi és apostoli egyszerre; ez szabja meg elméleti állásfoglalásait problémákkal szemben, ez adja alakító pártosának állandó terét és anyagát. Minden egyéb szempontot és indítékot ennek rendel alá, és minden tehetségét és tendenciáját fönntartás nélkül ennek állítja szolgálatába: a hű szolgál, aki mind a tíz talentumát gazdag kamataival együtt visszaadja gazdájának ...

Ami aztán ennek a mi külsőséges világunkba szakadt vallásos génusznak sajátosságát adja, ami „Prohászka”-vá teszi és pártatlan hódító erejét biztosítja, az nagystílu művészi tehetsége és érdekeltsége. Hogy ez mennyire lelke legmélyéről fakad és következőképpen mennyire lényéhez tartozó komponens, csattanósan mutatja az a tény, hogy egyszerre csak tudatéletébe is beletör, és nem engedi többé nyugodni:

„Nem tudom, minek tulajdonítsam, de az én lelkemben a legnagyobb hatalom a szépség, melynek teljesen hódolok. Nem értem az igazságtól s jóságtól absztraháló szépséget, hiszen ilyent nem is fogadnék el; de az igazság- s jóságnak előttem a szépségbe kell öltözködniök; mert míg ezt meg nem teszik, azt érzem, hogy szegények s nincs ruhájuk” (1913. dec. 15:

23,256). Jézusom, „te tudod, hogy nekem a szépség szeretetét adtad, de csak morális tündöklésben, áttetsző lelkeségben” (1922. jún. 25: 24,111). Sőt világossá lesz előtte a jellegzetes művészi hivatás:

„Megfog a gondolat, hogy a lelkemmel járjam át világomat, s mindent, ami körülöttem van: helyet, várost, kertet, falukat, réteket, ligeteket, a moóri s a bodajki vízereket, a Gaját, Csókakőt, ezt a piszkos, nádas velencei tavat s a gránit „hegyeket” Sukoró körül. Meg kell látnom őket, megismernem ... a lelkem kinyilatkoztatásaivá váljanak s élém döbbenjenek. Eddig objektumok; de szubjektív alakításaimmá kell válniuk. Le kell őket lepleznem, igazi, reális szépségükben meglátnom. Akkor lesznek enyéme s akkor szeretem őket” (1922. okt. 14: 24,122).

Ez az annyira prononszizozott művészi komponens adja vallási életének is sajátos színeit és struktúráját. Az alkotó zsenit, a művészi embertípust három dolog jellemzi: a megilletődés, a kifejezés pátosza és a formaadás ereje. Ez a három határozza meg Prohászka vallási életének is a génuszát. Az ő vallási életének uralkodó jellemvonása az *élményszerűség*. Egészen közel lép hozzá az Úr Krisztus, Szűz Mária, a Szentlélek, a szentek, az Egyház; nemcsak testet öltenek, hanem közvetlenül érintkeznek vele, a lelki érintkezés minden melegségével és bensőségével. Hogy miről van itt szó, fejtegetésnél világosabban megmondja egy példa: Leírja Fra Filippo Lippi ismert imádó Madonnáját. Aztán folytatja:

„Hát szent oltárok, katolikus templomok, s ami fölöttetek van, nyílt menyországok! Fessetek nekem mindig úgy, mint Fra Filippo Lippi erdőszéle, virágos gyeprés, kíváncsi pintyökés s imádkozó Madonnás erdőszélei. Ez lebegjen a miséző papnak s ez minden Oltáriszentséget imádó léleknek szeme előtt! Hogyan nézzük akkor Pákozdi, Sukoró, Dinnyés, Velence, Napád, Pázmánd fel-feltünedező tornyait! A katolikus templomok fénytőlcsérek, a csúcsuk az oltárok, s fölfelé tágulnak s befogják az egész eget! Mily nagyszerű geológia az ott a hegyekben, de mily fénytőlcséres s mennyeket nyitogató teológia az ott, az oltárokon kezdődő s égbenyúló s egetet hasogató csúcsok, kráterek világa! Szem kell hozzá ... Ah, Uram, tele van a szemem fénnel s a lelkem ábránddal s pintyökedással s a patakcsörgéssel s piniák karcsúságával s gyepek selymével s a Madonna szerelmével! Hívek, áldozárok, anyaszentegyház, új világok, új geológiák, uranológiák meglátói; csak a karotokat emeljétek fel, ott kezdődik a nyílt az ég, arany felhőzet, a templom boltját már nem látom, arrafelé már az Atyaisten, s a Szentlélek kifeszített szárnyai fogják meg a szívet” (23,278).

Vallásosságának és általában tájékozódásának ez az élmény-jellege magyarázza meg, miért harcol annyit a merő fogalmi valóság-megfogás ellen: nem mintha nem tudná, hogy a fogalmak is adnak valamit a valóságból, hanem, amit azok adnak, az neki szegény a közvetlen valóság színeiben égő világhoz képest; olyanok, mint az árnyak a testekhez, a képek az eredetihez viszonyítva; ezért idézi oly szívesen Newman sírját: *ex umbris et imaginibus ad veritatem*. S ezért vallási életében szükségképpen a misztikai irány felé orientálódik és előbb-utóbb odajut. Hiába mondja magáról: „Nem vagyok »médiomus« konstitúció; igaz, hogy az megint egészség is, természetesség nálam” (24,23). Ami a tágabb értelemben vett misztikai vallási életnek alapvonása: a „Deum pati”, a természetfölötti valóságok megtapasztalása és megélése, szemben a következtetésekben haladó vagy merőben fogalmakkal dolgozó hitismerettel, az ő vallási életében már igen korán jelentkezik a háború közvetlenül előtti időben megerősödik, és 1921 után teljessé válik. A Soliloquiában ez a fejlődés nyomról-nyomra kísérhető, és az Élet kenyeré legérettebb írott bizonysga.

Karöltve jár ezzel Prohászkanál a megélt valóságok kifejezésének őserős igénye. Ezért bármiről és bármikor kész és képes írni, s ezért született szónok, aki gazdag nyelvéhez teljesen hozzásimuló csodálatosan hajlékony hangjával, hang- és taglejtésével, mimikájával a szó legsajátosabb értelmében meg is játssza beszédjét. A kifejező igény intenzitásával lépést tart nála a formaadás igénye és tehetsége. Amit ő kifejez, akár írásban, akár szónoklatban vagy közönséges beszédben, akár magatartásával, az kihordott és megérett élményeknek

megtestesítése, és ezért művészileg hat. Látni Prohászkat, amint liturgikus funkciót végez, lelki gyakorlat volt; de úgyszólván minden életnyilvánulása liturgiái aktus. Minden szavában és minden gesztusában, egész megjelenésében egy átélt és kiformált élmény áll elénk, úgy azonban, hogy megérezni rajta: ez kinőtt egy gazdag lelkiélet legmélyebb gyökereiből és belemutat a végtelenbe; ezért tele van kenettel csepegősség nélkül, művészi hatással esztétizmus nélkül: épülés a szó legteljesebb és ritkán teljesülő értelmében.

Prohászkanak ez a tökéletes életművészete mélyebb forrásra utal. Hisz nála ez nem egy élettevékenységnek sajátossága, hanem kiterjed minden életnyilvánulásra, valamennyit átjárja az eredetiségnek, a folytonos újságnak és fakadásnak varázsával; ha mindjárt ugyanazt a témát tárgyalja is, sohasem az az embernek benyomása, hogy ismét, hanem mindig újszerű, s ezért mindig érdekes és elragadó; mindig önmagát adja, ezt megérzi az ember, de sohasem unalmas és sohasem tolakodó.

Ez mélyebb forrásra utal. S ez a mélyebb forrás abban keresendő, hogy Prohászkanál minden lelki tartalom élmény, és minden élmény képpé válik, nem előkészület és fejlődés nélkül, de töről fakadó ős élet-készítéssel; nem úgy, hogy a megszületett élmény keres képet, melyen kiformálódhatik, hanem az már képnek születik; s megint nem halvány, vértelen rajznak, hanem élettől duzzadó, az élményt személyesítő és épp ezért valóságot, életet sugárzó képpé: amilyen képe az atyának a jól sikerült fia, amilyen képe a szép léleknek a finoman megalkotott test. Ez az, amit *Prohászka eidetizmusának* mondtunk. Ő ama ritkák közül való, akiknél kép és valóság, gondolat és kép őseleven, meg nem tépett egységben van, miként azt a primitívek lelki életéről állítja Bachhofen és Dacqué; miként a hat év körüli gazdagabb lelkű gyermekekről és a legtermékenyebb és leghatásosabb művészekről állapítja meg E. Jaensch, az eidetizmus teoretikusa; aminek vesztét siratja Klages, mikor megállapíthatónak véli, hogy a kultúra haladtával a szellem, a reflektáló és absztraháló szellem elszakadt a lélektől, vagyis az átlelkesített valóság egységétől. Ha Klages ismerné Prohászkat, érdekes, de hibás elméletét meg kellene korrigálnia. Prohászkanál megtalálná azt az életteljességet, mely eleven egységbe fűzi a gyermekded közvetlenséget és művészi képességet a legtisztább szellemiséggel, a ráelmélő és megfogalmazott világnézetnek és a célirányos akarással átjárt megfegyelmezett lelkiéletnek teljességével. Prohászka ezáltal ritka példáját adja annak az élet-teljességnek, mely emberben egyáltalán megvalósulhat.

S itt kell kopogtatnunk, ha mindenáron *formulára* akarjuk hozni, ami Prohászkaiban köztünk megjelent. Az életnek ritka kegyeltje ő; annak az életnek, mely az élet ősforrásában, a Szentháromságban fakad és hullámozik végig az örökkévalóságon a tartalom és forma hiánytalan tökéletességében, s aztán a teremtésnek és kegyelemnek kettős kataraktájában árad és zuhog bele az időbe. Prohászka ez életáram egy hullámának tudja magát; hivatását abban éli meg – ha ezt eleinte nem is látja világosan –, hogy benne forrás fakad, honnan tisztán, egészségesen, folyton új buzogásban tör elő a teremtés és a kegyelem medrében áramló szentháromsági élet; ami a teremtésben és kegyelemben, természetben és kinyilatkoztatásban, történelemben és egyházban, lélekben és Szentlélek-járásban, emberben és Krisztusban mint élettartalom és gondolat, mint életcél és érték és motívum, mint öröm és remény és tetterő föl tud ragyogni és tudatos bensőséggé születni emberi szellemben: mindazt Prohászka ritka sokoldalúsággal és intenzitással a Szentháromságban előképezett életnek harmóniájában egyesíti, megéli és életet árasztó művészi kifejezésre hozza.

Ez Prohászka, és ez az ő páratlan jelentősége; és ez halálával meg nem szűnt, hanem a megfelelő keretek közé kívánczik.

Nincs kétség benne, hogy hanyatló kornak vagyunk gyermekei. Kultúrbölcselek, historikusok, szociológusok a legkülönbözőbb oldalról megállapítják, hogy az egyesben és közösségben az életnek ősegyisége folyton bomlik és mállik, az élet-nemző alakulatok széthullanak. Klages ezt a szellem és lélek antagonizmusának nevezi, Tönnies a Gemeinschaft és Gesellschaft harcának. Ebben a mi kultúrkörünkben az élet-akarat, sőt még

az emberiség fönntartására irányuló akarat is szemmel láthatóan gyöngül. Gyöngül a természetfölötti hitnek is élet-formákat építő, hatalmas tömegeket mozgató és emelő ereje.

Maga Prohászka ezt világosan látja és siratja: „Folyton siratom a kereszténység rémséges aposztaziáját. Szakad minden ... part és kötelék, s a lelkek széthullanak” (24,180).

„Szentegyház, tudod, mi vagy szememben? Szép matróna egy-két elkésett, lassan le-leiparkodó könnyel arcodon. Elkésett könnyek; a nagy emóciók fáradt gőzének lecsapódása ... Szent Egyház, legyenek gyöngyeid, legyenek könnyeid! Ért rá, küzdelmeid közt sírni, szent örömtől, elmélyedéstől. Ért rá szeretni, érezni, élni, virágot ültetni és gondozni. Ért rá örülni, énekelni...” (24,190). Tagadhatatlan, hogy a katolikum minden ízében át van itatva azokkal a közvetlen fakadású indítékokkal, melyekből kiindulhat egy életmegújulás; és nem volna nehéz megmutatni, hogy a fönnt jelzett eidetikum és a katolikum benső rokonságban vannak – új szempont a katolikum közeljövő kultúrhivatásának méltatására, és új szempont Prohászka katolicitásának megértésére és méltatására. Most elég megállapítanunk, hogy egyre fogy azoknak az egyéniségeknek a száma, akikről erőteljes életlökések indulnak; mert hiányzik még az értékesebbekben is az életnek vagy gazdagsága, vagy ereje, vagy egysége. Pedig csak egyéniségekben feslik az egységes, koncentrált, szerves, közvetlen élet, az igazán élő élet. Tehát csak onnan indulhat a regenerálás. Ezeket az életadó egyéniségeket azonban csak az élet ősforrásának, a Szentháromságnak árnyékában lehet találni. S itt válik meg Prohászkanak egészen sajátos hivatása.

Ha végignézek ott, hol az örökélet igéi letétben vannak, – másutt igazán kár is volna járni, – ha végignézek az egyházon, és nagy emberei közt keresem Prohászka társaságát, kevés az, kiken megakad tekintetem, alig néhány, kiknél megállók.

Korunkhoz korunknak gyermekei állnak legközelebb, és ezek közt csak *Newman* az, akit Prohászkaival össze lehet mérni. Benne megvan miként Prohászkaiban a lélek lényéből fakadt mélységes vallásosság mint domináns, a misztikai közvetlenség, a fogalmi megismerés jelentőségével szemben való rezerváltság, a szellemnek probléma-forgató ereje, az egyéniség varázsa; de nyomába sem ér Prohászka sokoldalúságának, egyetemes plasztikai tehetségének, örök ifjúságának; jellemző, hogy *Newman* már 50 éves korában aggastyánnak érezte magát, jóllehet 92 éves korában halt meg. Majdnem teljesen hiányzik belőle Prohászkanak fáradhatatlan és letörhetetlen apostoli pásztora.

Bossuet és *Pázmány* azért kínálkoznak összehasonlításra, mert szónok-fejedelmek, és az utóbbi magyar egyházfő. De első tekintetre nyilvánvaló, hogy ezekből az erőteljes reneszánsz- és restauráció-vezérek közül hiányzik Prohászka finom művészi lélek-struktúrája, váteszi szelleme; amint viszont ő benne hiányzik amazoknak uralkodó és kormányzó tehetsége. A szónak mestere mind a három, de más értelemben; egy *Pázmány* és Prohászka szónoksága közt körülbelül az a különbség, ami a durvább és finomabb anatómia között van.

Írói tehetség tekintetében *Pascal* vehetné föl a versenyt Prohászkaival, akivel mélységes, az egész lelki jelleget meghatározó komoly vallásosság és misztikai közvetlenség állítja egy sorba. De egyébként *Pascal* egész lelki struktúrájával inkább *Newman*, mint Prohászka.

Ha a távolabb múltban keresünk párhuzamot, meg kell állnunk *Assisi Szent Ferencnél*; nem véletlen, hogy Prohászka első s szinte utolsó írásában fölséges emléket állít *Umbria* Isten-dalosának (12,125-154). Az evangéliumi szegénységet majdnem ugyanazzal a szenvedelemmel szerette, vallásossága nem kevésbé tüzes, átfogó, bensőséges és gyöngéd, jóllehet a teológusnak és a XX. század gyermekének vallásossága, és nem a középkori *umbriai* kereskedőfiúé. Ami leginkább egymás mellé állítja a kettőt, az az plasztikai adomány, az a szent művészi tehetség, mely egészen új életstílt tud teremteni, és ezzel igazán gazdagítja magát az életet. Ezt az életstílt mindkettőnél jellemzi, hogy a következetes természetfölötti orientáció és világgyőző aszkézis mellett valami őserős, tüzes életigenlés és életöröm lüktet bennük, mely a világot, a természetet csak úgy mint az életet és az embereket nem *massa damnata*-nak tekinti (pokoltölteléknek mondja Prohászka), nem megátkozott

várnak, melyet kerülni kell, hanem Isten kertjének; s aki Isten gyermekének lelkével jár benne, annak Istent és az ő szépségét és kegyelmét dongja, zümmögi, illatozza minden bokor és virág. Isten- és emberszeretetsben egy színen állnak; de Szent Ferencben hiányzik az az egyetemesség és elméleti pátosz, mely ennek a problémákban gyötrődő nemzedéknek fárosza lehetne; viszont Prohászkaiban hiányzanak a misztikai életnek ama rendkívüli útjai és adományai, melyek az assisi stigmatizáltak alakját örök glóriával övezik. Ha visszamegyek az egyház ókorába, megállapodom Szent Ágostonnál; és nála tovább kell időznöm. Hiszen a nagy hippói püspök a maga hatalmas és mozgékony szellemében szintén egyesítette egy kornak, egy hanyatló kornak vajúdasait és fáradhatatlanul kereste a megoldásokat. Tüzes temperamentuma, apostoli buzgalma, fogyhatatlan kifejező kedve és tehetsége, irodalmilag is megfelelő módon lecsapódó szellemi élete: Prohászkaiban mind párhuzamra talál; sőt még a külső életkörülményekben is föltűnően egyeznek a szerény hippói és a szerény fehérvári egyházmegye író, tudós, szellemies püspöke. A legföltűnőbb eltolódás köztük talán abban van, hogy Ágoston életstílját hírnél sem annyira eredeti és új, mint irodalmi stílját; s Prohászkaínál épp az a nagyszerű, hogy a kettő tökéletesen egybevágh. Továbbá Ágoston mégis inkább homo theoreticus, bár egy eidetikus betétet nála is meg lehetne találni; összteljesítményének zavartalan eredetiségéből és tökéletességéből levon, hogy egy kifacsart, elöregedett műveltségnek, egy külsőséges retorikába foszlott latin irodalmi hagyatékunk örököse, és annak porát nem tudta mindenben elég gyökeresen lerázni, míg Prohászka kegyes végzete a magyar nyelvnek, irodalomnak, kultúrának úgyszólván szűzi talajába állította bele, mely az alkotó zsenit semmiben sem kötötte meg. Viszont Szent Ágostonnak ez a történeti helyzet és tanító-pátosza olyan helyet biztosított neki az egyházban, milyent Prohászka már nem foglalhat el.

Elutasíthatatlanul fölkinálozik a párhuzam Szent Pállal, a nagy „lélekgyűjtogató”-val (24,128), melyet csak azért nem merek keresztülvinni, mert Szent Pál a rendkívüli kegyelmi fölkészültség régióiba van beleállítva, és ezeknek a mozzanatoknak a rendes kegyelmi élet útjaitól való gondos elválasztása, az összehasonlítás szükséges előfeltétele, külön vizsgálatot igényelne. Csak jelezni akarom, hogy psziché, irodalmi jelleg és kiválóság szerint Prohászka legközelebb áll a 40 év körüli Platonhoz, a Phaidros és Symposium Platonjához.

Ha Prohászka itt a legnagyobbakkal van párhuzamba állítva, azon nem kell megütközni. Mert közülük és közbük való. Ez a rövid tanulmány ezt minden lehető ellenvetéssel szemben tüzetesen bizonyítani nincsen hivatva; de talán sejteti azokkal, kik meg akarják látni. Mert hát nem kell felejteni, hogy a közelmúlt nagyság kellő aranyozásához kell mindenestre megfelelő távlat, melyet azonban nem okvetlenül hoz meg az idő; de kell azonkívül bizonyos fogékonyság; s ezt az utóbbit fejtegetésekkel és bizonyításokkal segíteni lehet, de megteremteni nem.

Nekünk magyaroknak nagy érdekünk erre ráeszmélni. Hiszen az imént vázolt párhuzamokból önként kínálkozik a következtetés, hogy Prohászkaéhoz hasonló érték még nem jelent meg a magyar szellemi égen.

Áhítattal állunk a Gondviselés útjainak kifürkészhetetlen fordulójánál. Prohászka atyja 1871-ben Feldkirchbe költözött, és majdnem magával vitte tizenkétéves fiát is; és így kicsinybe múlt, hogy az atyja révén osztrák és az anyja révén német eredetű Prohászka hatalmas életfolyama bele nem torkollott a német kultúra tengerébe. Prohászka maga, mikor időnként nagyon a lelkére borul nehéz küldetése egy érzéketlen és pogány hajlamú néphez, tűnődni kezd: miért éppen ide, ehhez a néphez küldetett (23,297). Nem egyszer hallottuk, hogy Prohászka génuszának egyedül megfelelő keret egy nyugati nagy kultúrnép és annak nemzetközi irodalma és nyelve lett volna. Hisz tagadhatatlanul probléma is az: Prohászkaénak egyetemes nagysága és kétségtelenül gondviselészerű egyetemes hivatása hogyan nő majd ki a magyar kultúra és nyelv keretébe szorult elszigeteltségből?

De azt meg lehet állapítani, hogy a gondviselésnek különös kegye volt, hogy Prohászkát *magyarnak* tette meg. Nemcsak azért, mert a magyar oly szegény prohászkaik értékekben; hanem azért is, mert mindent összevéve: ennek a ritka és épp ezért kényes virágnak – bár különösnek hangzik – a magyar talaj felelt meg arra, hogy teljesen öntörvénye szerint kifejlődjék és Isten-alkotta entelechiájának egész tartalmát kiteljesedésre hozza. Egész szellemi temperamentuma, és nevezetesen eidetizmusa föltűnően rokon a magyar lélekkel és a legmélyebb magyar irodalmi élni-akarással; és így homogén pszichikai temperatúrában fejlődhetett gényusza. Jelentősebb azonban, hogy a még meg nem csontosodott magyar kultúra és a még meg nem merevedett magyar irodalmi nyelv szabad utat engedett új világot alkotó gényusának. Itt még lehet nagy arányokban alkotni irodalmi, sőt életstílt: a nagy nyugateurópai kultúrákban hovatovább már a kicsiszolt és kifinomodott nyelv beszél az ember helyett, és a részletezett és rögzített életformák tologatják az embert és oldják meg helyette a helyzeteket, melyek különben hívatva vannak alkotásra kihívni a szellemet. Továbbá a mi differenciátlanabb nemzetközi kultúrviszonyaink ilyen őseredeti gényusznak inkább engednek szabad alakulást saját törvénye szerint; míg a nagyobb nemzetközi nyilvánosság hamar hajlandó sablonjaival befogni, megbosszantani, sőt föltartóztatni.

Prohászka legfőbb hivatása lesz hosszú időre *causa exemplaris*nak és *magister vitae*nek lenni abban, hogy a mai ember, a mai kultúrértékek és életigenlés igényével keblében miképp élheti a teljes katolicizmust. Nos, ma a magyar katolicizmus ennek a katolikus problémának a megoldása szempontjából előkép-jellegű. Megvolt és megvan itt a katolikus életáram, de kissé erőtlen; hiányzik belőle az a törtetés, elszigetelődésre is kész elszántság, mely pl. a francia katolicizmust jellemzi; hiányzik az a félelmes szervezethez, mellyel a német katolicizmus dolgozik. A szellemi negációk, melyek kikezdték az európai szellemet, ide is beszürenek, tehát megoldást sürgetnek és arra módot adnak; de a lelkeket tönkre nem tették. Gyökerében egészséges, alkotásokra hivatott katolicizmus ez a magyar katolicizmus, nem annyira polemikus éllel, hanem inkább a katolikus őserkékek pozitív érvényesíteni-akarással. De kell még bele magára-eszmélő öntudatosság, mélység és lendület. Prohászka ezt hozott.

S az örök Isten, kinek gondja és irgalma éppen a legsújtottabbakat karolja föl, két évezred mesgyéjén, egészen új, minden eddigénél súlyosabb megpróbáltatások küszöbén talán azért adta a magyarságnak Prohászkát, hogy tőle vegye, aminek eddig leginkább híjával volt, és amit eddig egy nagyja sem adott meg neki: Hogyan lehet a katolikus bensőséget és misztikai lelkeséget egy elkülsőségesedett korban is érintetlenül és hősi fokban megőrizni, hogyan kell hitetlenek közt hitben és hitből élni, úgy hogy annak a régi hitnek új világmegváltó ereje nyilvánvaló legyen; hogyan kell és lehet következetesen vallani a magánéletben és a nyilvánosság előtt a teljes katholikumot, úgy hogy a világ fiai is térdre kényszerüljenek; hogyan lehet egy vásári korban, technikai versenylázak közt éltető összefüggésben maradni az élet és természet ösközvetlenségével; hogyan lehet ráeszméléssel önmagát szétszedő meddő időkben gyermekded közvetlenségben élni Istennel, természettel és másvilággal.

Prohászka egyénisége, élete és műve immár eltörülhetetlenül beleszövődött a magyarság szellemi életébe és történetébe. A következő nemzedékek lassan megtanulnak az ő szemével látni magyar tájakat és látni a katolikus múltnak gényusz-járását, melyet ő támasztott föl nemcsak a Pilis-hegyén, hanem mindenütt, hol magyar szó hangzik és magyar sóhaj száll égne; megtanulják az ő szíven és lelkén keresztül nézni a magyar történelem utainak és kanyargóinak értelmét, a magyar közélet jelenségeit és föladatait. Prohászka magyar nemzet-megújító munkája útban van.

Mikor és miképp válik hatékonyá egyetemes hivatása? Talán mikor a magyar nemzet ismét egyetemes történeti hivatáshoz jut a keresztény népek családjában? Vagy talán ő van hívatva utat nyitni ennek a jövő magyar hivatásnak ...?

Szent István népe

Szent idők

A szentéj kerubja (1906)²

Ó szent éj, csendes vagy; csillagos az eged, de virágtalan a földed, s nemcsak virágtalan, de hideg és álmos. Nem öltözködött föl menyasszonyi ruhájába, szépségbe s tavaszba, hogy a jegyest fogadja; fején nincs koszorú, kezében nincs citera; álma nem a próféták víziója, hanem a toloncház vigasztalan, hangulattalan pihegése. Rémséges ez az éjfél, ez az ijesztő csend, ez a hideg közöny a teremtésben; félelmetesek ezek a sötét, kihalt betlehemi utcák, ez a kietlen, dérmegesett vidék, hol kialudt minden gyertyafény, minden tűzhely s minden ... szív!

S mégis fölségesebben nem eshetett meg a világon az Istennek, a Megváltónak fogadtatása. Mert a csillagos, magányos éjben egy fölséges kerub tárja s feszíti ki szárnyait; gyönyörű alakját, exsztatikus arcát az isteni szépség mintázta; arcára mosolyt öntött, mely a gyermek Jézus napsugara, s keblébe mézes tejet rejtett, mely a gyermeknek első élvezete legyen, s énekre tanította, mely a gyermek lelkének tavaszi éneke legyen.

Ez a kerub az ő anyja, a szent karácsony kerubinja; s ezt a kerubot állította oda a világ, emberiség, cázárok, patrícusok, hadvezérek, föld, csillagok s mennyország helyett. Ez a kerub fogadja az Istent.

Páratlan, isteni gondolat volt az, hogy az Isten bevonulása a földre születés, hogy köszöntése édesanyai csók, s hogy napsugara édesanyjának érintetlen, szeplőtelen szépsége legyen. Isteni gondolata s isteni remeklése volt annak a teremő esztétikának, mely minden mezei virágban új meglepetéssel szolgál, de a legszebbet mégis a megváltás történetében s annak a történetnek kikezdésében, Betlehemben adta.

Bátran mondhatom, a legszebbet.

A karácsonyi szent éj s az ő kerubinja az Isten egyik legérdekesebb s legszebb műve. Édes, mert leánynak s egyben anyának gondolta; legszebb, mert mindenható szeretettel s exsztatikus örömmel fogott művéhez, hogy azt szerencsésen kialakítsa. Az Isten így akarta; így akarta s így remekelt, s miután műve ugyancsak sikerült, beállította azt napsugárnak s lilomnak a sötét, éjféli télbe. A világ kerekre nyílt, áhítatos szemmel nézi e kerubot. Kedves, szép, sugárzó alakja a leányos kerubinnak a sötét éjféli keretében áll, hogy annál verőfényesebben ragyogjon; arcán, szemeiben túlvilági lelkiség tükrözik, abban merül el, mint finom, ihletett médium, ki nem a maga életét, hanem a másét, a gyermekéét éli. Ez a gyermek az ő Istene. Ez közli vele gondolatait s érzéseit; átvonulnak lelkén, mintha csak fölkelő napok volnának, fényes, sugárzó menetben. E sugárzatban azután kifeszül a lelke, kifeszülnek érzelmeinek szárnyai, kitarja karjait s átfogja lélekben az Urat, kincsét, üdvét s örömét.

Ajkáról ellebben az anyának vágya, lelkét megérinti az anyaság órájának sejtelve, s ez érintéstől megrezzen – s ah, legszebb Isten-szemlélet – látja feküdni maga előtt a gyermek Jézust, mint szeretetének foglyát. Földön feküdt, de mennyországra talált. Mert földön fekve, anyjának szeplőtelen szépségére vetette föl tekintetét; ez volt lelkének első pihenője; az anya

² A szentéj kerubja megjelent a „Fejérmegyei Napló” 1906. december 24-i számában. (155. lap)

meg lehajolt hozzája imádó szeretettel, megcsókolta, s telt keblének édes tejével saját lelke édességét, az első karácsony mézét öntötte beléje.

Ez Betlehem, a szép, kerubimos Betlehem, az isteni, teremő gniusznak remeklése! Gondolatok s érzések árja jár e műben, mint az isteni élet tengerének dagálya. Egyszerű színekkel dolgozik; szalma, széna, jászol, éj, barlang a motívumai; vonásai egymásba folynak, mintha dalok volnának; de mily eszmék, s mily kivitel! Ez a főséges művészet a mezei virágot megteremő művészetnek a rokona, mindkettőben a keresetlen, győzelmes szépség inspirációira ismerünk. A világ ez értelemben is az Isten mezeje, s Betlehem, Názáret, Genezáret, Bethánia, Golgota, Tábor s ismét a Szent Szűz, Magdolna, János, Péter e mezőnek virágai, telve isteni poézissel s teremő erővel. E virágok el nem hervadnak, színük nem fakul, rajzuk el nem törlődik. Csak szem s lélek legyen hozzá, mely látni s élvezni tudja; lélek, mely a látástól kigyullad, megittasul és? ... és elváltozik szépségükbe.

„Övéi be nem fogadták.” (1906)³

Krisztus eljött, de övéi be nem fogadták; s nem fogadták be, mert elmaradt, fejes, szűklátókörű emberek voltak, telve elfogultsággal és előítélettel. Ha néhány száz év múlva föltámadtak volna, ugyancsak kinézik szemüket a nagy változásokon, melyek az erő s élet dialektikájával rácaffoltak maradiságukra.

Az oktalanság és gonoszság ez ördögi komédiája játszódik végig a történelmen; a szereplők típusa stereotip: a múltban élnek, a jelenben félnek s a jövőt gyűlölik. Ezt a régi darabot adják ma is s adják úgy mint régen, s a darab címe is a régi: „övéi be nem fogadták őt”.

Vagy hát befogadjuk-e az Urat? Értjük-e, hogy mit jelent itt és most az a krisztusi szó, hogy „szeressük egymást”. Nem kértem, hogy megteesszük-e, hanem csak, hogy értjük-e, hogy mit követel tőlünk ez az isteni szeretet? Értjük-e azt a fölséges világnézetet, hogy a világon minden, föld, tenger, kőszén, erdő, bányák, ércek, villám, gőz, növény, állat a lélekért, a szép, tiszta, isteni életért van? Értjük-e, hogy a testvériség az emberi élet virága és öröme, s hogy ki kell fejlesztenünk minden társadalmi s gazdasági intézményt, hogy azt a szebb, szervesebb, egységesebb közélet szolgálatába hajthassuk? Vagy keresztet vetünk ezek hallatára, s a szokimondó prófétának házára a vörös szocializmus „fertőző beteg”-céduláját ragasztjuk-e ki?

Íme, a modern világnak is nagy baja: a múltban él, a jelenben fél s a jövőt nem szereti. Múltban él; egyre a szeretet, az élet, a testvériség régi formáihoz tapad; sőt haragszik a buzgólkodókra s magát az isteni kereszténységet félti azoktól, kik a társadalmi fejlődésben a szeretetnek s testvériségnek új formáit sürgetik, mert a régi formák arany papírral beragasztott repedt fazekakká lettek.

Tekintsünk végig a történelmen; hányszor értette meg az emberiség a maga „jó szívének”, a szeretetnek inspirációjából s nem dülő, forradalmi kényszer döngetéséből a régi formák tarthatatlanságát? Tekintsünk végig a társadalmi, gazdasági, politikai állapotokon, az életnek e fazekas- és falusi kovácművészetre valló formáin; mily kalodák, bilincsek; mennyi ócska cserép és ócska vas! A „klasszikus” nemzetgazdaságnak „szeretete” és „testvérisége” már nekünk is csengő érc és pengő cimbalom, s a liberális gazdasági világ „humanizmusát” mi is lelkiismereti furdalás nélkül barbarizmussal magyarázhatjuk.

No és ma? Hogy állunk ma a „szeretettel”, „testvériséggel”, a legfőbb kincseknek, az életnek, a léleknek nagyrabecsülésével? Hogyan táplálkoznak, hogyan ruházkodnak, hogyan laknak a mi „édes testvéreink?” Hogyan utálják meg pokoli hőségben, bűdös párával telt levegőben, miazmás lakásaikban nemcsak életüket, hanem összes intézményeinket: a családot, a társadalmat, az államot, a vallást?!

Igaz, hogy tinta, epe folyik bőven; az a tollból, ez a nyelvből; teóriákat verdesünk egymás fejéhez; meggyanúsítunk kit szocializmussal, kit materializmussal, kit más csodabogár-tendenciával. Testvérek, kár a szóért; fogadjátok be Krisztust, de fogadjátok őt be itt és most, és szeressétek az embert, ne a régi formák szerint, hanem az emberség mai követelményei szerint! Hagyjátok el a sok szót, hogy milyen lesz a társadalom jövőndő alakja, hogy a kollektivitás mily mérveket ölt majd; hagyjátok el a vitát, hogy az értéktöbblet elméletén fordul-e meg a kapitalizmus, s a történelmi materializmuson épül-e föl a szocializmus; ez mind szóbeszéd, szóharc és szózaj, s a tettek emberét kevéssé érdekelheti. Mert a társadalom élete hullámozó tenger és rügyező őserdő! Hogyan tudhatja pedig a hullám, ha esze is volna, hogy az óceán hullámozása honnan, merre s mily lökésektől irányíttatik? S hogyan tudhatja a

³ „Övéi be nem fogadták” megjelent az „Alkotmány” 1906. december 25-i számában. (157. lap)

felrepülő sárgarigó, ha esze is volna, a rügyező, pattogó, fakadó őserdő erőkészletének képletét? Az ember hullám is, mely le van fogva a történések mechanizmusába s az élet vidékszerűségébe, sárgarigó is, mely ha fel is száll s szembe is áll az őserdővel, de átnézete ez isteni művön nem lehet.

Tehát ne teóriákat! Ne ijesszük egymást ilyen-olyan szocializmussal, hanem építsük ki a szociális s a gazdasági fejlődés követelményei szerint összes intézményeinket. Nem teóriák döntenek meg a fönnálló rendet s nem bujtogatók emelnek ki népeket sarkaikból, hanem a világos belátás, hogy ezentúl a dolgok nem mehetnek úgy, ahogy eddig mentek; a fejlett társadalmi öntudat, hogy ezentúl az emberekkel nem bánhatunk úgy, ahogy eddig bántunk; a közönségnek fölébredt igazságérzete, hogy a munkának s munkásnak más a jussa: ezek a hatalmak döntenek élet-halál fölött. Ezek a tényezők mondják ki az ítéletet, hogy mi áll meg s mi dől meg. Ezek a bírák megvesztegethetlenek, mert nem emberi ész és szív szól belőlük, hanem a fejlődés logikája s a tények dialektikája. Eszerint, míg a földbirtok mostani fölosztása helyesnek, észszerűnek, hasznosnak bizonyul, addig fönnáll; mihelyt pedig pazarlásnak, vesztegetésnek, képtelenségnek bizonyul, azontúl fönn nem tartható. Hasonlóképpen míg a konkurrenciát fejlesztő elvnek ismerjük el, addig érvényesül; mihelyt képtelenségnek s oktalanságnak bizonyul sok szétszórt telepével, sok pénzbe kerülő ügynökeivel, reklámaival s a felek fogdosásával, akkor azután leszámol vele a fejlődés. A trösztök már is kifognak ez erőpazarlason, csak hogy ezeknek nincs szociális célzatuk, mert mikor a fölösleges költséget kímélni akarván összeállnak, akkor is a fogyasztó közönség zsebére spekulálnak.

Ily magas szempontokra helyezkedve nagy lélekkel dolgozunk a szeretetnek, a testvériségnek, a jobb, nemesebb életnek formáin s áldozatkészségünk s nagylelkűségünk révén úgy tér be hozzánk Krisztus, hogy be is fogadjuk őt.

A mélység ereje (1908)⁴

A zúzmarás, jégvirágos természetben az erdők fényűje hirdeti az életet, s mi az élet e szép szimbólumát beállítjuk karácsony estéjén szobáinkba, zöldes glóriát gyújtunk ágain s köréje állva ünneplünk életet a halálban s örök reményt a folytonos küzdelemben s hervadásban, ünnepeljük Isten irgalmát s ember megváltását, s szívünkben kitör az ének: Krisztus Jézus született, örvendezzünk!

Különös dolog pedig, hogy ez ünneplő érzelmeink, midőn a Megváltót keresik, barlangba, istállóba tévednek s jászol előtt állnak meg, s pólyákba takarva megtalálják azt, akit keresnek. Mélyebbre a legmagasabb égből le nem szállhatott, s az ember érzi, hogy igazán szegény és alázatos lett. Érzi, hogy koldus lett s rongyokkal takarózik.

Meglepetve belátjuk, hogy a nélkülözések ez útjain bizonyára az embert keresi, aki állat lett; azt keresi, aki nem lakik házakban, hanem lyukakban s üregekben; aki nem ruházkodik mással, mint ronggyal; akinek nincs ágya, széke, asztala, hanem szalmán, földön hever, piszokban él s nyomorúságban hal meg. Bizonyára azt keresi, akinek nincsenek jogai, hanem csak terhei, s akinek az élet küzdelmeiből sok, örömeiből pedig édes-kevés jutott.

S mit gondoltok, miért keresi? azért-e, hogy vele, a degradált emberrel ott senyvedjen a szemétkben s szegénységben, vagy pedig azért-e, hogy kivezesse s fölemelje emberhez méltó életnek s boldogulásnak polcára?

Nem kell ezt kimondanom, megérzi mindenkinek lelke s természetes ösztöne, hogy igenis a Megváltó nem azért jött, hogy az ember lenn maradjon, hanem azért szállt a mélybe, hogy az embert fölemelje. E célra fektette bele a szegény küzködő emberbe a lelkét, e célra ébresztette nemességének s méltóságának öntudatára a szenvedő testvért, e célra kavarta föl a közlelkiismeretet, hogy az igazi testvériség szent érzete s a társadalmi igazság és kötelességérzet alakítson a földön szebb, igazságosabb világot.

Nem tesznek helyesen tehát azok, akik a szegénységet csak türelemre és lemondásra intik, s tompa rezignációba hódítják bele az alsó rétegeknek törekvő energiáit; nem tesznek jól s nem értik meg Krisztust! Hiszen a magot nem azért vetik el a földbe, hogy elrothadjon, hanem hogy hajtszon, a magasba, napsugárba és virágba, így a népnek hatalmas rétegei is fejlődnek, gazdagodnak, művelődnek s ezáltal a jogokban s javakban gazdagabb élet magasabb régióiba emelkednek. Isten gondolta így, s a történelem bizonyítja! Ez akarat s e nagy bizonyosság ellen pedig senki sem győz!

De viszont nem tesznek helyesen azok sem, kik a szegénységet lazítják, kik szép szavakkal elhódítják s gyűlölséget szítanak lelkében minden ellen, ami van: társadalom, vallás, nemzet, történelem, haza, egyház, erkölcs, hagyományok ellen, s tele szájjal hirdetik, hogy ezek a történelmi hatalmak a néphaladásnak békói, s megölői a nemzedékek boldogulásának.

Testvérek, ne higgyétek, nincs igazuk!

Haladás, fejlődés, emelkedés és küzdelem együtt járnak minden téren, de valamint a magba, hogy fakadjon, életerő kell, úgy azokba a haladó s emelkedő osztályokba a krisztusi lelki és erkölcsi erő kell, amely nemcsak nagy szavakban áll szabadságról s testvériségről, hanem belátásban, jóságban, tiszta erkölcsben, nemes érzésben, fegyelemben, kötelességtudásban, jellemben.

Ezekhez ragaszkodjunk, ezeket szeressük s gyarapítsuk, s nincs hatalom, mely az ilyen népnek társadalmi, gazdasági és politikai emelkedését megakadályozhatná! Tartson ki az amerikai magyarság a haladás és fejlődés ez igazi elveinél! Ragyogjon bele lelkébe-szívébe a

⁴ A mélység ereje megjelent a „Szabadság” (Liberty) 1908. december 25-i számában. (159. lap)

betlehemi csillag, s futtassa be hitének s szeretetének örökzöldével azt a betlehemi barlangot, melyből a népeket emelő erő ösfolyama szakad ki.

Lehetséges, hogy az amerikai magyarságnak jobb dolga, keresete s életmódja van ott túl, mint volt itthon; legyen is, szívből kívánom. De a boldogulásnak ez útjaira is krisztusi világosság áradjon, különben sötétségbe vesznek; ahhoz a jobb kenyérhez is lélek kell, különben a kenyérből kő lesz. Lehetséges, hogy nagyobb dinamókkal s izzóbb kohókkal dolgoznak; de az élet terhének fölemeléséhez mindennél több kell; ahhoz szellem és lélek, hit és bizalom kell.

Mily erő e részben az a hit s az a szent öröm, mely szegényt s gazdagot bízgat s vigasztal a betlehemi jászol előtt! Mily erő az a hívő, ideális öntudat, mely a legszentebb testvériségnek közösségébe olvaszt Istent, embert Krisztusban, amely öntudat azután párosul a vérség, az összetartozás, a nemzeti hagyományok, szóval átélt századok érzéseivel s beleállítja a világba az erőteljes, egységes nemzeteket a hitnek s reménynek őserőivel s a haladásnak és jobbulásnak összes kilengéseivel s motívumaival. Legyen ilyen a magyar nemzet, akár Amerikában, akár Kamcsatkában vagy otthon éljenek is fiai!

A betlehemi hit és szeretet bevált, fönntartotta a nemzetet; tisztességre, becsületre tanította s vitte előbbre. Ezzel a hittel s szeretettel van befuttatva minden, ami nagy, szent s édes nekünk, emberélet, emlékeink, nemzeti történet, öröm és gyász, küzdelem és remény, múlt és jelen.

Úgy elmerengünk mindezen, mint egy szent vízión, úgy érezzük az emlékek benyomását, mint egy nagy szent áldást! Ó hát csak rögzítsük e fényt s élvezzük az áldást!

Magyar testvéreim, értsétek meg e nagy igazságot; a szent karácsony napja rámutat lényetek s valótok erőire s tavaszodástoknak gyökereire. Esméljete, e gyökerektől el ne szakadjatok, Krisztushoz s a hazához hívek maradjatok, hogy e sziklaalapon s e termékeny talajon kifejlődhessék az idegenben is jobb s emberhez méltóbb, de Krisztusból s a nemzeti erőforrásokból táplálkozó éltetek.

A legnagyobb karácsonyi ajándék (1911)⁵

Karácsonyt nem lehet csinálni eszmékkel, hanem ahhoz nagy, világraszóló s megtapasztalható valóság kellett, amilyen Krisztus volt; karácsonyt nem lehet elrendelni törvénnyel, hanem ahhoz azok az évezredek vágyak kellettek az emberiségben, s azután valaki, aki e vágyaknak bizó irányt adott Isten felé; ahhoz epedő s kínlódo szeretet kellett, mely várt, várt, míg végre eljött az, kit a nemzetek vártak, hogy Simonként keblükre öleljék s megnyugodjanak benne.

Hogy tehát karácsony legyen a világon, ahhoz emberiség kellett, melyet fölkorbácsolt bűn és aggodalom, s azután Megváltó kellett, aki ezt az aggódó emberiséget megnyugvásra, szent békére segített.

Segítsen minket is! Ne nézzük gyermeteg emléknek, ne nevelésünk kegyeletos maradványának a karácsony szent hangulatát, hanem lássuk benne lelkünk legmélyebb igényének kifejezését s ugyanakkor szívünk legforróbb vágyainak csitítását. Mert bárkik legyünk, s bármily hatalomra vagy műveltségre tegyünk is szert, szívünknek az lesz mindig a legégetőbb és legfontosabb igénye, hogy Isten atyánk legyen s hogy nekünk kapcsolatunk legyen vele.

Ezt a kapcsolatot Istennel meghozta nekünk Krisztus s ezért van karácsony a földön, karácsonyi béke s karácsonyi öröm a szívekben.

Ez a kapcsolat életet jelent.

Krisztus ugyanis nemcsak tanokat, hanem életet hozott; ez volt s ez most is az ő karácsonyi ajándéka. Törvényünk ezelőtt s azután is volt elég; de lélek kellett belénk, mely lelkesülni, szív kellett belénk, mely hevülni tudjon. Indításokra volt szükségünk, éltető befolyásokat nélkülöztünk, s csak szavakat adtak és ostort ráadásul. Végre eljött az Úr s életet adott. Adott életet s nemcsak tanított életre. Az életet elsősorban ugyanis adni s nem tanítani kell. A virág a tövön, a gyermek az édesanyján fakad; a tő is, meg az anya is életet ad. Nem betűket ad, hanem lélekzetet; nem kenyeret ad, hanem vért. Mit használ a betű, ha nem lélekezünk, s mire jó a kenyér, ha nincs vérünk?! Lélekezni nem könyvből tanultunk; vérkeringésünk nem a tudósok receptjei szerint indult meg: hát a szellemi világba is lehelet kellett, vér s vérkeringés kellett, mely ne csak dobogjon, hanem nagy vágyak tűzhelye s nagy akarati erők forrása legyen; s íme, ezt hozta és adta s hozza s adja Krisztus nekünk.

Az ő lelke fényforrás s erőforrás; tőle vettünk lelkiséget, kedvet, bizalmat; ő nyugtatta meg lelkünket. A szellemi világban, lelkiéletünkben erre volt szükségünk. Nem annyira fogalmakra s nagy szavakra, hanem fogalmaknál s szavaknál nagyobb értékekre, magára az életre volt szükségünk, melyet tőle vettünk, az írás szava szerint: malasztot malasztért.

Ha tehát vettük, ne adjunk túl rajta, hanem éljük át örömmel s lelkesen. Mikor pedig a szent estén lassan-lassan kigyúlnak pusztán, falun s városokban a petróleum- vagy villanylámpák; mikor az asszony, a leány megteríti az asztalt s meghordja több-kevesebb jóval, amint a szegénységtől vagy jobbmódtól tellett; mikor aztán legalább egy kis borókaágon kigyullad az illatos kis gyertyaszál: akkor érezzük át mélyen, mélyen és melegen, hogy ma lelkünk nagy páratlan hitének van szent estéje, melytől dicsőség lesz Istennek a magasban s békesség lesz a földön a jóakarató embernek.

⁵ A legnagyobb karácsonyi ajándék megjelent a „Fejérmegyei Napló” 1911. december 24-i számában. (161. lap)

Karácsonyi emberek, karácsonyi nemzetek (1914)⁶

Karácsony van. A megtestesülés és megváltás angyala leng végig a világon, végig a harctereken is, s éppen ezek felett hangzik el éneke: „Békesség a földön a jóakarátú embereknek”. Ó mily fájós, mély érzés van ezidén a karácsonyi énekben s mily ezredéves vágyak erejével cseng-zeng végig a földön; ez énektől fölébred a harcos indulatoktól lefoglalt emberi érzés s minden emberi kebel rezonál a nagy vágytól, hogy „békesség a földön”, – s azt feleli rá: ó igen, legyen hát békesség; igazi, mély béke a földön!

A béke ott lesz s azoknak lesz, kiknek jóakarata van. Akkor tehát a béke ugyancsak nem rajtunk múlik, mert nekünk igazán jóakarata van. A magyar nép nem támadt meg senkit, meg nem irigyelte senkiét, a háborút nem kívánta, a harcot nem kereste, hanem a háború reászakadt s a harc reá lett kényszerítve. Elég a magyarnak a maga szép hazája, az Istennek ez a kárpáti körfallal bekerített kertje. Nem kell hozzá több föld, de több áldás a már birtokolt földre, több boldogság és jólét rajta. Az kell neki! A magyar nem szolganép, melyet kancsukával kergetnek a hadba; a magyar nem kalmárnép, melyet a több arany vágya űz ki tengerekre s más népek nyakára; a magyar nem Egyiptom, nem Kanada s az Indiák piócája; ha tehát harcol, harcol szabadságáért, melyet korlátozni, harcol hazájáért, melyet darabokra szeldelni akarnak.

Voltaképpen pedig nemcsak ezért harcol a magyarság, hanem küzd és vérzik egy nagy, közös jóért, küzd egész Európa békéjéért.

Ez volt régtől fogva Magyarország eszményi hivatása, ez volt a nemzetnek Isten-adta küldetése! Isten erős bástyának, a nyugati műveltség védőfalának, az egész kereszténység határőrének rendelte a magyart. S így állta meg helyét ezer év óta s így kell megállnia most, mikor a világháborúban éppen azt a régi, nemzeti hivatást kell teljesítenie, melyet Isten bízott rá, hogy ércfala legyen a műveltségnek, s hogy áldozatos hősiességével hozza a világra s mindnyájunkra a béke áldásait.

Részünkről tehát az a harc a békéért folyik. Valamint Európa biztonságát s egyensúlyát Magyarország nemzeti léte s szabadsága biztosítja, úgy bizonyos az is, hogy hőiesen kiontott véréből okvetlenül a békesség olajága fakad majd.

Bár csak fakadna már! Bár volna már igazán karácsonyi béke, s karácsonyi szent szeretet s öröm a részünk. Reméljük, hogy a jóakarata meghozza azt is, még pedig elsősorban a kitartásnak, a kötelességteljesítésnek, a bátorságnak s áldozatkészségnek jóakarata. Ez is jóakarata, csupa jóakarata, még pedig az az erős, acélos jóakarata. Ez kezdet óta megvolt benned s megvan ma is benned, vértanú-nemzetem! Töröld le könnyeidet s ne zúgolódjál s ne porolj a hivatásokat kiosztó s a szolgálatokat megkívánó Istennel. „Isten szüntet meg s alkot országokat” – mondja a próféta; Isten nevel s emel fel ideális hivatások magaslatára nemzeteket. Íme, te a Végtelent s terveit szolgálod, ez legyen tudatod s ez dicsőséged is.

S míg a nagy, édes béke nem lesz részünk, addig a nagy kötelességteljesítésnek tudata s az Isten szent akarataiban való megnyugvásnak fölséges érzete legyen a mi belső szívbeli békességünk. Ezt a békét kell szívünkbe zárva hordoznunk csatatereken s lövészárkokban. Ez a béke a Krisztus békéje! Harc s háborúság a világban mindig van, s az igazi békét végre is az ember a szívében hordja! Veszteség s szomorúság, özvegység s árvaság a világban mindig lesz, de hát a Krisztus országa, mely az igazi békének országa, nem e világból való, s azért azt az igazi, legszentebb s legédesebb békét végre is csak a szellemi világban, a szív

⁶ *Karácsonyi emberek, karácsonyi nemzetek* megjelent a „Fejérmegyei Napló” 1914. december 25-i számában. (163. lap)

harmóniájában, a tiszta lélek énekes érzéseiben lehet föltalálni. Annak ott benn, ott az Isten-szerető lélekben van az országa!

Ezt a békét Krisztus most is hozza nekünk s nemcsak a programját adja a karácsonyi énekben, hanem az annak megteremtésére szükséges erőt is adja kegyelmében! Ez az erő a testvérünké lett Istennek, a köztünk élő s velünk élet-közösségben álló Megváltónak a szeretete. E szeretetet megérezzük, melegsünk rajta és örülünk neki. E szeretetbe beleállítjuk küzdelmes s áldozatos életünket s tudjuk, hogy bármi ér is minket, Isten nem hagy el s a karácsonyi Isten-közelséget meg nem vonja tőlünk. E közelség villanyozó s ugyanakkor megnyugtató erejében legyőzzük az erőszakot, le a gyűlöletet, s ha sebet is ejtünk és kárt is teszünk ellenségeinkben, akkor is kísér a tudat, hogy e harc kötelesség s hogy e harccal és háborúval magát a harcot és háborút szeretnők, ha lehetne, örök időkre száműzni a földről.

Legyen a jóság, a hit, az erény a mi békességünk, hogy egyszer, valamikor – s lehetőleg minél előbb – az örök béke kösse egybe a földön Isten gyermekeit, Krisztus testvéreit. Akkor azután nemcsak karácsonyi emberek, hanem karácsonyi nemzetek lesznek a világon, s ezek által valósul meg majd több a Krisztus országából is mi körülöttünk. Addig is a karácsonyi angyalénekek, hogy „békesség a földön”, az legyen itt visszhangja, hogy „jöjjön el a te országod”, s azt ne csak várjuk, de teremtsük is meg.

A karácsony pedagógiája (1915)⁷

Amilyen csodálatos az evangélium programja a világ-megújításra, oly gyakorlati s egyszerű a módszere. Sokat, nagyot akar; Isten dicsőségét, gondolatának, szándékainak megvalósítását akarja; a módszer pedig, mellyel ezt a nagyot megvalósítani kívánja, a legegyszerűbb, a legnaivabb: az új ember, s még annak is a kiindulása: az isteni gyermek. Ezt az isteni, új embert akarja a világba állítani s megvan győződve, hogy ezt az isteni típust abból az ösztönös s alacsony embertörmelékből, abból a zsidó és pogány, görög és barbár emberkáoszból kiemelnie sikerül. Telítve van az ember nagyságának s lelki értékeinek óriási hitével s azon iparkodik, hogy ez értékeket az emberben folyósítsa s mindenkinek eleven öntudatára hozza. Föl akarja öltöztetni az embert, bármily kultúra környezze, az erkölcsi tisztaság s a jellemegyenesség tiszteletreméltóságába; ugyanakkor pedig elégedetlenkedik mindazzal, amit már elért s akarja, hogy az az isteni ember egyre jobban istenüljön, s hogy minél magasabbra nő föl az égbe, annál hódítóbban vesse meg a lábát a földön, s vessen magának alája világot, gazdasági s társadalmi alakulást s csináljon világtörténelmet az Isten dicsőségének emberi békében s harmóniában való kiváltására.

Ennél nagyobb program nincs; de ami fő, úgy a programban, mint annak megvalósításában egy csodálatos pedagógiai érzék nyilatkozik meg, amennyiben ebben az egész nagy akarásban s nagy történésben a hangsúly az eleven életre, az élő valóságra, az emberre van fektetve. Embert akar, ki Isten szerint való; embert akar, kiben az Isten megtestesült! Ez a karácsony titka, ez a világmegújulás reménye s a világmegújítás ereje!

Éppen azért elsősorban nincs gondja tanokra s rendszerekre, hanem eleven gondolatokra; nem könyveket, hanem fejeket, sőt nem is fejeket, hanem fejese s szíves embereket akar kezelni. Nem bíbelődik ideálokkal, hanem ideális valóságokkal, s nem emberi ideálokat, hanem ideális embereket nevel. Embereket, kik nemcsak ismerik, hanem akik élnek az ideálokat.

Az evangélium e realizmusa elragadóan fölséges és hódító. Mások a világot gondolatokkal s szisztémákkal fejelik meg, programokat állítanak fel, nagy követelményekkel lépnek fel intellektuális s gazdasági tekintetben s így remélnék adni nagyobb stílust az életnek. Tudománnyal s analízissel szolgálnak; szétszedik az ember s a társadalom elemeit, de lelket, bizalmat, bátorságot s életkedvet nem tudnak adni; nem bírják belevarázsolni az analizált részekbe a szintézis élettartalmát és erejét. Sokat absztrahálnak s mindent kipontoznak s megvonaloznak, de az egész csak gondolat, de nem élet. Hát ha valaki, hát ezek ugyancsak nem járnak el evangéliumi pedagógusok módjára.

Az evangélium eljárása a legideálisabb pedagógia. Oly reális, mint az élet, s oly ideális, mint a legvérmesebb sikerek álma. S ezzel a pedagógiával kell a magyar népnevelőknek is dolgozniuk.

Telítse az iskola a gyermeket s az ifjúságot eleven idealizmussal, nagy hittel s tiszta erkölcsiséggel, de melyet nemcsak ismernie, hanem gyakorolnia kell. Legyen a tanulás szemlélet s gyakorlat, a tanítás pedig szintén élet és gyakorlat, így lesz majd a tanításból nevelés. A tanítás intellektuális kategória; épp azért az a léleknek csak egy oldalát nézi, nézi a tananyagot, a közlendő fogalomtömeget, az eszmék<nek> s kapcsolásaiknak személytelen rendszereit; ez mind mechanika, ez mind logikai technika, ez mind intellektuális leltári készlet; de épp azért ez mind nem érinti a lélek sajátos, intim egyéniségét, ez mind nem ingerli az élet plasztikáját, szóval ez mind nem segít a képből, a számból, az adatokból az élet meleg és szerető megtapasztalására s önmagunkban való nemesítésére s kialakítására.

⁷ A karácsony pedagógiája megjelent a „Néptanítók Lapja” 1915-i évfolyamában. (165. lap)

Az evangélium azért is nem rokonszenvez tanítókkal, akik nem nevelők; azokat valamiképpen abbamaradt, félszeg egzisztenciáknak nézi, akikre nincs neki szüksége. Az élet evangéliumának nem tanítók kellene, kiknek „fogalmaik” vannak, hanem nevelők, kikben a fogalmak eleven erők. A tanítók beszélnek Istenről, a nevelők pedig átélnek Istent s Isten-félt emberek. A tanítók erkölcsi rendszerekről beszélnek, s tanokat ismertetnek; a nevelők pedig az erkölcsi egyéniség közvetlenségével szemléltetik a tant. A tanítók vezetnek templomba; a nevelők pedig az Isten-tisztelet s imádás hevét öntik ki a gyermek lelkére. De hát csak ezek az utóbbiak a hivatottak s választottak egyaránt.

Ezek kezéből kerülhet ki egész ember. Az előbbieket szerencsétlen művészek, kik saját befejezetlenségük s éretlenségük folytán másokat egészsékké s egyéniségekké nem alakíthatnak. S tényleg, mily darabos munkát végez az az iskola, s mily esetlen s szögletes embereket produkál, mely az ifjakkól mechanikusokat, kárposztosokat, orvosokat, fogtechnikusokat, paragrafus-tudósokat, ügyvédeket, kereskedőket, szenzálokat, szántóvetőket igen, de harmonikus embereket nem nevel. Ezek az ürességek tudnak valamit megcsinálni, de élniök nem érdemes; a legtöbbje Istent, hitet, eszményt, törvényt kellemetlen tehernek tekint, melyen, mihelyt az iskolából kilép, tünetőleg túlad, s egyáltalában nincs azon a magaslaton, hogy a jóakaratban s annak közlésében s kisugárzásában lássa az élet értékét s az egyéniség legértékesebb s legtiszteletreméltóbb megnyilvánulását.

Ezt a magaslatozt az iskola számára csak a tanító élet, csak az életet előélő s úgy közlő nevelés biztosíthatja. Ez a pedagógia a karácsony programja és gyakorlati irányzata. Teljünk el vele minél inkább, hogy karácsonyi nemzedéket nevelhessünk, mely saját lelki harmóniájával segítse megteremteni a jobb világot, s a jobb ember révén több békét biztosítson nemzeteknek s a haladás és fejlődés nagy munkájának.

A jobb jövődőség békéje (1915)⁸

Nehéz a mostani világháború kalendáriumába beleállítanunk a karácsony gyermekmosolygású s mézédés ünnepét, – amily nehéz hófergeteges s szélvészdúlta vidéken tulipános s szegfűvirágos kertekről álmodoznunk! Nehéz a gyermek Jézus jászolát ágyúcsövekre fektetni s a betlehemi barlangot szalma helyett bombákkal s gránátokkal aljazni. Úgy érzem, hogy sohasem állt a karácsonyi béke oly éles ellentétben a kegyetlen valósággal s sohasem éreztük azt úgy, mint az idén, hogy a világbéke még csak szó – nagy szó bár –, de még nem tett, nem tény.

Igen, még nagyon messze tartunk a karácsonyi evangélium megvalósításától, de azért ez a világháború nem oltja ki a karácsonyi hitet; a háborús évben is kell karácsonyt ülnünk, s ágyúdörgésből is kihallatszik a szívek vágyának örök motívuma, az a nagy hit, nagy remény és vágy, hogy „békesség legyen a földön a jóakarató embereknek”.

S ugyan miért? Először azért, mert az egész evangélium s a rajta épülő keresztény kultúra az erőszak irracionalitásának kiküszöbölését kívánja. Az erőszak nem jog, akár egyes ember, akár nemzet kövesse el, s az emberélet s emberértékek irtása nem lehet észszerű, akár zsványhordák, akár hadseregek végezzék azt; ha pedig az erőszak valahol még út, s a kultúra kiirtása valahol még törvényes eljárás, akkor azon az úton még alacsonyfokú kultúra jár, s azt az eljárást még fejletlen társadalom követi.

Ezidőszerint még ez úton járunk s még más utunk nincs a nemzetközi viszonyaink intézésében; még ezt az eljárást követjük s másra szert nem tehetünk. De azért azt érezzük, hogy ez úton csak kényszerülve járunk, – sőt azt is, hogy sokáig ezt az eljárást el nem viselhetjük, s hogy a fejlődés okvetlenül siettetni fogja, hogy az evangéliumi békeszóból világáldás s világbéke legyen.

En e hitben élek s meg vagyok győződve, hogy a világ e nagy háború által is nagyot lépett előre az ideál megvalósításának útján! Meg vagyok győződve, hogy folyamatban van a lelki világban a háborúnak kiküszöbölése s készülöben van a háborúnak társadalmi, jogi s teológiai bűnné való proklamálása! Az emberi gondolkozás jelenleg oly folyamaton megy keresztül, melyben az a nemesebb fölfogás alakul ki, hogy a háború csak kényszerhelyzete egy alacsony kultúrfoknak, s hogy csak régi barbárságunk egyik tradíciója az, melyet magunkkal hordozunk, de amelyet oly biztosan le fogunk vetni, amily mértékben haladunk.

Ezt a fölséges célt akkor szolgáljuk, ha a pacifizmus problémáját meleg, vallásos lélekkel fölkaroljuk s ha benne a betlehemi evangélium visszhangjára ismerünk. Csak a nagy hité a jövő! Azért higgyünk a béke evangéliumának egész terjedelmében, higgyünk abban is, hogy a békekongresszusok s a hágai konferenciák is az Istenember nyomaiban járnak s hogy az Isten országa felé tartanak.

Ez a nagy hit azután arra fog törekedni, hogy az egyház s az iskola, a család s a társadalom kezét fogjanak a krisztusi nemzedéknek, a békeszerető emberiségnek a kinevelésére, hogy fejlesszék a jobb időknek reális feltételeit, a krisztusi érzést, az igazi szeretetet s ezek nyomában hozzák közelebb egymáshoz a társadalmi rétegeket s közelebb egymáshoz a nemzeteket!

A kultúra eddig mindenütt leküzdötte az anarchiát; miért ne higgyük, hogy leküzdi a nemzetek s az államok közti anarchiát is?! A kultúra eddig mindenütt úgy fokozta az önérzetet, hogy épp önmagunk megbecsülése által képesített rá mások megbecsülésére. De ha ezt tette az emberrel, embertársával szemben, miért ne tegye a nemzettel, nemzettársával szemben? Nem nemzetköziséget akarunk mi, nem a nemzeti egyediségek fitymálását vagy

⁸ A jobb jövődőség békéje megjelent a „Függetlenség” (Arad) 1915. december 25-i számában. (167. lap)

lekicsinylését, ellenkezőleg, erős, de egymást tisztelni tudó népeket akarunk, – akarunk nemzetköziséget erős nemzetekkel, anarchia helyett felsőbbrendű szövetkezéssel, – háború helyett a jog s biztonság egyensúlyával.

Ez a mi karácsonyi hitünk s nagy programunk, mely után buzgó imádság epedez százezrek ajakán! A háborút megállni nagy kötelességünk, de a háború után a béke uralmát megteremteni kötelességünk, vágyunk s örömünk is.

„Békesség a földön.” (1915)⁹

Karácsony éjjelén felénk cseng az erkölcsi pacifizmusnak, az evangéliumnak vigasztaló szózata: „Békesség a földön a jóakarátú embereknek”. E békességben tükrözik a „dicsőség”, mint ahogy az ég fényes kéksége tükrözik a tenger sima tükre; mikor pedig a háború fölborzasztja az élet tengerét s a fajok önzése s kegyetlensége piszkos, vértaréjos hullámokat gördít föl rajta, akkor a „dicsőség” is elborul s az igazság, jóság s szépség isteni arculata is torzképpé válik. Ez pedig ijeszt s nem vigasztal, s azért érthető, hogy oly ösztönszerűen tör ki a szívekből a vágy az igazi, a mély, az örök béke után s hogy főleg a karácsony ünnepén a betlehemi jászol környékén virraszt a remény s fakad az imádság a békesség uralmáért, s ugyanott rajzanak kultúrálmok s világnézetek, melyeknek tárgya a jobb világ, a több béke, sőt az örök béke. Ezzel álmodnak a pacifisták, ezt tervezik a szocialisták, s nincs az a konok, kemény militarista, aki ne engedne enyhébb s lágyabb érzéseknek helyet, mikor a betlehemi jászol erkölcsi, finom, meleg miliójából szemléli a háború fűriáit, melyek az angyali énektől visszhangzó hegyoldalt doberdói fensíkká változtatják s a nyolc boldogság hegyét lövészárkokkal túrják fel s drótsövényekkel szegélyezik. Onnan a Krisztusnak el kellene költözködni!

Sohasem éreztük azt a kínos ellentétet, mely a karácsonyi békesség s a harcos világ közt, az evangélium s a hatalomért küzdő nemzetek közt fennforog, mint éppen most, a világháború rettenetes esztendejében. Úgy látszik, mintha rém messze estünk volna el az emberiség erkölcsi ideáljaitól, sőt mintha talán el is szakadtunk volna azoktól. Ilyenkor megértjük azt a pesszimizmust is, mely az ideálokat szükséges illúzióknak s nélkülözhetetlen ingereknek nézi, melyeknek megvalósításában nem hisz. Aki ezt komolyan gondolná, annak természetesen le is kellene mondania az ideálokról s emancipálnia kellene magát az illúziók ingereitől, hogy azokat más, realisabb tényezőkkel helyettesítse. Képtelenség ugyanis az eszményekben mint igazságokban, vagyis mint felsőbbrendű realitásokban hinni s ugyanakkor nem igényelni, hogy azok folyton s egyre tökéletesebb mérvben testet ne öltsenek. Legkevesbé lehet ezt az Isten megtestesülésének, a végtelen ideálitás realizálásának ünnepén, karácsonykor tennünk. Ha hiszünk az eszményekben, akkor szerintük kell alakítanunk a világot, akkor akarnunk kell azt is, hogy a történelem az isteni gondolatoknak s szándékoknak karácsonya felé, az eszményeknek megtestesülése felé tartson.

Vajon ez eszmények közé tartozik-e az örök béke, a „békesség a földön”, vajon csak az erkölcsi világban, az ember lelkében lesz-e a béke országa, vagy pedig a társadalmi, gazdasági, állami életben is, vajon csak az emberben vagy az emberiségben is fog az testet öltetni, – íme, a mi időszerű karácsonyi kérdéseink! Mit tartsunk ideáljainkról, melyek magasabb, tisztább érzések erkölcsiségébe terelnek, hol az emberiség nem önző s harcias államiság, hanem megértő s jóakaró testvériség lesz majd, s mit realitásainkról, melyek emberéletek s kultúrértékek eszeveszett pusztításával kínoznak s szégyenítenek? Van-e út, mely e káoszából kivezet, s ha van, merre visz az, arra-e, hol az egyensúly, a harmónia, a béke ünnepel? S miután nem kételkedhetünk abban, hogy az ember mégis csak az emberesedés, s nem az elállatiasodás útján halad, ugyan mely pontján tartunk most ez útnak, s mily messze van az az örök béke Isten-országától? Látni-e már onnan ez ország határára, vagy még mindig csak a vágyak végtelen távlataiban állunk, melyekben prófétáink víziói délibábként játszanak?!

Mély meggyőződése, hogy e kínos kérdések körül tisztázódnak az eszmék, s hogy a biztató fejlődés folyamatában állnak s érlelődnek az érzések. A mai ember tényleg sokkal

⁹ „Békesség a földön” megjelent a „Magyar Figyelő” 1915-i évfolyamában 401 s kk. ll. (169. lap)

világosabban adhat magának számot az ideálnak s a reálnak, nevezetesen a mi esetünkben, a békének s a háborúnak egymáshoz való viszonyáról, nemkülönben a köztük fennálló rémséges ellentét elsimításának lehetőségéről. Ez idevágó nézetek tisztázásához szeretnék ez eszmefuttatással járulni.

A háborúnak kiküszöbölése bizonyára szükséges ideálja a történelmet nagyobb öntudatossággal s nagyobb hozzáértéssel kezelő emberiségnek, s ugyanakkor szükséges s elmaradhatlan követelménye az erkölcsi érzéseknek. Egész lényünk fölsír, hogy ily rettenetes tragikum az emberiség sorsa, hogy végzetszerűen fölidézi azt, amit erkölcsi nézeteivel s érzéseivel tulajdonképpen elítél, mikor gyermekeit millió számra veti oda Moloch karjaiba ... a Mammon szerelméért! Menekülni szeretnénk az ily világból, hol ellentmondás az élet, hol hazugság a sok szép szó, s hol egy nagy valóság van: a nyomorúság. Mintha valami észbontó éjszakába kanyarodott volna az emberiség útja, melyben csak lefelé lejtethetünk, le a sötétségbe s ködbe, le a hiúságba s a keserű fájdalom tengerébe!

Mily másképp hangzik ezzel szemben az, hogy „dicsőség ott fent” s „békesség ott lent”, s mily szenvedélyes, viharszerű rezonanciát kelt az emberi érzés s méltóság öntudatára ébredő milliókban az a hír, hogy mindaz a háború és kín csak alacsony létfokok álomlidérce; hogy csak leküzdendő tévely és vérbaj; hogy csak bennünk rekedt állati infekció, mely örjít időnként, de majd kilábolunk belőle, s hogy a barbársággal szemben az igazi emberiség az örök békét vallja programul s nem nyugszik addig, míg azt meg nem valósítja. Valóban ez zene is, vigasz is, de egyszersmind az egyetlen értelmes gondolat s az egyetlen biztató kilátás is, melytől enyhül is s lelkesül az ember.

De a háborút nem lehet plebiszcittel száműzni, s az örök békét sem lehet törvényhozásilag behozni, hanem azt mint magas kultúrfokot, csak a gazdasági, állami, politikai s erkölcsi állapotok elváltozása által lehet előteremteni. Eddig a háborúnak is szükséges szerepe volt, eddig a háború is a világtörténet nagy tényezője volt; hogy tehát ezentúl háború ne legyen, az csak abban az esetben lehetséges, ha a háború világtörténeti szerepét más tényező vállalja el, s ha azokat a „szolgáltatásokat”, melyeket eddig a háború teljesített, ezentúl más valami végzi. Igaz, hogy a háború kemény, kegyetlen, véreskező szolga, igaz, hogy vérengző, alávaló gurka; de hát a világtörténelem Istenének fehér és fekete szolgálói vannak, s a haladás abban állna, hogy a legfeketébb szolgának, a háborúnak „szolgáltatásait” más valami hatalom végezze, s hogy a háború indításait s kulturális visszahatásait a népek élete számára máshonnan s ne ily rettenetes áron vegyük.

A háború bizonyára nagy tényező volt a múltban a népek életében, s voltak nagy erkölcsi s gazdasági kihatásai. A világtörténelmet háborúk nélkül egyáltalában el sem képzelhetjük; belőlük valók azok a nagy geográfiai eltolódások, a néplelek megfeszülései, a gazdasági új kiindulások, a nemzeti fölpezsdülések, az új érzések, melyek új helyzeteket teremtettek s új indításokat adtak a népek életének. Minél inkább vagyunk pozitivisták s minél jobban tudjuk méltányolni több kérdésben a történeti materializmus állásfoglalását a termelés s a szellemi élet közti kapcsolatra nézve: annál inkább egyezünk meg majd abban is, hogy a háború ott lent, azokon az alacsony fejletlen életfokokon amellet a kevés belátás mellett a szociális élet törvényeibe, elkerülhetetlen volt. Ebből azonban nem következik mindjárt az, hogy most pedig, mikor már sokkal magasabban állunk s mikor a fejlődés törvényeibe is van bepillantásunk, már csak nem szorulunk a háború erőszakára, erre a világintéző ököljogra; hanem azt kell előbb konstatálnunk, hogy tartjuk-e már annyira kézben a fejlődés erőit s tudunk-e a világ s az élet fölött úrrá lenni... irracionális hatalmak igénybevétele nélkül?! Vagyunk-e már annyira, hogy a háború bűn legyen a szemünkben s nem kötelesség?!

Erre nem elég azt mondani, hogy iktassuk ezt törvénybe, neveljük az emberiséget erre az ideális hitre s magatartásra s akkor lefűjjuk egyszersmindenkorra a háborút. Az ideálokat ugyanis reális alapokon kell szolgálnunk s az emberi élet nemesebb formáit csak a fejlődés útján, a történelmi egymásután vonalán érhetjük csak el. Az ideál ugyan akkor sem hamis és

helytelen, amikor még meg nem valósítható, de azt kell mondanunk, hogy addig még éretlen. Az örök béke ideálja a mi állapotainkat véve bizonyára az. Gazdasági, állami, társadalmi, erkölcsi, vallási életünkben még nem tartunk ott, hol a nagy világharmónia megcsendülhet. Az ideál órája még nem ütött, s aki azt most akarná megvalósítani, az elszakadna az ideált hordozó realitástól s bizonytalanba indulna. Ki merne közülünk most igazán tolsztojista lenni, ha igazán lelkiismeretes ember? Ki várhatja azt el egyesektől és államoktól, hogy a gazdasági s társadalmi életnek jelen fokán, a nemzeti egyéniségek s érdekek mostani alakjában, a mai kultúrélet fogalmi s erkölcsi tartalma mellett a „ne álljatok ellent a gonosznak” passzív álláspontjára helyezkedjenek, vagyis, hogy ellent ne álljanak az erőszaknak, az önző kizsárolásnak s az elnyomásnak?! De hát miért ne álljanak ők s miért ne álljunk mi is – vetheti ellen valaki – az ideálok s az evangélium álláspontjára, mikor ez az álláspont szent is, igaz is? S erre az a felelet: azért nem állhatunk oda, mert az az ideál ezidőszerint még elérhetetlen, mert megvalósulásának feltételei még nincsenek meg, mert módozatai még bizonytalanok, s így a lelkiismeret is bizonytalanságban leledzik; bizonytalan lelkiismerettel cselekedni pedig nem szabad, sötétbe ugrani oktalanság. Ki másképp cselekszik, az nem idealista, hanem kompromittálja az ideálokat. Az igazi idealista mindig a realitás alapján áll; ugyanakkor azonban nem passzív viselkedésű, hanem mindenképpen arra törekszik, hogy a realitást emelje s azt minél több igazsággal s jóssággal s lélekkel telítse.

Ez a mi feladatunk is; a háborút ezidőszerint még ki nem küszöbölhetjük, de azért nem szakítunk az örök béke ideáljával, sőt iparkodunk megteremteni ez ideál megvalósulásának gazdasági s állami feltételeit. Iparkodunk egy oly állapotba hozni az emberiséget, ahol a fajok s nemzetek érzelmi elfogultságából kiemelkedik, ahol az állami hatalom nem az egyes nemzetek minél nagyobb hatalmát, hanem az emberiség érdekeinek harmóniáját szolgálja. Míg a nemzeti s állami elkülönzést és ridegséget az igazi műveltség meg nem törli, addig az emberiség közösségre, testvériségre, tehát örök békére is éretlen. Míg a nagy nemzettestek s egyéniségek nem alkotnak testvéri közösséget, addig ott állnak harc s háború tekintetében, ahol a trogloditák álltak; a különbség csak az, hogy ezek mogyorófaikat s asszonyaikat, azok pedig országaikat s pénzes zsákjaikat védik, de a védelmi s harci eljárás elve ugyanaz: az ököl. A közösség a nemzet s az állam keretében ez eljárásnak s ez elvnek véget vetett a jogszolgáltatás által; de az államok s nemzetek közt még továbbra is ez az elv járja.

Mikor üt majd az államok közti értelmes organizációnak ez órája? Ez nem azt jelenti, hogy abban a világban majd csak az erkölcs lesz a mérvadó, a jog pedig mint szintén készítő s kényszerítő hatalom megszűnik; nem azt jelenti, hogy a háborúval együtt minden „erőszak”, amilyen a jog is, száműzetik. Ez bizonyára helytelen nézet volna; miután a széthúzó akaratokat az élet s az érdekek tarkaságában csakis erkölccsel harmóniába hozni nem lehet, épp azért szükségünk volna mindig s mindenütt az erőnek, mondjuk, az erőszaknak arra a kategóriájára, melyet a szabadakaratok, az ötletek s nézetek, a vágyak s érdekek tarkaságával szemben a jog jelent. De mindenesetre ki kellene küszöbölünk az „erőszaknak” azt a barbár kiadását, melyben az állami egyediségek önzései s szenvedélyei szabad pórázra, az irracionális erőszak eszeveszettségébe eresztetnek – magasabb organizáció hiányában. Itt tehát a jelszó a „magasabb organizáció”, itt a jelszó egy emberségi életforma, mely nemzet- és állam-fölényes!

Messze vagyunk-e még ettől? Bármennyire legyünk is, erkölcsi ösztöneink erre felé visznek; a nagy kultúrjavak, a hit, erkölcs, tudomány, művészet e felsőbb régióban élnek; a gazdasági fejlődés, a termelés, a munka pedig szintén nemzetközi összefoglalásokra törekszik. A nemzetek s az államok azontúl is megmaradnának egyediségeknek, de oly egyediségek lennének, melyek egy felsőbb közösségben állva lemondanának az önérdekek barbár kierőszakolásától. Elgondolhatnók azt is, hogy az ily közösségben ily ütköző önérdekeik a nemzetegyetiségeknek már nem is lennének, így a háborúnak, az erőszak s

kényszer e barbár tényezőjének szerepe e felsőbb fokon élő emberközösségben elesnék; az irracionale helyett ott a jó értelemben vett internacionale uralkodnék.

Volt azonban a háborúnak a népek életében még más szerepe is, voltak gazdasági s erkölcsi kihatásai, kikényszerített az a népekből nagy erőmegfeszítéseket, fölébresztett óriási lelki reakciókat, acélozott akaratosakat, kiegyenesített derekakakat, s ha tört s pusztított is életet, de világfejlesztő elem is volt, s nemcsak a régi filozófia, hanem a történelem s a természettudomány is azt tartja, hogy harc a világ fejlesztője, hogy a létért való küzdelem a jobb s életrevalóbb formáknak alakítója, hogy az erkölcsi világban is a rossz szolgálja a jót s a szenvedés nyitja a boldogulás útjait. Miképp gondolhatjuk tehát nélkülözni azt, ami a világalakulás s a történelmi fejlődés lendítő kereke?!

Az bizonyos, hogy a háborúnak voltak s vannak jó hatásai. Ezt nem úgy értem, mintha a háború maga volna a jóság s az érték forrása, hanem, igen a háború volt az a nagy rossz, mely az emberi lelket présbe szorította, az volt az a tűz, mely hevített s rombolt, de egyszersmind olvasztott s kigyújtotta forrasztó csövének lángjaiban a lelkiesség vakító fényeit. A háború teremtette meg a helyzeteket, hol sokak hőskökké lettek, akik nem lettek volna azokká háború nélkül. Helyzetenergia mindenütt van, sziklákban, vizekben, lelkekben egyaránt. Ez az energia a helyzethez van kötve s a helyzet nélkül nem érvényesül. A nagy küzdelmek s szenvedések helyzeteiben is a lélek, az erkölcsi erő, az új megtapasztalás s megérvényesülés energiája dolgozott s e helyzetek nélkül nem szabadult volna fel. Ily magasfokú helyzetenergia a háborúban például az áldozatos szeretet lelkülete, mely életet ad oda másért, mely másért tud meghalni; ilyen a hősiesség, jellemesség s bátorság lelke, mely a veszedelmekkel szembe száll, mely nem fél, mely erőket tud megfeszíteni s tud kitartani s hű a halálig.

De hát ez élet- s erőfejlesztő ingerek miatt az emberiségnek ugyancsak nem lesz szüksége háborúra, annál kevésbé, minél mélyebb lesz a belátása az erkölcsiség mibenlétébe s minél komolyabban s őszintébben fektet majd súlyt az igazi erkölcsi értékeknek önmagukban való nagyrabecsülésére s azoknak kialakítására. Mert bármennyire ismerjem is el a háború behatásait a lélek szebb s nemesebb érzéseinek fakasztására, mégis azt kell mondanunk, hogy a háború csak a színtér, csak a keret, mondjuk, a szükséges anyagi szubstrátuma a lelkiességnek, de a lélek nagy vonásait csakis az egyéni öntudat magas erkölcsisége fejtheti ki. A szellemi nagyság nem a tömegpszichének sajátja. Soha sem mondanám, hogy a harcokban sok a hős, sok a vértanú. Az igazi heroizmus az, melyet nem a tömegpsziché éleszt, hanem mely tudja, mit csinál s mely önmagából emel ki s állít a világba nagy, lelki értékeket. Ezt nem szabad összetévesztetni a tömegpsziché izgalmaival, ahol az egyesek alig gondolkoznak, hanem ragadtatnak, sodortatnak. Hány embert mondanak a harcokban hősnek, ki az önfegyelmelésnek ugyancsak alacsony fokán áll, s ki a csendes, hivatásos élet köznapi megpróbáltatásai közt csődöt mond. A hősiesség, mint mely az erényesség magas foka, csak egyéniségekben lelhető fel; amit pedig a tömegek hősiességnek mondanak, az a vadakban, sőt a ragadozó állatokban is föllelhető. Ez a különböztetés bizonyára helyén van s ezzel nem tagadjuk a nagy etikai erőket, melyek a harcokban megnyilatkoznak, hanem ki akarjuk emelni azt, hogy az egyéniség nagy, nemes erkölcsiségének nem a harc, nem a háború a hivatott miliője. Emberek, kik nagy hitből élnek s nagy lelkiismeretességgel dolgoznak, kik a köznapi kötelességek teljesítésében nagy önfegyelmelést gyakorolnak, kik a lélek tisztaságát nemes jó szándékok átlátszóságában tükröztetik, kik a munka áldozatait meghozzák, kik a keresztet s igazságtalanságot egy fölényes öntudat nyugalmával elviselik, azok sokkal nagyobb etikai erőket fejtenek ki magukban s állítanak a köznek szolgálatába, mint a hadseregek.

Vagy mondjuk-e tán, hogy az élettől való könnyű megválás divatja, az a körülmény, hogy milliók adják oda életüket, akár csak egy karaj kenyeret adnának, kiemeli a hit világát s fölragyogtatja a lelket mint magasabb értéket? Mondjuk-e, hogy mikor az emberek

milliószámra halnak s halnak hanyatt-homlok, hogy akkor hirdetik: van lélek, van halhatatlanság, vannak magasabb, örök értékek, van egy felsőbb világ, s odasietünk s azt jobban szeretjük, mint ezt az életet? Az bizonyos, hogy ugyancsak közel fekszik a gondolat, hogy ahol a világ, az élet, az ifjúság úgy pusztul, ahol az élet oly törékeny, ott a létnek s az életnek értelmét ugyancsak nem szabad a földi élethez kötnünk, mint ahogy nem lehet az élet értelmének kifejezése a hajótörés, bármily luxus-hajón menjen is az végbe. De ez elmélyedő irányzat, ez a benyomás nem éppen a tömeghalálból, hanem egyáltalában a halál problémájából való. Ugyanezt a filozófiát s hitet merítjük mi azokból a halálesetekből, melyek száma millió háború nélkül is. A vég mindig nagy, mindig örvényes s mindig azt a benyomást kelti föl bennünk, hogy nem lehet az a vég igazán vég, akár egy csendes temető sírhantjánál, akár csatamezők hekatombáinál álljunk.

Több, igazabb s épp azért egyénibb s magunkban kidolgozott erkölcsiségre van a világnak szüksége, s ha ezt komolyan neveljük s fejlesztjük, akkor bizonyára nem lesz szükségünk a háború s a barbárság által felkeltett erkölcsi reakciókra. Mily szörnyű állítás s szomorú gondolat volna is az, ha valaki komolyan állítaná, hogy a lelki embernek az állati ember kegyetlenségein és eszeveszettségén kell kialakulnia és kiemelkednie?! Ellenkezőleg, az állatot le kell győznünk, az ösztönösséget fegyelmeznünk, az alacsony erkölcsi színtájt föl kell emelnünk s az irracionális történet sorsunkat belátó intézéssé kell elválttatnunk: akkor tért foglal az emberi értelmes élet s abban a mértékben leszorul az irracionális pusztítás, mely végre is, míg embert pusztít, addig nemcsak az ellenségben, hanem önmagunkban is tesz kárt.

A háború mindig emberhez nem méltó garázdálkodás és pusztítás. A háború mindig kultúra-irtás, tehát saját világunk pusztítása. Pusztít embert, tehát testvért, s pusztít művet, katedrálisokat s Tiepolo-festményeket, tehát a mi műveinket. Abban a régióban, hol az igazi, emberi értékek honolnak, hol az ember kifejezésre hozza saját értékességét, abban a régióban nincs ellentét ember s ember közt; ott minden a mienk. Lehet az a mű Flandriában vagy Reimsben vagy Velencében vagy Görzben, az mégsem olasz, sem francia, sem flamand, hanem az közös, mert azt a génusz csinálta, s a génusz nyomában felénk ragyogó szépséget isszuk mindnyájan, isszuk mint a vizet, mint a napsugárt. S azért a magamét pusztítom, ha a zseniálist pusztítom és irtom, s esztelenül teszek, ha azt olasznak vagy franciának tartom s elfelejtem, hogy az bizony az enyém is. Az, hogy francia vagy olasz volt a művész s hogy articsókát evett-e vagy osztrigát, egészen alárendelt kategória; hanem az, hogy az eszményt szolgálta s a lelkünkben pihenő érzéket annak megközelítésére szerencsésen fölbresztette, ez az a felsőbb érdek s nagy szerencse, s ezt alsóbb, vad hajlamokkal legázolni s aknákkal légbe röpíteni vagy pusztításokkal megcsontítani nem szabad. Ez volna feleletem a „Magyar Figyelő” egyik múlt számának eszmefuttatására is abban a kérdésben, hogy szabad-e a műremekeket készakarva hadászati célokból megsemmisíteni.

Mindezeket összefoglalva, méltán állíthatom, hogy az emberiségnek nagy hite s nagy ideálja s ugyancsak kultúrvágya s fejlődési iránya az örök béke Isten-országa. Ez az ideál már nincs oly távol tőlünk, hogy csak akadémikus disszertációk s emberszerető álmódosások tárgya volna: ellenkezőleg úgy látszik, hogy gyakorlati érdek, melynek megérzése többé-kevésbé általános s melynek kidolgozása s megvalósítása a közeli jövő feladata. A háború ellenkezik a modern emberiség összes érzéseivel, s azt rossznak tartjuk mint az alkoholizmust s a prostitúciót, melyet szintén le kell győznünk. Minél jobban nemesbül az ember, annál elviselhetetlenebb lesz neki a háború, minél mélyebben veszi bele magát lelkébe s kedélyébe az Isten-országa s az igazi jószág, annál általánosabb lesz az elfordulás e világtörténeti rettenetes örökségtől, mely mint vérhaj szedte eddig áldozatait, de melyet az önmaga fölé, a régi alacsony sárga s neveltlensége fölé emelkedő ember szégyell s önmagából kiirt. Az áldozatok karácsonyi imája is az, hogy bár lennének sokan s minél többen, kik bátran állnak ki a világba ez elvek mellé s kik a meggyőződés radikalizmusával odakiáltják a történeti

gondolatlanság nehézkessége alatt szenvedő, gyámoltalan világnak, hogy „ismerj magadra; ez, amit mi hirdetünk, a te tulajdonképpeni érzésed; amiért küzdünk, ez igazi becsületed s méltóságod; le az álarccal, a félreértéssel, a vadsággal, a háborúval!”

A békevágy karácsonya (1917)¹⁰

Sohasem visszhangzott még eddig a karácsonyi szózat, az, hogy „Dicsőség Istennek, békesség embernek” végig a világon úgy, mint most; sohasem váltott ki lelkünkben oly izzó, győzni s érvényesülni akaró vágyat a béke után, mint most, a világháború negyedik karácsonyán. E vágy kitör elfojtott érzéseink, szegény, szenvedő lelkünk mélységéből; s nagy öntudatossággal hirdeti, hogy ahol béke nincs, ott kultúra sincs; e vágy rámutat az evangéliummal való rokonságára, amely szerint ahol béke nincs, ott Isten sincs, ott megváltás sincs, s ha a Krisztus járt is valamikor arra, de országát ott még meg nem alapíthatta igazán.

De hát most már dereng a kegyetlenség s szenvedés, hosszú éjjele után a jobb világ hajnala s a karácsonyi énekből valóság készül: világbéke, társadalmi béke, egy jobb világ.

Ezen a világbékén s a benne kialakuló jobb világon sok tényező dolgozhatik; dolgoznak véres munkában a hadseregek, dolgozik a diplomácia, dolgozik a pápaság és az orosz forradalom; de ha ezek meg is hozzák nekünk a békét, nem bízunk a béke tartósságában s maradandóságában mindaddig, míg a világ lelke nem lesz karácsonyi, míg a nemzetek érzülete nem lesz krisztusi, míg az országok el nem változnak belső alkatukban s míg törvényeikben s gazdasági berendezkedésükben meg nem testesítik az evangélium szellemét: a több igazságosságot s az igazi testvériséget, Krisztus szeretetét.

Ezt a karácsonyi szeretetet nemcsak hirdetni kell szóval, hanem testet kell neki adni tetteben, törvényekben s gazdasági berendezkedésben. Ennek a karácsonyi szeretetnek fel kell világosítania az emberiséget s rá kell segítenie azt arra a belátásra, hogy a háború nem az Isten akarata, hanem hogy az ellenkezőleg: fürtelem és vadság és bűn. Akkor foglalt tért Krisztusországa köztünk, ha majd nem lesz háború, ha majd annyira fejlett a világ, hogy a háborút mint poklot gyűlöli s utálja. Hol tartunk még ettől? S mily kevés értelme van még ezidőszert az anyagi énekeknek, hogy: „Békesség a földön a jóakarata embereknek?!”

Hát hol, merre van az igazi jóakarata? Az a jóakarata, melynek melegétől s erejétől elváltoznék a világ?!

Az csak az isteni emberben lehet, aki hajdan karácsonykor közénk jött, s aki azzal lépett fel, hogy legyünk hozzá hasonlók s teremtsünk azután világot a mi képünkre s hasonlatosságunkra. Nagy szeretetlenségbe jött, „rossz és bűnös nemzedékbe”, de meg akarta javítani; világba jött, melyről tudta, hogy gyűlöli őt, de szeretetével meg akarta a gyűlölködőt téríteni; egy kapzsi és önző világba jött, de megmutatta, hogy a pénz nem boldogít s hogy az arany csengésénél s a bankók suhogásánál szebb zene is van; azután pedig feláldozta magát s meghalt értünk, azaz hogy helyettünk, hogy megváltson a bűntől, az önzéstől s gyűlölködéstől s elzárja a poklot, mely halált okád, s megnyissa a mennyet, mely életet ad.

Mikor fogjuk mindezt megérteni, mikor szállja meg szívünket a világot megváltó s a békét adó szeretetnek szent érzete és varázsa?

Mikor? Hát azt gondolom, hogy akkor, mikor a szeretet, mely úgy tud helyettesíteni, hogy helyettünk meg is tud halni, köznapi, mindennapi történés és megtapasztalás lesz, mikor majd százan s ezren s milliók lesznek, akik meghalni tudnak s meg is haltak értünk és helyettünk, s mikor patakzó vérük a nagy Krisztus vérontásának jelentőségét húzza öntudatunkra, s kifakad lelkünkben a szenvedélyes érzés, hogy lehetetlenség az, hogy egymást öljük s pusztítsuk, hogy egymást nyomorítsuk és zsaroljuk, hogy egymást kínozzuk és gyötörjük, mikor egy örök szeretet toboroz körülöttünk s hív és biztosít, hogy boldogok s testvérek lehetünk s a földön is boldogul élhetünk, s mindezért meg is halt s a legszentebb

¹⁰ A békevágy karácsonya megjelent az „Alkotmány” 1917. december 25-i számában. (178. lap)

áldozat néma felségével kiáltja világgá: szeretet, békesség, testvériség! Ezeket hoztam! Ezek intézzék sorsotokat s építsék fel világotokat!

Ó szent karácsony, nagy hatalom és édes álom! Hatalom, mert belemarkolsz szívünkbe, s édes álom, mert még mindig inkább kép és program vagy, mint élet és valóság!

A piros, véres, helyettesítő szeretet most veti vörös fényét a harcterekről a karácsonyi jászolra s magyarázza s kommentálja az ősi isteni szeretetet. Mintha csak alágyújtana önző, rideg szeretetlenségünknek s egymást zsaroló s szipolyozó kapitalista berendezkedésünknek. Fogjon tüzet tőle a rossz, szenvedő világ, hogy elégjen s elhamvadjon, s fogjon tüzet tőle a lelkünk is, hogy a karácsonyi programot, a világbékét egy jobb s igazságosabb társadalmi s gazdasági rend létesítése által megteremthessük. Ez lesz a mi feladatunk most a közeljövőben s így remélhetjük, hogy idővel igazán békességük lesz a jóakaratú embereknek!

Betlehemi furulyaszó (1921)¹¹

Ez már a hetedik szomorú magyar karácsony, melyet kegyelettel ünneplünk ugyan, ahogyan hitünk tartja s követeli, de amelynek éjszakájában bízató fények nem igen járnak s mely az angyali éneket a nagy békességről még nem váltja valóvá. Annál inkább van szükségünk belső összeszedettségre, nagy hitre s meleg áhítatra, melyeket az isteni kised föl is éleszt szívünkben, ha szeretettel s alázattal járulunk hozzá.

A hívő, a tisztaszívű ember az isteni kised jászolánál az angyali énekkel, mely békességet hirdet, úgy jár, mint János vitéz nagy Tündérországból. Ez a János vitéz Petőfi Sándor híres daljátékában valahogy elkerült nagy Tündérorságba, hol kedv, öröm s boldogság környékezte; de amikor meghallotta a furulyaszót, eszébe jutott faluja, a róna, az akácok udvar, a levendulás temető, s otthagyta szép Tündérorságot, mert a furulyaszóban hazája hívta őt. Hát mi is így járunk. Itt állunk a zimankós télben, az istentelen, önző s kegyetlen világban, de mikor a betlehemi barlang fölött megcsendül az angyali ének, akkor úgy tetszik, mintha felejtünk szomorú környezetünket, felejtünk aggodalmainkat s szenvedéseinket s egy más nagy bízató világ felé igazodnánk el; úgy teszünk, mintha hívna minket valaki.

Igen, valaki! Valaki, aki eljött s értünk jött; valaki, aki lejött nyomorunk s sötétségünk mélységeibe s aki fel akarna segíteni minket. Hív minket valaki s visszahív... nem a faluba, nem az akácfák alá, nem a levendulás temetőbe, hanem oda, ahol lelkünk otthont s nyugtot talál. Visszahív Istenhez; vissza a gyermeki hithez; vissza az Isten fiainak útjaira.

Lelkünk Istennél van otthon, Isten lévén a lelkek hazája. Aki Istenben marad, az megtalálja lelkének békéjét, tehát lelkének hazáját. De hát könnyű-e hozzá találni? Az élet útjai oly sárosak és sikamlósak, azok nem vezetnek el hozzá. A világ oly önző s kegyetlen, hogy inkább kioltja, nemhogy éleszti a hitet, s oly kevés benne a szeretet, hogy azzal ugyan el nem ér az Isten magaslataira. Igen, a világ s az élet piszkos és kegyetlen, de Betlehem s az isteni kised s a pásztori furulyaszó s az angyali ének nem ilyen, hanem ugyancsak más, s Krisztus azért jött, hogy a sötétben világosságot lássunk s a pásztori furulyaszóban s az angyali énekben meghívót halljunk. Lássunk világosságot, – ez a világosság az evangélium, s érezzük a furulyaszóban az alázatos hit boldogító erejét, a buzdító hívását.

Ezt mindenki megérzi, aki alázattal leborul a jászol előtt, s nagy hittel elmondogatja azt, hogy úgy szerette Isten a világot, hogy „egyszülött Fiát adá”, s íme itt van: itt fekszik a jászolban; ő az, akit a nemzetek vártak. Ebben a gyermekben „megjelent a mi Urunk Jézus Krisztus emberséges s barátságos volta” s kinyilatkoztatta magát. Csak benne kell hinnünk s őt kell követnünk, akkor eltűnik az éjszaka, vagy ha az éjszaka nem is szűnik meg, de örök világosság kél útjainkra, s ez elég.

Ez a nagy hatalom segít s üdvözít majd minket. Amit úgy hívnak, hogy nagyhatalmak, azok a kisebb népeket s köztük minket is csak kifosztani s tönkre tenni tudnak. Ezek a világ nagy hatalmai, Szent Ágoston szerint „magna latrocinia”, nagy zsiványbandák. Szent karácsony napja van, de nem átalom kimondani e szót – hisz az igazságot karácsonykor is ki lehet mondani: ezektől ne várjunk sokat. De az igazi s áldott nagyhatalom az isteni kised s a karácsonyi kegyelem; az fölvilágosít, tisztít, bízató s melegít. Az nem viszi el a másét, hanem adja a magáét; az nem rabol, nem szipolyoz; az nem keseríti meg kenyerünket s nem szaggatja le rólunk ruhánkat; az nem alacsonyít le, hanem fölemel s Isten fiává tesz. Ah, hogy ilyen is van e rettenetes s kegyetlen világban! S hogy ezt hinnünk s bírunk lehet!

Legyen ezért Istennek hála, érezzük ezt át s örüljünk neki!

¹¹ Betlehemi furulyaszó megjelent a „Fejérmegyei Napló” 1921. december 24-i számában. (180. lap)

Van-e ennél szebb énekszó, pacsirtaszó, vagy furulyaszó?

Hát csak csengjen a fülünkben s olvadjon le a szívünkbe s fejtse ki bennünk bűvös hatalmát, hogy akik meghallják, azok meginduljanak ... pokolból egy jobb világba, s a bűn s a pizok mélységeiből a krisztusi érzések magaslataira!

A karácsonyi testvériség (1922)¹²

Minden mély s gazdag életnek élményei vannak; mindenekelőtt pedig ilyen a vallásos élet, melynek a legmélyebb s legfölségesebb élményekben van része, azokban, melyeket Istentől veszünk. Vallásos életünk az egyházi tan szerint tele van természetfölötti, tehát isteni élményekkel, melyeket kegyelmeknek hívunk, s a mély vallásos élet ez élményeket mint Isten-járást tapasztalja meg. Az egész kereszténységnek, annak, amit Isten gondol, tesz és akar, amit bennünk ébreszt s amit nekünk ad, élménnyé kell válnia bennünk.

A mi ünnepeink is ily természetfölötti élmények atmoszférájában állnak s varázserejüket azok a fények s hevülések teszik, melyeket a hívő lelkek az ünnep titkából, vagyis annak a megünnepelt isteni ténynek megtapasztalásából vesznek. Ilyen a szentkarácsony éjjele.

Mennyi fény s érzés, mennyi meglátás s megtapasztalás, mennyi elmélyedés s lélekmegolvadás, szóval mennyi isteni élmény van ez ünnepben megörökítve. Mily szemekkel néztek föl már milliók arra a csillagos égre, mely az első karácsony kis Jézusának volt csillagos térítője; mily feszülten hallgatóztak régi melódiák tört akkordjaira, melyek kétezer év óta ott zsonganak a szentéj csendjében, s mit éreztek irgalomról, bűnösségről, megváltásról s szeretetről azok az isteni, szikrafogó lelkek, akik minderről nemcsak emberi fogalmak, hanem isteni illetesek révén értesültek.

Nekem is e szentkarácsony ünnepén egy mély megérzésem van, valami sajátos, igaz meglátásom a testvériségről; úgy érzem ugyanis, s úgy látszik nekem, mintha maga a megtestesült Ige a legkifejezőbb kijelentése s kihirdetése volna a testvériségnek. Látom azt, hogy az örök Ige, vagyis az az isteni mondás, mellyel az Isten maga mondta ki s fejezte ki önmagát, énekké fokozódott a megtestesülésben; hogy az örök Ige csengő himnuszává lett, a szeretet s a testvériség himnuszává, melynek kadenciája mindig az, hogy úgy szeretett, hogy ember, tehát hogy testvérünk lett.

Mi a karácsonyi testvériség? A karácsonyi testvériség az emberségbe öltözött istenség. Az igazi testvériség akkor lépett a világba, mikor maga az Isten, ki Atyánk s Teremtőnk volt, elsőszülött testvérünk lett. Az Isten lejött, de mint testvér jött. Ez a karácsonyi kinyilatkoztatás emberséges eleme. Azért is jött, hogy embert emberhez kössön; azért jött, hogy senki emberfia testvér nélkül ne legyen, hanem egyik a másiknak testvére legyen.

Ezt a karácsonyi testvériséget mint nagy, lángoló kinyilatkoztatást kell szemlélnünk, mely égből szakadó tűzként borul reánk. E tűzben a fogalmak pecsenyévé égnak, de viszont az érzések égre csapnak. E fényből s tűzből tavasz lesz a lelkünkben s új virágzásnak s gyümölcsözésnek indul a testvériségnek annyiszor megalázott s megszenteltetlenített érzelme. Imádkozva kiáltjuk a karácsonyi kisdéd felé: Isten gyermekei is csak akkor lehetünk, ha egymásnak testvérei leszünk. Ez a te missziód! Ah, ha a föld éhes az égre, s te az éhséget enyhíteni s kitölteni jöttél: tudod te jól, hogy az emberiség éppúgy éhes a testvériségre. Oltsd, kérünk, e nagy éhséget is bennünk, tégy minket testvérekké.

Annak van karácsonyi élménye, akit ez az érzés úgy átjár, hogy áttüzesíti s úgy tüzesíti, hogy szinte kínozza. Ah, igen, a nagy s mély érzések egyszersmind kínok és szenvedések, mert mikor melegüket érezzük, akkor egyszersmind megborzadunk a valóság nagy testvérietlen fagyától, s mikor a testvériség s a karitás szárnyain szárnyalunk, akkor látjuk meg egyszersmind az önzés s gyűlölködés szörnyű világát. A testvériségből oly kevés van s az emberek nem hogy idegenekül, de ellenségekül állnak egymással szemben.

Ahol ez van s így van, ott nincs karácsony; ott a karácsonyt még meg nem élték.

¹² A karácsonyi testvériség megjelent az „Élet” 1922-i évfolyamának december 24-i számában 610 s kk. ll. (182. lap)

Ha a mi szívünk is ily hideg volna, de a hideget már szenvedve érezné meg, akkor jól tennők, ha nagy alázattal a jászol elé borulva a testvériség élményéért esedeznénk. Szenvedünk az embertelenségtől: hiszen már kétezer év előtt mutatkozott be nekünk a mi Urunk Jézus Krisztus „emberséges s barátságos volta”. Szinte szégyenkeznénk, hogy az elsőszülött testvérnek éppen ez a missziója, a testvérülés apostolsága mutat föl annyi meg nem értést. Mi még mindig mint idegenek s testvértelen individualisták ütközünk egymásba; szavaink mint eresztől leváló jégcsapok csengése; tekintetünk mint éles pengék mérközése; kevély magatartásunkkal szemben leomlanak a felénk táruló karok; ah, itt igazán nem testvérek állanak szemben, hanem hideg, önző, számító emberek; itt a karácsonyi élményt még vasfüggöny borítja.

Pedig annak föl kell gördülnie, s a karácsonynak a maga ideális realizmusával be kell a szívünkbe vonulnia, ha nem akarjuk, hogy Krisztus reánk nézve hiába jött legyen a földre. Azt kell éreznünk, hogy önhibáján kívül elhagyatott, szerencsétlen ember ne álljon testvér nélkül, tehát megértés s segítség nélkül a földön. Azt a nagy keserűséget, melyet a kenyértelenség, a rideg s hideg lebuja, a szülők könnyei, az édesanyák gondja, keserve, az éhség s betegség szűr össze a lelkek mélyén, s mely kinná, pokollá teszi az életet, a karácsonyi testvériség csak mint szégyent s szenvedést érezheti meg; de nem tehet mögéje pontot s nem nyughatik meg benne. Ha valahol, hát a karácsonyi jászol mellett nyer lendületet a szociális érzés, mert mi legyen az alapjában más, mint testvériség és testvérülés?!

De a testvériséget a nemzetekre is át kell vinnünk. Nemcsak emberek, hanem nemzetek is éljenek s kapcsolódjanak testvérként egymással, s először is azok érvényesítsék egymással szemben a krisztusi testvériséget, melyek tényleg vér és faj szerint is testvérek volnának. Nem moccan-e meg valami karácsonyi érzés a magyar nép szívében, mikor krisztusi testvériségről akar élményt s a turáni eszme villan meg lelkében. Ezek a turáni népek vér szerint testvéreink volnának; de mit tettünk értük, hogy lélek szerint is testvéreink legyenek? Van-e misszió-házunk Túrán részére? Küldtünk-e már ki hittérítőket hozzájuk, kik nekik a jó hírt az Isten-fiúságról s a nagy testvériségről megvigyék? Volt-e már e népekkel szemben karácsonyi élményünk? Ráébredtünk-e arra a tudatra, hogy a nagyjórészt katolikus magyarnak – a finn, az észtrókon ugyan, de protestáns – kellene a szent kereszténység áldásaiban részesítenie a turánságot? Ezek a karácsonyi testvérülés lüktetései, de egyszersmind érdekei is.

Az a karácsonyi kisdéd, ki testvérül jött s testvért adni jött, a magyart sem akarja árvaságban hagyni. S nem lesz senki s nem lesz árva a magyar, ha fajtestvéreihez fordul karácsonyi hitével, a szent kereszténységgel. Nekik a magyar különben is nagy értékek, kulturális hajlamok, művészi erők: faji kincsek letéteményese s várvavárt jóbarát. Még a gazdag és erős japán is érdeklődve tekint felénk, a török vágyakozással, a bolgár hittel, az ukrán szeretettel. Nekik kedvesebb lesz minden angol, német, francia könyvnél a magyar írók, a történelmi becsű régi magyar memoire-irodalom fordítása, mert könnyebben is fordítható, s mert faji alapkarakterüket semmiféle más irodalomban meg nem találják úgy, mint a magyarban. Ezzel is közelebb jutunk a szívükhöz. De én most nem faji politikáról, nem a turáni népek gazdasági, majd politikai összekapcsolódásáról írok, hanem karácsonyról s egy édes-erős karácsonyi élményről, a krisztusi testvériségről. Nos, nem különös, hogy a magyar, aki annyit panaszkodik, hogy árva s hogy nincs senkije a földön, még nem fordult testvéri szívvel s krisztusi hittel a sok fajtestvér felé s még nem próbálta meg őket igazán testvéreivé tenni?

Ez is nagy, karácsonyi vízió, mely a magyar katolicizmusnak Ázsia felé fordítja tekintetét. Ez is óriási feladat, évszázadokra való; de amely meg nem ijeszti azokat, kik Istenben mint testvérükben is hisznek, s azt a hivatást s küldetést vallják, hogy az egész világot testvérükké tegyék.

Világfoglalás, testvérülés (1922)¹³

A legszebb karácsony képe is ínséges; de annál fényesebb a lelki tartalma s túlvilági csillogása. Nagy ínség néz ki barlangjából, – akárcsak Csonka-Magyarország szegénysége néz ki belőle; nagy keménység ül ki a barlang sziklakapujába, – akárcsak az antant kegyetlensége foglalt volna benne helyet. De ínség, szegénység s kegyetlenség fölött angyalfények járnak; a bárdolatlan jászolban az Isten egyszülött Fia fekszik, s jászol s barlang fölött ívelődik annak az első, legszentebb karácsonyi éjnek csillagos ege, mintha csak az újszülött királynak drágaköves s lampionos baldachinja volna, a drágakövek az imádó lelkek, a lampionok sugárzó angyalfejek.

A helyzetek s a szükségletek gravitációjával vonzódunk a betlehemi barlanghoz – mi, magyar keresztények.

Ínségünk s nyomorúságunk nagy, – mondhatom, hogy növekvőben van az utolsó karácsony óta is. Hozzáfogható tán csak a török hódoltság idejében vagy a földönfutó kurucok sátraiban volt; de az ínség, szegénység s kegyetlenség még nem csinál karácsonyt, hanem karácsonyunk igazában csak akkor lesz, ha az érdesfogású szegénységet s ínséget kibéleljük kemény hittel s erős akarással, nemkülönben megváltó s üdvözítő szeretettel.

Az a kemény hit a szegénységgel s ínséggel szemben is azt a meggyőződést vallja, hogy a Szentháromság második személye megtestesült s Betlehemben született s mint isteni kisedd pólyákba takarva s jászolba fektetve mutatkozott be nekünk. Aki ezt vallja, annak lelke szenvedhet s szíve csikoroghat egy rossz s züllött világban, de ugyanabban a rossz világban meglátja az Isten irgalmának szent titkát is; meglátja a káoszban is az Isten megváltó gondolatait; hiszi, hogy dacára bajnak s szenvedésnek, Isten nincs messze tőlünk, sőt, hogy ő maga közénk állt s istállón s jászolon s szegénységen s ínségen kezdte életét; keményen élt, hogy a mienket a kellő magaslatra s hozzánk illő méltóságra fölsegítse.

Isten itt van, ember lett, csecsemő lett, jászolban fekszik – ezek azok az új, eredeti s meglepő hírek, melyeket jó hírnek, evangéliumnak hívnak. E boldogító tartalom által a mi ideális hitünk tele lett realizmussal, tele lett konkrét valósággal; azzal, hogy az Isten köztünk s közénk való valaki s hogy nem lakik megközelíthetlen messziségben, sem a theozókok szétfolyó s elmosódott gondolkozásában, hanem a szó szoros s fogható értelmében közénk jött s miköztünk lakozik.

A karácsony e szerint világelfoglalás és emberhódítás is. Ami az elsőt illeti, az Úr Jézus közénk jött, a bűnös világba jött, s azt az Isten számára akarta újra elfoglalni. A világ ugyan, bár ördögjárta, de nem az ördögé; csak az ember zavarja össze fogalmi játékaiban s hóbortjaiban, amiket hegyibe még filozófiának hív, az Isten jogcímeit s az erény uralmát a világ fölött. De az Úr Jézus eljött s ki akarja ábrándítani a jóakaratú embereket abból a mámorból, mintha a világ nem volna Istené s mintha az Isten távol volna tőle. Eljött s mondotta: Isten a ti Uratok, ti pedig gyermekei volnátok; higgyétek el, én mondom ezt; én, a ti testvéretek.

Kinek higgyünk, ha nem a testvérnek, a legfölségesebbnek s a legédesebbnek? S ez is karácsony; az a megérzés, hogy testvérünk az Isten Fia, s hogy a testvériség vele vonult be a világba.

Fogadjuk be szívünkbe e nagy kinyilatkoztatást, melyet a karácsony hoz. Fogadjuk azt térdenállva. A világ önzésben, gyűlölködésben s az irigység ördögjárásában szenved, mely falut-várost mételyez s kimondhatatlan sok kint hoz reánk. De mit imponálna nekünk a világ,

¹³ Világfoglalás, testvérülés megjelent a „Fejérmegyei Napló” 1922. december 24-i számában. (185. lap)

mikor Krisztus eljött közénk, hogy Megváltónk s testvérünk legyen? Nyissuk meg neki szívünket s tapasztaljuk meg szeretetének tüzet.

Az igazi karácsonyi élmény végre is az, hogy Isten szeret, s úgy szeret, hogy attól egyszer régen a földön s azóta minden december 25-én szívünkben karácsony lett.

Az igazi karácsony (1923)¹⁴

Régi időknek régi karácsonyát sírjuk vissza, amikor igazán örülhettünk; amikor édes, szent ünnepet ülhettünk, amikor a távoli jövő is biztatóan intett s az élet küzdelmeit a munka gyümölcse édesítette meg. Most azonban más idők járnak – zordak, kemények s ridegek, s ha a háborús évek véres zivatarai köszöntöttek ránk, ezek a mi mostani éveink a gond jegyében s a kétség önsúlyával nehezednek ránk.

Ez pedig nem karácsonyi lelkület; azaz hogy mégis az, de csak részben, s a másik részét: a karácsony tulajdonképpeni lelki tartalmát, azt hozzá kell teremtenünk. Megvan a karácsonyból a betlehemi lakosok sivársága, kik lakást nem adtak a szentcsaládnak; megvan a rideg barlang s a kemény jászol s a tél fagya, mely osztályrésze első beköszöntőkor a Megváltónak; ezeknek a keménységeknek s szenvedéseknek analógiái bőségben megvannak mai helyzetünkben is: de a karácsonyhoz más is kell; kell szeretet, irgalom, kegyelem, önzetlenség, áldozatkészség; kell az Istenember s kellenek isteni emberek, kik tűrni, bízni, hinni tudnak; kik sötétben világítanak s kik a fagyban meleg szívvel bírnak. Ettől lett a betlehemi barlangban s az első szent éj rideg keretében fényes s édes karácsony.

Ennek a lelki tartalomnak megteremtésére kell gondunknak lenni, s bármilyennek látszassék is helyzetünk: nem szabad föladnunk a reményt, hogy ez majd sikerül is nekünk.

Ne nézzük ezt a mi társadalmi s gazdasági helyzetünket oly kétségbeejtőnek s ne legyünk igazságtalanok önmagunk és embertársaink iránt. Vagy elhihetnők-e, hogy ne volnának köztünk sokan, kik szeretni s áldozni tudnak és akarnak? Aki ebben kételkedik, az emlékezzék a világháborúra s gondolja el, hogy mint vette ki részét ez a társadalom a világégésből, mint küzdött becsülettel a harc mezején s hozott áldozatot, égbeérő hekatombák oltárán. Az gondolja el, hogy midőn a harc már megszűnt, s harc helyett a munka lett kötelességünk: mint állt be a magyar társadalom s annak léggöykeiresebb része a munkába, a szövetkezésbe, a termelésbe, a nevelő s fejlesztő kultúrtörekvések napszámba, s ha ezentúl is harcolt s harcolni ezentúl is akar: ez a küzdelem csak a társadalmi bajok, az erkölcsi züllés s közgazdasági életünket sorvasztó betegség ellen folyik; ezt a harcot a tisztességért, a munka jogaiért s a jobb magyar jövőért vívja. S jól teszi, ha e harcot vívja, mely nem pusztít, hanem termel s mely tulajdonképpen a legáldottabb konstruktív munka.

A karácsony nekünk a legnagyobb kincset adta: Jézust s az ő megváltó s üdvözítő szeretetét. A magyar karácsonyba is Jézus szíve szeretetéből való szeretetet s áldozatos szívéből való áldozatkészséget kell beleállítanunk, s ez meg is történik. Ismétlem, ne nézzük csak azt, ami még hiányzik, hanem vessük tekintetünket arra is, ami már van. Ami fárad s dolgozik családinkban, hivatalainkban, műhelyeinkben, iskoláinkban s szövetkezeteinkben; – ami éled s fejlődik, a keresztény nemzeti érzés, a nemzeti öntudat, a vallásos s erkölcsi érzés levegőjében; ami Magyarország gazdasági életében rátermettséget, erőgyűjtést jelent, aminek következtében már nemcsak koldulunk, hanem adni tudunk, még pedig azt, ami legbecsesebb a magyar nemzet s föld terményeiből: bízó, új nemzedéket s áldott jó kenyeret.

A karácsonyi érzéshez az is kell, hogy a megértés s a szövetkezeti összetartás s a kooperatív munka szelleme járjon át egyre jobban minket, s hogy a testvériség, melyet az Úr Jézus hozott közénk, mint hódító gondolat szálljon meg minket s érvényesítse erőit. Csonka-Magyarországon tán könnyebb testvérnek lenni, mikor oly kicsinyek lettünk s egymáshoz is közelebb jutottunk. Nézzük is csak így magunkat s egymást! Bizony kicsinyek lettünk s éppen azért jobban szorulunk egymásra, s az lesz a gyakorlati karácsonyi szellem, ha kulturális munkánk, nevelési, iskolázási és szövetkezeti törekvéseink úgy lesznek beállítva,

¹⁴ Az igazi karácsony megjelent a „Hangya” 1923. december 23-i számában. (187. lap)

hogy a kicsinyek közt is a legkisebbek, s a szegények közt is a legszegényebbek, akik talán éppen legtöbbet s legkeservebben küszködnek, jussanak a nemzeti kultúra s a nemzeti munka bőségesebb részéhez.

Ha a magyar nemzet egyetemét ilyen érzések járják át, akkor bátran ünnepelhet. Ne ijedjünk meg se az idegenségtől, mely környékezik, se a kegyetlenségtől s keménységtől, melyben az antant részesít; ne ijedjünk meg még saját szegénységünktől sem, hiszen mindez úgy hasonlít az első karácsony hideg-rideg s kegyetlen keretéhez, mint egy tojás a másikhöz; de legyen gondunk arra, hogy a lelkünk is úgy hasonlítson az Üdvözítő lelkéhez szeretetben, megértésben, segítségben s mentésben.

A karácsonyt is a karácsony lelke teszi, melyet éppen mert lélek volt, a környezet sivársága tönkre nem tehetett.

Nekünk is, sivár környezetünk dacára, lelkünk, karácsonyi, keresztény, nemzeti lelkünk van; no, akkor igazán lehet ünnepünk: legyen is!

A falu karácsonyfája (1924)¹⁵

Karácsony van megint, és a mi Csonka-Magyarországunkat átjárja az élet vágya, s áthévíti az élet lángja, s gondolom, szívből imádkozza: édes kis Jézus, szítsd föl árva hazánk életlángját, az igazi, gyakorlati szeretetet!

Hiszen azóta, hogy az Isten emberré – testvérünké lett, a nagy szeretet karácsonyi programjáról úgysem mondhatunk le. Kell szeretnünk Istent s egymást; kell ezt tennünk, mert Krisztus oltódott közénk s belénk, s a lelke ég bennünk.

Egy az Isten, egy a Krisztus, egy a közösség, – mondja az apostol; vagyis, ha Krisztus közénk jött s ha köztünk van, akkor a közösségnek, a testvériségnek is meg kell lennie. Igen, kell annak meglennie; csak hogy sok munka, nagy veszély és hűség és megbízhatóság és összetartás kell hozzá, hogy nehéz időkben is lehessen ezt a szép programot: a testvéri szeretetet, azután a segítő szeretetet, azután azt a szövetkező szeretetet, azt mondanám: a gyengék összetartó szeretetét a világba hívni.

Nehéz időket éltünk már meg a szövetkezési program zászlaja alatt, s olyan nem-fényes karácsonyokat a liberalizmus korszakában, mikor a szövetkező szeretetnek karácsonyfája hitvány kis csemete volt, és sem szépségesen kigyúlni, sem aranyos ajándékot hozni nem tudott.

Nehéz volt küzdelmünk az igazi karácsonyi szeretetért, mely nem azt mondja, hogy éljen a liberalizmus, se azt, hogy mindenkivel egyformán kell bánni, hanem azt, hogy a gyengéket nem szabad az erőseknek kiszolgáltatni, hanem felvértezve kell őket a küzdőtérré léptetni, mert csak így vehetik fel bizvást a harcot azokkal, kikkel érdekellentétben vannak.

Fölvértezve?! Szép és nagy szó! De hol a vért? A vért a mi közösségi intézményeink; ezek közt gazdasági téren elsősorban a Hangya.

A szövetkezés fája a mi karácsonyfánk! Erre a fára tűzzük gyertyácskáinkat, nem a szabadságnak általában, hanem a gyengék szabadságának lángjait; erre aggatjuk az aranyhaját s a csillogó ékességet, nem az egyenlőségnek általában, hanem a felebaráti szeretetnek búbajos láncfüzereit!

A szövetkezés csemetéjét évekkel ezelőtt Károlyi Sándor gróf ültette a magyar földbe. A csemetéből azóta, hál' Istennek, fa lett, s mivel szeretet éleszti s mivel sok áldást hoz éppen a szegényebb népek, amivel szabadulást s gazdasági megváltást ígér idővel a gyengéknek: karácsonyfát látok benne, – a falu karácsonyfáját!

S nekem ez a karácsonyfa tetszik igazán, mert betlehemi búbáj van rajta. Mert hisz' vannak karácsonyfák másfelé is; vannak ragyogó palotákban s jómódú házakban; vannak tükrös termekben, tele rakva aranyhajjal, csillogó és illatos gyertyalángokkal, s az ember örömmel nézi. Nézi s megint csak nézi, mert azt, amit ott lát s érez, szavakba foglalni úgy sem lehet. Ki írhatná le azokat az édes érzéseket, melyekbe a karácsonyfa-gyertyák lángja van beleszőve? Ki foglalhatná szavakba mindazt az édes örömet, mely az angyalének glóriája nyomán gyúlt ki a szívekben? Ki festhetné le a karácsonyi esték búbájának kis mennyországait, a gyermek-örömeiket, a csillogó szemeket, gyermekek, szülők és gyermek-barátok legtisztább, legédesebb érzéseit?!

Szép ez mind; nem hiába az Úr Jézus hozta közénk s a magasból hozta; de ha a Hangya karácsonyfájára gondolok, arra a ki nem vágott fára, hanem a népélet s a néplélek gyökeréből fakadt s azon a gyökéren ülő fára, melyre nem kell ráaggatni a csinált jégtüskéket s a zúzmarát, hanem amely a gazdasági verseny kemény telében is megállja helyét s le nem hullatja tűit; ha arra a fára gondolok, melyre nem aggatnak rá aranyozott almát s diót, hanem

¹⁵ A falu karácsonyfája megjelent a „Hangya” 1924. december 21-i számában. (189. lap)

amely maga meghozza a boldogulás gyümölcseit: akkor hálát adok Istennek, hogy a szegényes múltból kihajthatott köztünk a szeretet erejében a falu karácsonyfája, s hogy azt ma is a megértés, a hűség, a fegyelem s összetartás érzései éltetik.

Istenem, kis Jézusom, mi lesz e fánkkal, a falu, a Hangya karácsonyfájával? Szakadnak-e majd megint ránk szerencsétlen napok, mikor megérezzük, hogy mily nagy kincs a haza s mily gyöngé jóság az otthon, akárcsak fecskefészek volna, dűledező gerendák közt; ki tudna erre felelni!?

De jó tanácsot, melyet a krisztusi felebaráti szeretet sugall, azt tudok adni: ne vágjuk ki karácsonyfánkat, mely az igazi, gyakorlati szeretetnek s az egymást-segítésnek gyökeréből fakad! Ne hagyjuk, hogy félreértések, széthúzás s irigykedés folytán a lombja hulljon s ereje vesszen! Sőt azon legyünk, hogy a Hangya karácsonyfáiból erdő legyen, mely a viszontagságok hógörgeteget is föltartóztatni s feltartani tudná! Ha annyian leszünk, hogy a nemzeti gazdaság erősségévé válhatunk, akkor az ellenséges szélvész is fáink lombjaiban muzsikázó, biztató s bátorító karácsonyi énekké fog válni!

Ez mind meglesz, ha szeretettel s összetartással dolgozunk s ha a szövetkezeti munkát nemcsak anyagi érdekünknek, hanem krisztusi szolgálatnak is tartjuk. Kérje azért minden szövetkezet, minden egyesület és szövetség azt, amit cikkem homlokára tűztem:

– Édes kis Jézus, szítsd föl árva hazánk életlángját: az igazi, gyakorlati felebaráti szeretetet!

Dicsőség – békesség! (1924)¹⁶

Ki írhatná le azokat az édes érzéseket, melyekbe bele van szőve a karácsony-gyertyák fénye? Ki azt az örömet, mely széles e világon fölcseng az angyalének glóriájának nyomában? Ki tudná lefesteni azokat a ragyogó szemeket, melyeken a karácsony-gyertyák lángjai tükröződnek, s kimérni az édes s szent érzések mélységeit, melyek e napon a gyermekek s a boldog szülők s az együttérző gyermek-barátok szívében nyílnak? S még valamit: ki tudná ízlelni azt a békét, mely a szentkarácsony napján a szenvedő szívekre is száll?!

Szenvedő szívek? Hát vannak ilyenek is? S vannak karácsony napján is? Mi ugyan e napon csak az örvendezőkre, csak a boldogságtól kicsattanó gyermekarcokra, csak a gyermekek örömeiben résztvevő szülőkre, a ki nem hűlt tűzhelyekre s a meleg otthonokra gondolunk; de hát vannak mások is; vannak, hol a halál angyala járt s leszakított egy-egy fiatal életet, egy-egy bimbót! Vannak özvegy anyák, kik gyermekeiket is siratják. Vannak szülők, kik csak régi, szép karácsonyok emlékéen éldelegnek.

Van-e az ilyeneknek is, s lehet-e nekik is karácsonyuk?! Az ember ugyanis azt gondolná, hogy éppen ily napon a fájdalom élesebb s a gyász sötétebb s aki ezeknek vigaszt adni akarna, annak mindennél édesebbnek s fényesebbnek s hatalmasabbnak is kellene lennie. S van-e ilyen?

Képzeli el ezt a megrendítő jelenetet.

Egy özvegy anya karácsonykor kimegy a temetőbe s visz magával kis karácsonyfát. A sírok közt elbotorkál; jól ismeri az utat sötétben is, mely boldogult férje s két gyermeke sírjához vezet. Ott meggyújtja karácsonyfáját s letérdel melléje. Ez az első karácsony, hogy egészen magára maradt. Tavaly volt még egy gyermeke s kis otthonukban égett a fa; de az idén ő jött ki a fával, mert az otthon üres. Letérdel az égő fa mellé és sír csendesen, s mellette áll az éjszaka s a nagy Isten-végzések kerubinja. Azok is csendesen, mert tisztelik az özvegy s az édesanya keserű fájdalmát. Szent éj, csendes éj – neki szomorú, szent éj!

De hát minek is gyújtani itt gyertyát a holtak országában? Minek égnék s mit világítanak meg? Így gondolná az ember; de volna-e valaki, ki a gyertyákat kifűjni merné?!

Az özvegy anya sem fűjja ki azokat; dehogy is fűjja, sőt révedező, könnyes szemmel néz világosságukba. Hiszen neki éppen világosság, biztatás s vigasz kell. Neki van e világosságra szüksége, neki elsősorban. Ah, ezek a biztató fények – az Úr Jézus fényei; ezek a világosságok, melyek Isten-szeretetet, megváltást, üdvösséget s békességet hirdetnek.

Ebben a világosságban nemcsak lekonyult, sápadó gyermekarcokat lát, letört hervadt virágokat, melyek itt lent száradnak, hanem kedves angyalfejeket, tiszta lelkeket, kik már az Üdvözítőnél vannak s kik bájos arccal a révedezően szenvedő mamának szemébe néznek s azt mondják jól ismerős hangon: „Mamácska, mi élünk, mi szeretjük magát s magáért imádkozunk! Mi az Úrnál vagyunk, édesapánk is ott van s eljövünk magáért is, amikor az Úr úgy akarja. Édesmama, ne sírjon! Karácsony van, az édes békesség ünnepe! Hajtsuk egymáshoz fejünket s énekeljünk glóriát annak, aki minket szeretetben egyesített, aztán elszakított, hogy megint egyesítsen s azt majd végleg és örökre. Ámen! Ámen!”

Van-e ember, kinek ne lenne karácsonya, ha hisz, szeret, remél? Az édesanya is megenyhül s most már kifűjja a gyertyát, miután felsőbb, szívárványosabb fényeket vett föl lelkébe. A karácsonyfácskát elviszi; meggyújtja azt majd még otthon máskor is, mikor arra a vigasztaló békességre s annak átérzésére megint szüksége lesz.

¹⁶ *Dicsőség – békesség!* megjelent az „Élet” 1924-i évfolyamában 465 s kk. ll. (191. lap)

Megy haza; a kivilágított ablakok alatt szemébe özönlenek ezek a fények is; hallja a gyermekek boldog, csengő örömét: a karácsonyi vígság szavát. De lehet-e ezt mind összehasonlítani azzal a fölényes s fölséges békével, azzal a diadalmas érzéssel, melyet az Isten szeretete s az ő szent akaratán való megnyugvás ad s melyet ő hord magában? Azok a gyermek-karácsony örömei, – ezek pedig a tisztult lélek emelő érzései, valósággal a lélek ünnepe, a Gloria és a Pax, a dicsőség s a békesség egybefolyva.

A gazdasági fölszabadulás betlehemi csillaga (1925)¹⁷

Mint ahogy a győzhetetlen nap, miután december 21-én a legmélyebbre konyult, december 25-én megint emelkedni látszik s bizalommal tölti el a fagyba meredt világot: úgy a szellemi világban, melyet sötétség és fagy gyötör, újra meg újra kigyullad a Krisztus-arc s fényt áraszt s meleget szór reánk. Karácsony van s a Szentírás szerint „megjelent a mi Urunk Jézus Krisztusnak barátságos volta s emberisége”; megjelent a szent karácsonyt jellemző testvéri s kegyeletes, meleg érzéseink keretében, hogy arra a nagy hitre segítsen minket, hogy az igazi testvériséget s a felebaráti szeretetet, azt, melyet ő hozott, ki nem irtja semmiféle fagy, önzés és semmiféle kegyetlenség.

A Hangya talaján állva, ilyenkor, karácsonykor érezzük meg azt, hogy mennyire igaz, hogy bátran egymást segíeyznünk s a közérdeket mint nagy közjót felkarolnunk kell, s hogy e gyakorlati szövetkezeti szeretet voltaképpen az Úr Jézus karácsonyi szelleme!

Mi ezt valljuk s ennek tudatával eltelünk s e gyakorlati s karácsonyi szeretetben kitartani akarunk; mert ha ezt tesszük, akkor a Hangya karácsonyában is valamiképpen a Krisztus-arc felénk-sugárzását vesszük.

Erre az élni akaró s életet állító, bátor lelkültre főleg most van szükségünk, amikor a leromlás, a dekadencia, a kishitűség s a korrupció sírgödreire fölött kell meglengetnünk a Hangya zászlaját; akkor, amikor a keresztény s nemzeti öntudat s a nemzeti kereskedelem legyöngítésével szemben úgy a keresztény nemzeti öntudatnak, mint a keresztény gazdasági életköröknek megerősítésére van szükségünk.

Ennek a keresztény nemzeti öntudatnak, nemkülönben a keresztény gazdasági erők összefogásának sok az ellensége s ezektől az ellenségektől kell azt megvédenünk.

Meg kell a keresztény gazdasági összefogást védenünk a tömegek közönyétől s fásultságától, meg kell védenünk a nyomtatott s félrevezető betűnek s a frázisnak varázslatától, a saját érdeküket hajhászó, hamis prófétáktól, meg kell továbbá védeni a könnyen hívőségtől s a társadalmi széthúzástól, s végül meg kell óvnunk népünket a tömeglélek járványától, nemkülönben minden haladás koloncától, a gazdasági nyomortól.

Mily óriási munka lenne ez, mely arra vállalkoznék, hogy a tömegeket megóvjja a megtévesztéstől s a félrevezetéstől és saját sorsa iránti közönyösségtől. Nagy és nehéz munka bizony ez, mert az emberek, ahogy el vannak gyötörve a gazdasági bajoktól, úgy tapadnak másrészt a nagyképű s lágyvelejű igékhez, mint a legyek a légyvesztőhöz! Csodálatos dolog, a tömeglélek mennyire tyúkeszű, s mily könnyen lehet szemébe port hinteni! Mi oly népet szeretnénk a Hangya karácsonyfája alá gyűjteni, mely tisztában van érdekeivel, s mely ugyanakkor a szövetkezeti eszmében a nagy karácsonyi szeretetnek köztünk való gyakorlati meggyökeresedését szemléli s büszke rá!

Ha ez a meggyőződés átcikázik rajtunk, akkor mintha csak villamos áramok emelgetnének, kiemelkedünk a közönyből s a fásultságból s lerázzuk magunkról a falunak ázsiai fatalizmusát, mely nyögi végzetét, de nem érti föl, hiszen ezen végre is ön maga s csakis ő segíthet.

A gazdasági bajok malomkövei még folyton nyakunkba akasztvák, melyek közt őrlődünk s melyek közt ízzé-porrá tépődik a lelkünk, az idegzetünk s az életkedvünk. Ha az egyik ilyen malomkőtől megszabadulunk, nyomban szakad a nyakunkba más ilyen teher s a gazdasági élet változandósága mellett beláthatatlan, hogy voltaképp mikor lesz e malomkő-járványnak vége.

¹⁷ A gazdasági fölszabadulás betlehemi csillaga megjelent a „Hangya” 1925. december 20-i számában. (193. lap)

Nem hiszem, hogy a malomkövek kifognak; de ha azok ki nem fogynak, kell, hogy ki ne fogyjon belőlünk az ellentmondó erő, mely a malomkövek közt meg nem őrlődik s a nemzeti s gazdasági erők összefogását előmozdítja s fejleszti.

Ezek az erők: a vallásos élet, a nemzeti öntudat, a gazdasági tömörülés, a szövetkezeti gondolat s a szövetkezeti nagy tett, mint amilyen, hogy többet ne említsek, a Hangya s a Központi Hitelszövetkezet. Ezek megsegítik a nemzeti gazdasági megszilárdulást a mai kavarodások s katasztrófák közt is. Bármerre nézünk, végig egész Európán, az egy vértivó Szovjet-Oroszországot kivéve, mindenütt a konstrukció s az összefogó s állító erők összefogása kerekedik felül.

Mi is ott tartunk; mi is arra felé haladunk. Aki ezt nem hiszi, az idézze fel lelkében az 50 év előtti Magyarország képét! Mi volt akkor s mi van most? A keresztény érzés s a vele lépést tartó nemzeti öntudat meggyőződött, hogy a gyakorlati kereszténység egyik óriási tere a gazdasági szövetkezés! Meggyőződött, hogy a gazdasági szövetkezés úgy illik a magyar nép karácsonyfájára, mint a gyermekére a betlehemi csillagot jelképező illatos gyertyafények mellé az aranyos alma és dió.

A betlehemi kisded meg akarja váltani a magyar népet is, meg akarja váltani a lelkét s az életét is; de lehet-e ezt akarni gazdasági felszabadulás nélkül?!

Nem lehet; azért higgyük el, hogy a szövetkezés, ez a gazdasági segítség s jóltevés a betlehemi felszabadítás irányában indult el s hogy onnan veszi fényét!

A szövetkezés karácsonyfája (1926)¹⁸

Áldott, drága ünnepe az emberiségnek, szent karácsony, melyre mindnyájan várva-várunk, mert éltető, melengető sugaraiddal – hacsak rövid időre is – nemcsak a földre ráboruló jégnek páncélját, de a mi gyarló, emberi voltunkból, emberi gyarlóságunkból folyó közönyünknek, elbizakodottságunknak kergét is megolvasztod. Engedd, hogy árva sorsunk s a sok csapás közelebb hozza egymáshoz szívünket!

Így kellene imádkoznia minden magyarnak, akár jó módban, akár kis, nedves kunyhóban lakik, így kellene észbetérnünk nekünk, kik a népek s nemzetek nagy idegenségébe ki vagyunk vetve s a nemzetközi kapitalizmusnak napszámoskodunk. Meg kellene gondolnunk, hogy a világon nincs senki pártolónk, s hogy azok is, kik itt-ott felemelik érdekünkben szavukat, azt végső elemzésben nem a mi szép szemeinkért, hanem saját érdekükben, vagy a nagy emberiség javára teszik. Térítsen minket észre az a körülöttünk settenkedő ármány, az a sok, trónt és oltárt zúzó vörös patkány, mely megrág lassanként hitet, erkölcsöt, kardot, láncot s végpusztulással fenyeget.

S mit csináljunk ezekkel az elgondolásokkal, ezekkel a rémítő képekkel s aggodalmakkal a szentkarácsony ünnepének áhítatában s a gyertyafényben és szent örömben úszó karácsonyfa alatt? Azt gondolnák, úgy-e t. olvasóim, hogy ez a sok torzonborz s kegyetlen gondolat nem is való a karácsonyfa alá?!

Hát ahogy én gondolom, az éppen a karácsonyfa alá való, mert a karácsonyfa a legnagyobb szeretetre figyelmeztet, melyet Isten mutatott irántunk, s ugyancsak arra a hűséges szeretetre int, mellyel egymásnak tartozunk. A szent karácsony estéjén, a szeretet ígézetében jobban érzem, mint máskor, hogy hogyan kell szeretnem, mily hűséggel s áldozatkészséggel, s hasonlóképpen a karácsonyfa alatt érzem át igazán, hogy kiket kell szeretnem mindenekelőtt. Érzéseim azt mondják, hogy azt a népet kell szeretnem, mely leginkább szorul a szeretetre, s hogy azokat kell felkarolnom, akiknek szomorú s fekete a karácsonyuk, vagy akik abban a veszedelemben forognak, hogy nagyhamar talán nem lesz többé gyertyafényes karácsonyfájuk.

Szeretnem kell az árva, pártoló és segítő nélkül álló magyar népet; szeretnem kell karácsonykor a falunak s a városnak azon otthonait, melyekben se fenyőfa nem lesz, sem aranyos dió, sem képeskönyv, sem édes kalács, de talán száraz kenyér sem. Szeretnem kell azokat, kiknek a Megváltó születését hirdető színes viaszgyertyácskák nem fognak a sötét éjszakában világítani, s ahol a kis ablakok sötétben maradnak. Szeretnem kell azt a küzdő nemzetet, melynek a mindeneket kormányzó Gondviselés azt a sorsot juttatta, hogy hős legyen, de szegény, hogy dicsőségesen küzdjön, vívjon s ezreivel idegen földekben a feledés szemfödője alatt elpihenjen, de folyton csak szenvedjen.

S akkor azután azt is elgondolom, hogy mit fog nekünk, kik így morfondálunk, az a karácsonyi kis Jézus fülünkbe súgni? Vajon nem azt, hogy emberek, jó hívek, ha már annyira vagytok a belátás során, hogy a legárvább s a legsújtottabb nemzetet s annak ügyefogyottjait s sorsverte fiait kell szeretnetek, akkor hát miért nem csavarjátok magatokra az erkölcsi tanulságot, azt, hogy kezdjétek hát magatokon a karácsonyi szeretetet s a krisztusi könyörületet s a jézusi szánakozást!

Szeressétek és segítsétek egymást!

E szavakra talán egyik-másik el is röstelli magát s a zsebében kotorász, hogy kiszedje belőle az alamizsna papírkoronáit és felajánlja karácsonyfákra, dióra, kalácsra, sőt ha telik,

¹⁸ A szövetkezés karácsonyfája megjelent a „Hangya” 1926. december 25-i számában. (195. lap)

csizmára, gúnyára. Rosszul teszi; az a papiroskoronás szeretet nem segít rajtunk. Én más szeretetet értek most és azt sürgetem.

Értem a szövetkezésben rejlő szeretetet, értem az összetartásban megnyilvánuló, a szövetkezeti ügyet felkaroló hűséget és kitartást. Ezt kell magunkba szívunk a karácsonyfa alatt.

Csakis ez a szeretet lesz hathatós és teremtő s Magyarországnak szép jövőt biztosító hatalom. Nagyot kell alkotnunk mindnyájunknak; de ezt csak akkor és úgy alkothatjuk, ha a szövetkezeti ügynél, annak zászlaja alatt híven kitartunk. Higgyétek el, Magyarországon a „Hangya”, a „Hitelszövetkezet”, s ami van még ilyen, a fölszabadulás s a boldogulás irányát jelenti; zászlórúdjaik karácsonyfák, melyek a Megváltás gyertyáival világítanak nekünk, s melynek alja is megvan rakva, nem gyerekek való játékkal, hanem a magyar nép boldogulásának áldásaival.

Nem tudom, hogy mily más karácsonyfával kedveskedjék a magyar népnek Magyarország védőangyala?

Ha ez irányzatot hűségesen nem követjük, s ha e zászlórudat kétkézzre nem fogjuk, akkor sok-sok házból marad ki a karácsonyfa, s Magyarország majd hasonlít ahhoz a szegény özvegyhez, ki sok árvától környezve, hideg, sötét szobában, megtört szívvel, hangtalan zokogással borul az asztalra szent karácsony ünnepén, a Megváltó születésének áldott estéjén!

Távol legyen tőlünk a szomorú lehetőség. Változtassuk át lehetetlenséggé. Szeressük egymást s gyámolítsuk szegényeinket s árváinkat; de ne érjük be ezzel; tegyünk többet, tegyünk nagyobbat! Vegyük gondjainkba a szegény magyar közügyet, a szövetkezeti ügyet s gyűjtsünk annak karácsonyfát; gyűjtsük meg rajta szeretet, az összetartás, a hűség és kitartás viaszgyertyácskáit s övezzük ne színes papírláncokkal, hanem a testvériség s barátság aranyból, ezüstből többet érő kapcsaival.

Ez ajándéktól leszünk mi is boldogok, s belőle fakad majd erőnk!

Ami boldog újévet hoz... (1907)¹⁹

A világfolyás szüntelen tevékeny, csodálatos folyamat december 31-ikén éppúgy, mint január elsején, de azért mi mégis új évről beszélünk ez utóbbi napon, mert a régi, ősi folyamatba új lelket, új erőt, új ébredést, új bizalmat kényszerülünk beállítani az idők új kikezdésein. Ilyenkor a pszichének kell megújulnia, mert az kopik, az fogy el leginkább; csak új lélek hoz majd új életet, derűt ránk, új esztendőt.

S ugyan miféle lelket, lelkületet kell ma Magyarország fejlődésébe beállítanunk, mi lesz a pszichológiai „betét”, melyre szüksége van itt minálunk a kulturális, gazdasági, politikai fejlődés nagy erőszisztémájának?

Akár a politikát s a társadalmi alakulást nézem, akár a műveltség s a gazdasági fejlődés irányait szemlélem, nem sürgethetek mást, mint *hinni tudó, tehát ideális irányzatú s ugyanakkor alakítani, dolgozni tudó akaraterőt*, mely a szellemi aléltságból fölráz s a kulturális s gazdasági elmaradottságból kivezet, s számunkra az egészséges, népszerű haladás útjait megnyitja.

A hinni tudó s dolgozni akaró irányzat Magyarországon nagy reformeszme, melyből mint eszméből is s annak megtestesüléséből ugyancsak kevés van. Nálunk a művelt, iskola-egyetemet végzett, úgynevezett lateiner-osztály átlag fáradt s blazírt. Ujjainkon megszámlálhatjuk az embereket, kikben hit és akarat, tehát lélek van. A kultúra eddig iszonyú erőpazarlást végzett, elpocsékolta a nemzedékeknek ideális erőit s javait; fölemésztette az akaratenergiákat vagy legalább is ki nem fejtette azokat. Tapasztalataink fényesen kimutatják, hogy a grammatika nem élet, s hogy sem klasszicizmussal, sem esztétikával nem lehet nemzeti hanyatlásokat feltartóztatni; tapasztaljuk, hogy a történelem, mely a múltnak emlékeivel tölti meg a fejet, a jelen élet küzdelmeinek s a világalakításnak szerencsés, mert akarni tudó irányítására azért még nem képesít, s hogy az iskola 12–15 év alatt alaposan tudja eltompítani a lelket s kiszárítani az akaraterő forrásait. Ez irányzatnak ideálja a hivatal, a nyárspolgári vegetálás, a szerény s legszerényebb polgári egzisztencia s a hatalom szekerével tüskön-bokron, árkon, pocsolyákon át való fullajtározás. Aki pedig fönt ül, az is lehetőleg keveset s a legtöbbje semmit sem dolgozik, s nem érzik át helyzetüknek megszégyenítő voltát, hogy voltaképpen mások nyakán ülnek, s ezek a mások úgy is hordják őket, hogy leráznák inkább ma, mint holnap. Holt súlynak lenni nem dicsőség.

E szellemnek és senkit sem boldogító irányzatnak ellenese ezidőszert Magyarországon átlag nem lehet más, mint az a gyakorlati s a népjólétnek konkrét föladatait szolgáló munka, mely kulturális, politikai, társadalmi, gazdasági téren pozitív célokat tűz maga elé s erős kézzel bele akar nyúlni a népnek, az osztályoknak, a községeknek s városoknak érdekeibe, lendíteni akar azokon s ezáltal tartalmat adni önmaga életének s némi boldogságot teremteni másnak.

Ez alapra kell állnunk mindnyájunknak, hogy egyáltalában megértsenek bennünket, s bízzanak bennünk. Le kell szállnunk a hagyományos politizálásnak s a frázisnak a nép lelkét megmozgatni nem bíró felhős magaslatából s végre-valahára rá kell lépnünk a reális munkának azon ösvényeire, melyekre a történelmi fejlődés mutat, biztosítván minket, hogy ezek vezetnek egyszersmind a jobb, erkölcsösebb, az öntudatosabb élet magaslataira.

Abban a hagyományos „nemzeti” kardbojt-politikában nem bízunk. Általános kultúr-receptekkel gyógyítani világot nem lehet, s teljesen kinőttünk már a magyar jogász-parlamentnek szellemi inventáriumából, mely a politizálásnak mint úri semmittevésnek időtöltését gondozta, de a nép életén, küzdelmein s szenvedésein nem lendített. Nem kellene

¹⁹ *Ami boldog újévet hoz ...*, megjelent a „Fejérmegyei Napló” 1907. december 31-i számában. (197. lap)

nekünk szavak, hogy 67 vagy 48; a fejlődést merev kategóriákba fiókozni nem lehet, s különben is látjuk, hogy a 67-nek s a 48-nak a tartalmát éppúgy elváltoztatta a haladás, éppúgy mosta ki az idők folyása, mint a „demokrácia”, „arisztokrácia”, „szabadság” és „szocializmus” szavak a fogalmak értelmét. Magyar embernek ezt manapság bővebben magyaráznunk nem kell, mikor látja, hogy függetlenségek uralkodnak a 67-es kiegyezés alapján, s a 67-esek fejlesztik ki ugyanazt a kiegyezést függetlenséggé. Máshol meg ugyancsak azt látja, hogy monarchiák demokratikusabbak, mint köztársaságok, lásd Angliát és Franciaországot, s ósdi, elmaradt országok semmire se mennek magas szintjű demokratikus intézményekkel sem, lásd Spanyolország választójogát. A szavak, a nevek, betűk telve ólomméreggel; lélek kell beléjük s tartalom. Már pedig ez a lélek költözködik; s szavak s fogalmak országában van lélekvándorlás.

Ugyancsak nem biztosítják a hinni s akarni tudó lelkeket energiáját s szerencsés fejlődését a távoli s az életben s szükségeiben nem közvetített célok, amilyenek a „haladás”, „szabadság”, „nemzeti érzés”, „függetlenség” ideáljai, ha az uralkodó osztályok ezeket a népelet szükségleteitől, a valóságtól való elfordulásban, az eddigi terméketlen, kritikára szorító irányzatban kultiválják, s ha programjukat a praktikus, pozitív tevékenységnek hiánya jellemzi. Kinek kell ez? S ki lelkesülhet ezért? Ez az irányzat, aminthogy tényleg a „vezető”, vagyis birtokos osztályok foglalkozásának tartották, okvetlenül kísértetbe esik, hogy a népről megfeledkezzenek, de ugyanakkor befolyását is veszítse; mert annyi bizonyos, hogy a fejlődés el fog söpörni minden oly osztályt, mely magáért s nem az egészért való, mely élvez s nem dolgozik; a dzsentrivel már végzett; a többi tanuljon tőle, azaz okuljon rajta.

Azért nem sürgethetek mást, mint azt a reális irányzatot, mely jobb, dolgosabb, értelmesebb, mélyebb, erkölcsösebb s vallásosabb népet igyekszik nevelni, s azért közvetlen célul a politikában éppúgy, mint a kulturális s gazdasági törekvésekben a népemelést, a népérdek szolgálatát tűzi maga elé. Okos, mély belátással azt tartja, hogy a fejlődésnek eleme, a jövő társadalmi kifejeződésnek alkotó tömege a munkás ember. Nekünk meg éppen, kik keresztény s hazafias irányban akarjuk szolgálni a haladás nagy ügyét, mélységesen meg kell győződve lennünk arról, hogy a kereszténységhez ragaszkodó alsó osztályok felé fordít a történelmi s keresztény érzék. A középosztály is az alsó, emelkedő osztályok nyomása alatt alakul majd úgy, hogy közelebb jön hozzánk. A mi törekvéseinket odaigazítja az emelkedő, társadalmi réteg ébredése; érezzük, hogy a fölfelé törő elem pszichológiájával kell folytonos és élénk érintkezésben élnünk, s hogy mély benyomást csak az a törekvés tesz a néplélekre, melyet a kulturális, gazdasági, politikai javak s jogok egyre többre való kiterjesztése jellemez.

Ezt tartsa szem előtt a papság is. Törésvízen jár, s elszigeteltségében igazán csak ez irányzatokba, a haladás és fejlődés ez isteni gondolataiba való bepillantásból s ez intuíció alapján kialakult jellemességből merítheti erejét; merítsen hát onnan, van ott fény s meleg elég, s a haladó idő megkoszorúzza majd kitartó törekvéseit. Szolgáljuk mindenütt a népérdeket s a jólétet, s legyünk meggyőződve, hogy a hitet s az erkölcsöt is manapság a gazdasági s politikai szervezkedés által szolgálhatjuk a legkihatóbban. Indítsuk meg ezt a szervezkedést nem a régi, megszokott frázisok alapján, melyek a nép gondolkodását megakasztják s érzelmi hipnózist borítanak agyára. Kossuth-nóta program már nem lehet; lehetett az, mikor a nemzetnek érzelmi, de csak átmenő eruptív energiára volt szüksége; most nem az kell, hanem szolid kitartó munkában kell kiépítenünk a gazdasági s kulturális Magyarországot, mely ifjú korában érzelmi kikezdéseken indult el, de meglett korában az ideális érdekeket reális alapokra fekteti, hogy biztosítsa azokat.

Ha a népnek jóléti s gazdasági szervezkedését előmozdítanunk s érdekeit ugyancsak szervezkedésben, pl. a népszövetségben fölkarolnunk sikerült, akkor előbbre vittük Magyarország haladását s teremtettünk neki „boldog újévet”. Minden más szervezkedés –

olvasó- és katolikus köröket sem véve ki – csak cérnaszál s foszló kötelék; a többször hangoztatott, kizárólagos társadalmi alap meg laza homokzátony; ezt a zátonyt elsöpri s a cérnaszálakat szétszakítja a létért, a jobb létért folytatott harc, s a gyorstempójú gazdasági átalakulás. Aki tehát boldog újévet, aki jobb időket akar ránk hozni, az induljon el a társadalmi s ideális munkának, a gyakorlati célokat szolgáló szervezkedésnek ezidőszerint biztosan célravezető útján.

In cruce salus (1916)²⁰

A szenvedésnek is megvannak a maga világító fényei, melyek meglepően világítanak bele a lélek mélységeibe, s ilyenkor azután látunk valamit, sőt sokat, egész új világot, amit különben észre sem veszünk, sőt alig sejtünk. Ki is értené meg például békében, jólétben s örömben, hogy mily ösztönök és taszító erők lappanganak az emberben, ki bírná elgondolni, hogy mit takar a történelem csatákat s küzdelmeket dicsőítő frázisa, s hogy mily örvényeken siklik át a haladás optimista gondolata s hogy mit ignorál és felejt a kultúrmámor?! Szóval ki tudná elgondolni, hogy mi az ember s mit hord magában; azt a gondolat nem győzi, ahhoz a nagy valóság megnyilatkozása kell, s ilyenkor nyilatkozik az meg igazán.

A rossznak, a pokolnak is van kinyilatkoztatása, de annak megértéséhez is kongenialitás kell csakúgy, mint a mennyországéhoz! Hogy valaki a mennyországot értse, ahhoz pünkösdi Lélek, a szeretet lelke kell: éppenúgy, hogy valaki a poklot értse, ahhoz a harc s gyűlölség lelke, ahhoz az öldöklés s pusztítás ördöge kell, adjanak annak bármily széphangzású nevet. Hát azt gondolom, hogy a világ most kongeniális a rossznak megértésére, mert oly poklot teremt maga köré s annyi szenvedést zúdít saját lelkére, hogy a rossznak kinyilatkoztatását önmagán tapasztalhatja.

Ami azonban ez elmélkedésemben leginkább megrendít, az a körülmény, hogy ez a rossz köztünk s bennünk nem is valami idegen s közénk tévedt hatalom, hanem őseredetű jellegünk s velünk született energiánk, melyet kezdet óta vérünk tüzeiben s öntudatlan lelkünk mélyében mint ősi, elidegeníthetlen s megcsonkíthatlan s elfogyhatlan örökséget hordozunk, s mely kifakad s kicsordul időnként belőlünk mint a zsilipeken túlcsorduló ár. Minden cseppje e tüzes, piszkos árnak belőlünk való. Nincs szenvedés, seb, könny, nincs bánat és keserűség, melyet a pokoltól kellett volna kölcsön kérnünk, hanem az tisztára mind a mi termékünk. Van bennünk ebből annyi, hogy kijut millióknak, ki egy egész világnak! Ha tehát ennek valami köze van a radikális rosszhoz, a bűnhöz s pokolhoz, akkor bizonyos, hogy ez a pokol a mi szívünkben van, s hogy minden átka s ördöge ez esetben sem egyéb, mint maga az emberi szellem saját gyűlöletének s szenvedélyeinek kinyilatkoztatásaiban. E fekete fényekben látjuk meg őt, őt, az igazit, – meglátjuk igazi arculatját; meglátjuk azt, hogy mennyire hasonlít ahhoz, ki „gyilkos volt kezdettől fogva”.

E kinyilatkoztatásokban értjük meg, hogy mennyire hatotta át az emberi természetet a kultúra, s mily könnyen verődik ki rajta a változatlan nyerstermészet; megértjük, hogy mily könnyen nő ki a „gyöngy”-szemfog agyarrá, a „mandola”-köröm karommá, s mint változik el a szalon-ember egy technikai protézisekkel ellátott szörnyé, akinek kezében minden gyilokká, tépő s robbanó szerré válik. A pokol kinyilatkoztatásának bibliája már nem Dante pokla, melyet a XIII. századbeli képzelet színezett; amit az alkotott, az mind elhalványul a hétszázéves haladás teremtette kultúr-munkától – a lövészárkokban. De hogy még száz év óta is mennyit haladtunk, azt átérezzük, ha a francia forradalom s a napóleoni háborúk véröntéseit a modern vérözönnel összehasonlítjuk. Lehet az adatokat csürni-csavarni, lehet azt hirdetni, hogy az ember azért egyetlen kultúrvívmányról sem mond le, lehet magyarázni, hogy a háború kivételes állapota az emberiségnek, amikor eszközökhöz nyúl, melyeket máskor elítél; azért a villámszerű felvilágosítás mégis csak az a belátás, hogy tehát az ember a lelke fenekén olyan ma, mint amilyen volt régen, hogy természetének mélységei a kultúrától érintetlenek, s hogy ez érintetlen s változatlan blokkban ott rejtőzik s lappang a sötétség hatalma, a radikális rossz, mely időnként kitör s történelmi poklok kinyilatkoztatásaiban mutatkozik be!

²⁰ *In cruce salus* megjelent az „Élet” 1916-i évfolyamában 338. és 362 s kk. ll. (201. lap)

Tehát hogy az ember a lelke fenekén rossz, az oly régi dolog, mint az ember maga, de annak közvetlen kinyilatkoztatása oly új, mint a világháború.

A modern embereknek jó lesz, ha kultúrmámorukat ez új kinyilatkoztatás verőfényeivel széteszlatják. Mi ugyanis mindig álmodunk s képzelődünk, szépeket hiszünk s nagyokat mondunk magunkról s nem látjuk, hogy mily nagy hatalom a világban a „sötétség hatalma”, a rossz, a bűn, s hogy mily gyöngye Don-Quichote vele szemben a modern ember. Mi azt hisszük, hogy az ember öntudatlan angyal, akit ügyetlenül ébresztenek öntudatra, s így azután nem is jut öntudatára színtiszta voltának; azt hisszük, hogy a természet kristály-csermely, amelybe csak a történelem szelleme dobál bele köveket, hogy felzavarja vizeit, de hogyha a természetet önmagához, „vissza a természethez” vezetnök, akkor gyökeres jósága csupa szentet és hőst állítana a világba; azt hisszük, hogy a jóság, tisztaság, nemesség, az ott zakatol s explodálni készül a lélek mélyén, s csak föl kell szabadítani s föl kell világosítani s akkor bizonyára a szemérem rózsapírja festené szűziesre a demi-monde más krémektől festett arcait. De nemcsak mint kultúremlékek, hanem mint keresztények is beleestünk sokféle ábrándba s illúzióba. Éledegtünk a Szentírásnak azon szaván, hogy „a mennyország bennetek van”, s ezt sokszor oly egyoldalúsággal s naivsággal kezeltük, hogy feledtünk s feledtettünk sok mást, amit a szív rejt s a lélek takar. Nevezetesen feledtük azt, amit a háború fekete angyala most föltár előttünk s így jellemez: mindez a pokol belőletek való, tehát bennetek van! Ez a gyilkolás, öldöklés, ezek a sebek s veszteségek mind tőletek valók! Így éreztek s így cselekesztek, mert ennyire állatiasak, rosszak s bűnösök vagytok!

S mennyire egy s ugyanaz ez az új kinyilatkoztatás azzal a régivel, azzal, melyet Krisztus keresztje hirdet, hogy a világ rossz, s minden, ami benne van, „az a testnek kívánsága, szemek kívánsága s az élet kevélysége”, hogy az ember bűnös, s hogy „mindnyájan bűn alatt vannak” (Róm 3,9), hogy a természet „hajlandó a gonoszra ifjúságától kezdve” (Ter 8,21), hogy a mi erényünk „mint a falevél” s a lélek alapjában „tisztátalan” (Iz 64,6). De hát mi nem hittünk a régi kinyilatkoztatás fényeinek, azért szakadt ki mellettünk s körülöttünk az új sötétség kinyilatkoztatása, mely megvilágítja a keresztet s igazságait. Ez a fekete angyal újra hirdeti a régi megalázó hitet az emberben lappangó ősi rosszról; megvilágítja a kultúra útjait, melyek még mindig véres sárban gázolnak; rámutat a „testvériségre”, mely nemcsak angol blokáddal, hanem frontmögötti áruuzsorával töltöget zsebeket s éhhalállal fenyeget gyomrokat; kiemeli a lelki durvaságnak, könyörtelenségnek, állatiasságnak térfoglalását, mely egyre jobban vadítja a szenvedélyeket s lazítja az erkölcsöket.

Ez a pokol ott ég fekete tűzével az egész emberiség öntudatában s mélységesen s keservesen megtapasztaltatja velünk a radikális rossznak hatalmát az emberben! E megtapasztalástól rendül meg sokaknak hite a jóban s pesszimizmusra hajlanak; mert azt mondják magukban: ha ilyen a rossznak a hatalma, s ily gyöngye és tehetetlen a kultúra befolyása, ha ily mélyen járja át az emberiséget az állati psziché s ily kitörésekkel szégyeníti meg az erkölcsöt s eszményiséget, hol keressük akkor a jónak országát s hol sejtjük meg azokat az erőket, melyek ez elementáris indulattal s erőszakkal szembeszálljanak? Akinek pedig a hite rendült meg a jóban, annak a szeretete is csökken az emberiség iránt. Ki is szeretne ilyen embert? A lélek reakciója is véges energia; egy darabig győzi az ellenkezést, azután rendesen szétmállik. Undor és irtózat fogja el, ha fajtájára gondol s arra az egész erkölcsi s kedélyi alávalóságra és komizságra, mely abba belerekedett. Idegenkedve nézi ember az embert s kutatja, hogy hol árulja el ez a test és vér a testvért. A szeretet e csökkenésével együtt jár a hőslélkü érzések gyérülése is. Csak ha életté váltjuk ki az igazság, testvériség s szabadság ideáljait, melyekért a hősök halni szoktak, csak akkor gyakorlunk igazságot velük szemben s teljesítjük a viszonzás kötelességét; de ha az élet meg nem változik, ha az emberek testvéreik hősiességén meg nem indulnak, s léhaságban, naplopásban s alacsonyságban élik tovább életüket, akkor ez önkéntelenül is visszahat a hősiességre s a legjobbak lelkében is azt a keserű érzést váltja ki: „no, ezért kár volt szenvedni, kár volt

meghalni”. „Lesz-e új Németország, lesz-e új Ausztria, új Magyarország, fakad-e majd új kultúra, vagy pedig megint ki fog aludni mindez a hősiesség buzdulása, mely milliókban ég?”

„A léhűtők, a naplopók, a lumpok adnak-e majd ezentúl is irányt az életnek s oly kaszt vezeti-e majd a közvéleményt, melynek semmi érzéke a nemzeti s keresztény élettartalmak iránt? Egy maroknyi börze-arisztokrácia kezeli-e majd a nemzeti vagyont, s az az osztály lesz-e a legelőkelőbb, mely legtöbbet költhet ruhára, fogatra, fürdőzésre? Lesznek-e ezentúl is többségben keresztényellenes egyetemi tanárok s kisebbségben hithű diákságok? Ezentúl is csak szexuális viszketeg lesz-e a színpad ingere, s a jövő művészetének nagy részéből száműzve lesz-e az igazság s a szépség szelleme?” Mert ha ez lesz, minek akkor egy ilyen világért élni, küzdeni s vérezni?! Ez érzületben Krisztusnak olajfakerti hangulata vonaglik, akiről az Írás mondja, hogy félt és „elkedvetlenedett”. A hősiességet nagy, tüzes kedv hordozza; nagy események indulatja emeli s nagy javak, a haza s a nemzet boldogulása, a jobb jövő reménye tüzelik; ha ezek kiesnek belőle, akkor nincs, ami izgasson s ami égjen, s a lobogó máglya-lelkekből is hamurakás lesz!

Nem mondom, hogy hogyan lesz, mint lesz ezentúl a világ s az élet, de azt újra meg újra hangoztatom, hogy a radikális rossznak bemutatkozása a világháborúban oly sötét és mélységes, hogy azon a legvérmesebb kilátások s remények megvalósulása sem változtatna; azt a hideg szakadékot ki nem melegítik, azt az izzó, pokoli krátert le nem hűtik s be nem temethetik. Sőt, ami jó van a jelenben s lesz a jövőben, az mind csak kiemeli a rossznak hatalmát; először az ellentét által, melyben vele szemben áll, másodszor a jónak s rossznak késhegyre menő harca által, melyben kiviláglik az, hogy íme, mibe kerül az emberiségben a jónak valamiféle térfoglalása is, s hogy ugyancsak rossz s nemtelen lehet az a psziché, mely ily kétségesen s nehézkesen reagál az eszményire, s lomha dög lehet az a pára, melyet így kell ütni-verní s tűzzel-vassal piszkálni, hogy tűzbe jusson maga is s néhány lépést tegyen az eszmények felé. Lehetséges-e egyáltalában, hogy a psziché ennyi bajra s szenvedésre csak nemtelenül reagáljon?

Azt mondhatná erre valaki, hogy ez nagyon egyoldalú eszmefuttatás, melyben csak a rosszat látjuk s a háborúban megnyilatkozó sok jót tekintetbe nem vesszük; pedig a háborúban bemutatkoznak az embernek jó sajátosságai is; kivillan ott a lelki kiválóság és fölény is, mely éppen a rosszal küzd s az igazságot s jogot megvédi s mások boldogulását vére árán is keresi. Nem fejtenek-e ki a háborúban sokan oly hősiességet, mely acélfürdője a jellemnek s apotheózisa a bajtársi szeretetnek, ébresztője a szociális érzésnek? Hol törik össze jobban a társadalmi, a csinált történelmi kasztok valamennyi tradicionális kategóriája, hol ébred inkább öntudatra a demokrácia pázsit-szintjén álló egyenlőség és testvériség?

Mindezt én magam is folyton dicsérem is, sürgetem is, s következőleg távol áll tőlem, hogy a háborúban megnyilatkozó s a háborút kísérő jót – bár minél több volna belőle – tagadjam vagy kicsinyeljem! Hogyan is tagadhatnám továbbá magát a jót s annak hatalmát s végleges győzelmét, mikor hiszek benne s egész életemmel szolgálom azt; de amiről itt szó van, az nem az, hogy az emberben van-e jó is, vagy az egész rossz; arról sincs szó, hogy tehet-e valami jót; hanem arról van szó, hogy a világháború pokoli kinyilatkoztatásában megrendülök az emberben lappangó s meg nem fogyatkozott ősi rossznak szemléletétől s valamiképpen közvetlen megtapasztalásommá válik, hogy a kultúrától nem várhatom a jónak győzelmét s az erőt hozzá nem várhatom alulról (a fejlődéstől), hanem felülről, a hozzám leereszkedő kegyelemtől. Nekem az ember s természete s pszichéje olyan, amilyennek a legigazibb kinyilatkoztatása, a világháború borzalma s kegyetlensége s lelkiismeretlensége bemutatta. Ez a kép az emberi psziché valódi képe, az ideális embernek az erőszak s ösztönösség összes vonásaival elégtelenített karikatúrája! Ezen a képen a fel-feltűnedező jóság s nemesség mit sem változtat. Hiszen lehetetlenség, hogy az ily világot felkorbácsoló viharban a démoni hatalmakkal együtt a jó energiák is föl ne ijedjenek, hogy az ösztönnel együtt az idealizmus is ki ne tüzesedjék; lehetetlenség, hogy amikor a psziché fenekéről

felkotródik egy világtörténet fertője és sara, akkor a jóindulat is ne jelentkezzék mint az élet szeretete és védelme! Mindezek a szimptómák azonban csak „epifenomenon”-ok, csak kísérő tünetek, csak a felület tünetei; mialatt a háború maga erőszak, pusztítás, öldöklés, vadság s állatiasság ... szégyen. Ezt semminemű hősiesség zászlajával le nem takarhatni!

De hogy az előbbi ellenvetés fonálát felfogjam, nem látszik-e tehát mindezek után mégis csak úgy, mintha tényleg meghódolnék a győzelmes rossz előtt s lemondanék az emberről, lemondanék javulásáról s boldogulásáról?

Szó sincs róla. Az én pesszimizmusom Krisztus keresztségének s a kereszten kínlódo lelkének a pesszimizmusa, az a hit, mely az ősi rosszban, a bűnben s annak hatalmában hisz, mely azt győzelmesnek hiszi, míg az ember magában s magánál marad s felsőbb erőkből nem táplálkozik. Ezeket a gyógyító s nemesítő erőket azonban nem nélkülözzük, hanem Krisztus keresztsége érdemeiből, a kegyelemből vesszük. A kereszténység hite tehát az a nagy pesszimizmus, hogy a radikális rossz győz az emberen, ugyanakkor pedig az a nagy, sugárzó optimizmus, hogy az ember győz a radikális rosszon Isten erejével, melyet neki Krisztus keresztsége juttat.

A háborúban szemmel látjuk, hogy az ősi rossz, az alávaló hatalom teljes érvényesülésben fejlik ki; ezt a belátást belénk ostromozza a történelem a gonoszság s elveteműltség sötét villámaival. Ha valamitől, hát ettől dermedhetünk meg, mikor saját testünkön-lelkünkön s az egész emberiség pszichéjén megtapogathatjuk a megbélyegzett alacsonyosság s erkölcstelenség visító kelevényeit, és semmi sem alázhat meg úgy, mint mikor egy égbemagasztalt kultúra világában pörére vetkőződik az istennek képzelt, de állatinak felismert ember!

Mikor azonban így a mélységbe ereszkedem, akkor emel föl viszont engem optimista hitem, s mikor így a sarat s halált megízleltem, akkor ébreszti fel a kegyelem lelkem szomját s vágyát a nemesebb, a felsőbb, a kultúrától emlegetett, de csak a kegyelem által elérhető élet után. A radikális nagy rosszal szemben, melyet mint népdühöt, mint lealacsonyodást s eldurvulást, mint vérszomjat s bacchanális verbajt megtapasztaltam, rámutat hitem a nagy jóra, mely nem fogalom, hanem boldog, erős, a rosszat leküzdő s az embert öntudatának méltóságára kiemelő élet. Ez az életirányzat nevel bennem nemességet, fakaszt szépséget s boldogságot; ettől lesz az „én” gazdagabb s nem zárkózik el önösségben, hanem amely mértékben kifejlik a szellemiség energiája, abban a mértékben gyullad ki s foglal tért szeretete. Az állatot töri, a természetet fékezi, hogy a rend s a szépség harmóniájában azt is jobban élvezze; a lélek összes életvágyait éleszti, lánggá, lobogó tüzekké hevíti, hogy erősebb, tartalmasabb, de egyszersmind nemesebb legyen élete.

E két nagy hit, ez a sötétség s ez a fény váltakozik lelkemen, mikor a Krisztus keresztségét lélekben nézem s a világnak mostani nagy keresztségét szenvedem. A világ mai nagy keresztségének értelmetlensége megérteti velem annak a másik keresztségnek értelmét, s ennek a rettenetes szenvedésnek lealázó nyomása kiváltja bennem mint valami felszabadító érzést azt, hogy okvetlenül a krisztusi keresztségben van az üdv.

A föltámadás gyermekei (1905)²¹

Ó húsvét reggel, nagy harcok pihenője, nyílt sírod fölött zeng az engesztelő s biztató szózat, melyet meghallanak ugyan mindnyájan, de melyet csak a föltámadás gyermekei értenek meg. Sírod árok, sírköved bástya, a világtörténelem zajlik körülöttünk; de húsvéti örömben csak azok hajtják le megnyugodva sírkövedre fejüket, kik hisznek s bíznak a föltámadásban.

Ezek közé tartozunk mi! Nekünk a húsvét reggele ébredés éjből, tavaszodás télből, éledés halálból; nekünk az alleluja a világharc diadalmi éneke, s a húsvéti harangszó a fölvonuló örökéletet harangozza be a világba. Mi hiszünk a föltámadásban; egyesekében éppúgy, mint nemzetekében; mi hiszünk az életben; bízunk a jobb jövőben, s van reményünk nemzeteknek föléledéséhez. Ez a lendület a mi temperamentumunk, ez a pátosz a mi lelki világunknak s neveltetésünknek sajátos jellege.

E hitünket s bizalmunkat meg nem zavarja sem a nagypéntek emléke, sem a körülöttünk kísértő romlás; mi a föltámadás tavaszi sugárzatából nyugodtan nézünk a keresztút távlatába; mindezek a benyomások meg nem zavarják minket, mint ahogy a ragyogó napkeltét meg nem zavarja az elmúlt ének foszladozó homálya, s mint ahogy a tavasz fakadó rügyein s illatos hajtásain nem változtat a sok korhadt ág, melyet az erdő koronájából kitört az északnak bús szélvésze. Sőt éppen a romok közt sarjadó új élet s a korhadt, száraz ágak közt fakadó illatos kikelet biztat s bátorít leginkább halállal, enyészettel s éjszakával szemben s biztosít, hogy e kipusztíthatatlan életerő nem lehet a halál s a romlás prédája.

Új tavasz, olajos rügy, fakadó kikelet nemzetünk életében az a nemzedék, mely hisz a föltámadásban! Van ilyen, fejlődik, erősül s lelkét s erejét belefekteti majd a nemzet életébe, hogy az egészet föltámassza.

Roosevelttel, Amerika elnökével vallja, hogy a nemzeteket is csak az élet erejében lehet föltámasztani, annak az életnek erejében, mely nem gazdagság, termelés, fogyasztás, tudás, hanem hit, jellem, erkölcs, kitartás, lelkesülés, igazságosság és szolidaritás. Hinni és tenni; eltelni eszményekkel s kiadni az erőt! De hogy a nemzet éledjen és éljen ez ideális irányzatból, ki kell azt a szellemet terjesztenünk a nagy összességre; be kell azt vezetnünk a közérzésbe és közéletbe, hogy ne csak a nép, hanem az eszmék járásának kitett intelligencia is éljen belőle. Ne legyen a nagy nemzet-testben egy inaszakadt tagunk sem; mert a fél-élet fél-halál; a hitből élő nép s a hitben inaszakadt intelligencia oly test, melynek féloldala hűdött; az ilyen bizonyára nincs hívatva az élet harcaira s a boldogulásnak kivívására.

Intelligenciánk a föltámadás húsvéti nemzedékének járjon nyomaiban s tartsa s élvezze a közös kincset, a közös hitet. Ne legyen abban, ami legfölségesebb s legszentebb, különbség nép és intelligencia közt. Mert valamint közös a napsugár s az erdő s a tenger lehellete, valamint közös a felhő áldása s a Duna árama, s ezektől éledünk mindnyájan: éppúgy közősek a legfőbb eszményi kincsek, a hit, az örök remény s a szeretet; sokkal inkább élünk ezekből, mint a napvilágból s az ég lehelletéből. Ezekből lett életünk emberi, azoktól éled az állat is.

Ezért kell ezeket meg is óvni s munkát s erőt, áldozatot, életet értük nem kímélni.

Nagyra tartjuk a politikai harcokat, de még fontosabbaknak ítéljük meg azokat a törekvéseket, melyek szembeszállnak a nemzetek idealizmusából kivetkőztető s hitében s erkölcsében megrendítő tendenciákkal; szembe szállnak idegen szellemmel, elfajult művészettel, romlott ízléssel, hazátlan érzéssel, dekadens fölfogással. A föltámadás angyala a halál sírkövét hengerítette el a sírról, melyben az élet pihent; a föltámadás nemzedékének ezt

²¹ A föltámadás gyermekei megjelent az „Esztergom” 1905. április 22-i számában. (208. lap)

a sok mindenféle sírkövet kell komoly, nehéz s egész embert igénylő munkában elhengerítenie a nemzet sírjáról. Nagy szavak nem teszik; tettek kellenek. Kurucnóták nem teszik, ha nemzetközi, dekadens, hazátlan szellem párosul velük; kurucnóták dekadens blazírt nemzet ajkán különben is – akárcsak Rákóczy kardja paralitikus kézben. S dekadencián nem segít sem ipari föllendülés, sem ismereteket közlő iskola, sem önálló vámterület, sem cigány-, sem kurucnóta, hanem csak eszményi hit, tiszta erkölcs, mély meggyőződés, jellem és erős faji érzés.

A föltámadás nemzedéke, mely a legeszményibb, halhatatlan életben hisz, s a legelévülhetlenebb reményben él, hivatva van a nemzetfönntartó szellemnek köztünk való ápolására és érvényesítésére.

Fogjunk vele kezét s irányítsuk nevezetesen fiainkat, hogy e húsvéti nemzedék soraiba álljanak.

A húsvét és a szövetkezetek (1924)²²

A húsvét a feltámadás ünnepe, mely Krisztus Urunk halál-legyőzésének emléknepje, s melynek ereje és szelleme mindennemű halállal és haldoklással ellenkezik. Életet akar a lelkekben, életet a társadalomban s ugyanakkor üldözi a halált, ahol éri, s életmentő és életfokozó tetteket követel tőlünk.

Ha ilyen életmentő és életfokozó tett után nézek szét ebben a mi rossz politikájú országunkban, ahol évtizedeken át nem törődtek a néppel s a faluval, és a magyar kormányok úgyszólván csak Pestben gyönyörködtek s annak szépségében, dicsőségében fürödtek; ha életmentő s életfokozó tett után nézek az elhanyagolt nép közt, ahol a kisközgazdász műveltsége és szervezkedése harminc év előtt még csak szép szó s néhány jelesünk ajkán idealista program volt; ha életmentő és életfokozó tett után nézek a mi elhanyagolt mezőgazdaságunk gazos szántóföldjein, melyek első helyen állhatnának termés, hozam tekintetében, de annyira elmaradtak a nyugati népekétől, hogy a magyar gazda fele, sőt harmada annyi jövedelmet tud teremteni, mint a német vagy cseh: e hazafias széttekintésemben s eszmélődéseimben fontosabb tettet mint a szövetkezeti mozgalmat nem ismerek.

E mozgalomban a Hangyát a legelső helyek egyike illeti meg.

A Hangya is dolgozik azon, hogy a gazdasági lét alapjait megerősítse, hogy a megélhetés gondjait csökkentse s hogy mindezzel s ezenfelül távoldítsa azt a nagy veszedelmet, amely népünk gazdasági gyöngülésével magát a kultúrát, a nép lelkét, hazafiságát s bizalmát fenyegeti.

Nincs feltámadás és élet a nép hazafiságában s honszeretetében, nincs feltámadás a nép idealizmusában, míg gazdasági létünk meg nem erősödik, s míg a falu, mint kultúrtényező, nem üli meg feltámadását.

A nemzetet s a nemzetben megint a falu népét kell feltámasztanunk, nem mondom a halálból, de haldoklásból; feltámasztani az önzés s a nemtörődés sírkövei alól. A falusi népet kell megelevenítenünk s kivezetnünk a fásultságból és elmaradottságból.

De ezt a feltámadást csak azok tehetik, kikben lélek, idealizmus s önzetlenség honol s tiszta szeretet lángol a nép iránt.

Mit keressünk a népben honszeretetet és idealizmust, mikor az nincs, vagy mondjuk, mikor kevés van belőle a vezetőkben?! S mit akarjunk lendületet és összefogó szellemet, összetartást és megértést a néptől, ha az bennünk is hiányos volna?!

Így panaszkodhattak talán azelőtt, de e panasznak nincs helye most azokban a szövetkezetekben, hol mindent megtesznek, hogy a gazdasági élet hiányait pótolják; hol a népet érdekeinek felismerésére s azok gondozására oktatják; hol a vezetők a gazdasági érdekek mellett a falu műveltségét is előmozdítják; ahol pap, tanító, jegyző összefognak, hogy falusi népünk helyzetén lendítsenek s tudását és hitét is, hazafiságát és lelkesedését minden szépért s jóért lánggra szítsák.

Az ilyenekben él a húsvét hite s ereje, él bennük az Isten és a felebarát szeretetének lelke, és azért tudnak aztán szövetkezeteket is felvirágoztatni, le tudják győzni a magyar halált s száműzni a magyar haldoklást.

²² A húsvét és a szövetkezetek megjelent a „Hangya” 1924. április 20-i számában. (210. lap)

Pünkösdi gondolat (1898)²³

A pünkösdi csupa láng és tűz, szellem és gondolat. Egy ily tüzes pünkösdi gondolatot regisztrálunk ma, midőn arról a nagyszerű tüntetésről, arról a világra terjedő hódolatról és imádrásról írunk, melyet a keresztény világ 1900-ban készül az Úr Jézus Krisztusnak bemutatni.

A század hódolata akar ez lenni a századok urának és királyának, hódolat az idők oly válságos választó-vonalán, amilyen egy század, még pedig a XIX. század haldoklása s egy új, még nagyobb, még tartalmasabb és kihatóbb korszaknak kezdete.

Örömmel üdvözljük az olasz katolikusoknak e gondolatát, kik élükön Aquaderni lovaggal a keresztény világ figyelmét e fönséges tervre fölhívták, a gondolat keresztülvitelére bizottságot alkottak, s már a Pápa öszentségének jóváhagyását is megnyerték. Örömmel üdvözljük e tervet először abból az általános szempontból, hogy a haldokló századra ez ünnepélyben a világ javára váló zárkövet helyezzük, azután, hogy ez ünnepélyben a halhatatlan kereszténységnek és Istenének, Jézus Krisztusnak a legfényesebb elégtételt szolgáltatassuk és kimutassuk, hogy nem haltunk meg, hanem élünk s élni akarunk.

Bármennyire szidjuk és gáncsoljuk és kifogásoljuk is sok tekintetben ezt a haldokló századot, annyi tény, hogy nagy és tartalmas, s hogy azok a pályák, melyeket a gondolatnak, a tudásnak s alakulásnak nyitott, sokat Ígérnek. Sok Cassandrája akadt ugyan, kik mélabús álomlátomásaikkal, vérrel s tűzzel látták jelezve lenyugtát; sokan a világbojlás utáni romjait látták sírja fölött meredezni a reménytelen jövőbe; de reméljük, hogy nem lesz úgy; s bár nem volt mindenben az üdv, a haladás korszaka, de ha nem is volt mindenben, zengjen legalább sírja fölött az engesztelő szózat s váltsa föl a harcok és versengések lármáját a kibékítő kereszténységnek századot záró Te-Deuma.

De ez általános szempontnál sokkal inkább esik latba a kereszténység szent kötelessége, mely épp a XIX. század végén nehezedik reánk s rákényszerít, hogy elégtételt szolgáltatassunk Jézus Krisztusnak a XIX. század hittagadásáért.

Épp ez a század, mely annyi Krisztus-tagadót számít neves emberei közé, Straussnak, Renannak százada, mely annyiszor hallotta, hogy „Krisztus haldoklik”, „Krisztus meghalt”; az a század, melyben annyiszor akartak Heine szavai szerint „dem sterbenden Christengott das Sündenglöcklein läuten”, csendíteni a haldokló keresztény Istennek; az a század, mely annyi gyászbeszédet hallott a kereszténységnek állítólag nyílt sírja fölött, ez a század legalkalmasabb arra, hogy világgraszoló Krisztus-imádással végzódjék, s azzal a hangos, ünnepélyes hitvallással záródjék: Jézus él, Jézus Krisztus tegnap és ma és ugyanő mindörökké; Krisztus győz, Krisztus országol, Krisztus uralkodik.

Ez ünnepélynek nagy engesztelésnek is kell lennie mindazokért a bűnökért és gázságokért, melyek a XIX. század lelkiismeretét terhelik az Úr fölkentje s az egyház ellen.

Talán nálunk is gyújt és visszhangot kelt e tüzes, lelkes gondolat, s elmondhatjuk majd mi is a múlt évi német nagygyűlés elnökével, dr. Bachemmel: ez ünnepélyen résztveszünk mindnyájan s öntudatos kereszténységünk bélyegét nyomjuk a XIX. századra, hogy ne mint pogány, hanem mint keresztény haljon meg.

A kereszténységtől elfordult elemek ugyan idegenkedve s undorodva húzódoznak e tüntetéstől; de a kereszténység mégis csak azon lesz, hogy ezt a századot is úgy, mint imáit a per Dominum nostrum Jesum Christummal végezze, az újat pedig a Szentírás szavait kifejező hódolattal kezdje: Az idők halhatatlan és láthatatlan királyának tisztelet s dicsőség legyen.

²³ Pünkösdi gondolat megjelent az „Esztergom” 1898. május 29-i számában. (211. lap)

Nem kételkedünk, hogy az ilyen ünnepély lelkesítőleg s békítőleg hat majd a szellemi harcok s a földi gondoktól ellankadt emberiségre. Jótékony pünkösdi tűz lesz, mely nem hamvaszt, hanem éltet és melegít. Bizonyosság lesz Krisztus Urunknak, melyet a Szentlélek adott s ad mindig az Isten Fiának, s mi azért azt gondoljuk, hogy a főünnepet is a századzáró vagy a századnyitó pünkösdön tartsuk!

Pünkösdi tűz (1899)²⁴

A pünkösdi tűz, mely az égből szállt alá, nem hamvadt el, hanem új meg új lobbanásokban, változatos, ragyogó színekben gyullad ki a világtörténelem folyamán. Tükröződik nagy lelkeken s a régi eszméket új varázssal ragyogtatja fel rajtuk; melegít nemes szíveket s általuk alkalmasabb megtestesüléseket teremt az elfogadott eszméknek az élet intézményeiben.

A legnagyobb s legfontosabb eszmék és igazságok készen, tüzes nyelvek alakjában hullottak az égből, de az életet intéző s alakító igazságnak nagy része, mely a természetből való, nem jött le készen; azt keservesen, vállvetett társadalmi munkában kellett megszerezniünk. Ezt a tüzet mi gyújtottuk magunk; s lángja és fénye erejében lesz az ember úr a földön, meghódítja a természetet, kihasználja erőit, függetleníti önmagát a természeti erők esélyei alól, s e földi, anyagi uralág által lesz képes a mennyei igazságnak is minél szélesebb körökben, minél teljesebb uralmat biztosítani.

Íme, két igazság tüze lobban föl: az egyik az égből, a másik a földből; de nem azért, hogy egymást kioltásák, nem azért, hogy hatásaikat kölcsönösen bénítsák, hanem hogy egymás céljait szolgálják. Egymásra vannak utalva, egymás nélkül nem is érvényesülhetnek.

A kereszténység legszebb gondolatai: az ember méltóságáról, szabadságáról, egyenlőségéről, a lélek értékéről s ez értéknek megfelelő műveléséről, az erényben való képzésről merő képtelenségek vagy csak nagyon tökéletlenül valósíthatók meg, ha a gazdasági haladás nem nyújt hozzá utat-módot. A gazdasági haladás által lesz az erkölcsi és fizikai élet finomodása közkinccs; általa vezethetők be a népesség szélesebb körei az értelmi és művészi javak élvezetébe; s viszont, míg a népnek óriási része marha módra le van nyűgözve, míg a lakosságnak túlnyomó fele a munkától el van csigázva, addig az értelmi s erkölcsi javaktól távol esik. Erkölcsi finomodás képtelenség anyagi, gazdasági eldurvulás mellett.

Az ál-fölvilágosodásnak hatásait ne hozzuk fel ez ellen érvül, hiszen azt szívesen beismerjük, hogy erkölcstelen irányzat mellett semmi sem rosszabb a félműveltségénél.

A pünkösdi tűz elharapódzásának úttörője a gazdasági haladás.

S amint ez a két tűz elhatalmasodik, a szerint alakul a világ. Az igazság győzelmes előhaladása letöri a régi világot s teremt újat; nem hiába mondja az Írás: „Küldd ki lelkedet, s újjá alkotsz s megújítod a földnek színét”. A praktikus szükségletek befolyása alatt változik, alakul minden jogi s társadalmi intézmény. Semminek sincs az emberi alkotások közt patentje az örökkévalóságra; addig álljon, míg jó; azontúl nincs létjoga. Ezt kívánja a rend. Tehát az Isten is.

Ez fontos fölismerés. Vannak konzervatív nézetek, melyek minden újjáalakítással szemben a „rendre” appellálnak, s minden mozgalmat „rend” szerint fejbe kólintanak. Ezek nem az élet áramának hullámai, hanem csak a védgátak karói. Ők is missziót teljesítenek, de beismerhetik, hogy a földadat súlypontja nem az ő óvakodásukban, hanem az új alakítás, a fejlesztés érdekében fekszik.

Kereszténység és konzervativizmus tehát éppen nem mindegy. Ki mondhatja a tüzet konzervatív elemnek? Keményít, de porlaszt is, s talajt készít a jövő termékenységnek.

Álljunk tehát bele a nép, az emberiség haladását, fejlesztését, finomodását, művelődését szolgáló áramlatba. A pünkösdi tűz világosságát szolgálja majd ez az áramlat is. Nélkülünk nem eshetik meg ez a nagy munka. Nemde a „testvérek”, a „viri fratres” utódjai vagyunk? Nemde a legnagyobb eszmék a mi egünkön tündökölnék; s járja-e, hogy félreértésből vagy

²⁴ *Pünkösdi tűz* megjelent az „Esztergom” 1899. május 20-i számában. (213. lap)

kicsinyes féltékenykedésből meggyanúsítsuk azt a másik tüzet, mely szintén fény, de melyből lidérc lesz, ha hozzá nem csatlakozunk?

Van a szellemi, a művelődési áramlatoknak is sok iszapjuk; van e tüztisztulásnak is sok lepergő salakja; de azért a jó erősebb, mint a rossz, s a sok buzdulást és alkotást utóvégre is a tűz próbálja meg; a széna, szalma elég, a maradandó kiállja a próbát.

Harc az életért (1902)²⁵

A nagy gondolatok nem halnak meg, csak feledésbe mennek; elmennek, hogy visszajöjjenek. Olyanok mint az üstökösök; jönnek-mennek; senki sem ismeri pályájukat. A nagy gondolatoknak e szeszélyes útján jár a szellemi élet, jár a természetfölötti hit is. Néha izzik, néha éppen hogy pislog; néha hamu alatt lappangó szikra; máskor tűzoszlop.

A pünkösdi napja nem a hamvadó szikrának, hanem a lobogó tűzlángnak, nem a szürke skepszisnek, hanem a ragyogó hitnek s az izzó szeretetnek ünnepe; de azért az az áramlat, mely pünkösdi napján indult ki Jeruzsálemből, el nem kerülhet, hogy tavasz és ősz, éledés és hervadás ne váltakozzék fölötté. A szellemi élet hanyatlása beállt a kereszténységben is, mintha a megdicsőült Krisztusnak arcára a hívek szemében is időnként fátyol borult volna s titokzatos behatásaival s kegyelmeinek vonzalmaival szemben érzéketleneknek mutatkoztak volna a lelkek. De azután ismét pünkösdi lett; a megdicsőült arcból izzó nap lett; Krisztusnak gondolatai s érzelmei mint tüzes nyelvek jelentkeztek s imbolyogtak köztünk s addig nem nyugodtak, míg fényüket fölséges keresztény fölfogásban, s melegüket nagylelkű érzésben ki nem váltották.

Nekünk úgy látszik, mintha a magyar kereszténységben megint pünkösdi készülne! Nem mintha már ránk hasadt volna a tűzzel keresztelt apostolok korszaka; nem, ettől még távol vagyunk. Ember, férfiú, ki a tűzkeresztségen átesett volna, aránylag még igen kevés van nálunk; legtöbb a fejletlen, öntudatlan, álcaszerű exisztencia; a felsőbbek a közjog gubójában, az alsóbbak a tétlenség pókhálójában. Magukban hordják ugyan ezek is az „Isten magvát”, de a mag ki nem serken; vízből és lelekből születtek ők is, de lelkük inkább víz, mint tűz; tűzzel kereszteltettek valamiképp ők is, mert az Isten gondolatai és kegyelmei az ő fejükre is hulltak eleven parázsként, de ez a tűz bennük hamu alá rejtőzött; arcuk a csecsemőnek kifejezésnélküli arca; erejük gyengeség, természetük törpeség.

De azért a keresztény közönségben már megmozdult a lélek, s ha a tűz még nem is gyulladt ki a lelkekben, a pírját már látni a lelkesülésben. Az örök igazságokat végleg ignorálni nem lehet; föl-föltűnnek azok úgy, mint a vízözönből kibukkanó hegyek; Krisztus Urunk eszményi alakja felelevenedik a lelkekben, mint a stalaktit-rétegtől megszabadított katakombafestmény! Öntudatára ébredünk a kereszténység erejének s ébredésünkben szegyenkezőnk gyávaságunk s élhetetlenségünk fölött. Már is nem értjük, hogy miképp engedhettük prédára jutni a nagy századok szellemi örökségét, melynek nagy gondolatait az elfajult utódok saját képtelenségük folytán torzképekké torzították, s nagyszerű intézményeit, melyekbe Krisztus lelket lehelt, divatos alkotásokkal cserélték föl. Ez önfeledésnek most vége szakad: mert dolgozunk; hozzáfogtunk a munkához, s kiássuk az elfogultság s a feledés törmelékéből a kereszténységet, mint kiásták Pompejít és Herkulániumot. A történetnek, a nagy keresztény múltnak hamisított, parodizált kiadása senkinek sem tetszik már; de nem is gondol már egy katolikus sem elfogódva s félénken a középkor szentjeire, tudósaira s pápáira. A vizenyős teológia helyett, mely csak ködképekben mutatta meg az evangéliumot, hatalmas szellemi tevékenység lépett sorompóba s méltányolva a tudomány haladását, utat nyit az ellentétek közt a természetfölöttinek s a hitnek.

Mindenekelőtt pedig pünkösdi Lélek szállta meg az ifjúságot; egyik része az ideálok szeretetért, a másik része pedig határozottan a kereszténység szeretetért szakított a lapos, materialista, szellemtelen irányzattal, s az új nemzedéknek új társadalmat, új szellemet követel. Bebizonyult rajta a próféta szava: fiaitok látomásokat látnak! Igen, fiaitok vizionáriusok lesznek! A keresztény társadalom fölvirágzása: ez az ő víziójuk most, hogy

²⁵ *Harc az életért* megjelent az „Alkotmány” 1908. május 18-i számában. (215. lap)

később föladatuk s egykoron bevégzett napszámuk legyen. Hagyjátok e vizionáriusokat lelkesülni; hadd lássanak szebb jövőt; hadd ijessze őket a jelen, a hanyatlás, a terjedő pusztulás; az ég csillagaira tekintő hazaszeretet nem tűri a halált, a haldoklást, a szolgaságot: az életért lelkesül, s életet s boldogságot fakaszt mindenütt, ahová ér; a zsoltárok szerint a pusztából legelőt, s víztelen helyből kertet varázsol. Ezt különben is csak vizionáriusok és próféták, ezt csak apostolok tehetik, kiket a pünkösdi tűz éltet és éget!

Reméljük hát, hogy a pünkösdi Lélek nekünk is ad tüzet az életre. De ha ad, biztos dolog az is, hogy azt munkára és küzdelemre és harcra adja. Emberek, kikben eszmék és szenvedélyek égnek, csakis törtető, harciasak s tevékenyek lehetnek. „Mens agit moles”, mondja a pogány költő; „emitte spiritum tuum et creabuntur”, mondja a szentírás; a Lélek nem pihen; az mozgat, az kavargat, ha néha vihar is lesz belőle; az tesz, dolgozik, alakít, teremt; a nyugalom, a föladás, a lemondás nem a léleké, hanem a lelketlenségé. Amily bizonyos, hogy a szellem nem válhatik testté, a tűz jéggé, a vér vízzé: épp oly bizonyos, hogy a szellem impulzusaitól megrendül a kialakult egyensúly s a léha béke, s tüzetől fölforr a vér. Ez a szellem elriasztja a tűrhetetlen békét, bünteti a gyávát, megbosszulja az árulást; nem békül ki az olyan jó emberekkel, kik szeretnek úszni, de a vízbe nem mennek, kik szeretnek harcolni, de fegyvert nem fognak, s minden harcnak és törtetésnek említésénél idegesek lesznek.

Az újjászületett embert a Lélek nem helyezi a paradicsomba, hanem a porondra. Kegyelmeit tetézi azzal, hogy munkát ad neki, melyet el kell végeznie, s ellenségeket, melyeket le kell győznie. Ha nincs ellenség, nem fejlődik az ember, így volt régen, mikor az első egyházat emelte ki a Szentlélek a keresztfőből, azaz, hogy inkább keresztfőből s a csecsemő mellé nevelőül az üldözött állította; a gyermek így hamar fejlett; harc és szenvedés nevelte nagygyá, így történt a reformáció korszakában, mikor a protestantizmus támadása fölriasztotta álmából az egyházat, hogy tisztulását a Szentlélek erejében önmagában megindítsa. Az ellenség adott az egyháznak bátorságot, hogy a reformot, melyet száz év óta hiába vártak, megejtse; az ellenség őrszeme növelte a katolikusok óvakodását; érzéket, érdeklődést, törekvést ébresztett bennük, így történik ez most is, hogy messze ne menjünk, Ausztriában; a Los von Rom mozgalom nagy áldás, valóságos kegyelem arra a jóságos petyhüdt kereszténységre, mely hagyományos semmittevésben tűrte el a népnek elidegenedését az egyháztól. Most beütött a villám, ég a ház, a szent-ház, s a riadalom oly nagy, hogy a mélyen alvók is fölébredtek s munkához fogtak.

Ennyire szereti a Lélek a munkát s a harcot; ellenségeket támaszt kegyelemből; megesik a szíve a rothadt vizeken s felhőszakadást zúdít rájuk; utálja a temető békéjét a keresztény élet mezején s életet teremt még erőszak árán is.

Petyhüdség, fásultság, hanyatlás, térvésztség volt és van nálunk is elég; de végre is ez nyitotta fel szemeinket s eltöltött borzalommal és szégyennel. Borzalommal, hogy elveszünk, ha küzdeni s dolgozni nem sietünk, s szégyennel, hogy saját hibánkból, gyávaságunk s élnélküliségünk miatt veszünk el! Ez a két érzés kell a Léleknek; mihelyt borzadunk s szégyenkezünk, mindjárt kezünkbe nyomja a fegyvert s biztat, hogy küzdjünk; mert a kereszténységnek csak harc és küzdelem kell, hogy erőssé és nagygyá legyen. S e harcba bele kell állnunk mindnyájunknak sarzsai-különbség nélkül. A hivatalos egyháznak nem privilégiuma a lelkesülés s a vértanúság. Püspök nem lehet mindenki, pap sem lehet bárki, de lelkes hívő lehet, sőt kell lennie minden egyesnek, mert lélekből született, s hősnek illik lennie mindenkinek, hisz tűzzel kereszteltetett. Vigyük bele a harcba vágyainkat, reményeinket; egyesítsük e küzdelemben a hazamentés aggodalmait a kereszténység védelmével; egyenlítsük ki benne a társadalmi osztály- s a nemzetiségi faj-ellentéteket, álljon a harcvonalba hívő és pap hivatalos különbség nélkül: akkor a kereszténység alapján megtaláljuk a közös alapot, melyre a társadalom és hazamentő elemek feltékenység nélkül léphetnek, s a keresztény szellem győzelmével újra fakadnak az erőteljes, nemzeti életnek forrásai.

Világfejlesztő pünkösöd (1923)²⁶

Mi mindnyájan, kik Istenben hiszünk s „erőt felülről” várunk, egyesek úgy, mint nemzetek, igazi pünkösödöt szeretnénk ülni; pünkösödöt, vagyis a Szentlélek ünnepét!

Erről a Lélekről énekli az egyházi himnusz, hogy ő „Creator Spiritus”, vagyis teremtő lélek, akire éppen most s éppen nekünk, letaposott magyaroknak nagy szükségünk van. Mert ugyan hol kellene inkább ez a teremtő lélek, ha nem ott, ahol rombadőlt az ország? S mikor lenne szükség arra a nagy Megszentelőre inkább, mint a züllés s a hanyatlás korszakában? Igen, ennek a Léleknek kell az egyesekre bocsátkoznia, s általuk, kik bizonyára sokan lesznek, kell a népnek bátor, bizó, a nemzetet s hazát újjáteremtő lelkévé lennie.

A lelket először nekünk, az egyeseknek kell vennünk; be kell fogadnunk a hit s a tiszta erkölcs s bizalom s a törhetetlen hűség lelkét – ezt kell mindnyájunknak vennünk s tőle megelégednünk. Az egyeseknek azért, mert a nemzetnek s a társadalomnak ők az alkotó s dolgozó sejtjei, s ezek az egyesek azok, akiknek van életük vagy nyavalygásuk; van világnézetük, mely vagy igazság, vagy örület; van társadalmi destruktív vagy konstruktív irányzatuk; van faji s nemzeti érzékük vagy érzéketlenségük. Hasonlóképpen, ha a nemzetet s társadalmat védeni s menteni akarjuk, akkor ezeknek az egyeseknek kell a züllés s a korrupció ellen védekezniük; ezeknek az egyeseknek kell óvakodniuk, hogy a hitetlenség, az erkölcstelenség s az embertelenség bacilusai ne oltódjanak beléjük.

Íme, erre kell a Szentlélek s a bensőséges s meleg vallásosság, melynek latin neve, a religio is, köteléket jelent. Kötelék az, mely Istenhez s az eszményekhez, az erkölcshöz s minden jóhoz fűz; kötelék, mely embert emberhez, testvért testvérhez, magyart magyarhoz fűz, s nemcsak kötelék a szétesés, a dekadencia, a széthullás s a züllés ellen.

De a Szentlélek nemcsak az egyesek megszentelésére, hanem a szükséges emberi közületeknek, milyen a család, a nemzet, az állam, az egyház, alakítására s izmosítására s megelékesítésére is jön. Hiszen a közületek s szervezetek nélkül nincs emberiség, s az egyes ember is igazán emberré csak a társadalomban lesz. „Selbst wird der Mann nicht Mensch”, mondja Goethe, s azért a Szentlélek is, ki az egyest formálni akarja, azt az embert alakító s nevelő közületekben teszi – teszi azt a keresztény családban, a hitközségben s az államban.

Ezeket a szerveket léptette föl az akkori pogányságban soha az előtt nem látott életképességben s erőben. Soha nem látott törhetetlen közösséget s testvériséget állított föl az apostoli egyházban. Volt-e közösség, összetartás és hűség, testvériség s áldozatkészség, melyet az apostoli kereszténységgel csak összehasonlítani is lehetne? Mily befolyást s mily térítő, hódító hatást gyakorolt a közös nagy hit s lángoló testvériség a zsidó s a pogány tömegekre?! Szóval ez a Lélek a testvéri összefogásnak, a szervezkedésnek s áldozatkészségnek is a lelke.

De az a Lélek nem csak egyszer, akkor régen állított ily csodákat a világba, hanem megújítja s megismétli azokat. Mikor a világ szakad, mikor a társadalmi kapcsok lazulnak, mikor züllik a társadalom s tévedésbe esik s megzavarodik a nemzeti s a faji érzésnek a lelke is: akkor tör ki a szenvedések viharjában s rázza meg az érzéketlen s fásult nemzedékeket; akkor készteti őket új alakulások megsóhajtására s új társadalmi irányok lehetőségének megsejtésére s megindítja legjobbjaikat, kiket ismét megkeresztel tűzzel és lélekkel az ilyen szervező akciókra.

Erre a szervező, társító s testvéresítő Szentlélekre manapság rendkívül szükség van, mert most bomlik a világ, s veszély fenyegeti a nyugateurópai kultúrát.

²⁶ *Világfejlesztő pünkösöd* megjelent „A nép” 1923. május 20-i számában. (218. lap)

A nyugateurópai kultúra gazdasági struktúrája tarthatatlanná lett. A kapitalizmus túltengése, a munka s a tőke ütközése, a munkásnak elnyomatása s elnyomorítása tűrhetetlen egyenlőtlenséget s újdivatú rabszolgaságot teremtett. A liberalizmus bűnei s a liberális állam mulasztásai a termelést teljesen a tőke karmai közé csúsztatták; másrészt pedig a munkást s munkaerejét a mechanika butító s kedvet szegő jármába hajtották. Ideológiájuk, mely tele van téves nézetekkel a társadalmi szervezet természetéről s higiéniájáról, a tőke és a munka viszonyáról, a munkás s munkája közti kapcsolatról, végzetes s kegyetlen érzéketlenséget nevelt a társadalomban s a politikában a közösségnek s a munkásosztályoknak bajai s szenvedései iránt. Viszont e szenvedések indították meg a szociáldemokráciának durva s ösztönös reakcióit s mindazt az okatlan túlzást benne, mely Istent s hitet tagad, mely tiszteletlenségre nevel, mely gyűlöletet s szakítást jelent minden ellen s mindennel, ami nemzeti, faji, keresztény jelleget hord magán.

A mai gazdasági berendezkedés előbb-utóbb megbukik s új társadalmi szervezkedésre lesz szükség. Erre kell majd a közösségnek s a testvériségnek az a Lelke, aki új körülmények közt új lehetőségeket lát meg s azok megvalósítására segít.

Három nagy veszedelem fenyegeti a konstrukciónak a közeljövőben fölveendő munkáját, s ezeket csak azzal az új világokat alakító ősi szent Lélekkel háríthatjuk el magunktól.

Az első az, hogy az a szociáldemokrácia, mely teljesen zsidó befolyás alatt áll, amilyen a szovjetoroszországi s a hozzá hasonló magyarországi, kegyetlenül irtja a nemzeti gondolatot. A nemzeti elgondolásokat gúnyolják, a nemzeti érzületet megvetik, azt burzsoának, maradinak s babonának mondják, s mialatt így a tömegekben megrendítik a hitet, a tiszteletet s a faji összetartást, addig a maguk faji érdekeinek az uralmát biztosítják. Nekik minden nemzet idegen; de a zsidófaj, az kiváltságos; annak hajaszála se görbüljön meg.

A másik veszedelem, hogy ez a szociáldemokrácia irtja a keresztény gondolatot. Neki az kezdet óta oktalanság és botrány, s érzi s tudja, hogy térfoglalásának a kereszténység s elsősorban a katolikus egyház a legnagyobb ellensége, s akadály, s azért ezt kell kiirtania.

A harmadik veszedelem, hogy meggyöngyülven a keresztény s a nemzeti gondolat s a keresztény s nemzeti érzés, szükségképpen az ugyanakkor meg nem gyöngített, hanem csak palástolt zsidó faji gondolat s érzés kerekedik felül, s kiterjeszti a világra denevérszárnyait.

E veszedelmekkel szemben a Szentlélek két feladatot tűz elénk: az első az, hogy álljunk ellen a romlásnak, mely az elzsidósodott szociáldemokrácia felől fenyeget. Emlékezzünk vissza a közéletnek arra a torzalakulatára, mely teljes meztelenségében mutatja be nekünk itt minálunk is a szociáldemokrácia s a kommün handabandázásait s erőteljes s egészséges népelet intézésére való képtelenséget. A sok szó helyett beszéljenek a három év előtti valóságok; akinek pedig ez nem elég, az nézzon át Szovjetoroszországba!

A második feladatunk a teljes közösség hangoztatása és gyakorlata a szenvedő osztályokkal. Nemcsak a munkások nyomorognak most; sokkal inkább nyomorog az intelligencia meg a napszámos osztály. Íme, a nyomor más kapcsolatokat teremt, s nem éppen osztályok szerint oszlik meg. S ha a nyomor is társadalmi intéző, akkor hát hozza közelebb a nyomorgókat, főleg pedig adjon nekik megértést, hogy itt nem a nemzet rétegei, nem a keresztény s nemzeti elgondolásnak s érzésnek képviselői nyomják az alsóbbakat, hanem más hatalmak, melyeknek megfékezése közös feladata agynak és ökölnak, intelligenciának és munkásnak egyaránt.

Lehet, hogy vannak köztünk elkeseredett emberek, akik szenvedésükben s kínlódásukban elvesztik lelki egyensúlyukat s tán a zsidó szociáldemokráciától remélik elbúsult pillanataikban a közállapotok javítását. Ezeknek csak azt mondom: várhatta-e a II. Endre alatt nyomorgó köznemes, a IV. Béla alatt elégedetlenkedő jobbágy helyzete javulását a tatártól, s mondhatta-e, hogy jöjjön hát segítségünkre a tatár? Ezt nem várhatta és ezt nem mondhatta soha. Mert a tatár végromlást jelentett a magyar számára, akár nemes, akár jobbágy volt, minden remény kizárásával. Mi is így vagyunk: a szociáldemokrácia, a szovjet zsidó

kiadásban s egyáltalában a zsidó vezetés alatt, bármely országban, végleges tatárjárás, a keresztény és nemzeti lét tagadását és lerontását jelenti, zsarnokságot s butaságot jelent, nagyzást s képtelenséget jelent; csöbör után vedret, s nem javulást, hanem eszeveszettséget jelent. Attól semmi jót nem várhatunk, mert annak a szelleme a tévelyek s éretlenségek torz lelke: nem alakító s összefogó, hanem destruktív s hasogató szellem. Ami jó benne; azt, hogy a tőke uralmát a munka fölött meg kell törni; azt, hogy a munkást, erejét s lelkét a mechanika jármába mint merő fizikai adatot nem szabad beállítani; azt, hogy a munka a boldogulást, a jólétet s nem a pénzes-zsákokat, a féktelen produkciót szolgálja: azt mi is akarjuk; de teóriák számára kísérleti házinyúlnak a társadalmat át nem engedjük. Hogy Szovjetország irtja az orosz népet, s hisztérikus elfogultságok, vadságok arénájává változtatja azt át, az örök szégyene az emberiségnek; de ez a szégyenpír nem pünkösdi tűz, hanem a gyújtogatók zsarátnokainak visszfénye. Ebből nem kérünk, s józanodjanak ki az örületből mindazok, kiknek még a keresztény nemzeti kultúra áldásából otthonuk, családjuk s kenyerük van. Sok a kín körülöttünk s bennünk, de ne felejtsük el a kintől javainkat: fogjunk össze kínjaink s keserveink csökkentésére. Ez a lelkület szent is, reális is, s sugallatainak engedve, bizonyára közelebb érünk a kibontakozás felé.

Múlt és jelen

Az Isten országa (1904)²⁷

A Szentírás az ember földi, közvetlen föladatát az első lapon hirdeti: Dominamini. „Légy úr, hangzik az isteni parancs; légy úr föld és tenger, élő és élettelen fölött.” „Dominus”; ontsd ki gondolataidat mindenre, fára, ércre, kőre; műveld ki magadat: eszedet, szemedet, kezedet; alkoss országot: a kultúrvilág országát. Ez a te országod.

Bátran mondhatjuk, hogy a Szentírásban a kultúrának két alapparagrafusával találkozunk mindjárt az első lapon: Légy úr! foglald el a földet, s legyen otthonod. Ha végig nézünk a századokon, imponál a veritékes munka, ámulatba ejt a siker; az ember dolgozott ésszel, kézzel, karddal, vérrel. A gladius az ő kezében szántó-vassá, majd ismét vésővé, kalapáccsá lett; történelme kavargás, keveredés, csikorgó, kínos fejlődés, harc volt. Fejlődéseken ment át. Gazdasági, erkölcsi fejlődéseken, de a „regnum mundi”-tól nem felejtette el soha a „regnum Dei”-t. Az indiai, egyiptomi, asszír, görög kultúrák nemtői fölemelték gondteli fejüket s hallgatóztak, midőn minden prófétai szózatot meghaladó meggyőződéssel s minden zsoltárt s Énekek-énekét fölülmúló édességgel csendült meg az evangélium az Isten országáról: jó hír! Mi hír? „Elkövetkezett az Isten országa.”

„Isten országa”, igen az kell. S hol leszen? Ott túl vagy itt? S ha itt, mindjárt? S ha nem mindjárt, ugye később, a nemzedékek hosszú munkája után, mikor majd a tudomány fölvilágosít, mikor a haladás az ember új becslését vezeti be a világba; mikor a társadalom átalakul, s ledőlnek a válaszfalak? Ugye mikor majd itt lesz a mennyország, mikor minden ember örökké él; mikor mindenki szent és ártatlan lesz; mert az ember csak azért rossz, mert a miliője rossz, s a szenvedő, küzködő emberiség kiszakítja az evangéliumból azt a lapot, vagyis inkább gondolatot, az „Isten országát” s fut, rohan vele.

De Krisztus szól: Emberek! én az Isten-országát valamennyinek hoztam meg, függetlenül korszakoktól, fejlődési fázisoktól, társadalmi alakulásoktól. Tiétek ez ország, ti páriák, heloták, rabszolgák, szabadosok, patrícusok, szkithák, görögök; tietek – bennetek van; tietek, ti barbárok, germánok, szarmaták, ti kolonok; tietek, ti jobbágyok, lovagok, polgárok; tietek ti politikailag egyenlő, társadalmilag nagyon egyenlőtlen kultúrnépek; valamennyieteké. Sokat haladhattok, fejlődhetek, társadalmilag átalakulhattok; de az Isten országát nem lehet ésszel, kézzel, tudással, művészettel, filozófiákkal s kultúrával, hanem alázatos hittel, tiszta szívvel, örök reménnyel, újjászületéssel, erkölcsi átalakulással megteremteni; – az Isten-országát isteni erő teremti meg.

Ezt az ember nem érti s nem hiszi, s azt gondolja: nem hittel, hanem ésszel győz. Pedig nem győzhet, mert a tudás ugyan nagy hatalom, de korlátolt hatalom, mely jóllehet szolgálatába hajtja a természetet, mégis megakasztható gyermekkérdésekkel, s ha egyre-másra felel is, mégis csak gyermeknek kell maradnia a végtelennel szemben. Remekelhet specialistaságban, de az a tudás csak egy húr a citerán, egy csillag az égen. A mellett pedig a tudomány nevében körülöttünk száguldnak az erőszakos szellemek, kik az eszményeknek sírját ássák. Ezekben a lángész tűzvészé lesz! Minek pedig a „tudomány”, mely az égről leakasztja a napot; „tudás”, mely a gondolatok mauzóleumává változtatja a lelket? Minek a „tudomány”, mely az életet a kín s a gyötrődés öntudatára ébreszti? Akartok ébredni sötétségre, hideg, fagyos éjszakára?

²⁷ Az Isten országa megjelent a „Tiszántúl” (Nagyvárad) 1904. április 15-i számában. (223. lap)

Mások a művészetben bíznak s az Isten országát a földön kultúra által akarják megteremteni. „Durch Kunst zum Leben”. A művészet a mi nélkülözhetetlen, gazdag világunk, ahol alkotunk, teremtünk, ahol lelket, meleg érzést vetítünk kőre, fára, ércre. A művészet hordozza eszményeinket. De erre csak az a művészet képes, mely az örök eszmények látomásának örvend; csak az, mely a regnum Dei-vel összeköttetésben áll. „Die Kunst braucht einen unendlichen Horizont”; e nélkül a műteremből műhely, a művészből kontár lesz.

Mindezek helyett az evangélium a hittel s erkölcsi erővel teljes embert állítja be a világba, akár a klasszikusba, akár a középkoriba vagy a modern világba, s azt mondja – az Isten-országa benned van, fejtsd ki azt, és ne engedj.

S mi az, az az Isten-országa? Mindenekelőtt a meggyőződés az egyén végtelen belső értékéről; mellyel szemben szétfoszlik Caesar, imperium, Róma, világ... „Mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri is, lelkének pedig kárát vallja.”

Te állsz itt, s veled szemben a nagy világ; de te több vagy együtt mint ez! Mindennél több. Mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri...

Értéked képezi méltóságodat, s ezt őrzi felelősséged. A te becsületed s tiszteleted a törvény! Te az Isten szemében is óriási érték vagy: hajatok szála sem esik le.

Ím az isteni ember. Higgy: hitedben legyőzöd a világot. Nyugodj meg: diligit omnia quae sunt... Higgy a tisztességben ... Higgy a boldogságban ...

Így leszel erőforrás; belőled erő sugárzik ki a világ átalakítására. Te teremted meg a kultúrát; rásütöd gondolataidat fára, kőre, vízre, Te teremted meg, azaz alakítod át az erkölcsi világot. Eszméid eleven erő, meggyőződésed hatalom s felelősséged küzdtet, készttet; tarts ki s érvényesülj és élj!

Ez a mi méltóságunk, ez erőnk forrása; e hitben fölébe emelkedünk mindennek s legyőzzük a világot. Az individuum e méltóságát kíséri a felelősség öntudata; erős vagy, érvényesülj erényben, erkölcsben, s változtasd át a világot. Ez érzéseidben kialakul az, amit Pál apostol kért: az Isten-országa erényesség, béke, élvezet, öröm.

A kísértő az Urat is az ellenkező gondolattal kísértette meg: teremts világot, adj kenyeret; de az Úr feleli: Lelket mindenekelőtt; lelket, életet – azután kenyeret is.

Emberek, ez az Isten országa: változtassátok meg a szívet, a lelket: elváltozik a világ. Bementek a mennyek országába. Ez az élet, a jövő is lesz, szétszakítva, két Isten-ország fejlődik majd egybe, a földi Isten-ország az örökkévalóval.

Azért vagytok a földön, hogy az Istent megismerjétek, hogy az Istent szeressétek, hogy őt minden igazban, őt minden jóban kövessétek; szerinte kialakuljatok. Ez az Isten országa bennetek – míg az ismeret vízióvá, míg a szeretet exaltációvá, míg az utánzás átváltozássá, istenüléssé nem lesz; ez az Isten országa ott túl. Ha nem e programra szerint indultok, tudástok sötétségbe fúl, életetek enerválódik ... Vessétek meg e poklot, e jégbarlangot, e tömlöcöt; aki hitből, szeretetből él, az virágokon jár, szabadságot élvez. Az az Isten országát hordozza magában... Atyám, jöjjön el a te országod!

Előre a lilomos zászlóval! (1904)²⁸

Május 1-én két zászló leng a világon; az egyik vérvörös, a másik lilomfehér; az egyikre rá van írva: regnum mundi, „világ országa”, a másikra: regnum Dei, „Isten-országa”. Az egyikben új, hamis elvek, téves nézetek, hiú agyrémegek koszorúja hervad, a másikon a hit, a halhatatlanság örökzöldje díszlik. Az egyik káoszt, fölfordulást, pusztulást s utána új, de szegényes s bizonyára lehetetlen világot ígér; a másik szintén pusztulás, romlás fölött leng, de megújódást hirdet. Igen, pusztulás fölött leng ez is, a megfogyatkozott hit s erkölcs romjai fölött, melyek közt egy „romlott intelligencia s egy gyöngé nép” tanyáz; gazdasági pusztulás fölött, melyben az ifjú Magyarország vívódik s nagy áldozatokkal sem képes a züllést megakasztani, nemzeti pusztulás fölött, melyben a tekintély megfogyatkozik s az igazi, józan, demokratikus elvek, melyek a népet egységes nemzetté forrasztanák, nem érvényesülnek. S e sokféle és sokszoros pusztulás fölött ez a fehér lilomos zászló mégis megújódást hirdet; hirdeti annak erejében, aki mondotta: confidite, ego vici mundum... bízatok bennem, én meggyőztem a világot, azt a világot, mely romlás, kín és enyészet, s „megújítottam mindeneket”, „nova facio omnia”.

Lesz új világ! ez az a biztató szó ... lesz. „Lesz-e?” – hallom a kételyt fölajdulni... lesz-e? A gondolat, az analízis emberei közül sokan kételkednek; leülnek Jónással és Illéssel a lemondás borókája alá, a fáradt lélek kétségének árnyékába s nem hiszik. Föllépnek egymásután sötét bölcsek, kiknek „a lét lángoló kín”, elgyengült karthauzi-lelkek, kislelkű Nikodémusok, s mindezek nem hisznek a világ megújódásában. De az az együgyű, hívő, síró egyház mégis csak bíz, térdre guggol, sír s imádkozik: ó te, te, ki tüzet adtál az égből, pünkösdi tüzet... Te, ki lelket adtál, szívedből lehelted apostolokba, vértanúkba ... Te, te, ki az élet vizeivel föllocsoltál hervadó világokat... Te újítsd meg, kérlek, most is a föld színét.

S íme, az igéből tűz, lélek, életető vízfolyás lesz! Mintha a vizek zúgását hallanám s emelkedő világok mozgalmát látnám, tör elő egy ifjú csapat a romanticizmus lelkesülésével, a hit erejével: „Hogy lesz-e új világ?” – kiáltja. Hogyne lenne? Ha lesz eszményekért lelkesülő, tiszta erkölcsű, munkás ifjúságunk, lesz majd új világ. S hogy csakugyan legyen egy ily ifjúságunk, jertek ifjak, ne késsetek, keresztelkedjétek meg tűzzel s lélekkel; kenjétek föl lelketeket a lélek kenetével az erkölcs harcaira; jertek, neveljétek magatokat munkára. Lélek, tiszta erkölcs, munka teremti majd meg az új nemzedéket s veti meg a magyar keresztény társadalom megújódásának alapját.

²⁸ *Előre a lilomos zászlóval!* megjelent a „Zászlónk” 1903–4-i évfolyamában 215–6. ll. (226. lap)

A magyar katolicizmus vértanúi (1905)²⁹

Jézus szent nevének mai ünnepén, e dicsőséges imádandó névnek s a benne rejlő kegyelemnek erejét ünnepli az egyház s az egyházzal éppen ez alkalomból kiváltképpen Magyarország. E januári vasárnapnak délelőtti óráiban ugyanis boldoggá avatattik három kassai vértanúnk; oltárra emeli őket a római Szent Péter bazilikában az egyház legfőbb tekintélye; lehull róluk, mint valami századokon át készült remekműről a lepel, s alakjaik a szentség s a természetfölötti szépség kettős ígázatában a nagy keresztény világnak közszemléjére tétetnek ki, mely már nem kritizál, hanem tisztel; nem disputál, hanem szemlél és csodál; kicsinyes tekintetekon fönn nem akad s elismerni a hősiességet nem vonakodik; emléküket kiemeli a régi pártharcok poros, szűklátókörű zónáiból; hősiességükből senkinek szemrehányást nem csinál, hanem örvend fiai eszményiségének s lelkendezve fut az ideális erők ez újonnan fakadó forrásaihoz.

Mi csak ez eszményi szempontból tekintjük új szentjeinket. Erőt s győzelmet ünneplünk emlékezetükben, hitet és odaadást s vértanúi hősiességet dicsőítünk bennük, s ha dicsőült alakjaikra rámutatunk s eszményképeiket oltárainkra emeljük, akkor is csak az erényre fordítjuk a közfigyelmet, s a durva kort s a kegyetlen hóhért ez eszményképeknek még keretébe sem foglaljuk bele. A hóhérnak nincs része a vértanú ünnepében. Senki sem keresi a kalapácsot s a vésőt, mikor Michelangelo Mózesét szemléli, senkit sem zavar meg a reflexió Murillonak már szétfoslott ecsetére, mikor Immaculata-ját csodálja; véső, kalapács, ecset, hóhérkard és gyilkos kar mind csak eszközök az Isten kezében; voltak s nincsenek; de a remekművek, melyeknek előállításában szerepeltek, megvannak, sőt napról-napra fényt s ragyogást nyernek a közelismeréstől és tisztelettől. Ha csakugyan volna valaki protestáns atyánkfiai közül, aki botránkoznék a kassai vértanúk boldoggá avatásán s a vallási békének megsértését látná a fölséges, de másrészt kegyetlen emlékek fölidezésében, annak arra a jeles angolra kellene gondolnia, aki a XIII. Leó pápa által szentté avatott angol vértanúkra nézve oly nagylelkűen nyugtatta meg honfitársait, mondván: „Nem nézem én most azt, hogy mi rosszat s nemtelent követtek el apáink; azt sem tekintem, hogy testvéreiket kínozták; én most csak azon örülök, hogy angolok kerültek oltárra, s hogy testvéreink lettek az egyház vallásos tiszteletének tárgyai”.

Így gondolkozunk, így érezünk mi is! Örülünk a magyar vértanúk dicsőségének!

Nagy dicsőség a nemzetre nézve, ha templomokat s oltárokat építhet fiainak, s ha vallásos kegyelettel őrizheti a legideálisabb harcoknak emlékét, tisztelheti azoknak győzelmes bajnokait. Dicsőség is, kegyelem is a nemzetre, ha szentjei vannak, kikben az élet eszményisége kialakult s ha vértanúi vannak, kikben a vér fölforrt a legszentebbnek áldozatkész kultuszában s hősiek szeretetében. Ennek örvendjünk, ezzel dicsekedjünk, ezen épüljünk és lelkesedjünk!

Mi, katolikusok azonban vértanúinkban nemcsak nagy harcoknak győzelmes bajnokait tiszteljük, hanem örvendünk hitünk s meggyőződésünk megpecsételőinek, kiknek törhetetlen ragaszkodásából mi is erőt merítünk, s áldozataik példáján kitartani, bízni s hitért s lélekért mindent odaadni tanulunk. Nagy iskola ez, melyben ily eszményképek állnak a nemzedékek szemei előtt; iskola, mely ha egyszer bezárul s eszményképek s tanítók hiányában elárul, a nemzet is eltörpül s eszményi életében éppúgy, mint vérében elfajul s elkorcsosodik.

Politikai izgalmaktól elgyöngült, gazdasági gondoktól elcsigázott, korrupciótól s szocializmustól egyaránt megmetyelvezett nemzetünknek ugyancsak szüksége van, hogy a vértanúság eszményképeire fordítsuk figyelmét. Azt mondhatná valaki, hisz mást se teszünk,

²⁹ A magyar katolicizmus vértanúi megjelent az „Alkotmány” 1905. január 14-i számában. (227. lap)

mint hogy vértanúinkról emlékezünk, szabadságharcunk vértanúit ünnepeljük, vértanúi s elvérző nemzetnek érzületében élünk. Igen, elismerem, hogy a politikai szabadság vértanúiról nem szoktunk megfélekedezni; de a politikai vértanúk erénye a nemzeti életnek csak egy oldalára veti fényét, s az életnek az az iránya nem önmagán épül föl, hanem tiszta, nemes erkölcsben s végre is törhetlen Isten-hűségben bírja alapját. Politikai vértanúink nem lesznek, ha a hitnek s a lelkiismeretnek vértanúi kipusztulnak sorainkból; s nem fogunk vért tudni ontani a hazáért, ha nem tudunk vért s életet áldozni hitért, Isten-szeretetért s a szív szeplőtelen öntudatáért. Romlott lesz az intelligencia s gyöngye, pénzért bármire kapható lesz a nép, ha a hitnek s kötelességnek szentjeitől, ha szent vértanúktól nem tanulta meg a hazaszeretetet s a tiszta erkölcsöt. Azért van nekünk szükségünk a szeplőtelen büntelenségnek s a vallásos isten-hűségnek vértanúira!

Ezek dolgozták ki magukon az egész életnek örök momentumát, melyben a politikai élet csak mint szemer, mint részleges funkció esik latba; ezek fejtették ki magukon az élet tartalmát, értékét s szépségét. A legnagyobb s a legelévülhetetlenebb események s a legideálisabb művészi ihlet jellemzik munkájukat. Ők foglyai lettek eszményüknek, azaz, hogy ezek vitték, emelték, ragadták őket; de ez a rabság szabadság, s ez a szolgálat lelki teltség és gazdagság volt. Telítve eszményi tartalommal, lelkes hittel s tiszta erkölccsel, bámulatos fogékonysággal bírtak a hősiességre, s mialatt önmaguk saját életüknek vértanúi áldozatára értek meg, addig a hősiességnek, önmegtagadásnak s áldozatnak inspirációit közölték s árasztották ki tisztelőikre, s közlik velünk s árasztják ki azokat ránk is s utódainkra is szüntelen!

Ilyen erős kézre, mely nem az erőszaknak, hanem az erényt s a jogot mindenekfölött tisztelő, erős akaratnak orgánuma, – ilyen erős kézre, mely az élet ideáljait dolgozta ki önmagában, van szüksége a nemzetnek s a nemzet minden fiának. Ez az erős kéz, ez az inspirációs szobrászkar vágja bele a lélekbe az igazi eszményiségnek, a fölséges vallásosságnak s a következetes erkölcsiségnek szép, nemes vonásait. Ez a munka széles is, mély is; kiterjed az egész életre s az élet összes tereire. Nem választ el erkölctől hitet, hittől erkölcsöt, politikától tisztességet, egyéni becsületességtől politikai erkölcsöt; neki az élet egy folyás, egy „öntet”; nem ismer kivételeket az erkölcs kategóriái alól sehol, semmikor; az élet köznapiságában is az erkölcsi tisztaságnak vasárnapi Isten-tiszteletét tartja; feddhetlenség, integritás, korrektség szempontjából nála köznap nincs; ünnep neki az egész élet; az Isten-imádásnak s az Isten-imitálásnak ünnepe.

Mily dekadens e gyönyörű, vértanúi lelkekkel szemben a nemzeti életnek nagy vásárja; mily káosz gomolyog a lelki világban; káosz, amennyiben alaktalan tömeg a nemzet; hiányzik belőle az alakot adó erő, az eszményiség! Öntudatlan lét s nyegle majmolás jellemzik a nemzedéket!

Mily erélytelen s beteges a közérzés, dacára a politikai küzdelmeknek s a köznap élet marakodásainak. Nagy szenvedélyesség lüktet e lázas életben, de e szenvedélyesség még nem erő, s ahelyett hogy adna, inkább hervaszt s fogyaszt életet. Máskülönben pedig az unalom fogta le a szellemeket; hivalkodás és lelketlenség virít köztünk, mint vadrepce és pipacs a záporosó után meggyérült vetésben.

Ily körülmények közt fájós s vágyódó szívvel s ugyanakkor mély tiszteletet s édes reményt ápoló lélekkel tekintünk föl ma az egyház színe előtt is megdicsőült vértanúinkra. Széles Magyarország volt színtere működésüknek, és sok-sok egyházmegye van érdekelve tevékenységük révén ünneplésüknek emelésében. Mindenekelőtt azonban Esztergom s a Jézus-Társasága, Magyarország első egyházmegyéje s a győzelmes ellenreformációnak, Magyarország rekatolizálásának első, leghatalmasabb tényezője. A Jézus-Társaság két vértanúja közbe fogja Esztergomnak vértanú-kanonokját, küzdelmeit küzdelmeivel, szenvedését szenvedésével párosítja s rámutat arra az áldozatos útra, melyen karöltve haladhatunk egyházunk és hazánk felvirágoztatásának s boldogulásának eszményei felé.

E vállvetett munkásságban s ez eszményi törekvésben kezet fogunk mindnyájan s reméljük, hogy a vértanúk emlékében számunkra az öntudatos hithűségnek s a lelkes áldozatkészségnek forrásai fakadnak. Az Árpád-kori szenteknek erejét és lelkét locsolja föl számunkra a vértanúk vére, gyulladjon ki hevülő lelkükön Szent István, Szent László, Szent Erzsébet gyakorlati kereszténysége, hogy a késő nemzedék ismét tanuljon vértanúi szeretettel szeretni Istent, hazát, nemzetet.

Pázmány (1905)³⁰

A hegyek, erdők, óceánok régen lettek és mégis minket éltetnek; folyamainkat gördítik, levegőnk élenyét lehelik, alvó energiákat keltegetnek: hasonlóképen a századok szellemi magaslatai s erős érzésének mélységei nagy lelkek életében kialakulva, régen lettek és mégis a mieink; a történelem egy-egy korszakában éltek, de az idők folyamán végig érvényesülnek; emelnek, lendítenek, melegítenek világokat.

Ilyen történelmi tünemény s a jelenben is érvényesülő hatalom Pázmány Péter is. Mienk ő, mienk, a magyar kultúráé, melynek egyik őserős, eredeti alakja; mienk, a magyar katolicizmusé, mint igazságainak szóban és írásban győzelmes vitatója, a katolikus meggyőződés szerencsés élesztője s a leszoruló és térvesztő egyháznak térfoglalója, triáriusa. Mienk ő, a Pázmány-egylet, mely a katolicizmus létérdekeinek fölértéséből s a keresztény kultúra védelmének átértett szükségességéből verődött össze, nagy célokat szerény erővel szolgál s épp azért a keresztény eszmék s védelmök egyik leghősiesebb bajnokának inspirációjára szorul. A Pázmány-egylet adta kezembe a serleget, hogy ez ünnepélyes alkalommal Pázmány nagy lelkét idézzem ide s szellemét és erejét magunkban felélesszem.

Pázmány Péteren még a reneszánsz korszakának nagy stílusát látom; ez a stílus a világosan koncipiáló, hatalmasan alakító s hódító akaraterővel rendelkező génusz. Ez élesztette a művészeket, a kutatókat, a felfedezőket, a hódítókat, a trienti zsinat korszakának feltűnően nagy kardinálisait. Jellegük közös: a teremtő, alakító, életre kiható erő; a reneszánsz nagy stílje rajtuk: az idealizmus s realizmus párosult életrevalósága. A gondolat halaványsága, a világfájdalom, a skepszis, nem kísért köztük; dolgozni, kihatni, tenni: ez a jelszó. E jelszónak engedelmeskednek a művészek, akik nem vérszegény, átlátszó rajzoló, hanem filigrán-karú mintázók, hanem maestrók, kik bőrkötényben járnak, s meztelen, izmos karjaikra művészet és mechanika egyaránt büszke. E jelszónak engedelmeskednek a tudósok, akik gondolkoznak, számolnak, mérnek, de azután szemeiket az égről a földre szegzik, tengerekre szállnak s világok konkviztádorjaivá válnak. Mind a valóság talaján áll, az életerős élet szolgálatában, azzal összenőve, azt formálva s alakítva.

Pázmány Péter is ily alakító munkás, ily fáradhatatlan erő, kinek ösztöne volt a tevékenységre és hivatása a szellemi világ kialakítására. Nem dolgozott kővel, fával, de a világ kő érzéketlenségével s tuskó ormótlanságával; nincs vésője, se ecsetje, de van tolla, s én e tollban nem kardot látok – a kard nem a pozitív munka eszköze – hanem kalapácsot; Pázmány tolla a XVII. századbeli magyar katolikus kultúrának kalapácsa: gondolkozáson, érzésen, meggyőződéssel dolgozott vele. A kemény, való élet állt vele szemben, ezt a valóságot idomította; az eszmék hatalma megcsendült nyelvezetében s dialektikájában, mintha pörölyök s kalapácsok csattogását hallanók. Tevékenységének nagy műhelyében idealizmus s realizmus párosult; nagy lelkének s magas állásának összes erőit egyesítette az élet kialakítására: gondolattal, szóval, írással, politikával, kulturális intézmények létrehozásával szolgálta a nagy célt. Fejlődésén a génusz erejét és sikerein az Isten kegyelmét s az érvényesülés szerencsáját látni.

A tehetség utat tört magának s fejlett eredeti sajátosságában. Ez nem gyengült s magyar maradt németek s olaszok között. Hiszen csak az articsóka nem tud a kerten kívül nőni, a tölgy megterem a síkon és ormon; Pázmány Péter is kifejlett Grác hegyei s Róma szent falai közt feltartóztatathatatlansul s hazaérve hozzáállott a kemény munkához. Abbate Galliani szerint a sasok nem élnek együtt mint a varjak, hanem magányosan élnek, magasán repülnek,

³⁰ Pázmány, az Országos Pázmány-Egyesület vacsoráján mondott beszéd; megjelent az „Alkotmány” 1905. október 30-i számában. (230. lap)

de karmaik vannak. Pázmány Péter is magányosan élt, élete nem séta narancsberkek közt, hanem hadjárat a pusztában; magasán repül s e magasból észrevesz mindent, mire idő, érdek, veszedelem figyelmeztette. Pap is, jezsuita is, római kardinális is volt, de azért szíve-lelke legbensőségesebben összeforrt fájával; szeretete hazáját, szeretete fáját, s fajszeretett s pillanatnyi érdekek felett tág politikai látóhatárt biztosított magának. S hogy e sasnak karmai is voltak, azt tudjuk, s hogy nagy szerencsével érvényesült, azt csodáljuk; érzében a génusz sorsát az Isten áldása támogatta. Mert voltak korában génuszok, kik nagy szolgálatokért rossz viszonzásban részesültek s dicsőség helyett rongyokat, jólét helyett éhséget, elismerés helyett fogságot s keresztet juttattak nekik; Tasso elsorvadt egy bolondház cellájában, Camoens Lisszabon utcáin koldult, Columbus börtönbe került, mialatt Pázmány kardinális lett. Kepler mondotta, ha az Isten 6000 évig várt, míg jött valaki, aki művét megértette, nem várhat-e Kepler is évszázadokig? Várt is szegény haláláig, mely Regensburgban érte őt, mint gyalog vándort hat-hét rézpénzzel zsebében. Pázmány Péter nem várt; sikert aratott, mint kevés haladó.

Ez erőteljes alakon függ tekintetünk.

Alakja bevilágít a pozitívista, elgyöngült gondolat világába, mely a dolgok magvát nem látja, hanem csak a tüneteken mereng, mely az okságot tagadja, de kihatni, teremteni is elfelejtett; bevilágít egy elváltozott világba, melynek kevés a prófétája, annál több a nemzetgazdásza, politikusa és zszurnalisztája; bevilágít egy kultúrába, mely eszményeket is hirdet, azokat is sürgeti, de az eszmények kultuszára szükséges erkölcsi alapokat megrendíti; épít repedezett falakat, épít romnak épült templomokat. Repedezett falak között embernek, családnak nincs otthona; romnak épült templomokban nem a bensőség angyalai, hanem a dekadencia madarai, baglyok, kuvíkok, denevérek laknak. Missziója van tehát a nagy Pázmánynak, az erő, a hit s az idealizmus nevében a huszadik század kultúrájához, és evangéliuma, melyet lelkünkre köt s szívünkbe olt, a hitnek, a szeplőtelen erkölcsnek, az odaadásnak s bensőségnek evangéliuma. Szolgálatok – mondja nekünk – az embereknek megfoglyatkozott hitét s megernyedtt erkölcsiségét. Tanítsátok meg őket hinni, bízni, küzdeni, élni!

De egy nagy különbség van a XVII. és a XX. század szükségletei közt. Az intézmények sorsa ugyan mindig az emberektől függ, a középkorban épp úgy, mint a reneszánszban s korunk demokratikus irányzatában egyaránt; azzal a különbséggel, hogy akkor ember kellett, most meg az egyes ember nem elég, hanem emberek kellene, emberek, mert érvényesülést keresnek a tömegek. Tömegeket kell nevelnünk; az ezerszer komplikáltabbá lett életet kell meghódítanunk, hol új erők, új típusok, új eszmények jelentkeznek – hol a tudomány Faustja nyomában ma már a feminizmus nőideálja keres új utakat, ahol az emberi szellem csodálatos ingerrel szárnyra kél, s az egyedeknek, a nemzeteknek, a népeknek pszichológiájával akarja megtermékenyíteni az öntudatot. E kihatásra sajtó nélkül képtelenek leszünk; s hogy életképes sajtónk legyen, Pázmány szellemét kívánom a Pázmány-körnek, Pázmány hitét, energiáját, szavát, tollát, a sasnak karmát; a régi hithez hozzá kívánom az érzékenységet a modern élet szükségletei iránt. Jelszavunk: „nem vissza, hanem az ideális kereszténység kialakításában előre!” E törekvések talaján Isten segítse a Pázmány-egyesületet; érvényesüljön s éljen!

A keresztény öntudatról (1906)³¹

Érdeklődve szemléljük az ember szellemének csodálatos világát abban a műhelyben, ahol a tudományból, művészetből, a kultúrából építenek országokat, építenek csodálatos, hatalmas világokat. Érdeklődve szemléljük egyes korszakoknak hatalmas eszmei világát, a népeknek, nemzeteknek eszményeit. Érdeklődve szemléljük híres, hatalmas géniuszok mélységes belső világát, belenézünk abba a szembe, mely mást lát és másképp lát, mint amit mi látunk és ahogy mi látunk. Megszorítjuk Michelangelo és Munkácsy kezét, mert ez a kéz a szellemnek, léleknek hatalmas orgánus. Mindezeket említem, hivatkozva arra a hatalomra, melyet méterrel, kilogrammallyal mérni nem lehet, arra a mélységre, feneketlen örvényre, arra a belső lelki világra, amely az emberi lélek csodálatos öntudatának birodalma.

Más az öntudata a hindunak, más a klasszikus rómainak, a cézárnak, más öntudata van a szegény muzsoknak, a tolsztoji orosz parasztnak, más öntudata van a hatalmas hódítóknak.

Az öntudaton múlik minden. Felvetem hát a kérdést, miféle öntudat nevelte a keresztény világot, miféle öntudat vezérelte a szenteket és ihlette a vértanúkat? Egy szót mondok csak, de ne ijedjete meg, ne is vessetek rám követ, egy szót, mert nem találok jobbat; azt mondom, hogy: isteni öntudat! Ezt az isteni öntudatot az ember már régebben sejtette, és homályosan tapogatódzott feléje, mert az első kísértés is reámutat: lesztek, mint az Istenek! De bár az állatbőrbe öltözött ember nehezen barátkozhatott meg e nagy hivatással, szíve nem tudott letenni a hatalmas vágyról, hogy mégis csak „lesztek, mint az istenek”.

Az ószövetségi Szentírás tovább fejleszti e tudatot, hirdeti, hogy vannak az emberben értékek, melyek nagyobbak aranynál, ezüstről. A bölcs szavai szerint: „Imádkoztam s adatott nekem értelem és bölcsesség. Ezt az értelmet és bölcsességet többre becsültem aranynál, ezüstről, királyi trónnál, babérnál”. Íme, újra kigyulladt az eszme, az ember kezdi érezni, hogy van benne érték, melyet arannyal, ezüstről fölmérni nem lehet. Jóllehet találunk a zsoltárok alázatos hangulatában érzéseket, melyek mintegy hideg vízsugárral lehűtik az embert, de azért a másik lapon ismét ott jelentkezik az isteni öntudat, a mérhetetlen vágy, melyet nem lehet kielégíteni sem Egyiptom tudományával s a Nílus vizével, sem Babilon hatalmával; van bennünk valami, ami egyszerűen nem földi, de isteni.

Nem akarlak titeket továbbra is lefogni az ősidők sötétségében, az emberi lélek tapogatódzásai közt, hanem lépünk bele az evangélium világosságába, hol Krisztusban megjelent a világ színterén az Istenember s megtanított minket arra, hogy mi az ember. Az ő nyomában indulva mondhatja el mindenki lelkének értékéről: *a templomnál szentebb, a palatínusnál tekintélyesebb, a cézárnál tiszteletreméltóbb vagyok én*. És ne ijedjete meg, testvérek, e nagy szótól: mindnyájan Istennek gyermekei vagytok. Bennetek van az Isten, *bennetek él az Isten-szikra*, a hatalom és erő, értéketek a ti halhatatlan felséges lelketek. „Mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri”, ha a lelket csak horzsolja is, nemhogy elveszti. Emberek, ez a világtörténelem fordulópontja, a hatalmas, égbetörő kultúrának titka, hogy a ti lelketek több, mint az egész világ! *Ez az evangélium alfája és ómegája, hogy az ember, ha rabszolga is, ha az egyiptomi gúlákhöz kockákat fűrészel is, több, mint az egész világ*. Sőt a világnál is értékesebb, még annál is többet ér a lélek, ti. önmagunk életénél. „Ha valaki nem becsüli lelkét életénél többre, nem méltó hozzám” mondja az Úr.

A kereszténység ezzel a páratlan, hatalmas öntudattal, ezzel a győzedelmes hittel hódította meg a világot, s nekünk is föl kell emelkednünk arra, hogy különbek vagyunk, mint az egész világ. El kell telnünk azzal a mélységes meggyőződéssel, hogy *homlokunkon a*

³¹ A keresztény öntudatról, a győri karmeliták ünnepén mondott beszéd; megjelent a „Fejérmegyei Napló” 1906. december 4-i számában. (233. lap)

méltóságnak öntudata dereng, hogy szemünkben a mélységes örök élet tüze gyullad ki; halhatatlan lelkünk van, melyet Krisztus szeretett, s ő maga lett ennek a gyöngynek első és egyetlen szerencsés halásza. Ez a lélek én vagyok, ezt a lelket lefokozni örülség, kevésbe venni bűn, barbár kegyetlenség.

Ez öntudattal lelkében lépett föl az a nemzedék, mely *többre becsülte hitét a patrícusok méltóságánál*, így érzett például Agatha, az előkelő patrícuslány, kinek mikor a bíró szemére lobbantotta, hogy nemes leány létére hogyan lehet keresztény, a leány büszkén azt felelte: igenis nemes leány vagyok, de a kereszténység különb a római császár előkelőségénél és nagyságánál. Ebben az öntudatban jelentkezik a szele annak a viharnek, mely a cézárokat lesöpörte, mint az északi bóra lesöpörte a Palatinum mohát. Merészen nézett a cézárnak szemébe is, mondván: *kunyhóban lakom, de a cézárral nem cserélek, akaratával is dacolok, ha ellenkezik az isteni hitemmel*. Ezt a nyers polgárok bűnnek, lázadásnak, árulásnak mondták, de ez a lázadás új világot teremtett. Ez az öntudat kiállt és meztelen karral nyúlt bele a római hatalom vashengerei és kerekei közé, s bízott benne, hogy megállítja a gépezetet s vérével összeforrasztja a szétfoszlott klasszikus világot.

Úgye tiszteletreméltó, csodálatos nagy hit ez. Felséges, igazán az Isten kincse és tüze; ő gyújtotta meg a hit e fáklyáját, ő a bízó szeretetnek ezt a tűzhelyét, hogy édes otthont teremtsen a vándornak a földön is.

Vegyük mi is magunkba e felséges, csodálatos krisztusi öntudatot, fogadjuk ezt Isten ajándékául. Az örökkévalóság súlya, a „*pondus aeternitatis*” nehezédjék lelkünkre; ez a súly nem zúz össze, hanem fölébreszti lelkünknek erejét. Az örökkévalóság legyen az én gondolatom, aggályom, reménységem, az örökkévalóság az én kincsem, vágyam. Kiülök sokszor az én kedves halottaimnak sírjára, vagy csillagos éjjel felnézek az égre, s lelkemben megszólal az örökkévalóság hite és reménysége. És el tudok mélyedni e csodálatos, titokzatos világba! Vagy gondolok szentjeimre, s átjár nagyságuk érzete; ők ugyancsak legyőzték a világot s éltek s érvényesültek az örökkévaló élet reményében. Kicsiny lett a világ az ő nagy lelküknek. Hallom, amint egyikük mondja: „Mivel én vagyok a legfiatalabb, engedd anyám, hogy én menjek föl a verpadra elsőnek, én legyek az első vértanú”. Homér mélysége, Petőfi lelkesedése elnémul ezen felséges epika előtt. Tiszteletreméltó szűzies érintetlen a lelkük. Végig mennek a világban, el a tömeg között, és felemelik ruhájukat, hogy szélét se mocskolja be a sár; s mikor liliomuknak méltó helyet keresnek, leteszik azt áldozataik oltárára és saját vérükkel permetezik be. A keresztény öntudatot a szentek élték át, az ő képük a leghatalmasabb ideál, azért ne restelljük térdeinket meghajtani előttük. E hódolat testvérszívből, örökkévalóságra hivatott lélekből fakad. Forog a világ kereke, csikorog a tengelye, lesz más világ is, mely összetörhet, de ne győzzön le; tartsunk ki a halhatatlanság hitében!

Ezzel az öntudattal járunk városunk utcáin, terein, a faluk mesgyéin, ezzel az öntudattal akarjuk fölvilágosítani a világot. Mint a szentek ivadékai, e hitért s hitben élünk, akár selyembe, akár darócruhába öltözködünk, akár palotában, akár kunyhóban lakunk: ez a halhatatlan krisztusi lélek érvényesülni fog majd bennünk. Addig is kísérjen áldásuk s az Isten kegyelme, mely gyöngé testben is legyőzi a világot. Úgy legyen.

Márciusi ifjúság (1907)³²

Vannak korok, korszakok a népek történetében, melyeknek szimbóluma a tavasz. Mintha felpeszsdülne a nemzetek vére, mintha lángot fogna a gondolatuk, mintha valami ősi erő vonulna végig rajtuk: lelkesedni kell, tüzelni kell, teremteni kell. A passzivitást az élet vágya váltja fel: új, friss, üde élet szelleme leng végig a világon. Ezekben a korszakokban fordul a világ, ezekben a korszakokban vonul végig az eke, mely mint a gleccser új világok alá morzsol hantokat; eke, mely százados, ezredes intézményeket kiforgat, hantokat, sírhantokat, történeti emlékeket, néha egész nemzeteket morzsol szét.

És ilyenkor vonulnak végig a világon a próféták, akár a Szentírás prófétái az Isten ihletében, akár az újak az erős érzés erejében. Egyik a lángész fáklyájával, a másik a szónak viharjával, a harmadik a virrasztó remény szent víziójában, de mindig ég, lángol, vágyik énekelni, dalos, költő. És mind a szabadságról énekelnek, népeket ébresztenek s új kincseket emelnek ki és foglalnak intézmények keretébe.

1848. március 15-ike is a szabadságnak ilyen tavasza volt, a nemzeti ébredés, alkotások kora. Ezeknek az alkotásoknak érdemében a magyar katolikus ifjúságnak hatalmas része van, és ez a szabadság eszméje a mai magyar katolikus ifjúságnak is, melyet nem kell a szabadságszeretetre tanítani, mert már ég az lelkében, lángot fogott. Szítsuk ezt a lángot, mert a mi kincsünk a szabadság, a mi Istenünk a szabadság Istene, teológiánkban van a megváltó szabadság, a szabad akaratot valljuk, a mi filozófiánk a szabadság jegyében áll, társadalmunk pedig a szabadság nélkül nem is tudna megállani.

Másokkal szemben az első szabadság a gondolatszabadság s mivel a hit nemcsak gondolat, hanem igaz, nemes, szent gondolat, ezért a lelkiismeret szabadsága kincse a társadalomnak. Ebből vezetjük le a szabadság intézményeképp a vezető eszméket, az erő szimbólumát, a tanító, alkotó, az akaró szabadságot.

De nekünk mélyebben kell szántanunk. Ezért felvetem a kérdést, honnan a szabadságnak ez a nagy szeretete, kitüzesedése bizonyos korszakokban? Tán a költő gyűjtötte fel, vagy pedig a próféták? Nem. Mondják meg nekem: nem tudta Cicero és Szent Ágoston, hogy mi az egyenlőség? És mégis rabszolga társadalomban éltek! És nem hirdették ők is hatalmas szóval, hogy mi az egyenlőség? És még sem mozdult meg szavuktól a világ! És azok a keresztes vitézek, kik saját vérüket ontották Krisztusért, nem tudták mi a testvériség? És mégis a jobbágy társadalom korában éltek! És a megváltás hitében élő modern ember nem látja-e az óriási gazdasági ellentéteket, hogy ez nem egyenlőség, nem szabadság, legfeljebb az éhenhalás és a szenvedés szabadsága? Hiszen mozog már itt is a föld, de nem a Bebelek, nem a Liebknechtek, nem a Bokányik mozgatják, hanem emelik a befogadó lelkek, a felcsigázott, kialakult, médiumszerű, az újat sürgető, a jobbat szomjazó modern lelkek.

Mint 1848-ban, úgy 1907-ben is a szabadság szolgálatában álló embereknek hinniök kell az eszményekben; abban, hogy a jóság, szépség, igazság nem ideológia, nem hidegsugarú tükör, hanem, hogy mélységes szubsztancia. Hinni kell az eszmékben s hirdetni az egész világon. Először negatív, hogy ne vétsünk ellene, hogy mint a nagy angol konvertita, Newmann, elmondhassuk: Je n'ai jamais péché contre la lumière. Pozitív, hogy az ember áldoz az eszményekért, mert az ember meghal az istenek porától: a sárrá, porrá lett eszmékből méreg lesz és mint Scheffel mondja: „Es stirbt der Mensch an seinen Göttern”.

³² *Márciusi ifjúság*, a Szent Imre-körben mondott ünnepi beszéd; megjelent az „Alkotmány” 1907. március 15-i számában. (236. lap)

És ha így *hisszük és tiszteljük az eszményeket*, akkor bele kell állanunk velük az életbe és áldozatokat kell tudnunk érettük hozni. Aki morzsákból is élni és az igazság küzdelmes kardjával beérni nem tud, annak nincs missziója az eszmék szolgálatában.

Ehhez csatlakozik a munka szelleme. Magyarország nem a munka társadalma, mert nem tud az eszmékért dolgozni; és ezen a téren a magyar katolikus ifjúságra óriási szellemi feladatok várnak. Fel kell magába venni a modern tudás, haladás kincseit és ezekkel megadni a társadalomnak régi keresztény alakját. A munka fogja megteremteni a modern magyar társadalmat. A magyar társadalom nem az a fészek, melynek párkányán a dalos madár elzengi búcsúénekét, hanem otthon, hol a tűzhelyen a honszerelem ég; azt elhagyni nem szabad, de fel kell emelni a munka erejével, *in servitute dolor – in libertate labor*: dolgozzatok és szabadok lesztek.

Keresztény magyar ifjúság! a szabadság kötelez a munkára, a jövő szabadságáért, boldogságáért kell dolgoznotok!

Munka és becsület (1907)³³

Kedves egyesületi társak!

Kedves híveim!

A zászló szent jel. Jele a törekvésnek, küzdelemnek, de jele egyszersmind az összetartásnak, a testvériségnek is. A zászlóra, a jelre ebben a kettős értelemben valóban szükségünk van, mert törekvő, küzdő, munkásemberek vagyunk, nem veszem ki magam, nem veszek ki senkit, mert az Írás mondja: „Aki nem dolgozik, az ne is egyék”.

Bármily polcon áll valaki, bármily hivatal visel, bárminő méltóság övezzé, értékes élete csak akkor van, ha igazán a munka emeli őt, ha a munkát érvényesíti saját magának és környezetének üdvére. Összetartásra, testvériségre is szükségünk van, mert egy ember, mint az ujjam: elhajlik, lelohad a nagy feladatok terhe alatt. Hatalmas kar kell oda. Seregek kellenek és a seregek elé való a zászló, ott suhogjon, ott kell kigöngyöltetni, hogy irányt mutasson és biztatást hirdessen.

Mikor pedig mi mindnyájan itt e zászló alatt kezet fogunk, nagy és mélységes meggyőződésre van szükségünk – meggyőződésre arról, hogy Magyarországon a munka becsületét kell kivívni, és a munkának, mint a boldogulás feltételének kell az alapjait mélyrehatóan megvetni és hogy ezt nem lehet másképp, mint művelt, életrevaló, korát megértő, a színvonal magaslatán álló munkásság által. Mély meggyőződés kell arról, hogy nem a nagyszájú és nagyképzűsködő ember esik latba, hanem az, akinek esze megérti a világot, s keze az eszén keresztül fogja meg a dolgot; akiben rátermettség van kézben, iparban, aki becsületes szívben és érzésben, s aki azt mondja: nem kegyelmet kérek, hanem jogot – a tisztességes munka érvényesülését.

Kedves barátaim, kegyetek teremtsék meg a munka becsületét! Tudják, mi a munka becsülete? – Nem a szép szó, hanem a becsületes munkás.

Becsületes munkásokat adjatok nekünk! Ha ilyen emberekből való sereg áll e zászló alatt, nem kételkedem, hogy – talán romokon, keserves tapasztalatokon keresztül is – de győzelemre viszi ügyét.

De becsületes munkás: ez nagy szó. Mert a mai világban, ahol a szép szó vezet, ahol az embereket tényleg osztályharcra s testvérgyűlöletre akarják nevelni, igazán nagy a veszedelem, hogy tönkreteszik a munka és munkás becsületét. A munkások gondolatait megmérgezik ígéretekkal, melyeket senki sem tud beváltani, a józanságot elkeserítik keserű osztályharcra, amely osztályharc öngyilkossága a nemzetnek és a munkásságnak; sárral kenik be az oltárt, papot, királyt, pápát; pelyhes állú gyerekek, zöld arcú emberek azt gondolják, hogy ők vannak hivatva az emberek vezetésére, a világ megfejlésére: ilyen időben nagy veszedelem fenyegeti a munka becsületét és a becsületes munkást.

De ti, kedves testvéreim, kik e zászlót ide hoztátok, kik e zászló első menyegzői menetét az Úr oltára felé irányítottátok, ti másképp gondolkoztok. Én is azt hirdetem mindig, hogy nem szabad leszorítani a munkást, hiszen ő csinálja a világot, ő az egyik lendítő kereke ennek az isteni gépezetnek; azt hirdetem, hogy legyen emberhez méltó élete, legyen elég szabad ideje, hogy nemesebb igényeit kielégíthesse, de – és ezt hangsúlyozom és mikor erről szólok, a mozgató ideget érintem – ha valamikor, valahol becsületes munkát igényeltek, ha valamikor becsületes munkást kerestek, ha boldoguló nemzet jelent meg valahol a föld színén: mi volt e munkának titka, mi volt a nemzeti erő biztosítója, győzelmének záloga? – Az erkölcs.

³³ *Munka és becsület*, a székesfehérvári keresztény munkásegylet zászlószentelésén mondott beszéd; megjelent az „Alkotmány” 1907. szeptember 15-i számában. (238. lap)

Erkölcsei alapokat adjatok nekünk. Ne szedjétek szét mindent, ami nagy és szent; ne tépjétek le koszorúitokat, hogy lábbal tapossátok, ne rontsátok meg ifjúságtokat: emberek, ha ezt teszitek, megőrültetek. Ne mondjátok, hogy komisz a világ, hát én is az leszek: ez a végveszedelem hörgése.

Tudjátok hát, mi kell? Bizalom, kitartás, lelkesülés, józanság, tiszta szív, ragaszkodás hithez, egyházhoz, hazához, oltárhoz: ezek a ti boldogulástok alapkövei. Semmiféle fickó agyrémeiért ezeket megbontani ne hagyjátok.

És ha erő, kitartás, becsület, vigasz kell, hol merítsétek azt? Merítsétek onnét, ahová e zászlót hoztátok: a hitből, vallásból, és merítsétek a tiszta öntudatból. Legyen különbség a népbolondítók és a keresztény munkások között! És ne csak a zászlóban, de az életben!

Ha keresztény szocialisták vagyunk, akkor mindenekelőtt keresztények vagyunk. Mert ha fának virága és gyümölcse van, bizonyára azért van, mert gyökeret bocsájtott a földbe: a ti erőitök a hit gyökeréről ered, a ti nemességtek forrása az oltár szent kövén fakad.

Váltsátok tehát életté a kereszténységet! Ez legyen a különbség köztetek és amazok közt. Azt akarom, hogy a keresztény szocialisták járjanak szentmisére, zászló alatt menjenek a szentáldozáshoz és a program mellé mutassák életükben az evangélium világosságát, akkor emberek s férfiak leszünk, nem névre, de tetterőre – férfiak, kiknek ereje lelkük nemessége s lelkesülésük az ő áldozatos szeretetük.

Kérlek titeket, legyetek ezeknek a gondolatoknak apostolai, s akkor ez a jel a győzelem jele, a törekvő, szociális, világot boldogító irányzatnak győzelem-jele lesz: akkor ez a nemzeti zászló szárny lesz, a ti lelkesüléstek szárnya, mely nem a sárban vergődik, de napsugárba vágyódik és Istenhez találja el az utat; akkor ez a zászló vitorla lesz: duzzadó vitorlája a boldogulásunk sajkájának.

Velünk az Isten, velünk az ész, a szív, velünk a becsület: ne féljétek, győzni fogunk!

Kérlek benneteket, ne hozzatok gyalázatot erre a zászlóra, hanem amint most kezet fogtok alatta, úgy fogjatok kezet ennek az irányzatnak tetté, boldogulássá való változtatásában.

Az imádás és szorgosság ötvenéves jubileuma (1910)³⁴

A budapesti Oltáregylet ez évi májusban üli ötvenéves jubileumát; jubileumát annak a lelkes fölismerésnek, hogy a hitnek a maga imádását, a szeretetnek pedig a maga hálás viszonzását az Oltáriszentség felé kell fordítania, hogy a bensőségnek itt kell gyöngéddé s a figyelemnek itt kell leleményessé válnia s bebizonyítania, hogy érti s szereti Urát s Üdvözítőjét, s hogy van szíve az isteni nagy szív legszeretőbb rendelkezése iránt. Ez a figyelmes bensőség s ez a leleményes szeretet azt súgta régtől, az ötven év óta, hogy a katolikus áhítatnak az Oltáriszentség a központja, hogy Istent imádni, világosságának örülni itt kell; sőt mondhatom, hogy az anyaszentegyházat már kezdet óta s oltáregyleteinket az egyház nyomában annyira átgátolta az Oltáriszentséggel szemben a hála s a ragaszkodás lelkiülete s oly uralkodó érzéssé emelkedett bennük ez a hála, hogy az egyház magát ezt a szent titkot a keresztény szívek uralkodó érzéséből, a hálából eucharisztianak, vagyis hálának, hálaadásnak nevezte el s oltáregyleteink elsősorban a hála e szent adóját róják le imádásban.

De az imádással a szerető szívek be nem érték!

Ugyanaz a hálás s figyelmes szeretet figyelmeztette a kereszténységet abbeli kötelességére is, hogy az Oltáriszentség keretét, a templomot s az oltárt, az istentiszteleti ruhát s díszet nagylelkűen gondozza, s figyelmeztette arra, hogy e keret fényét emelje, hogy az áhítatot a környezet varázsával fokozza, hogy a templom s oltár, liturgia és áhítat hirdessék a nagy, boldogító tény, hogy Jézus itt van, köztünk lakik, hogy Jézus nálunk otthon van s úgy érezze is magát.

Ez a szellem lelkesíti ötven év óta a budapesti Oltáregyletet; ez buzdítja s vigasztalja tagjait s adja Isten, hogy a jubiláló egylet minél szélesebb körben árassza ki e lelkiületét és segítse tevékenységével valóra váltani az Úr Jézus szándékait. Toborozzon sok munkást, kik az oltár díszéért dolgoznak, de elsősorban neveljen sok buzgó imádót!

Főleg kettőre gondolok a lelkek e kinevelésében, mint amelyek kiváló módon jellemzik Krisztusnak köztünk való szentségi időzését. Az első az, hogy járjon át minket közelségének fölséges vigasza s megszentelő ereje. Az Oltáriszentség ugyanis Krisztus közvetlen környezetébe állít bele minket, s mi nem menekülhetünk az öntudatunkra jutó befolyás alól, hogy oltárainkon lévén, köztünk van, kimondhatatlanul közel van. Igaz, hogy a kenyér színe alatt, lefátyolozott emberségével időz itt; de mit vesz el a fátyol a valóságból? A valóságon ugyancsak nem változtat. De ez a térbeni közelség más közelséget sürget, közelséget, melyet csak hitben s szeretetben való folytonos közeledés által érhetünk el, közelséget, melyben szív szívhez, Krisztus lelke lelkemhez közel áll, s amely közelség pihenni nem hagy, hanem Krisztushoz folyton közeledni késztet. Azért van ő ugyanis oly közel hozzánk, hogy mi hozzá közeledjünk, hogy folyton s folyvást közeledjünk. Ez a közeledés célt végleg sosem ér, a közelséggel sem érjük be soha; mindig távolságokkal teli közelség lesz az nekünk. A távolságok a hideg érzület, a feledés, a közöny, az ellentétes érdekek ütközése; mindezt azonban közelséggé kell változtatnunk; a közelséget magát hűségessé ragaszkodássá fejlesztenünk. Érezzük is valóban, hogy mily meghitt közelségben vagyunk Krisztushoz, ha szándékainak megfelelünk, s ha kegyelmét, mint uralkodó s minket szerető s eltöltő hatalmat magunkban megvalósulni engedjük. Akkor az a Krisztus oly közel áll hozzám, hogy szinte érzem lehetét, s az a sok más, idegen, érzékies, világias befolyás elveszti erejét rajtam. Érezze is meg egész belső világom, hogy Krisztus közelében, napközben élek; érezze meg főleg az a sok sötét gondolat, zavaros érzélem, ösztönös veszedelem, mely belém tódul s

³⁴ Az imádás és szorgosság ötvenéves jubileuma megjelent az „Örökimádás” 1910-i évfolyamában 9 s kk. ll. (241. lap)

lelkemben fakad, s ha nem is simíthatom el lelkem hullámozását, de sikerüljön legalább, hogy Jézus közel lévén, befolyást gyakoroljon rám s segítsen, hogy megóvjam lelki világom egyensúlyát. Többet mondom, Jézus közelsége befolyással legyen ösztöneimre, idegeimre, véremre; nem tudom, hogyan, de éreztem s élveztem ezt sokszor, igénylem is tehát, hogy így legyen.

Azért hát lelkem vágya az, hogy csak közelebb jussak az Úrhoz s bármily közel jutottam már, közeledjem hozzá még jobban, közeledjem hozzá folyton. Nem sokallom a fáradságot s a küzdelmet, melybe ez a közeledésem kerül. Hiszen út a közeledés útja is s az úton járni s előre törekedni annyi, mint munkát kifejteni. A közeledés sok alakuláson és elváltozáson vezet át s némelyiknek gyökeresen kell elváltoznia, míg a közellét varázsát s vigaszát élvezheti. De az nem baj, megéri a munkát. S aki ezen fárad, az végre is eléri, mindegyik a maga módja szerint, a nagy tudós éppúgy, mint a sok gondú családanya, a tisztaszemű fiú éppúgy, mint a viharezett férfiú. Minden léleknek a napközben, a Krisztus-közelben van a helye, sőt minél viharosabb s keservesebb valakinek az élete, annál inkább szorul rá, hogy Krisztushoz közel legyen, s hogy az a szerető Krisztus épp a küzdelmes lelkeket vegye föl s állítsa közelségének hathatós befolyása alá.

A második szándéka az Úr Jézusnak az lesz, melyet Szent Pál jelez, mikor a léleknek való kenyérről, az őszinteség s igazság kovásztalan kenyéréről beszél. Jézus az Oltáriszentségben tényleg azért táplál minket, hogy az őszinteséget s egyenességet nevelje ki bennünk. Akarja, hogy vele szemben bennünk csalfaság, látszat, tettetés ne legyen, hanem az érzések igazsága s valósága fűzzön egybe. Az az egyenesség, mellyel lélek léleknek szemébe néz; az érzéseknek az a valósága, melyből az élet közössége fejlődik ki.

Igen, nemcsak közelség, hanem életközösség, ez a szentségi Úr Jézusnak programja. Ki ne értené, aki már jól áldozott?! Az érti, hogy jól lehet ketten volnánk: ő meg én, de egy lelkület hat át minket s egy élet melegít, a közös érzés s a közös élet. Nagy dolog ez, álomlátásba való s mégis igazság s valóság, mert Jézus akarja. Ő akarja, hogy bárki legyek, akár tanult, akár tanulatlan, akár előkelő, akár közönséges halandó, vágyódjam a vele való életközösség után. Akár az apostoli korszak hívője, akár a XX. század gyermeke legyek, rám olvassa az evangélium, hogy Krisztus a töke s én a szőlővessző, az én helyem tehát benne s életem belőle van. Ez az életközösség változatlan igény, kifogyhatlan szent kincs, melyet Krisztus biztosított mindnyájunknak. Olyasmi ez, mint a szülői szeretet; ez a szeretet minden korban, minden éghajlatban, minden műveltségi fokon lényegében egy s ugyanaz; akár selyemruhában, akár házi kötényben járjon az édesanya, akár akadémiai polcra, akár műhelyből térjen haza az édesanya, a gyermeket nem ijeszti sem selyemruha, sem polc s éppoly kevésbé zavarja meg érzésében kötény s műhely; neki nem ezekhez, hanem a szeretethez van köze. Így vagyunk Krisztussal ez életközösséget illetően; ez a mi életelemünk, bármily korban éljünk s bármely társadalmi rétegből valók vagyunk. De ebből nem is engedhetünk; lehet valaki a méltóság magas fokán, vagy siethet 6-7 gyermek lármás köréből az Úrvacsorához: mindenütt ugyanaz az igény vezet, mindenütt ugyanaz a gravitáció vonja s húzza a lelkeket, mindenütt ugyanaz az elmélyedési folyamat megy végbe: Krisztussal egyesülni, Krisztus életéből élni akarunk. Ő be jó ez a közvetlenség, ez a szent közösség! Be jól esik a léleknek, az élet valóságának, az érzések őszinteségének kenye! Az táplál, az fejleszt, az eledelből vonul belénk a krisztusi élet s alakul ki az Isten gyermekének üde, friss, tiszta árnyalatán a krisztusi hasonlóság!

Hát tapasztaljuk meg gyakran s éljük és érezzük át mélyen, hogy Krisztus közel van, s hogy bennünk van, s hogy életét éljük, kik szent testével táplálkozunk. Sugározzék ki ez a lelkület a Krisztust imádó s élvező lelkekből! Legyen az Oltáregylet e lelkületnek köre, az érzületnek otthona, s töltsse el azt a köztünk élő Krisztusnak jelenléte s áldása, mint ahogy eltöltötte azt a régi, bethániai házat, hol Mária imádása egyesült Márta szorgosságával.

Imádja az Oltáregylet is a szentségi Urat s ne fáradjon ki háza, oltára gondozásában ...
legalább megint ötven évig!

Mi és a modern irányzatok (1911)³⁵

A hívő világ folyton úton van Krisztus felé. De van egy másik modern világ, amely ma még nem ezen az úton halad. Kérdés, mely oldalról lehet hozzáférközni ehhez a hitetlen modern világhoz, és hogyan vezethetjük vissza az elpártolt lelkeket a krisztusi útra? Három irányzat halad azon a másik úton. Az elsőnek ideálja a tudomány mindenhatósága, amely az embert a tudomány nevében akarja üdvözíteni. Ezt az irányzatot azonban, amely az egyedek fejlődésében is tapasztalható, hamar megállásra kényszeríti az a tény, hogy a tudás határai korlátozottak. A kutató embert nyugtalanság fogta el a bizonytalanság és kétely láttára, s önkéntelenül érezte, hogy a száraz tudás nem boldogít, mert az élethez lendület, eszmék kellenek. Ekkor a kötelesség és igazság helyébe a szép eszményét helyezte az előre törekvő modern hitetlen. Azonban épp ezen a ponton készül a modern szellem nagy fordulata, amely a rideg sötétségből a világossághoz, Krisztushoz vezet. Nem találván kivezető utat semerre sem, az élet és a szenvedések iskolája rá fogja téríteni a modern hitetleneket erre az egyedüli kivezető útra.

A második irányzat az élet anyagi érdekeit helyezi mindenek fölé, de ezen túl nem emelkedik. Ezt a törekvést, amennyiben az alsóbb néposztályok fölemelésére irányul, s egy jobb társadalmat akar teremteni, mi is helyeseljük. De a baj az, hogy ez az irányzat csak az anyagiakkal törődik, s elfelejti az erkölcsi elemet. Hideg, lapos világ ez, erkölcsi értékeket nélkülöző pusztaság, amelyben napjainkban a szociáldemokrata tábor halad. S ezen a ponton ismét fölvetődik a gondolat: képzelhető-e, hogy az embert egy ilyen komor, vigasztalan világ kielégíthetné? Nem. Éppen ellenkezőleg, ez az anyagi világ kényszeríti az embert a visszatérésre Krisztushoz, így volt ez a múltban s úgy lesz a jövőben is!

Végül a harmadik, modern irányzat a féktelen, a korlátlan egyediség, a tekintélyt nem ismerő irányzat. Előtte egyház, állam, társadalom, vallás, erkölcs stb. mind nem számít, neki nem imponál senki és semmi, csak ő maga. S ez most divat. Jelentéktelen, kicsiny egyedek nagyzoási hóbortba esnek s nagy öntudatossággal, de csirkeésszel nagyságoknak, óriásoknak képzelik magukat. De a fejlődésnek éppen ezen pontján itt is be kell állania a fordulatnak. A túltengő egyediségnek be kell látnia, hogy a nagy célokat nem nagyzoalással és szertelen öntudatossággal lehet elérni, hanem kitartással és önfegyelmeléssel. S amint ezt belátja, nyomban értékelni fogja a krisztusi tekintélyt s annak hordozóját, az egyházat.

Mi hívő katolikusok az egyházban ezt a krisztusi tekintélyt tiszteljük és szeretjük s nem félünk tőle. Nem féljük tőle az egyedet, nem az egyed autonómiáját, nem féljük ettől a nagy tekintélytől a fejlődést és a haladást. Egyelőre ugyan még lázban élünk és még sok idő kell hozzá, míg az egész világ az igazi világosságnak birtokába juthat. De éppen ezért nagy feladatunk és hivatásunk, hogy segítsük a világot erre az útra terelni. Adjunk kifejezést önmagunkban a krisztusi szellemnek, s mutassuk meg, hogy a világosság fiai vagyunk. Emelkedjünk fel oda, ahol viharok és romok fölött is a világ megtérését és Krisztus dicsőségét várjuk.

³⁵ *Mi és a modern irányzatok* megjelent a „Népnevelő” 1911. január 8-i számában. (244. lap)

Családaink a háborús időben (1914)³⁶

A háborúk szélvészét a családi fészek is érzi; de mennyire érzi! Mennyi gond s aggodalom fészke ilyenkor a szeretet fészke; hány szemből csordul ki a bánat könnye s a néma ajkakon ott lebeg a kérdés, melyre nincs felelet: Mi lesz vele? Visszajön? Ugye, visszajön?

Bizony ezt kérdezik és sokan kérdezik, mert bizony sok-sok családból elment az édesapa, elmentek a fiak, a testvérek; elmentek, még pedig ütközetbe, háborúba mentek, s onnan nem jön mind vissza; hát ki lesz az, aki nem jön vissza? S ezt kérdezik s összebújnak, mint a csibék, mikor kánya kering az udvar fölött, vagy mint a juhnyáj kint a legelőn, mikor a vihar közeledik s nem tud haza menni. Milyen fázós hát most az otthon a nagy gondban s milyen láthatatlan árnyékok esnek minden családi fészekre – a veszedelmek árnyai!

Mit kell hát ilyenkor tenni? Mivel fogunk világítani a sötétségben, hogy lássunk s el ne sötétedjék a lelkünk, s mivel fogunk tüzelni e hidegben, hogy el ne hűljünk bizalmunkban? Hát ugyan mivel, ha nem nagy hittel s szeretettel? Ehhez akarnék én is hozzászólni.

Bármily nehéz idő jár fölöttünk, a legszükségesebb az lesz, hogy a családnak feje legyen, s hogy ha a családatya el is ment, mégis minden családban ott legyen az, ki magát a „családos emberhez” hasonlítani szerette. Hinnünk kell, hogy köztünk van az a bizonyos „családos ember”, az Isten, s hogy velünk van s el nem hagy, s hogy soha sem lehet őt úgy megérezni, mint ilyenkor, bajban, búban, aggodalomban. Ilyenkor szeretet megnyilatkozni; ilyenkor akarja, hogy ráismerjünk, hogy vele szóba álljunk s kegyelmeit vegyük; azért mondja a zsoltárossal, hogy „ő – már mint én, meg te, meg mindenki, ki bajban van – segítségül hív engem: Te vagy Atyám, Istenem s üdvöm oltalma. S én megtartom neki irgalmasságomat és szövetségemet híven őneki” (Zsolt 88,27). Meg kell nyugodnunk abban a hitben, hogy az Isten velünk van, hogy köztünk van s hogy el nem hagy. Ez a hit családainkba zárja őt; ez fogja le s el nem ereszt; úgy tesz, mint Jákob pátriárka, ki álmában küzdött a tőle távozni készülő angyallal, megfogta őt s mondotta: „el nem eresztlek, míg meg nem áldasz engem”; mi meg azt mondjuk: áldj meg minket, Uram, áldj meg úgy, hogy el ne menj tőlünk.

Lelkünknek második visszahatása e nehéz időben az lesz, hogy nagyon-nagyon közel akarunk jutni egymáshoz. Bizony az élet nincs mindig kedvező körülmények közé ágyazva, sőt azt nagyon is gyakran ellenséges hatalmak környékezik, melyek gyöngítik az életkedvet s ölik az élet-örömet. De éppen azért tud az élet ellentállást kifejtetni s ellenszegül s visszahat a rosszra, akár növény, akár állat vagy ember legyen. Ha sok az eső, akkor a növény becsukja kis ablakait s ajtóit, vagyis pórusait, hogy el ne öntse bensőségét az idegen elem; mikor pedig kevés az eső s nagy a párolgás, akkor pedig azért húzza össze szöveteit, hogy el ne párologjon a nedve, így teszünk mi is; mikor sok az eső, s bőségesen hull a lélek könnye, vagy ha szárazság van s lelkünk elsorvad a gondtól, akkor a bajok ellen összefogunk, talpra állunk s nem engedjük magunkat leteperni. Hasonlóképpen, mikor ránk csap a háború s a csapások szélvésze, akkor megvetjük a lábunkat, átkaroljuk egymást s kettős bátorsággal s szívóssággal óvjuk házunkat, gondozzuk családunkat, gyermekeinket s jószágunkat s várjuk a jobb időt. Oly közel áll ilyenkor ember emberhez, családtag családtaghoz, gyermek édesanyához, s úgy megérik azt mindnyájan, hogy egymásra szorulnak. Mikor úgy kiszakad körükből az édesapa s nincs támasza az édesanyának, mikor a gyermekek is megérik az erős karoknak, annak a bízó szempárnak s meleg szívnek hiányát: akkor valami erős érzés küzd föl magát a lelkek mélyéből, mely mint nagy vágy s nagy elszántság hatja át valamennyit, s megemberelik magukat s iparkodnak pótolni munkát, vigaszt, meleget s szeretetet.

³⁶ *Családaink a háborús időben* megjelent a „Szent család” 1914-i évfolyamában 340 s kk. ll. (245. lap)

Mily nagy áldás háramlik tehát még e szomorú időkben is a családokra, ha a veszedelmek behatása alatt tényleg megerősödnek a családi érzések, s ha szülő, gyermek, testvér egyaránt megtapasztalja, hogy egymáséi, hogy egymásra szorúlnak s egymásnak köszönnek sok-sok jót, amit magukból, egymagukban állva, soha sem meríthetnének; ilyen a családi közösség, a meghitt bizalmasság, a megértő szeretet, a béke és öröm, dacára az élet terhének s küzdelmeinek!

Van azután még egy édes, csengő hang, mely úgy tör ki a családi fészekből, mint viharban a madárfiók síró, sipogó szava anyja után; s ez a buzgó s lelkes vágy a béke után. Honnan szálljon ez föl inkább az égbe, mint éppen a családi élet köréből?! A család, ha igazán a szent család mintájára alakult, a legédesebb béke otthona, ahol az erőszaknak sehogysem, de még a törvény beavatkozásainak is alig van helye. Ha valahol, hát a családban találjuk föl a békét. Még ha a közélet zajos is, s a kenyérérti küzdelem keserves is, de a zaj csituljon el a lakóház küszöbén, s a gyűlölködés s a küzdelem hullámai törjenek meg rajta; aki pedig a küszöböt átlépi, az érezze, meg annak a nagy elvnek hatalmát, melynél fogva „az én házam az én váram”, melynek falai közt meglelem nyugalmaimat. Érthető tehát, hogy a béke otthonából száll föl a közbékéért égbe hatoló imádság. Itt el tudják azt mondani, mert itt tudják a béke áldásait élvezni; hiányukat pedig soha s sehol sem érzik meg úgy, mint akkor, mikor az apa vagy a fiú hadba vonult; mikor úgy fájlalják nélkülözéseit s szenvedéseit; mikor egy közös sebből közös fájdalommal vérzik az élet. Azért hát, csak rajta! A családi szentély legyen a béke angyalának otthona, s az vigye föl az édes szülők s a testvérek imáját az Isten trónja elé s hozza le a népek családjainak a legnagyobb jót, a béke áldását.

Ez érzéseket megtaláljuk a názáreti szent családnak körében is. Azt is sanyargatta gyilkos üldözés, azt is beárnyékolta gond és bú, de ugyancsak ott forrtak egybe a szívek nagy hitben s szeretetben. Kétségbeesés s elkeseredés soha sem lépte át azt a küszöböt, ahol maga az Isten lakott s ő váltotta ki a szívükből a hozzá való ragaszkodást s a gondviselésében való megnyugvást. S mily közel álltak azok az isteni, kedves lelkek egymáshoz! Oly közel egymáshoz, amily közel Istenhez! Hiszen ő fűzte egybe őket, sőt ő maga volt a kötelékük. Legyen a mi családainknak is szíveket egybefűző köteléke az Isten, legyen ő az összetartás eleme! Akkor ha el is vész egy-egy kedves tag a családból, majd megtaláljuk azt is Istenben, s rátalálunk majd egymásra is a nagy „csalados ember” házában!

Hervadt tulipán – örök árvalányhaj (1917)³⁷

Máskor is tapasztalhatta már a magyar nemzet, hogy dicsőségét csak tengernyi szenvedések árán érhetette el; mert a szenvedés, a könny, a vér ez éveiben hajmeresztő véráldozatok árán, fényes dicsőség háramlóit a magyar névre, amikor a szibériai farkas éhségével reántkötő orosz áradatot viasszaszorította a Kárpátoktól s a hitszegő olaszokat megállította az Isonzónál.

De nem a kénytelen dicsőségre, hanem a kultúra munkájára fektetett dicsőség kell nekünk, melyet végzünk. Künn a fronton diadalmasan lengnek a zászlók, egészséges, életerős ifjak, férfiak milliói állják meg dicsőséggel helyüket, idehaza fekete hadak vonulnak fel: rokkantak, bénák, szegények, árvák, özvegyek; a diadalmi zászlók helyett özvegyi fátyolok, rongyok lógnak. A küzdők szeme harci dicsőségtől ragyog, itthon a kisírt szemgödrök kísértenek, s vonaglik a lélek! A keresztes hadak derekasan elvégzik a munkát, de azok nyomában hány keresztet látok! Világítélet folyik, nemzeteket mérnek. A nemzetek géniusza és a háború fúriái összetűznek, a nemzetek erejének, áldozatkészségének tűzpróbáját vívják, de itthon is a legnemesebbet váltják ki a lelkekből. Az áldozatkész irtalmasság megnyilvánulására az ellentétek törvénye indítja az embert; kiemeli az ideált a realitás kegyetlenségeiből, megmutatja az idealizmust, melyből élünk és a realitást, melyben élünk.

A világháború szenvedései széttörik az egoizmus láncait. A békében azt hirdettük: az én házam a te korlátod, az én szobám nem a te otthonod, az én kenyérem nem a te éhséged csillapítására szolgál; s most a közös szenvedés idején mindenünket megosszuk a szűkölködőkkel, a háború nyomorultjaival s most azt mondjuk: az én házam előtted mindig nyitva áll, az én otthonom a te otthonod is, az én javam a te javad is! ... Így hozza közelebb a szenvedés az embereket! Míg a békében eltaszítjuk egymást, most testvérek vagyunk! A szeretet erős, mint az élet! Az emberek azt akarják, hogy szeressük őket! Ott akarunk meghalni is, hol szeretnek bennünket, – hát akkor, ha élni akarunk!?

Szeretjük az embereket, de még inkább úgy, ha élnek a nemzetnek, ha élnek a hazának. Lehet keresztelni vérrel, lehet keresztelni tűzzel; a háború hőseit keresztelik vérrel, a békének nemes lelkeit keresztelik a szeretet tűzével. Ebben a keresztségben mindnyájan részesek legyünk, mindnyájan akarjunk a szeretet által nemesülni, a nagy emberiség összes ideáljaihoz emelkedni és egy jobb jövőre útjait egyengetni és ahhoz közelebb jönni!

De nemcsak az ellentéteknek törvénye buzdítja a nemzetet erre a nagy megemberlésre, hanem a hálának kötelessége. Istenem, sokan küzdenek, sokan véreznek érettünk, látom, látjuk mindnyájan, hogy vonulnak harcba katonáink, ezek a mi szegény népfölkelőink, hogy az asszony viszi a batyut és az ember viszi a gyereket, azt az édes csöppséget, amelytől oly nehéz elválni neki, és a költő szavával mondja: feleség, gyerekek, mi lesz hát veletek, válni mégis csak kell és a haza buzdít, és mi mindnyájan elvárjuk a hősköztől, hogy csak váljanak, váljanak és biztosítjuk őket, ne tekintsen senki szívszorongva hátra, csak előre menjen, mint a bátrak bátra. Ti, akik a hazáért őrök álltok, érettünk, katonák, vitézek, mi is tudjuk otthon a kötelességet.

Ők megtették kötelességüket, nekünk nem volt karácsonyunk, amikor az orosz 6-8 vármegyét megszállt, mikor az osztrák-magyar ármádiát az a nagy kudarc érte ott Szerbiában, nekünk inkább Golgotánk volt, mint karácsony. De azután fordult egy év és lett megváltás, leemeltük a hadak útját az égről, traszítottuk Antwerpentől Bagdadig, és mentek rajtuk azok a seregek, amelyeknek halniuk kell, de amelyeknek halálából életet varázsolnak, amelyek meghalva dicsőséget hoznak, nem alkonypírt a nemzeti történet egén. Ha ezekre a katonákra

³⁷ *Hervadt tulipán – örök árvalányhaj* megjelent a hasonló című füzetben 3 s kk. ll. (248. lap)

gondolunk, kérdezzük, mivel tartozunk az elhullott vérüknek, annak a sok kiöntött vérnek; a latin mondás szerint: *qui dat sanguinem, vult vitam*, ki vért ad, az életet akar. De nekik életet nem adhatok, akik elestek, elhullottak, de ők jussukat az életre átadták árvaikban, és az árváknak kettős életre van jussuk, az édesatyjuk életére, aki elesett, és a saját életükre.

A nemzetnek úgy kell árváira tekinteni, mint az élet kettős jussára, mint e kettős jussnak követelőire a szociális jog törvényének szent nevében. Meglehet, hogy nem adtak vért, de adtak testi épséget, rokkantak lettek, adtak testi egészséget és betegek lettek és visszajöttek. Mivel tartozunk mi a testi épségnek, mivel tartozunk mi a testi egészségnek, melyet áldozatul hoztak? Hát tudjátok, mivel: legalább kenyérrel. Aki az otthonért elesett, annak legkevesebb, legalább otthon jár.

Lehet-e, hogy valakinek, amíg távol van, feldúlják az otthonát és azután hazajön és azt mondják neki: nincs házad, szegény vagy, nincs telked, koldus vagy! Egy óriási nagy tévedésben leledznénk, ha azt gondolnók. Ha a magyar hadsereg győz és visszajön, az az első napja a békének, mikor visszajön, egy nagy megnyilatkozása az új modern jognak, ha nincs is még a parlament által szentesítve, de a szívekben megérezve: ha valakinek jár rög, annak jár, aki azt vérével öntözte. Nincs az a gróf, nincs az a herceg, nincs az a püspök, akinek annyi joga volna az ősi földhöz, a hazai kenyérhez, mint annak a hősnek, aki saját vérével küzdötte azt ki. Ezek a mi seregeink nem Landsknechtek, nem zsoldosok a középkorban, akik királyukért harcoltak, mert megfizették őket, itt mindenki harcol a hazáért, amely az övé. Mikor tehát visszajönnek, akkor azoknak az embereknek élet, kenyér, otthon, boldogulás, szent jogok kellenek, mert a haza, az egy absztrakt fogalom, a konkrét valóság az a ház, és az a hon az egy későbbi alkalmazása a nyelvszokásnak a hazára, hanem a reális, az az otthon. Senkinek nincs hazája, kinek nincs háza, senkinek nincs hona, akinek nincs otthona. Az érzések logikájának nevében mondom ezt és nem írom alá: *ubi bene, ibi patria*, de azt követelem: *ubi patria, ibi sit et bene*, mert nem kívánhatom azt, hogy ha <valaki> hős volt a csatatéren, hogy aki büszkén hordta a királynak uniformisát, hogy azután olyan hős legyen, aki koldusrongyokba öltözködik: és ha megnézi magát, elpiruljon szégyenében, aki a lövészárkokban megállta a helyét dicsőségben.

Van azonban még egy érvem, amely belevilágít abba, hogy miért kell tennem, gyógyítanom, oltalmaznom, enyhítenem, szeretnem, nagyon, nagyon. A magyar földön kettősen igaz, hogy a magyar nép tudja ontani a vérét: az egész történet végig véres, az nincs téntával írva, az vérrel van írva, amikor magyar történetről van szó. A magyar tudja ontani a vérét, de pocskolni a vért, azt nem szabad. Ontani, ha kell tengeráradatban, de pocskolni, annak minden cseppje bűn. Ha tekintem ezt a magyar történelmet, látom a magyar nép hivatását. Ez a hivatás nem az, hogy az egy nagy nemzet legyen terjedelemben, millió számokban, hanem egy nagy nemzet legyen európai kultúr hivatásában. Azért állítattott oda arra a mesgyére, ahol találkozója, ütközője legyen a keletnek a nyugattal. Beállított a Gondviselés ebbe a medencébe, ahol leszakad az ázsiai fürgeteg özönvize, villáma, ráállított arra a barázdára, ahol Nyugat-Európa fölött a cárizmus és a régi török félhold, nem a mostani, bele szokta ereszteti a maga ekéjét, hogy felszántsza azt és hogy lerontson mindent. Ha tehát elismerem azt, hogy a magyarságnak nem imperialisztikus álmai vannak, és ha elismerem, hogyha a róna tengerre is mutat, dreadnoughtokat sohasem mutat, fel kell ismernem, meg kell győződnöm arról, hogy az embernek itt más hivatása van: az a hivatás, hogy ez a magyar vér, hogy folyni tudjon, hát erős nemzetiségben fejtse ki az erejét.

De minél inkább győződöm meg, hogy ez a magyar hivatása, annál inkább iszonyodom a vérnek pocskolásától, pazarlásától. Pedig nemcsak harcban folyik a magyarság vére. Gondoljanak az amerikai kivándorlásra. Hogy szakad oda a magyar vér! Gondoljanak a gyermekhalandóságra. A gyermekhalandóság statisztikája a borzalom megvilágítását ereszti bele a kultúra mélységeibe. Azért mondom, testvérek, hogy minden árva egy-egy szétloccsanó hulláma ennek a magyar vérnek, hogy minden szenvedő ember egy kiháló

szikrája ennek a hatalmas nemzeti tűznek; azt az árvát meg kell menteni, hogy szét ne loccsanjon a nemzeti hullám; a szenvedőt fel kell emelni, biztosítani, hogy ki ne hűljön a nemzeti erő nemes tüze; éppen azért azt szeretném, hogy a magyar nemzetnek ez a népmentési mozgalma erőteljes legyen, valami kultusz legyen; szeretném, hogyha a lelkek kitüzesednének, hogyha olvadnának, ellágyulnának, áttüzesednének, egy prófétai ihlet szállna meg, hogy siessünk, hogy mentssünk, miután e nagy világtörténelmi hivatással bíró nemzetnek vissza kell varázsolnunk mindazokat a nagy áldozatokat, melyeket az emberiségért hozunk; szeretnénk, hogyha ebből a népmentésből a magyarság kultusza lenne.

Egy gondolatot pendíték meg, mely Magyarországon főleg tíz év előtt csendült, vibrált mindnyájunk szívében: akkor megszállt minket valami csodálatos érzés, hogy szeressük a magyarságot, és kivirágzott a hazai föld rögéből egy csodálatos virág és belenőtt a szívünkbe: a tulipán. Ez a tulipán máskor is nőtt, de meg nem értették, ott díszelgett azon a fiókládán, ott láttuk a szegedi bicskán, de nem értettük a szavát: hogy szeresd a fajodat, szeresd a magyart, mentsd meg, segítsd meg, ne folyjon ki a vére és az ereje, nyúlj a hóna alá, munkád a tied, pénzed a tied, hazádat csak úgy tartod meg, ha gazdaságilag erős leszel! Ez volt a magyarság tíz év előtti szeretete. Szégyenlem magamat, hogy a tulipán elhervadt, hogy az a szó elnémult; de a magyarság szeretete egy más szimbólummal lép elénk, egy más magyar virággal: az árvalányhajjal. Tíz év előtt tulipán, ma árvalányhaj.

A tulipán elhervadt, az árvalányhaj nem fog elhervadni, mert nem tud elhervadni, azért remélem, hogy az a régi szeretet most, ha megint tíz év múlva az árvák szeretetében tüzet fog, hogy az nem fog elhamvadni, hogy az a szimbólum a nemzet erőteljes akciójában kivirágozva többé nem fog elhervadni. Látom azt a magyar Hungáriát, amint felvillogtatja kardját, mutatja, hogy nézd, szeretem; de a másik kézben az árvalányhaját lobogtatja felém és azt mondja, szeresd te is, én ott künn dicsőséget hoztam rád, a front mögött dicsőséget hozt magaddal, ne vérrel, de vérrel táplálkozó szeretettel. Ne felelj, hogy szeretsz, itt egy felelet van: az a tett. Tégy: ha teszesz, akkor szeretsz. Biztosítlak, hogy ahogy azok győzték ott künn, úgy győzni fogunk itt benn, ha szeretünk, ha nagyon, fölségesen szeretjük ezt a fölséges, áldozni tudó, vérét ontó, de hazáját úgy is megvédő magyar nemzetet. Szeressünk és győzni fogunk!

Tündöklő, duzzadó vitorlákkal (1920)³⁸

Vitorlásunk fölszerelve, útra készen áll; horgonyait fölszedte, vitorláit föl húzta, zászlaját kigöngyölytette, de nem moccan meg addig, míg a hegyek vagy a tenger lehelete nem éri; ez dagasztja majd vitorláit, ez megcsattogtatja zászlaját s ad neki kedvet s erőt, szelni az Óceánt.

Az iskolaév elején vitorlásnak nézem én a diákságot; vitorláit föl vonta s nézi a ködös tengert. Némely kis Achillesnek szemében még ott ragyog a honvágy könnye, de azt szét kell dörzsölnie s nekivágnia az évnek, tíz hónap derűjének-borújának, neki kell vágnia a nehézségek keserű hullámainak, még pedig úgy, hogy keresztül is vágjon rajtuk; hej, ahhoz nem elég fölszedni az édes vakáció horgonyait, nem elég szétlebbenteni a tudomány papírvitorláit; nem elég ez, hanem ahhoz mindenekelőtt az kell, hogy az ég leheljen belénk lelket s a vágyak óceános lehelete dagassza szívünket; erőre, lélekre van szükségünk: a buzdulás hullámaira kell felkapnunk s a bátorság sugallataira szert tennünk, vagy hogy a szót ne szaporítsam, megmondom magyarul: Jókedvvel kell kiindulnunk, s erre a jókedvre még a morfondáló fiúnak is rá kell magát nevelnie.

Megteheti. A jókedv ugyanis az erő érzete. Ha az erőből érzet lesz, akkor mint öröm lép öntudatunkba, így, aki erejét érzi, akinek erős az izma, jó a vére s ruganyos a szervezete; aki erejét kiadni: tenni, küzdeni s dolgozni tud, az jól érzi magát, annak kedve van. Aki győzi, aki bírja, annak mindig jókedve van. Azért jár minden siker s minden győzelem örömmel, mert ott erő érvényesül. A nehézségek leküzdése, akár mi küzdjük le azokat, akár csak nézzük is, örömmel hangol. Ha paripán vagy automobilon vágatunk s a távolságokat legyőzzük, örvendünk; ha a magas Tátrára fölmászunk vagy a felnyilalló sast szemléljük s a világ laposságát lenézzük, örvendünk; éppen úgy, mikor a természet fölemel a hegyek s a tenger s a csillagos égbolt fölséges benyomásaival vagy amikor a művészet elárasztja lelkünket s magasra emel a vonalak, színek, hangok mély, misztikus folyamán: akkor is ezt az erőt, ezt a teltséget, mint jókedvet, mint édes örömet érezzük.

Az erő s a szívteltség ez érzetével álljunk ki az év elején küzdelmeink s munkánk porondjára, álljunk ki fáradalmaink s nehézségeink hegyei elé s mondjuk: meggyőzőm, meg, mert erős vagyok.

Erős pedig azért vagyok, mert teli a lelkem, s a lelkem azért teli, mert érzem, hogy kötelességem teljesítve, az Isten akaratát teljesítem. A világok hőse éppúgy, mint a diákszoba lakója, az élet legnagyobb tartalmára csak így tesz szert, ha átérzi, hogy tőle az Isten most kötelességteljesítést kíván. Isten akarja! Fölségesebb indítóok nincs. Az isteni akaratot veszem és srófolom lelkem szervezetébe pislogó, gyöngé, álmos önakaratom helyébe. Az én akaratom gyöngé s csúnya, tehetetlen s szeszélyes jószág, de az isteni akarat az erő és hatalom, s aki úgy ragadja meg életét, kötelességeit s dolgait, hogy isteni akaratnak nézi, az bizonyosan győzi. Mert, ha Isten akarja, akkor megsegít, meg is teszem és ténnyé váltom akaratát.

Akarjátok, amit Isten akar, s istenileg akartok, s megérzitek, hogy az akarat nemcsak szó és parancs, hanem erő, szívárgó erő, mely átjár s tettevaló fiúkat állít a világba. Istennel, gondolataival, világosságával, szeretetével, melegével s erejével van tele a világ, mint ahogy párával, fénnyel s hővel az őserdők légköre; s nézd, mily kedve van, emberileg szólva, annak az erdőnek, hogy szívja magát teli harmattal s napsugárral, hogy fakad és pattog, hogy feszül és szépül s kiszövi az ég ajándékaiból a földi élet illatos szépségét. Nekem is rendelkezésemre áll az Isten, akarata környez s kegyelme emel, s ha a természet napsugárból,

³⁸ *Tündöklő, duzzadó vitorlákkal* megjelent a „Zászlónk” 1907–8-i évfolyamában 1 s kk. II. és „Íránytű” 37 s kk. II. (252. lap)

harmatból s a föld élettelen elemeiből tud szőni menyasszonyi ruhát s örvendező életet, hogyne tudnám azt én, mikor Isten akarja: kegyelme segít rá.

Ismétlem tehát: erős vagyok és győzöm s azért jókedvvel fogok hozzá.

De az erővel úgy átlag s nagyjában be nem érem. Rendelkezésemre áll ennél több. Úgy látom ugyanis, hogy jó kedv ott van, ahol a lélek lendületes; hol nem a kelletlenség, kedvetlenség, restség üt tanyát, s ólomlábon járnak fajankók; hol nem úgy köszöntik a reggelt, hogy ásítognak ima helyett, s örülni, kacagni injekciók nélkül nem tudnak; hanem ahol pezseg a friss, tiszta vér s szárnyát csattogtatja a bátor, egyenes, tiszta lélek.

No, ha lendületes lélek kell a jókedvhez, hol találunk olyat, ha nem ott, hol lendület, lendítés, indulat, indítóok van páratlan bőségben. Tekints indítóokaidra! Hited s lelkiismereted kötelességek elé állít s életre utal, melyet elvesztegetned nem szabad; ifjúságra mutat, melynek tisztának, erősnek, világosnak kell lennie; útra állít, mely kiindulás az örökkévalóságba, a szentek közösségébe; s az angyalok társaságába vezet, génuszok közé, hol ripóknek bizonyulsz, ha velük rokon nem leszel, s e közösségben körülzsongnak az engedelmességre, bizalomra, tiszteletre, tisztaságra, erőre biztató sugallatok. Indulnod, lendülnöd kell e környezetben, mert millió láthatatlan kéz nyúl feléd, millió kar támogat, s lelked mélyéből két édesen szerető szem, Jézus tekintete, biztat. Tétlen, érzéketlen nem lehetsz, hanem bizonyára kitör lelkedből a szózat: Rajta hát, vonzzatok, emeljete, indítsatok szent, titokzatos hatalmak! Csupa lélek s érzék akarok lenni illetések iránt, csupa készség s szomj sugallataitok iránt! Indulok, mert indítottok; lendülök, mert szárnyaitokra vesztetek!

S ha valakinek ily eszményi világossággal van átítatva a lelke, annak okvetlenül fölmelegszik s lobbot vet a lelkesülésnek szent lángjától a szíve. Az már nem morfondál s nem kételkedik, hanem érzi, hogy ereje van a tethez; az átéli azt, hogy az elvont gondolatok s fogalmak tehetetlen, gyöngé árnyak ugyan, de az élet hatalmaivá lesznek, ha mint Homér alvilági árnyai, vért isznak; benne is gondolatból gyújtó eszmény lesz, ha a gondolatba szívet, vért ereszt, vagyis ha megszereti azt; ha bizalommal, tisztelettel s lelkesüléssel köríti; ha szólítgatja, hogy feleljen, s ébresztgeti, hogy foglalja el szívét s vigye és ragadja s tegyen vele, amint tetszik neki. A diáknak, ha lendületes s virágos lelkületre akar szert tenni, féltékenyen kell óvnia lelkének érzékenységét, s lelkiismeretességre, a nagynak s szentnek tiszteletére, a tisztának s érintetlennek szeretetére s az Isten-közelség édes élvezésére kell önmagát nevelnie. Megérzi akkor, hogy mi az a „szellem és lélek.”

Ez a szellem és lélek kell a diákéletbe, valami e duzzadó lelkesülésből a tiszta, nemes ifjúság fehér vitorláiba. Legyünk meggyőződve, hogy a szerencsés tengerjárás titka s kulcsa a jó kedv s az isteni öröm.

A gubernátor hivatása (1920)³⁹

A múlt esztendő a magyar történelemnek legszomorúbb, legtragikusabb éve. De ahol a tragikum járt, ott nagy heroizmus is támadt, ahol a végletörés kísértett, ott az élni-akarási szenvedélye lobogott fel. Önmagunkon tapasztaltuk ezt. Mert hiszen tavaly, azon a novemberi napon, amikor ott álltunk a csatáros, rossz időben, amikor a szemünkbe csapott az eső, éreztük, hogy melegség járja át szívünket, s ámbár a zászlók csapzottan áztak az esőben, lázas szemeinkben a nemzeti színek égtek.

Valami hatalmas, fenséges érzés járta át azt az ázó-fázó közönséget. Megérezte a magyar borús felhőkön át is napja virradását. Mikor végigdübörgött Budapest utcáin a nemzeti hadsereg, akkor mi, az akasztófák mellől kiszabadultak, mi, akik a börtön csőcselékének, hóhérainak szagát éreztük még ruháinkon, azt tapasztaltuk meg, hogy ha le is tört a magyar, a romokból a régmúlt, fölséges, független, nemzeti Magyarország, a független magyar királyság kelt föl, s hogy annak a keményjárású, zsöngé seregnek útját az a sarkcsillag jelzi, amit úgy hívnak, hogy szabad, független, magyar haza. Ez a tapasztalás számunkra kinyilatkoztatás lett, valamiféle mese volt, mely testet öltött, valamiféle rege, mely megvalósult.

Mit is láttunk? Olyast láttunk, amit négyszáz éve nélkülöztünk. Mert hát visszajöttek. Honnan jöttek? Nem a Doberdo mellől jöttek, nem a Piave mellől, nem Szibériából jöttek. Akik onnan visszajöttek, tisztelet, becsület nekik, de mi nem így vártuk őket. Akik most visszajöttek, azok a régmúltból, a mohácsi síkról, a majtényi pástról, a világosi mezőről jöttek. Ez volt a nagy látomás, hogy megláthattuk végre az önálló magyar hadsereget.

Ez a gondolat vezetett a véderőtörvényjavaslat izgalmas tárgyalásai rendjén, hogy szeretnénk végre egy szervezett erőt, szeretnénk olyan Magyarországot, mely nem csonka. Mert csonka Magyarország volt a régi is, mint amilyen ez a mostani. Valóban, Magyarország csonka most, hogy vármegyéit letörték, hogy kincses földjének javát elrabolták. De hisz Magyarország tulajdonképp réges-régen csonka, csonka függetlenségét véve, csonka alkotmányosságát véve, csonka nemzeti életét véve. De most így csonkán, szét tört paizsunkon is rácsfoltunk a nemzeti hadsereggel csonkaságunkra. Ez az újraéledt Magyarország nem csonka alkotmánya kiépítésében, mert van nemzeti hadserege.

Legyünk csak büszkék, ha koldusok vagyunk is. Legyünk csak büszkék, mert csak most lettünk nemzetiek igazán. Legyünk csak büszkék, mert a poráz elszakadt, mert Magyarország nem provincia többé, mert Magyarország nem eszköz már egy úgynevezett felsőbb monarchikus egység szolgálatában. Ezt a teljes függetlenséget kifejezésre juttatta a magyar nemzeti hadsereg.

Szükségünk van a hadsereg erejére, ha élni, boldogulni akarunk, mert erő nélkül nem lehet boldogulni. Az erő éppoly szükséges, mint a hit, mint az erkölcs, mint a jog. A világ tele van jogtalansággal, de tele van az erő tiszteletével is.

A defetizmus, a pacifizmus csak nyávgóságok, melyek beteg világból jaj dúlnak föl. A mindenáron való békevágy erő nélkül pestis csak, mely lelket és hazát öl, Lélek erő nélkül nagyot nem alkothat, ha géniusszal rendelkezik is. A hadsereg nélküli állam tulajdonképpen fegyelmetlen tömeg, prédája minden szomszédnak, tőrlopokróca minden csizmának, nemzeti és politikai tekintetben az egész világnak hamupipőkéje, koldus árvája.

A hadsereg bevonulása óta egy esztendő telt el, mely alatt mi nagyon sokat tapasztaltunk, és bár örülni is kívántunk, voltaképpen igen sokat szomorkodtunk. Szomorkodtunk azért,

³⁹ A gubernátor hivatása, a Horthy-ünnepélyen mondott beszéd; megjelent az „Ünnepi harangszó” című füzetben, Budapest 1921 (Élet-kiadás), 5 s. kk. II. (255. lap)

mert a trianoni béke nem az édes, engesztelő, igazságos béke, hanem igazában rettenetes szégyen és gyalázat. A háborúban a nemzet becsületéért fizettünk vérrel, a tömegsírok meszes gödreivel. Összeomlásunk óta fizettünk már földdel, városokkal, fizettünk testvéreink szabadságával, éjszakáik nyugalmaival, nappaluk könnyűivel s fizetünk mi majd többet is. Jön már a trianoni béke végrehajtása, a jóvátételi bizottság, az új ház-, istálló- és ól-motozás. Ki tudja, mit visznek el még tőlünk, fizetünk ... fizetünk ... Jaj, Istenem, bármit adjunk, bármit tűrjünk, egyről le nem mondunk, az erőről, a reményről, az erős nemzeti hadseregről. Mert ebben van a jövő záloga, a végek reménysége, föltámadásunk, teljes nemzeti életünk biztosítóka.

Legyen fényességes a magyar korona, de a korona csak karddal ér valamit. Ezért mondja a királyszentelésnél az ország főpapja: „Vedd a koronát, az ország koronáját, és értsd meg, hogy ez dicsőséget, tisztességet és hatalmat jelent; de vedd a kardot is, melyet az oltárról veszek, és övezd körül magad, hogy erős légy, mert ha király vagy és erős nem vagy, annál nagyobb a veszteség!” Tehát korona, ragyogó korona, szent korona van, de a korona a nemzeti hadsereg nélkül üres, nemzeti erő nélkül gyenge, nemzeti hadsereg nélkül hívságos szimbólum. Ezért akarunk mi királyt, akarunk; de ha királyt akarunk, nemzeti hadseregünk is legyen, mert a királyt csak az erős nemzeti hadsereg keretében akarom látni fenn a magasságban, Mátyás palotája helyén.

Ha a magyar történelem és a magyar nép szellemét vizsgálom, ha történelmünk bíboros, aranyos lapjait forgatom, azt látom, hogy ennek a magyar nemzetnek van valami hivatása; a pogányságban még azt mondanám: fatum, de mivel keresztények vagyunk, azt mondom: missziója, elhivatása, kiválasztása. Mi a magyar nemzet missziója, rendeltetése e nagy világon? Amely nemzet nem ismeri fel misszióját, hivatását, az nincs tisztában önmaga nagyságával, mert az emberben csak az Isten és a fölséges hivatás tudata kelt föl minden szunnyadó erőt, kelt életre minden képességet.

A magyar nemzet missziója az, amit a pápa mondott, hogy Magyarország bástya legyen, bástyája a nyugat kultúrájának, annak a nyugatnak, amely most, sajnos, Balkánra süllyedt, hiába minden aranyos szó, minden hivalkodás, minden mentegetődzés nyugat népeinél.

A magyar nemzet missziója egy harcos nemzetnek missziója, mely keresztet, kardot és lantot tudott egyesíteni. Valóban a nagy Isten szava igazolódott be rajta: „Téged tettek erős várossá, vasoszloppá, téged kemény, erős fallá”. Az a magyar nemzeti szellem kell nekünk, mely a régiekből táplálkozik. Olyan nemzet kell, melyet meg nem veszteget a pacifizmus, defetizmus csábos szava; olyan nemzet, mely katonanemzet, nem a háború és harc kedvéért, nem a kultúráról való lemondás miatt, hanem a nemzeti kultúra és a nemzeti élet biztonsága miatt; nem kuruckori merengés, hanem a szomorú, nagy valóság miatt, melyben állunk.

A mi sorsunk a nemzet katonáinak kezében van. Megtépett zászlónk viharban lobog, katonáéknak most ez mutatja az utat. Ne filozofáljatok immár magyar testvérek, ne okoskodjatok, higgyetek, bízzatok, lássátok a nemzet misszióját. Nektek itt meg kell állanotok, nektek ezt a szent földet meg kell védenetek, nemcsak magatok érdekében, hanem a szent kereszténységnek javára és érdekében is.

Közel húsz esztendeje, az ősi gyulafehérvári székesegyházban megindultán betűztem egy ütött-kopott szarkofág latin feliratát: „Johannes de Hunyad gubernator regni Hungariae. Hunyadi János, Magyarország, a magyar királyság gubernátora”. Nekünk ez a szarkofág többet mond, mint minden költészet, művészet és genialitás. Úgy ájtott annak az ősi egyháznak szent miliójében az emlékezés, hogy az a hatalmas, nagy ember, aki 19 csatában verte meg a törököt – nem mert török volt, hanem mert a keresztény kultúrának ellensége volt – mint alázatos bűnbánó halt meg Kapisztrán Szent János karjaiban. Most pedig átjár a tudat, hogy az a latin felirat nemcsak annak a néma, nagy halottnak a címe, hanem program minden gubernátornak, Horthy Miklósnak is programja.

A következő magyar századok deákja azt fogja valahol írni: „Nicolaus de Horthy gubernator regni Hungariae”. Miként Hunyadi kardja nem csorbult ki, az ő kardja se csorbuljon ki, és ahogy a régi gubernátor állt Nyugateurópa kultúrájának bástyáján, úgy Horthy Miklós is állja meg a helyét, mint a magyar hadseregnek fővezére, hadura. Hogy a jövő hadserege se meg ne haljon, se meg ne adja magát, az a hadúr szüntelen gondja.

Reánk az a nagy kötelesség hárul, hogy azt az átkos turáni széthúzást legalább ezekben a rekviemes, ünnepélyes években számúzzuk. Az a kötelemünk, hogy becsüljük meg, tiszteljük a nagyot, örüljünk neki, ha akadt férfiú, aki úgy áll a nemzeti hadsereg élén, hogy a magyar büszkeséggel, bizalommal tekint rá. Csak nekünk jó az, ha megbecsüljük a nemzet legjavát, igaz, nagy fiait. Bizony, vesztés hadsereg az, amely nem tudja tisztelni vezérét. És semmiképp sincs igaza annak a cinikus francia írónak, aki azt írta: „Nagyok csak azért vannak, mert térdenállva nézik őket”. Hogy igazi nagyság legyen, azt térdenállva kell nézni tudni, vagyis mélységes tisztelettel kell hozzá feltekinteni. Amely nemzet lelkesedni nem tud, az blazírt tömeg, az mob, az kiseperni-való, világ szemétdombjára való nép. A magyarság pedig ezekben a nehéz időkben is tisztelettudással akar eltelni. Minél jobban tiszteli azt, aki ott fenn áll, annál jobban gondoza és biztosítja saját ügyét.

Bízni akarunk, mert ha zord időket élünk is, hadseregünkkel majd csak keresztülvágjuk magunkat a környező rablóvilágon. Horthy fogja a kormányrudat. S ahogy a végtelen óceánokon tudott biztos csapást találni, majd csak talál a végzetes emberi és nemzeti sorsok tengerén is biztos utat nekünk.

Julius Caesarról beszélnek, hogy a tengeren átkelve, azt mondta hajósának: „Vigyázz, Caesart viszed és szerencséd”. Oly erőt adott ez intelem a hajósoknak, hogy viharok között is nyugodalmas révbe vitte a gályát.

Horthy Miklósnak azt súgja Magyarország génusza: „Horthy Miklós, Magyarországot viszed és az ő szerencséd”. Tudod ezt, Horthy Miklós, s elég ez nekünk. Kísérjen utadon a magyar igazság és magyar reménység, kísérjen a végek epedő vágya, élő és dicsőült magyarok könnyes sóhajtása, forró imádsága, kísérjen az ország Nagyasszonyának szeme, szíve, anyai gondja, százados, hívséges oltalma, kísérjen a magasságos Isten erős, áldó jobbja.

Fölényes öntudatunk (1923)⁴⁰

Bizalomra éppen a világrengésben van szükségünk. Mikor minden inog, s ameddig szemünk ér, romok takarják a világot: akkor kell, hogy szembenállva egyrészt a romlással, másrészt állásfoglalásunk nagy motívumaival, mélyen átérezzük, hogy miért kell így állnunk s miért van igazunk. Más szóval tisztában kell lennünk azzal, hogy mi választ el minket a mai kor leromlásától, s hogy mit tegyünk s mit állítsunk föl ezzel szemben.

Az első, ami elválaszt: a mi páratlan lelki világunk, melynek két eleme van, az egyik a hit világa, a krisztusi világosság; a másik a mi történelmi, nemzeti létünk világa, a nemzeti élet, egy nagy múlt, mely bennünk jelen, s mely jobb s dicsőbb jövőt sürget. A hit világát Isten országának, a nemzeti lét világát Magyarországnak nevezem. Az Isten országa az az égbolt, mely lelkünkben ívelődik, s melyen Krisztus a nap, az örök igazságok és a kegyelmi erők a napsugarak; Magyarország pedig a föld, hol élünk s halunk s honnan az égbe néznünk kell.

Mi mindnyájan ezt a krisztusi mennyországot hordozzuk magunkban; hogy másrésztől mindenestül e magyar világban élünk, rögeiből nőünk ki, e sajátos motívumok szerint alakítjuk ki életünket. Minket az Úr Jézus tanítása, az a legfölségesebb eszmei tartalom telít, melynél értékesebbet és boldogítóbbat nem ismer a világ. Az utolsó kisembert is valamiképpen ez a szellem éleszti, s a legmélyebb életbölcseesség világít neki. Mi mindnyájan oly szellemi közösségben élünk, melyhez fogható nincs, s csak az kívánatos, hogy e sugárzások ne januári csillagfények, hanem éltető tavaszi áramok legyenek, s hogy szeretetünkről ne mondassák a szovjethívek, hogy az holt szeretet, s hogy többet ér nálánál az élő gyűlölet!

Ez a szellemi világ teremtette meg a nyugateurópai kultúrát. Az kiömlött az erőteljes barbártörzsekre mint igazság és iparkodás, mint szeretet és munkakedv, mint erkölcs és tisztaság; épített, nevelt, fejlesztett és remekelt, úgyhogy minden pillantásunk, melyet a középkori harmonikus és virágban feslő kultúrára vetünk a mi blazírt s piszkos korunkból olyan, mint mikor a nap áttör ólmos felhőn és szürke porrétegeken s egy-egy pillanatra előnti fényével a tájat. Nekünk tehát más a hitünk, más a reményünk s más a szeretetünk. Ők nem hisznek Istenben, a jóságban s a tisztességben – mi igen; ők nem remélhetnek s nem bíznak másban, mint a világ véletlen fordulataiban – mi remélünk örök jókat s odavezérlő nagy segítségeket; ők nem szeretnek Istent és Istenért embert s az osztályharc indulatát állítják az összefogó s egyesítő szeretet helyébe – mi hiszünk a szeretetben s élünk belőle.

Ezek ugyancsak óriási, kultúrákat elkülönítő különbségek!

Másodszor tudatában kell lennünk, hogy a kereszténység a tekintély elvét mint eleven, isteni erőt állította bele a világba, mely nélkül vagy önkény vagy anarchia uralkodik a tömegek fölött. Az azután mindegy, hogy hogyan hívják őket, vajon római cézárnak, vagy XIV. Lajosnak, jakobinusoknak vagy elvtársaknak.

A tekintély elve a kereszténységben azt jelenti, hogy az emberek testvérek, de hatóságok alatt állók, a hatóságok pedig mind Isten helyett állnak. „Nincs hatalom – mondja Szent Pál – hanem csak Istentől.” Ahogy az Isten teremtett embert, úgy társadalmakba szervezte őket; ez a szervező s egybefűző kapocs pedig az ő akarata: Isten így akarja, így orientált, ily létszükségletekkel szerelt föl minket.

Nézzünk szét e magaslatról a szocialista, kommunista, bolsevik hancúrozásokon, melyekkel államokat akarnak fölépíteni új alapokon. Az emberi szenvedésekkel szemben ők is Jeremiások, mint mi is. Sajnáljuk, siratjuk a bajokat, melyek az emberiséget gyötrik, mi is,

⁴⁰ Fölényes öntudatunk megjelent „A magyar asszony” 1923 szeptember–októberi számában 193 s kk. ll. (260. lap)

ők is; de ha valaki államot, társadalmat, összetartást, hűséget, áldozatosságot akar Isten, hit és Krisztus nélkül, mint ahogy azt ők akarják, az akkor már nemcsak az emberi szenvedések résztvevő Jeremiása, hanem teóriáknak örültje lesz, ki a szenvedést szenvedésekkel tetézi s képtelen állásfoglalását kegyetlenséggel s perverzitással párosítja.

Tudatában kell továbbá lennünk, hogy a kereszténység az egyszerű, igénytelen, önzetlen s munkás élet szellemét árasztotta a világra s kultúrát teremtett, melynek célja és ura volt az ember. Voltak szegények, alattvalók, hűbéresek, jobbágyok, szolgák s alárendelt munkások, pl. inasok, segédek akkor is, de a gazdasági s ipari munka úgy volt szervezve, hogy a termelés ne a pénzt, az uzorát, az egyre növekvő gazdagságot, hanem a közjólétet szolgálja. Csak a munka volt termelő – hiszen most is csak az; de a termelést most a pénz hatalom, a finanszírozás, a mondvacsinált papiros-értékek óriási vampírhada szívja föl. Ennek nyomában egy új rabszolgaság keletkezett, a gazdaságilag gyöngék hada, a munkásmilliók, kiknek nyomora nem kisebb, mint volt a pogány imperiumok rabszolgáinak küzködése, azzal a különbséggel, hogy a modern rabszolgaság a szabadság, egyenlőség és testvériség írott malasztjával vigasztalódhatik. A nagy hazugságok flastroma!

Tudom, hogy ez az állapot a modern világ problémája, mely társadalmi szétzúllást és mindenestre készületlenséget jelent; de hát éppen az ilyen fejletlen s készületlen társadalom zűrzavarából már csak nem lehet fölényesen lenézni a társadalmi alakulásnak oly remekét, amilyen a XI., XII., XIII. század flamandi, brabanti, északfranciaországi s a rajnavidéki városok társadalmi és gazdasági szervezete volt? Fog-e a világ még valamikor ehhez fogható látni?

Végre az egész társadalmi és gazdasági fejlődést a vallásos erkölcs hordozza. Erkölcs és élet az egész vonalon összetartozandónak ítéltetett, s az élet az erkölcs, még pedig a vallásos erkölcs gyökeréből táplálkozott. Ebből fakadt a házasság, a család, az otthon, a nevelés, az ipar, a kereskedelem, a művészet s a közélet. Hol tartunk attól ma, mikor az erkölcs maga egyrészt a melankolikus rezignációnak, másrészt pedig a fiskális csűrés-csavarásnak színtere? Minden szabad, vagy legalább is minden érthető, csak a tisztességből s erényből van édeskevés. E részben körülbelül olyan a helyzetünk, mint volna azé a városé, hol sok a család, de gyerek nincs, sok a kórház és szanatórium és bolondház, de egészséges ember alig van. Az ilyen kultúrában tudnak az életről, de az életet nem élik, még pedig azért, mert elherdálták erejét s piszkos állatok módjára föltúrták forrásait. Hozzá kell tennem a piszkos állatok javára még azt, hogy ezek csak a vízforrásokat, de a dekadens társadalmak az élet forrásait túrják fel.

Így fest a párhuzam a modern s a keresztény társadalmi irány közt. Akinek szeme van, az láthatja a kettő közt való ég és föld-különbséget; akinek pedig a szíve is helyén van, az azon iparkodik, hogy a krisztusi s nemzeti tradíciók benne erős meggyőződéssé fonódjanak, mely a fogalmakat realitásokká változtatja s a bevált múltat boldogító jelenné varázsolja.

A kereszténység s a reneszánsz májusa (1924)⁴¹

A májusi oltárok körül egy csodálatosan megragadó élményem van: megértem s átérzem, hogy miért kellett győznie a keresztény erkölcsnek a pogány etikai káosz fölött, s hogy miért izzik még most is fejünk fölött s világítani fog ezentúl is, míg világ áll, a jövőendő nemzedékeknek.

A Szent Szűzben mint eszményben, s a Szent Szűz tiszteletében mint gyakorlatban a legfőbb szellemi értékek harmóniáját látom; ezek az igazság, a jóság s a szépség. Az igazság az alap, a jóság az erkölcsi tökély s a szépség a kettőnek sugárzó kifejezése. Ez értékek közül egyet sem tagadunk s mindegyikét a helyére tesszük, hogy azután csengő harmóniában egyesülve mind a három a közvetlen benyomás hódító erejével térdre kényszerítsen. Megtapasztaljuk ilyenkor, amit Heraklit mond, hogy az erkölcsiség az emberre nézve egy felsőbb szellemi hatalom, mely nemcsak hódolatot s szolgálatot követel, hanem amely elhajol s szeretetre gyullaszt.

Ilyen a keresztény erkölcsiség. A lelki szépség s etikai kialakulás irányában az emberiség a legmagasabb fokra a kereszténységben szökött föl. Semmiféle más etikai mozgalmat sem hasonlíthatunk össze, illetőleg nem hozhatunk méltó párhuzamba a kereszténységgel: sem a hindu logikátlan álmodozást, sem a perzsa materialista tisztességet, sem a kínai vagy a japán erkölcsöt, ezt a mondhatnám, etikai kisüstös gazdálkodást. Hogy az ilyen felfogások évszázadokon át eligazíthatják a népeket, annak egyik oka az, hogy e népek nincsenek kitéve a szubjektivizmus vagy más destruktív filozófiák szellemi áramlatainak, melyek őket szétszedhetnék s züllésbe vihetnék; másik oka pedig, ami az előbbivel összefügg, hogy ott az erkölcsöket a pátriárkális viszonyok, a társadalmi kasztok lekötöttsége s az uralmon levő s áttörhetetlen tradíciók tartják fenn.

Ezzel szemben a keresztény erkölcsiséget nem a társadalmi struktúra tartja fenn, hanem belső energiák, melyeket három pontra vezethetek vissza.

Első eleme az égbenyúló s sziklafal gyanánt álló igazságok s elvek hegylánca, melyet a hit s az ész állít föl. Ez az a nagy szellemi realitás, melybe belekapcsolódunk s melyre az erkölcsöt alapítjuk. Idetartozik Isten, lélek, cél, igazság, jóság, tökély, örök élet, jutalom, büntetés, segítség, kegyelem. Ezt a szellemi valóságot nem a természettudomány, hanem a filozófia s a hit adja; de ennek is az a jellege, hogy van, s hogy úgy van, ahogy fölismerjük s hogy ez éppen olyan valóság, mint az anyagi világ.

A második jellege a keresztény erkölcsnek, hogy itt a törvény az Isten akarata, mely vagy a természet rendjébe van befektetve, vagy a kinyilatkoztatásban van elének adva. Nálunk az erkölcs nem autonómiára, vagyis magunk által adott törvényre, hanem theonomiára, vagyis Isten által adott törvényre van alapítva. Ez is „imperativus categoricus”, milyenről Kant beszél, de oly „imperativus”, mely nem lóg a levegőben, hanem maga az isteni akarat, mely törvényt hoz s melynek részünkről csak tisztelet, hódolat s engedelmesség jár.

A mi erkölcsiségünk harmadik jellege az embernek fölbecsülése s nemes és erős öntudatra ébresztése, mely hiszi, hogy a törvényt megtarthatja s hogy Isten őt erre rásegíti. Ez úton az erkölcsnek nagy gondolatai, az a „species aeterna”, örökkévalóságba gravitáló s világot győző hatalommá teszi, melyet Pál apostol „pondus aeternitatis”, az örökkévalóság hajtó energiájának nevez. Ez az erő kiemeli a lelket világ, test, ösztön, szenvedély fölé s azt e világon a legnagyobb értékévé teszi.

Ezzel szemben a dekadencia abban áll, hogy az ember a nagy szellemi valóságoktól, milyenek Isten, lélek, szabadakarat, cél, igazság, jóság, kikapcsolódik s esetleg ezeket nem

⁴¹ A kereszténység s a reneszánsz májusa megjelent az „Élet” 1924-i évfolyamában 181 s kk. ll. (263. lap)

ismerő vagy ignoráló úgynevezett természettudományos világnézet alapjára áll, mely, mellékesen emlitem, nem világnézet, hanem anyag-nézés s más egyébnek nemlátása. Ezzel kapcsolatban az isteni törvény helyébe saját, maga-alkotta kódexét állítja, mely bizony csak fügefalevél-füzer s az önkény s az ösztön s a szeszély meztelenségét nem takarhatja. Végre pedig az ilyen erkölcsiség amily célvesztett, mert a célról s az élet értelméről semmit sem tud, éppen olyan gyökérvesztett is, s a lelkiség benne elszárad; a lélek a korrupcióba s az egyén a nihilizmusba fúl.

Így történik ez, bármint hívjuk is a dekadenciát, akár hellénnek, akár reneszánsznak, akár francia illuminatizmusnak vagy modern életfölfogásnak.

S most csak a reneszánszot emelem ki, mely művészet s az emberi energiák megfeszülése tekintetében hatalmas korszakot jelent, de az erkölcsiségre nézve nagy napfogyatkozásszámba jön. Korszak, melyben az egyik irányzat teljesen szakított a kereszténységgel s az erkölccsel, s bár szeretett görögül olvasni s beszélni, Heraklitnak azt a föntidézett szavát, hogy »ἦθος ἀνθρώπων δαίμων«, az éthosz valami felsőbb szellemi hatalom, nagyon könnyen elfelejtette. Ezt az éthoszt, ezt a szellemi hatalmat a kereszténységbe a hit s nevezetesen a cinquecentóba is s társadalmába a középkori aszketikus egyház volt hívatva sugározni; de éppen akkor ütött ki az a csodálatos lelki járvány, azokkal az új eszmékkel s új irányzatokkal, melynek hordozója két vágy volt, egyrészt a földi dicsőség s szépség, másrészt pedig a tudás s a világmeghódítás s lefoglalás vágya. Az új élet e lázában a reneszánsznak az az iránya, mely a szép formák mellett a hitet megtartotta s örült Platónak, mert az is Krisztushoz vezetett, az evangéliumhoz hű maradt; míg ellenben a reneszánsz másik szárnya a pogány formákkal átvette a pogány szellemet is s az evangélium helyébe Lorenzo Valla „De voluptate” című pizsokiratát ültette. S ez lett rémes s végzetes tévedése.

Tévedése nem abban állt, hogy a szépet szerette, sem abban, hogy a történeti pogányság művészi meglátásait fölhasználta, s természetességét irányadónak elfogadta; azt sem vesszük nekik zokon, hogy Platót s a görög tudományosságot s a hellén nyelvet szerette; hanem azt rójuk fel nekik tévedésül s bűnül, hogy a szépséget s a hatalmat s a külső formát, valamint az élet ingereit többre becsülte az igazságnál, s hogy oda se nézett azoknak a nagy problémáknak, melyek az emberi lelket az örök igazságok s a végcél felé igazítják s abba belekapcsolják. A szellemi realitások megfogása nélkül nincs alap az ember lába alatt, s ebből származik azután az erkölcsi dekadencia.

A szépség, a hatalom, a művészet nem valók az első polcra; az az ismeretnek, az elvek s igazságok s a szellemi valóságok fölismerésének a helye. Ezek az elvek s ezek a szellemi valóságok tartják meg az emberiséget a helyes irányban, s mondhatjuk, hogy a vallási, az erkölcsi s a metafizikai igazságok mint elpusztíthatatlan s szétszakíthatatlan láncok fűzik az emberiséget céljához, Istenhez s boldogságához.

A reneszánsznak ehhez nem volt érzéke. A vezetőszerpet a művészetnek s a szépségnek juttatta s vallás s erkölcs helyébe a szépséget s a művészetet léptette. A művészet lett a Megváltó; az lett az új korszak, az új kultúra világító napja. Ez által azonban meg lett zavarva, sőt föl lett forgatva a szellemi értékek rendje, s az igazság háttérbeszorításával nemcsak a szépség, hanem az ösztön s az érzékiség tolongott előtérbe. A Borgiák igen szépek voltak, a Cesare Borgia is, mielőtt a vérbaj szét nem marta arcát, amiért is mindig maszkot hordott, alighanem szép maszkot a belső rothadás palástolására; a Lucrezia Borgia is szép nő volt s szépek voltak a Giulia Gonzágák, a Catarina Sforza-Riatik, a Catarina Medicik, de mindezek teljesen immorálisok, sőt amorálisok voltak, s nem is volt érzékük az erkölcsi szépség s a szellemi kiválóság iránt. Náluk minden a test s a hatalom. Erélyesek is voltak, de mindig csak hatalmi érdekeik szolgálatában. Ők már elérték a Nietzsche által hirdetett új kultúra magaslatát, hogy megszabadultak minden szellemi kötelektől, mely őket Istenbe s a lélekbe kapcsolhatta volna. Ez a paralitikus szertelen ember hirdette ugyanis, hogy az emberiséget meg kell szabadítani a három lánctól, melyet a vallás, az erkölcs s az eszmélődő

bölcsészet rak reánk. Ő ezt a beállítást az embernek a felsőbb szellemi valóságba „Kettenkrankheit”-nek, láncos betegségnek hívta.

A reneszánsz e fölszabadítását már négyszáz év előtt hajtotta végre, s a szellemi nagy realitásokból kikapcsolódó tízezer – hál' Istennek, az egész reneszánsz-társadalom száma többre nem is rúgott – e fölszabadulás után vígan csörtetett az érzékiség s a korrupció ingoványába. A humanista pápák alatt világiasodott el az egyház, s a reneszánsz korszaka a maga érzékiségével, frivolitásával, lelkiismeretlenségével s amoralitásával teljes ellentéte s tagadása lett az aszketikus, középkori moralitásnak. Nem tagadom, hogy a művészetnek nagy lendületet adott, de ugyanakkor emancipálta az érzékiséget, s mikor a maga módja szerint meglátta a szép világot s rajongott a görög istenekért, ránkhozta az agnoszticizmust s az ateizmust is. Szóval Faust első része után következik a második rész, a maga tehetetlenségével, kapkodásával s elégtelenségével. A nagy művet, az emberi életet ez alapon s e mértékek alkalmazásával nem lehet tető alá hozni.

Minden élet, bármily bravúros s erélyes legyen, csak szépségre építve, okvetlenül romnak épült szomorú emlék lesz, mely azt kiáltja világgá: így ne építsetek, ha elromlani s tönkre menni nem akartok.

Nekünk más eszményünk van. A mi eszményünk az igazság alapján álló s az örök értékek mértékei szerint fölépített szépség. Ez a szépség nem egyéb, mint az igazság s a jóság formája. Mint ahogy az élő természetben a szépség csak öltözet; csak kifejezése s bátor megnyilatkozása a való élet energiájának. A szépség mögött az erő és egészség s a jól megkonstruált valóság áll. Azért az igazi szépség soha sem hiú, vagyis nem üresség, hanem tartalommal s valósággal teljes forma.

A Boldogságos Szűz kultusza az erkölcsi szépséget sugározza belénk. E szépség a lelkiélet kifejezése, melyet örök igazságok igazítanak el s isteni törvények mértékei alakítanak. Fények s harmóniák töltik ki s járnak benne, s csengésüket meghalljuk, s hódító s lelkesítő hatásukat megérezzük. Így lesz a szépség a Szent Szűz tiszteletében a szó szoros értelmében az erkölcsi jóssággal szorosan összefüggő érték, melytől a lélek tisztábbá s szebbé s fölényesebbé lesz. A Szent Szűzhöz hasonulva, kit szeretettel tisztel, mondhatja el a szentírás szavát: „Egészen szép vagy Mária, s makula nincsen rajtad”.

Hol maradnak ettől a reneszánszi s a nietzschei eszmények?!

A hercegprímás aranymiséjén (1924)⁴²

Ötven év hosszú út; erre az útra az Ég napsugara és árnyéka vetődött, de rátűzött annak a felsőbb másik életnek a tüze is, és Isten sok, végtelen kegyelme. Ötven év munkája nagy munka, ehhez tűz, szeretet kell. Magyarország ez idő alatt megmozdult, szárnyra keltek a lelkek, a szerzetesintézmények szelleme megfinomodott, a hittanítás tökéletesbült, a missziók gözekéje kavarta fel a szellemi magyar avart, *reneszánszot éltünk, amelyből kivette a részét Őeminenciája*.

Hármas ünnep van ma: ünnepel Őeminenciája, ünnepelnek a katolikus hívek, az anyaszentegyház és ünnepel Magyarország. E három gondolat köré csoportosítom szavaimat.

Ünnepi öröm – Ünnep: lendület. Akinek ünnepe van, annak muzsikál a szíve, bárhol jár, sivatagban vagy jéghegyek között, süket, önző emberek tömegében, mindegy: ünnepe van, mert énekel a szíve. De ha résztvevő emberek között ünnepel, akkor is a külső ünneplés, a márvány, a csillogás csak keret; a gyöngy, a fenséges drágakő: a jubiláns lelke. A primásnak, az aranymisés papnak az öröme az, hogy az Isten kiválasztotta, elhívta, felszentelte és felemelte: „*nemcsak szolgám, barátom lesz, mert bensőségembe állítottalak téged*”. Ezek nagy gondolatok, krisztusi koncepciók. Ennek az aranymisés papnak, ha reszketve bár, el kell hinnie, hogy az Isten küldötte, hogy az Isten nyomában a lelkeket megtisztítsa.

Mi az igazi öröm: kincs, hír, fény, paloták, cím, rang? Az igazi öröm az, hogy az Isten szeret, hogy az Isten megcsókolt engem, a lelkét adta nekem. Erre jogcím nincs, mint ahogyan nincs jogcím a májusi napsugárra; azt az Isten adja. Miért? Mert szeret minket. Őeminenciája gondolatai visszaszállnak Szakolcára, a szülői ház felé, ahol a mély hit lelkében meggyökerezett...

De ünnepel ma az anyaszentegyház is. Az egyház egységét kisugárzó bíborosnak az ünnepét üli, és mi mindannyian részt kérünk ebből. Az egész keresztény nép a legnagyobb méltóságot látja a papságban, nem a királyi, kormányzó, hadsereg élén álló méltóságot, hanem a szellemi, lelki világét. Az a keresztény nép Krisztust keresi mindenütt. Krisztus helyett áll mindennek alapja, gerince a világban, a világtörténelemben: az anyaszentegyház. Az Isten legnagyobb ajándéka az anyaszentegyház, az egyház, a farsz, a mi életünk levegője. A keresztény nép szereti az egyházat, úgy szereti, mint Fénélon, aki ezt vésette a sírkövére: „*Feledkezzem meg magamról, ha rólad megfeledkezem, római anyaszentegyház*”. Ezek a tömegek, kegyelmes uram, mind az egyházi rend dicsőségét ünneplik Eminenciádban.

Magyarországnak is ünnepe a mai nap. A magyar alkotmány királykoronázóvá tette az esztergomi érseket. És ez a magyar szent korona a királyi tekintélynek és nemzeti szabadságnak szimbóluma, a magyar nemzetet és a nemzetiségeket egy corpus politicummá összefogó szent kapocs, a magyar nemzet kilencszázéves kultúrájának palládiuma. Ezt a koronát a pápa tette Magyarország oltárára, ezt a koronát a primás, az esztergomi érsek veszi le az oltárról és teszi a felkent király fejére. A királykoronázás liturgia, egyházi szertartás, a király nemcsak a nemzet királya, hanem az Istennek felkentje. Ezért a koronázó esztergomi érsek igazán Magyarország főpapja. És mert a főpap ünnepel, ünnepel az egész Magyarország. Ünnepel az a szép nagy Magyarország, amelyet most elszakítottak tőlünk, ünnepel az a Csonka-Magyarország, és mint egy rongyos rokkant, felemeli csonka karjait az égre, hogy kegyelmet, az Isten irgalmát, az Úr Jézus áldását esdje a királykoronázó főpapra.

Megmondom, miért imádkozik ez az egész ország, miért imádkoznak ott túl a demarkációs vonalon. Amikor Eminenciád mint kispap térdepelt és imádkozott az érseki

⁴² A hercegprímás aranymiséjén, Csernoch János bíboros-hercegprímás primíciájának ötvenéves évfordulóján a Szent István-bazilikában mondott beszéd; megjelent a „Nemzeti Újság” 1924. november 19-i számában. (267. lap)

kápolnában, négy címert látott ott. Ott látta Ozor Miklós, Szelepcsényi György, Pázmány Péter és Szcitovszky János címerét. Ezek közül három a széttört ország főpapjának volt a címere. Szét volt törve akkor Magyarország. Amikor Eminenciád, mint kispap ezeket a címereket nézte, eszé-ágába sem jutott, hogy ötven év múlva szintén ott foglal helyet a címere, még pedig mint a széttört Magyarország főpapjának a jelképe. Ahogy Pázmány és a többiek nézték Nagyszombatból, Szombathelyről az elszakított Esztergomot, úgy nézi Eminenciád az idegen hódoltság alatt lévő esztergomi egyházmegyét. Hát miért imádkoznak itt és ott túl? Uram, adj a főpapnak egész címert, adj neki egész egyházmegyét, add a koronát tartó főpapnak a korona alá tartozó egész Magyarországot!

Kedves testvéreim, ezért ünnepel Magyarország. Sokan vagyunk itt, de sokkal többen ünnepelnek velünk. Ünnepelnek, akik lélek szerint vannak velünk és akik elküldték ide valamit. Tudjátok, mit küldtek? A könnyeiket küldték. A Zsitva, a Vág, a Morva, az Ipoly, a Garam, mind-mind eljött ide, a könnyeik folytak ide, a könnyező Magyarország csak a könnyeit küldte ide. Hol vannak? Itt folyik a nagy Duna, ott vannak, abban a folyamban hömpölyögnek a lelki szenvedések könnyei: ha Eminenciád belenéz ebbe a Dunába, képeket lát ott. Kékkő várát, a szentbenedeki apátságot, az ipolysági prépostságot, Óbarsot, Újbarsot, a bélyei régi templomot, Nyitra várát, Beczkót, Dévényt, Malacka és Szakolca könnyes képét ... Amit itt a nagy Duna mutat, az mintegy képviseli azt a földrajzi és víztani egységet, de képviseli a magyar könnyek tengerét.

Nem mondhatok többet, minthogy itt, néhány száz méterre attól a könnyes Dunától, mindnyájunkat át- és átjárt ez a szent és felemelő érzés a mai ünnepen. Áldja meg Eminenciádat az Isten, akinek a kegyelméből ötven évet élt az oltár lépcsőjén. Kísérje az az áldás, amely mint stella matutina ragyogott az ifjúsága egén, legyen, ha nem is stella matutina, hát stella vespertina, az öröm esti csillaga. Ez a csillag hintse be kegyelemmel, fenséges érzésekkel Eminenciád lelkét. Prospere procede! Haladj, küzd le, vidd az élet keresztyét mindnyájunk örömeire és annak az egyszer újra egységessé összeforradó Magyarországnak javára!

Múlt és jelen⁴³

Aki Székesfehérvár nagy múltján s jobb jövőjén elmereng, azt két szellemi jelenlét kíséretti; az egyik a történelemnek borongó lelke, a másik a küzdelmes jelennek s a jobb jövőt megteremteni akaró igyekezetnek szelleme. Mindkettő nagy hatalom s nem kívánhatok jobbat, épen Székesfehérvár érdekében, mintha azt kívánom, hogy bár lehetne a mai alkotás s törekvés stílusa olyan, hogy megütné a nagy múltnak mérveit.

Ezt nem a mai törekvések lekicsinylésére, mint inkább a nagy múltnak kiemelésére mondom. Hiszen, aki csak húsz év óta is tanúja a város emelkedésének s mindazoknak a törekvéseknek s annak az ernyedetlen munkának, melyeket a város mai közigazgatása is dicséretesen kifejt, az be fogja ismerni, hogy itt a város kultúrája érdekében több történet, mint más, a lakosság számát véve, Fehérvárt meghaladó városokban.

Aki látja, hogy 30 év óta itt mi minden lett, hogy itt mily épületek és intézetek emelkedtek, hogy bűzös s patkány-ásta, most beboltozott vízárkok s csatornák fölött mily pompás utcák nyíltak, hogy azóta itt vízvezeték, csatornázás, gáz- és villanyvilágítás létesült; aki hozzá még számbaveszi az iskolák s kultúrintézmények fejlődését: az alig ismer rá a 30 év előtti Fehérvárra s annak nem lehet önkénytelenebb vágya, mint az, hogy adja Isten, hogy a fejlődés ez üzemben folytatódjék s hogy a város ügyeinek intézése oly hivatott kezekben legyen letéve ezentúl is, mint amilyenekben most van.

Nem mondjuk ezzel azt, hogy a városi kultúra ideálját elértük, de biztatólag hat ránk az, hogy e részben máris hol tartunk. Mert hogy itt azelőtt száz, nemhogy kétszáz év előtt mi volt, azt Székesfehérvár mai arculatának szemléletéhez szokott valaki alig bírja elképzelni. Romok és szegénység, tehetetlenkedés és elmaradottság, idegen érzésű polgárság, osztrák szellem s a nemzeti génusz teljes hiánya jellemezték a várost. Volt azonban akkor még valami, aminek hiányát a nemzeti kultúra érdekében nagyon megsiratjuk; 1700-ban még álltak Székesfehérvár falai s kapui, még állt Nagy Lajos mauzóleuma s talán Mátyásé is; tudták akkor még, hogy a hatalmas romok közt hol vannak a szent királynak s fiának s a magyar királyoknak sírhelyei. Igaz, hogy a város falai alatt terjengtek a lápok is, s aki akart vadkacsázni, annak nem kellett a Sós-tóra menni; fölzavarhatta azokat a mai viziváros s a törvényszék helyén is. Még nem volt meghúzva a Nádor-csatorna, mely a latin történetíró szerint: az „immensis paludibus obsita urbs”, a végtelenbe húzódó mocsaraktól – Mórtól s Várpalotától a Dunáig – körülvelt város vizeit levezette volna.

Különben a város tele volt nagy épületek maradványaival, s nem lehet kifogásolni, hogy e romokat el akarták takarítani. Azt én sem kifogásolom, de nagyon szerettem volna akkor Vámosy Lőrinc, kir. harmincadosnak s Perl bíró uramnak helyén lenni s a romok eltakarításával megbízatni. Mennyi érzéketlenség és bambaság intézkedett e körül akkor, mikor a Szent István király építette bazilikának maradványait s Nagy Lajos s Mátyás király mauzóleumát oly barbár nemtörődéssel kezelték s hagyták veszni, akárcsak török mecset s a dervisek piszkos, füstös putriai voltak volna. Össze-vissza építettek, útvonalakat húztak keresztül-kasul a romokon, úgy hogy később a nemzeti önmegemberelés korában ásatásokat kellett rendezni, hogy megtudjuk, merre is volt a templom. A királyok sírhelyeit, az egy III. Béláét kivéve, ma sem tudjuk, úgy hogy Magyarországon jobban járt Güll-Baba, mint Szent István és Mátyás király, mert annak sírjához járulhatnak buzgó mozlimek, de Fehérváron hiába kérdezik, hogy hol van Szent István király sírja. Lehetséges, hogy az utca kövezete vagy a konflis-állomás aszfaltja alatt is!

⁴³ *Múlt és jelen* nem keltezhető kéziratból. (269. lap)

De hát ez Magyarország sorsa! Idegen királyok birodalmának elhanyagolt provinciája voltunk; csak így lehetséges az a szörnyűség, mely Fehérváron a nemzeti szentelt tradícióknak sorsa lett.

A történelem szelleme itt romok sírjában hevert, szemfödője idegenségből, nemtörődésből s császári rendeletek pergamentjéből szövődött vagy inkább foltozódott össze. Lipót császár és magyar király ugyanis 1702-ben elrendelte, még pedig „atyai aggodalmas gondoskodásánál fogva”, hogy a „hírneves Magyarországot” megszabadítja „a túlsok erőd terhétől” s éppen azért „kegyesen megengedte”, hogy Székesfehérvár falait lerombolják!

Mily nagyszerűen mutatkozott volna be az a magyar apostoli király, I. Lipót, ha Szent István bazilikáját fölépíti, ha Nagy Lajos és Mátyás király mauzóleumait kijavíttatja, ha Szent Istvánnak és Szent Imrének s a magyar királyoknak sírhelyeit megjelölteti! Ha ezt teszi, akkor a szétszakított magyar nemzeti tradícióknak folytonosságát is visszaállítja. Hanem ez nem történt; helyette a rom rom maradt, a falakat lerontották s a lakosok a király rendeletére s a király példáján elindulva azt is széthordták, ami még különben megmaradt volna.

Csak egy darab várfal maradt meg a püspöki kertben. Hányszor állok e falon, s eszembe jön Nürnberg, hol még minden középkori erőben áll, s ahová elzarándokol a félvilág, nézni a nagy nemzeti csodát. Állok e falon s nézem, hogy a vásártéren mint eregetik sárkányaikat a fiúk, s megsóhajtom azt a nemzedéket, melyik lenne, ha a sárkányok farka nem akácfák s topolyák ágaiba, hanem a Boldogasszony-templom tornyaiba akadna bele.

Most nép lakik itt, melynek nemzeti érzékét keltegetni kell, még nem éber s még nem egységes eléggé. Nagy, nehéz munka a szétszakított tradíciók fonálát valamiképp egybekötni. Ha a várfalak s a kapuk, a templomok s monostorok állanának; ha Szent István s Szent Imre sírján lámpák égnének; ha Nagy Lajos s Mátyás mauzóleumaiban koszorúinkat tennénk le, akkor a munka könnyű volna; de míg a történelem csak papiros s nem átélt jelen, addig még sok lesz a tennivaló.

Sebaj, megéri a munkát, s Székesfehérváron is azon dolgozunk, hogy a mai magyar élet az ősi, nemzeti kultúra gyökeréből fakadjon; hogy az ősi koronázó város szelleme a mai nemzedéknek is lelke legyen.

Szent István

Szent István király (1898)⁴⁴

Haza és egyház, nemzet és vallás, ez a két gondolat, ez a két szent valóság mozgatja az emberiséget a legkihatóbban minden égöv alatt. Két életnek vágya testesül meg bennük; élni kívánunk a földön minél tovább, s mivel nem élhetünk soká személyesen, élni akarunk legalább nemzetünkben; azután élni kívánunk föltétlenül és halhatatlanul, s ezt az életet az örökkévalóságban keressük; az élet e két vágyából sarjad a nemzet s a vallás szeretete.

Mily szelíd és áldásthozó hatalom ez a két szeretet a békének csendes, százados munkájában, a művelődés s a haladás lépcsőzetes útján; erőt fejleszt, erényt ápol, népeket nevel s tesz hatalmassá mindkettő s áldással hinti be az ipar s a jólét zajtalan ösvényeit; de mily örült két hatalom ez, ha vérig sértve, bosszút lihegve fölkorbacsolja az emberi kedélyeket; vihart arat, vért szomjaz, s nyomában járnak a legvérengzőbb harcok, melyeket a latin jellemez találóan azzal a szólásmódjával „pro aris et focis”. A tűzhely a nemzeté, az oltár a vallásé.

A megsemmisülés harcai tombolnak a tűzhelyek s az oltárok körül. Mihelyt a harc odaért, mihelyt tűzcsóvái a tűzhelyt s az oltárt érik, akkor már nincs kímélet, megszűnt a könyörület; ott az egyik félnek vesznie kell, s a győzelemnek teljesnek kell lennie.

Emlékezzünk a római-pun irtó háborúkra; akkor lángolnak föl rémségesen, mikor már a karthágói tűzhelyek körül folynak; emlékezzünk a huszita harcokra: az a fekete zászló s rajta az arany kehely, mennyi dac, elkeseredés, kegyetlenség, vérengzés fölött lengett! Miért? Mert a zászló rúdja az oltárra volt tűzve. Emlékezzünk a legrémesebb s legvéresebb harcra, melyet a történelem ismer: Jeruzsálem ostromára millió hullájával, tízezer keresztrefeszített vonaglójával; ennyi fanatizmust csak a tűzhely s az oltár egyesült lángja éleszthetett.

Ahol tehát erő kell békés alkotásra, vagy hősiesség kell pusztító harcokra, ott az „ara” s a „focus”, a hit s a haza szeretetét kell föléleszteni, e kettőben kell a boldogulás reményét keresnünk. Ahol ez a kettő szét van választva, ahol a szívek e két szeretet közt meghasonolva az egyiket a másiknak rovására élesztik vagy tompítják, ott a romlás végzete kísért, s a pusztulás föltartóztathatatlan.

Éppúgy vagyunk a mozgalmakkal. Erőtlen s éretlen a mozgalom, mely vagy a vallást ignorálja, vagy a nemzeti eszmét elhanyagolja. A nemzeti elem nélkül nincs a mozgalomban test és vér; a vallási elem nélkül nincs szellem és lélek. <Külön> egyik se való tehát az embernek, még kevésbé a nemzeteknek. Nemzeteket lelkesíteni, szenvedélyeiket fölkorbacsolni, a tengernyi népet megmozgatni csak úgy lehet, akár politikai, akár kulturális legyen a mozgalom, ha belőle a nemzeti színeket s a kereszt jelének árnyalatait ki nem felejtjük.

Magyarország életében ez a két nagy hatalom: nemzet és vallás nincs különválasztva; de sőt legharmonikusabb kifejezést nyer éppen a nemzet első királyában, Szent Istvánban. A magyar nép nemzeti ünnepe keresztény vallásos ünnep; a mi nemzeti királyunk az Istennek szentje; a mi koronánk szent korona; első királyunknak nincsen sírja; ha sírjához kívánczunk, oltárhoz vezetnek s rothadatlan szent jobbára mutatnak; ha nemzeti ünnepet ülni akarunk, letérdelünk s imádkozunk; mintha nemzet és vallás közt, haza és egyház közt, magyar korona és aureola közt, trón és oltár közt, nemzeti lelkesülés és Isten-tisztelet közt

⁴⁴ *Szent István király* megjelent az „Esztergom” 1898. augusztus 20-i számában. (273. lap)

különbség nem volna. Boldog a nép, mely ezt a kettőt így egyesíti, s mely lelkesülését a hazáért s a nemzetért a vallás és egyház szeretetének lángjain hevíti.

Szent István király képezi eszményképét e két, szent érzelem osztatlan egyesítésének, s e világtörténeti nagyságában útmutatója lett egyszersmind a keresztény hazafiak életrevaló törekvéseinek. Ne szakítsuk szét e két hatalmat; egyesítve egymást gyámolítják; szétszakítva egymást fogyasztják s emésztik. Ha őszintén kívánjuk a magyar nemzet nagyságát: adjunk neki „focus”-t, de adjunk neki „ara”-t is; tűzhelyet és oltárt. Oltárokból tűzhelyeket építeni szentségtörés, s tűzhelyeket lerontani, hogy oltároknak kerüljön hely, esztelenség. Szítsuk Szent István emlékével magasra minden magyar kebelben a vallás s a haza szeretetét; csak e párosult érzelemmel szívünkben leszünk képesek megérteni s megünnepelni a magyarság első királyát, apostolát és prófétáját, Szent István királyt.

De éppen úgy legyünk meggyőződve arról, hogy erőteljes, az egész nemzet érzését és lelkesülését, kivált pedig kulturális haladását fölkaroló mozgalmat a kereszténységnek a programból való kihagyásával eszközölni nem lehet. A legmélyebb s a nemzet lelkének a legkényesebb vonzódását, érdekeinek legféltettebb s legelső cikkelyét ignorálni, oly szarvashiba, melyet semmiféle furfang és eszély jóvátenni képtelen. Halvaszületett gyermek, s nem a közérdek karjaiba, de a feledés sírjába való az oly nemzeti politika, mely a vallást ignorálja, hogy elzülljék; nem védi, hogy rúghasson rajta kedve szerint bárki. Mi Szent István király fontos alkaljáról mást olvasunk le, az ő egyénisége e két üdvhozó hatalomnak elválaszthatlan egységét állítja elénk. Alakja nemcsak eszménykép, de program is; a magyar nemzet haladásának s megerősödésének programja.

Tiszteljé atyádat... (1902)⁴⁵

A magas Tátra legmagasabb csúcsa már nem Gerlach-falváé, hanem a királyé. Ott, az égbemeredő szirt homlokán ragyog a király neve. Ez a királyi csúcs kiereszti jobbra-balra lejtőit, az egyik oldalon le Pozsonyig, a másikon egész Orsováig, s e sziklakarokkal szorítja földrajzi egységbe a szép Magyarországot. Sziklagerinc képezi falát a gyönyörűség e kertjének; négy folyó öntözi ezt is, mint a régi paradicsomot; földjének veleje a lángliszt, vére a tüzes bor; elmondhatni róla is, hogy tejjel és mézzel folyó.

S valamint a térben égbemeredő csúcsok, a sziklakarok foglalják egységbe az országot: úgy az időben égbemeredő tettek, halhatatlan hősök, kiolthatlan emlékek tűzoszlopai világítanak fölötte. Ezeknek is van erejük, ezeknek is van egységesítő hatalmuk; de ez a hatalom már nem a vidékeket, hanem a lelkeket foglalja egységbe; ez a hatalom nem a földrajzi egységet teremti meg, hanem a nemzeti egységet. A nagy férfiak, a nagy tettek emlékei láncot vonnak a lelkek köré, melyeken tükröződnek, s az érzelmek tüzeit gyűjtják a szívekben, melyeket rokon vér táplál. A közös nagy gondolatok egységes öntudatot, a közös nagy érzelmek egységes lelkesedést támasztanak mindazért, amiért azok az úttörők küzdöttek, égtek és szenvedtek. Ez egységes öntudatban, e közös érzésben s lelkesülésben alakul ki a nagy nemzeti test; így lesz milliókból nemzet, így a porból haza.

De ha a földrajzi egységet összefoglaló magaslatok közt van egy királyi orom: úgy a nagy lelkek s az általuk létbe hívott nagy tettek láncolataiban van szintén egy kimagasló vezéralak; fölséges, tiszteletreméltó, ősi, komoly, mint a Tátra felhőbe borult csúcsa: ez a Szent Király.

A nemzet, mint nemzet a köztudatból, a közérzésből, a ráhagyományozott nagy eszmékből s a történelem halhatatlanságától informált nagy emlékekből élt. A nemzeti tradíciók a népnek lelke. Míg a hagyomány él, addig él a nemzet. Ameddig lelkesül az ezeréves alkotmányért, az ezeréves művelődésért, a kilencszázéves szent hitért; ameddig a kilencszázéves szent korona felébreszti ragaszkodását királyhoz, országhoz, földhöz, szabadsághoz; ameddig kincsét képezi a nemzetnek a régi alkotmány, az ősi függetlenség, a régi hősiesség, a meg nem szakított jog és igazság: addig él, s csakis addig él a nemzet.

Ez a hatalmas, ezeréves nemzeti élet, ez áthagyományozott kincsek, ez a századokon átnyilalló közérzés és közlelkesülés elsősorban a Szent Királyra utalnak vissza. Mint a Tátra csúcsa, úgy emelkedik a magyar nép múltjában az ősz király alakja, vele forr össze a hazamegalapítás szentelt emléke, s homlokán dereng a szent korona fénye. A Szent Király lábai mellett ül a nemzet génusza s pajzsára írja a hármas hegyet s föléljük a keresztet; a Szent Király terjeszti ki kezeit s befoglalja a szent korona abroncsába a hazát, a nemzetet. Ez az abroncs, mely szorosabban köti össze a nemzetet, mint a vámfák, a határvölgyek és fegyveres seregek: ez az az aranyfoglat, melybe bele van foglalva a népnek alkotmánya, s oldalaira rá van zománcozva a történet minden nevesebb eseménye.

Többet mondok: Magyarország népeiben e szentelt, nemzeti tradíciók vallásos tiszteletnek tárgyaivá lettek épp a Szent Király kapcsán. A magas Tátra ormából oltár lett, s a magyar népnek pátriárkájából szent lett. Mert nem frázis az, hanem valóság, hogy mikor a magyarság múltját s dicső emlékeit akarjuk ünnepelni, örömről imává magasztosul; mikor lelkesülni kívánunk fölséges példákon, lelkesülésünk Isten-tiszteletté fokozódik; midőn első szent királyunk sírját keressük, az örök Isten oltáraihoz vezetnek: mintha nemzet és egyház közt, trón és oltár közt, nemzeti lelkesülés és Isten-tisztelet közt különbség sem volna, vagyis inkább, mintha e két elem egymásba fonódva hatalmasabb egységben, egy vallásos nemzet érzésében virágoznék ki.

⁴⁵ *Tiszteljé atyádat...* megjelent az „Alkotmány” 1902. augusztus 20-i számában. (275. lap)

Ha a nemzeti nagy hagyományokat a vallásos érzéssel párosítjuk, akkor lelkesülésünknek a legeszményibb irányzatot adtuk s a nemzeti öntudatot a lélek legmélyebb rétegeibe, gyökereibe rétegeztettük bele.

S mindkettőre szükségünk van.

Az európai népek elvesztették a hagyományok tiszteletét; bennük a változatok kegyetlen játéka eltompította a múltnak s jelennek egyben való átérzését, meggyöngyöztette a nemzet egységének tudatát a hatalomra vergődött idegen elemek befolyása alatt, elhalványította a vérrokon hősöknek, vezéreknek s királyoknak képét. Pedig hiába, a történelem bizonyítja, hogy a népek nagyságának, életerejének és hatalmának delelőpontját a tradicionális események tisztelete képezte, a rajongó ragaszkodás Istenhez, királyhoz, hazához, s ugyancsak, hogy költészet s művészet a nemzetek életében ez eszmények rajongó szeretetétől kelt szárnyra.

Honnan vegyük már most a nemzeti s a szellemi életnek e kellékeit? Ki tanítson nemzeti eszményeket szeretni s tisztelni? Ki derítsen sivár, önző korunkra tavaszt? Honnan vegyük a művészet és költészet, szóval a nemzeti lélek kilendüléseit?

Megmondom én. Tanuljatok idealizmust, de nem bármilyet, hanem idealizmust a javából; tanuljatok áhítatot, bensőséget, tanuljatok áhítatos idealizmust! Tekintsetek áhítattal, szent meghatottsággal a koronára! Tekintsetek Istent tisztelő hűséggel a király szentelt személyére, nem mint gyarló halandóra, hanem, mint a tekintély hordozójára s az ezeréves nemzet fejére! Tiszteljétek hőseitekben a szenteket s magasztaljátok föl hazaszereteteteket vallásossággá – s meglátjátok, hogy leolvad szívetekről az érzéketlenség jégkérgé, meglátjátok, hogy ismét lelkesülni tudtok majd a nemzet ideális javaiért, s ez érzések elevenségétől életre kap a nemzeti öntudat, s népünk egy új virágzásnak tavaszába lép.

Az idealizmusnak e nemét sehol sem tanuljuk meg jobban, mint hagyományaink szent ormain, szentjeinknek oltárainál. Itt leli a hazafias lelkesülés a legeszményibb irányt, itt mélyed a nemzeti öntudat a lélek legmélyebb rétegeibe. Mily óriási szolgálatot tesz tehát a hazának s a nemzetnek, ki a Szent Király napját, mint a haza s az egyház ünnepét üli meg, s az által a nemzeti nagy tradíciókat az oltár lábához állítja, az idealizmusnak legtermékenyebb talajára s az erényes érzések legbiztosabb alapjára. Eszményeknek alkalmasabb helyet széles e világon találni nem lehet! Róla mondja Guizot: „L'église est l'école du respect;” mi pedig úgy tapasztaljuk, hogy a templom s az oltár nemcsak a tisztelettudásnak s az emberi érzésnek, hanem a hazafias köteleltségtudásnak s a nagylelkűségnek is iskolája!

Magyarország ezredéves élete e talajból nőtt ki izmos tölgyként, s aki ezt a talajt széthányja, az magát a tölgyet hervasztja. S amint eddig volt, úgy lesz ezentúl is. Ezt a fát átültetni nem lehet; életnedvét, fejlődési képességét csakis a régi eszmények folytonossága biztosítja.

Álljon hát a Szent Király alakja Magyarország népeinek szellemi élete fölött, mint a Tátra orma a földrajzi Magyarország fölött, s foglalja össze az érzés egységébe a nemzet millióit! Álljon, mint az orom, melyet felhő takar s villám koszorúz, s képezzen sziklagátat a beözönlő idegen vér s idegen érzés árja ellen! Járuljon hozzá Magyarország népe vallásosan hazafias érzéssel s szívja magába a friss, ózonos, illatos levegőt, mely a magaslatokról, a múltnak nagy emlékeiből áramlik feléje, s igyék a hegyek forrásaiból erőt s ellentállási képességet! S akár csügged, akár hevül, nézzen hőseire! „Minden ember hősöket keres – mondja Carlyle – kiket tisztelhessen!” Hát legyen úgy; de nekünk nem kell hősöket keresnünk, hiszen szemeink előtt ragyognak, élükön a Szent Királlyal. Tiszteljük tehát őket a természetes érzés s a vallásos szív párosult lelkesülésével!

Isten óriása (1905)⁴⁶

Kedves keresztény hívek! Mi több: a templom, vagy a szentje? A templom szét van dűlve, falait szétszedte török-tatár, de a szent él. Mi több: csont, por, hamu, sír, vagy az Istenben megdicsőült s a nép hitében élő lélek? Csont, por, hamu elszóródott, sírját hiába keresem, de a megdicsőült lélek él, mint ragyogó nap jár fölöttünk, melyet a magyar nép egéről lekasztani nem lehet. A népnek szívében él a szent mint a nemzet atyja és királya; Magyarország fölé hajolva látja alakját, mintha édesanya hajolna gyermekének bölcsője fölé. A világtörténelemben él a szent, mint óriás, ki az első évezred végén megindul, hogy egy új évezredbe tapossa bele nemzetének útjait. A kereszténység életében él a szent, mint hatalmas szellem, az erős akarat és a kegyelem nagy stílusában kialakítva s az erény eszményi magaslataira emelkedve, s elragadtatva kiáltom: hisz ez ő, s én őt keresem! Nem a sírt, a port, a templomromot, hanem az Istenben megdicsőült szentet; azt a lelket, ki hitet oltott és lelket vert belénk; azt a hatalmas szellemet, ki egyéniségének bűbájával ragyog felénk kilencszázéves sötétségen át; azt az eszményi nagyságot, mely hódolatot követel s ugyanakkor magához emel.

1. Mi jellemzi Szent István szellemét? Minden szellemóriásnak, legyen az költő, filozóf, művész, szent, belső, lelki világa van, melynek sötétségét vagy ragyogó fényét kiárasztják korukra. E világ mély, mint a tenger s magas, mint a csillagos égbolt. E belső világban gyúlnak ki az eszmék, fényükből szórnak fényt s kincseik aranyporával hintik be a környezet ólmos levegőjét. Szent István lelki világát a XI. század komoly, szent kereszténységének eszményei töltötték ki. Lelkében ragyogtak Krisztus s a Szent Szűz s a szentek ideáljai, a pálmás vértanúk, a liliomos szüzek; gondolatai mind az örökkévalóság jegyében álltak. Lelkülete istenfélő és gyermekded, áhítata illatos és lendületes volt; a kétség felhője nem vetette reá árnyékát, s kedélyét a szent béke varázsa ihlette. A XI. század kultúrája minden ízében össze volt forrasztva a kereszténységgel; iskolái mint a fecskefészek a templom oldalán; városai mint a kagylók, melyeknek gyöngyei a dómok voltak. Ez a szellem ugyanakkor egy félhomályos, misztikus homályba vezetett, mely a világítéletet várta s a predestinációnak aggodalmaival volt telítve, azért alázatos és penitenciás volt; kegyelemre utalt s imára tanított.

E csodálatos, bűbajos világban élt Szent István, lelke itt feszült meg, itt lett a vágyak emberévé és az imádság angyalává; s amivel eltelt, azt kiáltotta ki a világba: Krisztust! Krisztust, a valóságos Istent, az Üdvözítőt, a bűnbocsátót, a kegyelem forrását, az örök élet megnyitóját. Ennek a Krisztusnak építette templomait, az ő kegyelmét lehelte életébe, az ő erejét fektette törvényeibe, az ő tekintélyét tűzte föl koronájának görbe keresztjébe, ezt foglalta kardja markolatába, az ő imádandó vérével pecsételte meg alkotásait.

Ezt az imádandó Krisztust kiáltja felénk is Szent István, prófétánk és apostolunk, s óva int, hogy ne alkudjunk meg ez örökségünkön senkivel, sem modern prófétákkal, sem bűbajos génuszokkal, sem a káprázatos haladás imponáló hatalmával. Mert járnak köztünk is modern próféták, kik a génusz ragyogásában s az ékesszólás varázsával hirdetik Krisztust, de nem az egész, nem a keresztény Krisztust.

Róla ír fölségesen Goethe s hirdeti, hogy az isteni senkiben sem gyulladt ki oly ragyogóan, mint Krisztusban, jóllehet fölragyogott az Sokratesben, Platóban, Rafaelben, fölragyog a napsugárban s jelentkezik a fenyves illatában. Íme, az isteni Krisztus. De ez nem a keresztény Krisztus. Goethe is érzi, azért mondja Gretchen Faustnak: „du hast kein

⁴⁶ *Isten óriása*, a székesfehérvári székesegyházban mondott beszéd; megjelent a „Fejérmegyei Napló” 1905. augusztus 22- és 23-i számában. (278. lap)

Christentum”. Mert a kereszténység Krisztusban a valóságos Istent hiszi Péter apostollal: „Te Krisztus vagy az élő Isten Fia”; és a meggyógyult vakkal leborul előtte és imádja; „et procidens adoravit eum.

A modern szellem Krisztusban ünnepli az eszményi embert. Róla ír fölségesen Chamberlain, hogy aki Krisztust valamikor nemcsak szemmel, hanem lélekkel látta, azt többé el nem felejt. Igen, Krisztus az eszményi ember, de akiben közénk lépett az üdvösség. Lépten-nyomon a maga személyéhez való viszonytól teszi függővé az üdvöt. Ő nemcsak vezető, hanem ő az út s az ajtó. Beszédeiben mindenütt az játssza a főszerepet, hogy „énérettem”, „énbennem”, „éntőlem”. Sohasem lépett fel a történelemben ember, ki így föléje helyezkedett volna a világnak s minden egyes emberi léleknek.

A modern szellem ünnepli Krisztusban a szenvedő, könyörületes, irgalmas embert, a szenvedések emberét, az alázat, a megadás, a tűrés típusát. Róla ír fönségesen a sötét Tolsztoj, ki bógáncsot, töviskoszorút s kancsukát lenget kezében. Igen, Krisztus irgalmas és megadásteljes, de az ő szenvedése engesztelő s helyettesítő áldozat, miatta s általa nyerünk kegyelmet mindnyájan. Ő megbocsátja bűneinket, s nekünk az kell; bármennyire botránkoztak s botránkoznak régi farizeusok s modern hitetlenek, mégis csak igaz, hogy az emberi szív érzi bűnösségét s bűnbocsánatot, irgalmat, üdvösséget keres, s azt meg is találja, de nem a tehetetlenül szenvedőben, hanem a szenvedést s halált a föltámadás hatalmával legyőző Istenemberben!

Ez erőteljes, mélységes keresztény hit ragyog Szent István homlokán, ez koronájának görbe keresztjén. E szellemmel eltelve áll a magyar nép élén s égbe nézve kiált felénk: íme, látom nyitva az eget s Jézust az Isten jobbjára felől; Jézust az Istenfiát, az Isten üdvözítő erejét.

2. Szent István második jellege az ételzsentség, melynél fogva az evangéliumot nemcsak hirdette, hanem átértelte s átélte; Krisztus tanát, a hitet s az eszményi tökélyt önmagában kialakította.

Az evangélium szép szó; Isten országát hirdeti, Isten útjait készíti. Jön az Isten kegyelme, jön s eláraszt édes, erős, vigasztaló áldásaival, ezt ígéri. Próféták éneklék, apostolok hirdetik; de a legszebb szó is csak szó marad, a proféták a levegőt verdesik, apostolai világutazóknak minősülnek, ha az a fennhangoztatott s megígért Isten-országa nem köszönt be tényleg, ha a szóból új, életerős vallás, ha élet nem lesz. Krisztus Urunk is úgy tartja: Verba mea spiritus et vita, az én igéim szellem és élet. Igen, szó kell, mely szellem, s melyből élet legyen! S tényleg az életet teremtő szellemet sürgetik mindenütt. Megjelennek köztünk hatalmas szellemek, filozófok s fölséges életrendszereket alakítanak; csatlakoznak hozzájuk művészek, „több nemesebb élet” a jelszavuk. Dolgozik az ember ekével, boronával; az iparos kézzel, tüvel; a művész ecsettel, vésővel; a több, a jobb életet hajszoja valamennyi; kardból csinálnak kalapácsot; összetörik a sziklákat, kiolvasztják a vasat, a nemes fémeket, a több életért. Ráöntik a gondolatot fára, kőre, ércre, a jobb, a több, a komfortosabb életért. Minden jó és nemes törekvés többé-kevésbé külsőséges; a legjobbat az szolgálja, ki az életet nem színben, nem kőben, hanem önmagában alakítja; ki nem színeket, hanem szíveket hoz harmóniába s ki az erőt s a szépséget mint erényt, békét és szentséget önmagában átéli. Ezt a szent teszi. Krisztus gondolatait a szent éli át, eszményeinek ő ad testet, boldogságait ő élvezi. Bölcsek, művészek fölött elsősorban a szent a tettek embere.

Szent István is ilyen, nagy, fölséges alak; a nagy tettnek, a krisztusi képmásra alakított, nagy életnek embere. Az Úr gondolatai tükröződnek lelkén s az Úr nyolc boldogsága ünnepl szívében. Lelkén ott ragyog a lelki szegénységnek, az alázatnak nagy jegye a Végtelennel s imádandó intencióival szemben; a mezítláb járó király szívből alázatos. Ez alázatot egyesíti a szelídség bájjával; hős ő, de nem üt kardjára erőszakkal; tudja ő azt jól, hogy az emberiség haladását nem az erőszak biztosítja. Szívébe zárja a tisztaság boldogságát, mely a lelkiismeret örömeiben az Istent látja; irgalmas szívű és lágy, könyörületes és sírni tud. A nyolc boldogság ragyogó szivárványában kifejlik Istvánban a jóakarat, az erő, a bensőség és lelkesülés;

kibontott szárnyakon, szabadon, öntudatosan repül a nagy, az örök célok felé. Legyőzi a világot, amennyiben az durva, sötét, alaktalan, állatias, fölemeli a természetet, finomítja érzéseit s az isteni kegyelem erejében kiemelkedik nemcsak környezetének lapályából, hanem évszázadok s évezredek magaslatai, az „örök halmok” fölé.

3. Így ragyog előttem István király, s mialatt gyönyörködöm nagyságán s lelkesülök érte, lelkembe hatol szózata: ezt tedd és élni fogsz. Teljél el hittel s töltsd meg szívedet tiszta erkölccsel, s belőled is alakul majd ember Isten hasonlatosságára.

Úgye ez kell nekünk? lelkes, ideális hit, mely emeljen köznapi szürkeség, fád, unalmas tengődés fölé; lelkes hit, mely lát s világosságot önt felülről az életnek s küzdelmeinek mélységeibe. Hit kell nekünk, vagyis isteni gondolatok, melyek vezessenek, hit kell, vagyis nagy célok, melyek életünkbe lelket verjenek. Isteni gondolatok nélkül elvész az ember, elernyed a lelke: és stirbt der Mensch an seinen Göttern; a foszladozó istenkép a lélek hervadása. Azután pedig zsenialitásnál, tudománynál, művészetnél többre kell becsülnünk az életszentséget s sugallatai szerint kell kialakítanunk életünket. Az erkölccsel ellenkező irányzatok a hanyatlásnak, szellemtelenségnek s züllésnek útjai; a lelki erővel elsorvasztják a testit; mindent megesznek, de nem hogy vért csinálnának, hanem mérget; esznek életerőt, mint ahogy a rozsdá eszi a vasat, a penész a kenyeret; eldurvítanak életet, modort, ízlést; még a nyelv is durva lesz, s mint ahogy a mocsaras földben megterem a dudva, s a harasztban kikel a kígyótojás: úgy az Isten oltárának romjain naggyá nő az „ész istennőjének”, a csúnya érzéki észnek bálványozása s vele a babonák raja. Ah, nem ezt, nem ezt, hanem életet, lelket, tehát hitet s tiszta erkölcsöt keresünk.

Minderre a program Szent István alakja, kire az egyház rámutat, mondván: ne fajuljatok el az Isten fiainak gondolataitól. Én is ha hallom a honfi keservet, mely a törpe közélet lapályairól fölzokog, hogy „völgyben ül a gyáva kor s határa szűk köréből őse saslakára, szédeleg, ha néha föltekint”; ha hallom a magyar nép vágyódó énekét, hogy „hol vagy István király, téged magyar kíván”, azt kiáltom nekik: ne sírjatok, hanem buzduljatok; ne kételkedjete, hanem lelkesüljete s a hitnek idealizmusával s az erkölcs Ősi erejével érvényesítsetek a gondviselés szándékait. Óriás áll Szent István személyében a nemzet élén, nyomaiban csak nagy, erőteljes nemzet indul meg. Induljatok hát meg s mondjátok: Hungaria prospere procedet regna. Édes magyar hazánk, Szent István nyomaiban járj, haladj, Isten segítsen, s hatalmad érvényesüljön!

Magyarok apostola (1908)⁴⁷

Vértanúi népek, milyen a magyar is, szeretnek történeti hivatásuk sugárzatába beleállni s a múltnak nagyságán elmerengeni. Fölsóhajtunk ilyenkor mi is a költővel, hogy „Hej, nagy volt hajdan a magyar, nagy volt hatalma, birtoka, magyar tenger vizében hunyt el észak, kelet, dél hulló csillaga;” mikor pedig imádkozunk, akkor is síró vággyal a múltba tekintünk s mondjuk: „Hol vagy István király? Téged magyar kíván!” Ez az édes melankólia sehol sem szállhatja meg a hívő lelkét jobban, mint Fehérvárott Szent István király napján, mikor a régi dicsőség halvány fényénél feldúlt sírok közt is őt keressük, utána vágyódunk s egyre rebesgetjük: hol vagy? hol vagy István király? De a szellemi világban, hol szakadatlan folytonosság uralkodik, hol a gondolatnak s érzésnek szikrája, épp úgy, mint akár a természetben a földnek porszeme, nem vész el, s hol az idő örökkévalósággá válik, hallok a síró szóra a feleletet: Itt vagyok; ne keress a sírban, hisz lelkedben élek; ne sirass a holtak közt, hiszen haladásod, vívódásod élén járok s kilencszázados múltból bár, de biztatóan nézlek; nemcsak nézlek, de védlek s vezetlek! Jobbom, melyet „szent jobb kéznek” hívsz, száraz már, de a lelkem él, szellemem kihat, s ezzel a szellemmel, mely fölfogást és hitet nyújt, mely lelket világosít s szívet melegít, szeretnék beoltani, hogy érzed, hogy vagyok, és élek, hatok és mozgatok. Igen, a múltba mi csak azért térünk, hogy a jelenben erősebben éljük; halálról is a jobb élet miatt, keresztről dicsőség miatt, bukásról győzelmek miatt elmélkedünk: nem csoda tehát, hogy a keresztény magyarság ősapjáról, apostoláról és szentjéről is a több, jobb, mélyebb, boldogabb élet miatt eszmélünk; ezért keresi őt lelkünk, ezért zarándokol emlékéhez ma is ünneplő áhítatunk.

S ugyan ennek a több, jobb és mélyebb életnek miféle kiadása az, mely minket Szent Istvánhoz vezet? Kimondom mindjárt, hogy a szentnek hitből folyó, Istenben megnyugvó s a XI. században az Isten nagy gondolatait célszerűen és sikeresen megvalósító élete az, melyre figyelmeteket fordítom, hogy azt a mi korunkban körülményeinknek megfelelően utánozzuk.

1. Az emberiség életében az ideiglenes s az örökkévaló valamiképpen egyesítve van; darab földből s darab égből, világból s az Isten országából tevődik s szövődik össze az ember világa; de az egyik korszak inkább az ideiglenes elemet, a másik inkább az örökkévalót érti meg s emeli ki, a szerint, amint a korszak iránya, győzelmei és vereségei, vívmányai vagy szerencsétlenségei vájják fejlődésének útját. Mennyire elütő világ volt az például, melyben Szent István élt! Az ember, mint félig barbár állt a természettel szemben, mellyel nem bírt s melyet következképp ellenségének nézett. A világ neki nagy titok, néma, kegyetlen szfinx volt, melyet értelmi ereje még alig fogott fel s melyben sok sötét, ördögi hatalmat s erőt látott. Nézetei naivak, győzelmekről még nem igen beszélhetett s ugyancsak nem érezte magát úrnak a földön, hiszen a természet erői, betegség, nyomorúság és halál uralkodott rajta. „E siralomnak völgyében, kik nyavalygunk nagy ínségben”, volt az ő jelszava. A társadalmi alakulás a kezdetlegesség hiányaival sok szenvedést hozott rá; rend helyett bizonytalanság, jog helyett erőszak uralkodott, s a szolgai munka jármába lefogott nép lelkén mély szomorúság árnyéka borongott. Ilyen korszak hisz, alázatos, vallásos; a természetet s az életet csak kétes s bizonyára romlott értéknek nézi s természetes ösztönrel vágyik a más világ után.

Ez alázatos, küzdelmes korszakban élt Szent István; e korszak atmoszféráját szívta, benyomásai szerint alakult, de szentté nőtte ki magát, vagyis sikerült neki a mélységnek, a fölségnek, a krisztusi alázatnak s kegyelemnek szálaait önmagában az Isten erőteljes, szép s nemes hasonmásává szőni s lelkületéből s érzületéből a kor érzésének kétes vagy hiányos

⁴⁷ *Magyarok apostola*, a székesfehérvári székesegyházban mondott beszéd; megjelent a „Fejérmegyei Napló” 1908. augusztus 22-i számában. (283. lap)

elemeit s azok befolyását kizárni. Fölszívta azt, ami erő és szépség volt korában s kizárta azt, ami tünékeny s beteges volt.

Ezért volt meg benne a középkor hite, az az alázatos, imádkozó, Isten irgalmát s kegyelmét leedső hit; vonzotta őt az Úr. A világ hiúsága nyilvánvaló volt előtte; keresztüllátott délibábos hullámain; lelke nem volt kritikus; a kétely akkor még nem ütötte föl fejét, s a tekintély a földön Isten nevében intézkedett. Hogyan tudott István király imádkozni azokban a sötét, alázatos, román templomokban; hogyan borult mezítláb a kereszt előtt térdre, hogy lelkébe nyomódjék a Megváltónak, az ég és föld királyának képe s e mély megrendülésben irántunk való szeretetből elszenvedett őt sebe!

Reménye az Isten országa felé irányult. Az akkori gyöngye ember, a vajúdó élet küzdelmei közt, a siralom völgyében járva s annak nézve az egész világot, szinte természetes ösztönnel is s ugyancsak természetfölötti bizalommal kérte a segílyt, az égi erőt. Magát gyöngének, Istent irgalmasnak is meg erősnek is érezte. De Szent István nemcsak azt az égi országot áhította reménylő lelke elé, hanem várta ő az Isten országát a földön is. Most, most jön el a Krisztus – mondogatták s hitték akkor sokan – s hitük telítve volt apokaliptikus reményekkel s félelmekkel, így az örökkévalóság városában, a Krisztus országának mintegy portája előtt Szent István lelke is tele volt bizalommal s Isten-félelemmel, bánattal s reménnyel.

Az ilyen lélek lábai alatt a föld csak piederstál, arra való, hogy tapossa s emelkedjék rajta. A földet nem szereti, s ha dolgozik is rajta karddal s ekevassal, de ez a munka mind az égért folyik. Karddal is dolgozott Szent István, de többet költött szegényeire, mint a hadsereg; a királyi trónról szívesen lelépett s járt szegényei közt; erkölcsiben tiszta volt s féltékenyen őrizte lelkét, mert népénél, trónjánál jobban szerette az örök életet s a végleges győzelmet.

Ellenben milyen más világ ez a mi világunk, melynek porondjáról a hitnek s kegyelemnek ez égbe nyúló hegyeire nézünk. Más világ, más világitás, más fölfogás, más érzés, más élet! A mai korszak az ember ideiglenes érvényesülésének korszaka, melyben az ész diadalait üli s erejének máris fölébredt s megerősödött öntudatában hivatást érez a föld meghódítására. Nem irtózik a természettől s földi életében is isteni föladatokat lát, melyek megoldását Isten tűzte eléje, hogy azáltal is több ember, nemesebb s úribb típus legyen. Sokféle erőnek ébredését ünnepli kultúrájában, melyek izgatják, biztatják s újabb sikereknek fölséges látóhatárait nyitják meg előtte. Lát ő is ellenséges hatalmakat; küzd ő is hullám, villám, bacilus ellen, de küzdelmeiben győzelmekről beszél s sikereinek ingerei közt jobb világról álmodik. S ugye jól teszi?!

De ha így van, s ha győzedelmesebb a modern ember a XI. század jobbágynál, mit akarunk akkor mi Szent Istvánnal, mit keresünk nála, mit kívánunk tőle? Azt keressük, azt kívánjuk, ami gyöngye és hiányos bennünk, s ami erős s életteli benne. Nem földet, nem szántóvasat, nem is kardot kérünk tőle; ahhoz jobban értünk; de amihez nem értünk, s ami benne oly fölségesen megnyilatkozott, azt kérjük tőle: hitet, örök reményt, bizó, megnyugvó lelket, eszményiséget, tiszta erkölcsiséget, lelkiismeretességet! Mert hiszen haladunk, hogyan haladnánk s fejlődünk is s mindezzel Isten napszámában állunk, de elfelejtjük Istent s a lelket, s betegek vagyunk a földnek azért, mert elhanyagoljuk az eget.

Istent felejteni s lelket elhanyagolni pedig rémes hanyatlás volna, melyért a leggyőzedelmesebb haladás sem kárpótolna.

De hát úgy nézünk-e ki voltaképpen, mint akik kárpótlást keresünk Istenért, lélekért, örök életért világnál, kultúránál, jó életnél? Az-e a mai világ arculata, hogy feledve az örök kérdéseket, győzelmi mámorban ölelje a földet? Szó sincs róla. Hisz tudományunk minél tovább halad, egyre rámutat, hogy éter és durva anyag közt, úgy látszik, nincs különbség, s hogy az anyag szinte szellemmé, valami felsőbb energiává válik a radioaktivitásban. Hogy állunk az örök élettel mi, kik a fejlődésben a természetnek alaptörvényét tiszteljük s kik e törvény érvényesülésének végtelen perspektívákat nyitunk?! Már csak nem ellenezhetjük ezt az örök életet s szívesen vesszük a hit szavát, hogy van, a síron túl is van élet s ott érvényesül

végleg az az érték, melyet az ember egyéniségében rejt. Mi a szolidaritásnak s társulásnak vagyunk hívei, de bizonyára nem az egyéniség kicsinylésére; hisszük tehát azt is, hogy az erkölcsi felelősség letörhetlen hatalma társuláson, szövetkezésen, szolidaritáson s szocializmuson túl érvényesülni akar s a halál, a nagy individuáló hatalom, amennyiben minden összeköttetést s kapcsolatot szétszakít s az embert önértékére szorítja, figyelmeztet rá, hogy mindenünk a lélek belső világa s a lelkiismeret rendezettsége. Ezeken a tételeken sem haladás, sem kultúra, sem a századok vívmányai nem változtatnak. A lélek mélységeit sem kitölteni, sem áthidalni nem lehet; óceánok azok, melyeken az örökkévalóság s az erkölcsi törvény fölsége tükrözik; óceánok abban a tekintetben is, hogy bár szántsza is fel tükrüket a korszerű eszmék s vívmányok csatája, korbácsolja is föl sírjukat a kétség és tagadás viharja: seba; a mélységbe, az erkölcsi felelősség öntudatába, a nagy kötelességek átérzésének s az örök sejtelmeknek mélyeibe ez a vihar el nem hat; ott csend van, s e csendben lakik az örök világ, a jobb élet varasa, s e csendben szólal meg az Isten bízató s hívó szózata.

Mi tehát kultúremberek, bízást tekintünk Szent Istvánra; érezzük, hogy nemcsak csont az ő csontjából, vér az ő véreből, de lélek is vagyunk az ő lelkéből; vágyunk, igényünk, kötelemünk a régi; eszményeink is az ő égboltjának csillagai; legyen hát meg bennünk az érzék az örök hit s remény iránt, forrjon föl bennünk a szent lelkesülés, mellyel ragaszkodunk Istenhez s Krisztushoz, akitől elszakadni lelkiválság és nagy csapás, de soha a kultúra s a haladás követelménye.

Ne féljünk visszanyúlni távoli korok hitébe s elzarándokolni kilencszázad emlékeihez s ne hallgassunk azokra sem, kik mondják: többet tudunk, többet bírunk, minek mennénk okulni s lelkesülni a régi múltba?! Úgye kiaknázzuk a köszénréteget, azokat az erőtelepeket, melyeket a régi évezredek erdőiben s mocsaraiban raktározott el számunkra a gondviselés? Úgye kiemeljük a sziklapadokból az aranyat, melyet fémes földekből, nem tudom, víz-e vagy tűz választott ki számunkra? Úgye kiássuk s ragyogó aranyfoglatba, koronáinkba s gyűrűinkbe foglaljuk az évezredek homályban pihenő ékköveket, melyeket a természet kincstára őriz? S jól tesszük, ha az erőt, ha a kincset, bárhol legyen, az emberiség javára fordítjuk. De tegyünk így a szellemi világ s a történelem kincseivel is. Régi korok hite, a szentek lelki világa számunkra óriási erők s kincsek telepei; hatoljunk beléjük; ott találjuk föl a tiszta érzések aranyát, ott az eszmények ragyogó klenódiumait, ott mindenekelőtt a lélek hevét, mely századokon keresztül sem vesztette el sugárzását, most is melegít, mozgat és emel. Ily érzéssel, ily célzattal szabad a múltba elzarándokolni. Azt mondja ugyan Emerson, hogy boldogok a népek, melyeknek nincs történetük; de ezt csak úgy értelmezhetjük, ha ez a történet haladásuk gátja, ha nem viszi előbbre, hanem megköti őket. Ha pedig a történelem, az elmélyedés, az öntudatra ébredés, a lelkesülés forrása, akkor népeket nevel és boldogít, s így ellenkezőleg boldog a nép, melynek ilyen története van. István király is darabja ily történelemnek, tehát emelője a legmodernebb nemzedéknek is, nevelője a szentek unokáinak. Éljen hitünkben s szívünkben, gyulladjon ki emlékezetünkben, hogy felgyullassza a keresztény szeretetet s tetterőt, melynek erejében nemzet, haza, egyház, lélek boldog fényre derül. Ámen.

Szent István király műve (1909)⁴⁸

A magyar nép kegyelelte Szent István napján a múltba néz, mely múltja az intézményeknek, múltja a harcoknak s győzelmeknek, de amely múltban egy örök jelen áll, a keresztény eszményeknek jelenje. A múltnak keresztény eszményei nem elmúlt eszmények; Szent István eszményei sem múltak el, köztünk ragyognak, s mi belőlük élünk. Lehet ugyan eszményeket is méltán elhagyni az esetben, ha kinőttünk belőlük, vagy az élet viszonyai változtak el körülöttünk, s e tekintetben Szent István Magyarországa is nagyrészen a múlté; de mikor mi István királyt, a szentet ünnepeljük, akkor ő nekünk nem a múlandó múltat, az elmúlt Magyarországot jelzi – mit is csinálnánk azzal – hanem jelzi azt az el nem múló Magyarországot, a magyar nép életének múltba mélyedő, de ma is élő gyökerét; jelzi a keresztény eszmét, az erkölcsi erőt, a szellemi irányt, melyről el kell mondanunk azt, amit Szent Pál Krisztusról mondott, hogy nem tegnapi, hanem mai is, hogy nem múlt, hanem jelen s jövő is, vagyis örök valóság s érvényesülés.

Valóban Szent István király korába visszatekintve, a magyar nép úgy érzi, hogy újjászületésének s nemzeti létének hajtó erőit illetőleg István király oly közel áll hozzá, mint a tegnapi nap, sőt, hogy mindenestül belenyúlik a manapságba; érzi, hogy az a múlt az övé, mert elve, eszménye, célja, föladata övé, s napszáma is egy s ugyanaz, az a napszám, melynek reggele kilencszáz év előtt hasadt s melynek estéje beláthatatlan, s adja Isten, hogy ne boruljon ránk még soká!

S mi hát az a napszám, mely Szent István kora óta a mai napig tart; mi az a mű, melyen folytatólagosan dolgozunk? Nem lehet az más, mint a magyar nép nemzeti s keresztény egyéniségének a kialakítása.

A nemzeti egyéniség élete s célja hasonló az emberi egyed kialakulásához. Nemzeteknek céljuk nem az impérium, az uralom, nem a harc és győzelem, nem a világra való kiterjeszkedés – mindez csak eszköz a célra, mindez csak fordulat és esély a nagy úton; hanem igenis a nemzetek célja az emberiség nagy munkájában való részesedés, az Isten gondolatainak a haladásban való kifejllesztése s tulajdonképpen ezáltal a sajátos nemzeti egyéniség kialakítása. Minálunk ez még szembeszökőbb. Imperiális ábrándok nálunk kísértetszámba jönnek s nyomtalanul eltűnnek; távol vagyunk a nagy nemzetek világuralmi aspirációitól, s ha néha kis nemzetek világuralmával is találkozunk, de miután ezt azok, pl. Holland, Portugál, a tengernek köszönték, melytől mi elestünk, számunkra az például nem szolgálhat, s így figyelmünk inkább önmagunkra, a belső immanens nemzeti életre, a nemzeti munkára s boldogulásra szorítkozik. Célunk tehát résztvenni az emberiség haladásának nagy munkájában s kialakítani szerencsésen az erős, egészséges, nemzeti egyéniséget.

Szent István ezt a kereszténység révén vette célba s általa akarta azt kialakítani. Nemzetének egyéniségét kereszténnyé akarta tenni, nemcsak hitben, hanem jellemben is, vagyis nemcsak a hitet akarta lelkébe oltani, hanem rá akarta önteni a keresztény civilizáció sajátos jellegeit; bele akarta illeszteni azt az ideszakadt darab keletet a nyugati kultúrába, s fejlődésébe beleültetni a néprétegek szintáját emelő, a különbségeket kiegyenlítő, a testvériséget fejlesztő, keresztény népszellemet.

Ez irányzatnak sok nehézséggel kellett megküzdenie a múltban s meg kell küzdenie a jelenben is.

Van a magyar népnek sok szép, nemes jellemvonása. Van intellektuális energiája, nem ugyan a tudományokba való elmerülésre s az elvont fogalmak birodalmának kiépítésére, de a józan világnézetre, melybe beleszővődik a keleti lemondás s az a meggyőződés, hogy kimérte

⁴⁸ *Szent István király műve* megjelent az „Alkotmány” 1909. augusztus 20-i számában. (287. lap)

Isten a tudás határait s embertől elfödé felséges titkait; filozófia s a filozófiák termő talaja, a miszticizmus, nem a mi hazánk. Van benne akarati energia, melyet igazságérzet, tisztesség, becsületérzés, türelem, megnyugvás jellemez; de a munkakedv, a fejlődés s a fejlődéssel járó harc, az alakulás, letörés és újjáépítés nem volt szenvedelme. Akadályozta a keresztény, kulturális haladás<nak> s egészséges, erős népeletnek kifejlesztését Magyarország helyzete is, mely Európa védőbástyájává avatta a nép mellét s kezébe kardot nyomott: háborús, harcias ideálok tiszteletére, úgy hogy azok kultuszában meghagyta a magyar népet, mely kultusz mindenütt az erőszak, a kiváltságok s a nemesség előjogainak kifejlesztésével járt. A harcos mindig úr akar lenni; harcolni s győzni s mást legyőzni s más fölött uralkodni akar; szenvedélye, hogy más nyakára üljön. A magyar népnek ideálja több-kevesebb öntudatossággal ma is az, hogy úr akar lenni s nem akar dolgozni. Ahol pedig sokan akarnak urak lenni, ott természetesen sokaknak szolgálknak kell lenniök; az uralkodó osztályok árnyéka a messze elmaradt árnyba, sötétségbe s inferioritásba szorított nép.

E bajokban sínylődünk ma is, s e bajokon kell segítenie a keresztény restaurációnak s mindenkinek, ki erős, keresztény, nemzeti életet sürget.

A magyar nép ma is két zónára szakadt: a romlott intelligencia s a gyöngye nép két egymástól messze vetődött zónájára. Ma is a középkori rétegesedés jellemzi, mert ma is két osztálya van, az úriosztály s a szolgai – akarom mondani, a népek osztálya. Két zónát azért emlegetek, mert intelligencia és nép ugyancsak távol esnek fölfogásban, műveltségben, életmódban. A népet ugyan vallásosnak mondják, de ez a vallásosság nem öntudat, hanem inkább a tűrés, a megadás temperamentuma, az a passzív, tradicionális gondolati s érzelmi restség, melyben kevés az erő s gyér az önálló kiindulás; de azért a vallásosság jól kezelve s buzgó papság lelkipásztorkodása alatt nagy, eleven hatalom lehetne, s helyel-közzel mint ilyen jelentkezik is.

Aki erős, nemzeti, keresztény életet sürget s Szent István hagyományait tiszteli, annak ezt a népet emelnie kell; új rétegesedést kell benne megindítanunk, új alakulást, új csoportosulást; új érdekek iránt új érdeklődést kell keltenünk; új célok iránt új törekvést, új megfeszülést kell megindítanunk. A mai állapotok közt a magyar nép tovább is úgy él, mint ahogy élt eddig: lesz belőle kiskazda, béres, juhász, zsellér, szolga, napszámos mindörökkön örökké. Ezt a rétegesedést csak a munka, az ipar, nevezetesen a nagyipar változtathatja meg, az az ipar, mely új életviszonyokat, új igényeket támaszt, mely városokban csoportosít embertömegeket s új életcélok iránt ébreszti föl az érdeklődést.

De hogy ez az irányzat igazi fejlődést jelentsen, s hogy a fejlettebb élet ne sorvassza el a nép életerejét, ahhoz erős, keresztény szellem s nevezetesen egészséges erkölcsi érzés kell. Befolyások alá kell helyezni a népet, melyek erősen irányítsák s melyek másrészt nagy bizalmat ébresszenek benne s ennek révén a vezérek hű követésére képesítsék. S ezt megint csak annak a másik, a néptől elszigetelt, de vezetésre született osztálynak közreműködésétől s e működésben megnyilatkozó keresztény s nemzeti érzületétől várhatnék egyedül.

S ugyan várhatjuk-e? Az úriosztálynak kevés munkakedve s munkaereje van, s atmoszférájában elcsenevész minden eszményiség. Vallásossága lapos és erőtlen. Szenvédélye az úrhatnamság s a munkakerülés. Nemzedéke hivatalokba menekül, s régi csatározási kedve a szóharc terére szorul, hol a fringia helyét a frázis foglalja el. Új jellegek kellenének: mélyebb vallásosság, komoly erkölcsi fölfogás, küzdelmes s az élet praktikus föladatait megoldani kész, morális erők, munkakedv s munkára képesség, bátorság az élet új viszonyai közt helyet s állást foglalni. Új munkakörök nélkül, nevezetesen nagyipar nélkül, nincs kilátás az úriosztály lábraállítására; e nélkül nem fog érvényesülni a zsidóság térfoglalásával szemben. A zsidóság a közvetítő kereskedelem alapján lett nagygyá, mondjuk, a magyar nép egyoldalú, agrár munkájának keretében. Míg Magyarország agrár marad s intelligenciája a hivatalokba menekül, addig ez állapotokon senki sem változtathat. Itt megint csak új rétegesedés segíthet, még pedig az, melyet a munka, a nagyipar eszközöl.

De ki fogja az intelligenciában a mélyebb vallásos érzést fölkelteni, ki fog beléje munkaerőt s munkakedvet verni? Ki fogja az elernyedtt, mulatozásba s naplopásba beletévedt nemzedéket erős morális érzésre nevelni? Erre azt felelem: a katolikusok mélységesen érzik, hogy a magyar nép nagy érdekeit elernyedtt s elsorvadtt nemzedékek győzelemre nem vihetik, s azért máris hozzáláttak, hogy hivatottabb pszichológiával s nagyobb ügybuzgalommal neveljék fiaikat, s hogy a hitélet öntudatosabb is, no meg erkölcsösebb legyen; de nem mulaszthatom el kimondani, sőt fönnhangon hirdetem, hogy vér, új, friss, egészséges vér kell a keresztény intelligenciába, s hogy ezt az új vért a romlatlanabb morális érzéssel rendelkező alsóbb osztályokból kell átömlesztetnünk. Példa rá Németország. A német intelligencia sem szolgáltatná a katolikus közélet lelkes bajnokait, ha a tehetős német népből nem emelkednének föl az intelligencia soraiba folyton új elemek, ha a nép fiaiból nem kerülnének föl katolikus ügyvédek, tanárok, bírák, hivatalnokok, s nem foglalnának helyet az akadémiái képzettségű népvezetőség körében. Hiába, az intelligencia többé-kevésbé mindenütt korhadtt s gyöngre, s gyermekei is terheltek a szellemtelenségtől – elkoptatott s elkopott elemek! Nálunk még inkább! Azért tehát úgy vélem, hogy sokat lendítene állapotainkon, ha a magyar katolikus intelligenciának is fölfrissülne a vére a népből való intelligens férfinemzedék fölnevelése által. Az ideális föladatokat ezek sokkal jobban értenék meg s amellet megartanák az összeköttetést származási rétegükkel s áthidalni segítenék az űrt nép- s vezetőosztály közt.

Dolgozzunk ez irányban; emeljük a népet s frissítsük föl vérrel is, szellemmel is intelligenciánknak világát; ez által szolgáljuk nemzeti életünk fejlődését s folytatjuk Szent Istvánnak befejezéstől még nagyon távol eső művét!

Szent István király és nemzete (1916)⁴⁹

Szent István napján nemcsak alvajárók vagyunk, kik a régi dicső múltot elálmélkodunk s legendás kódében hőseink képét szövögetjük, hanem arra a nagyságra szegezzük tekintetünket, mely nem múlt, hanem jelen; arra a küzdelemre gondolunk, mely nem történelem és legenda, hanem jelenvaló küzdelem, szivárgó vér, hősies áldozat. Úgy látjuk most, hogy ez a magyar nép még mindig az áldozatok népe, melyeket saját vérében hoz; úgy tapasztaljuk, hogy a magyar nemzet ma is az európai egyensúly kerékagya, mely mikor béke van, mindig csikorog ki nem elégített nemzetállami igényeitől, de mikor háború van, akkor nem csikorog, hanem forog – forog azért, mert fel van kenve saját áldozatos szellemének s önmérsékletének kenetével.

Tisztelet, becsület az ilyen népnek, mely tud lenni – nagyobb tud lenni önmérsékleténél. Ilyenkor látjuk, hogy mi rejlik benne; ilyenkor nyilatkoznak meg erői, melyek e küzdelmeket állják s vívják, ilyenkor ébred fel a nemzet génusza, mely felett eljárhatnak dicstelen évtizedek is, de amely aztán egyszer valamikor kipattan s a lapos jelenből hegyeket emel ki, hogy megrajzolja saját életének s értékének hegycsúcsokon vonuló határvonalát.

Ilyenkor nyúlik meg Szent István alakja is. Mintha kigyúlna a szeme s villámlanék koronája s aureolája! Ilyenkor érezzük meg, hogy ez az erő, ez a hit és szeretet, ez az öntudat s áldozat az ő öröksége; megérezzük, hogy fiai vagyunk, kik egy régi, még el nem prédált hazai jusson élünk.

Ha pedig kérdelem, hogy mi is hát voltaképp az a régi magyar virtus, s hol s merre keressem Szent Istvánnak a magyar népben lüktető szellemét s erejét: hiába mondják nekem, hogy ez a nemzet lelke, hogy a nép génusza, hogy a magyar föld párázata. Hiába mondják e szép nagy szavakat; mert érzem, hogy ezek csak elvont kifejezések s csak képletes szóvirágok. Tudom azt, hogy ami van, az mind egyedi és nem általános, hogy ami van, az mind valóság s nem elvont képzelet. Azért aztán azt a nemzeti nagyságot és fölséget is s azt a nemzeti génuszt és áldozatkészséget is nem mondva-csinált népben s nemzetben, hanem az egyesben, ezekben a pihegő, földjüket, feleségüket s gyermekeiket szerető, Istenüket féltő, lelket s lelkiismeretet gondozó, búzaföldjüket megszántó s kötelességet teljesítő férfiakban keresem s találok, bennük, kiknek kezet adok, kiknek szeretetét szeretettel viszonzom, feleségüket s özvegyeiket tiszteltem s árváikat magaménak tekintem. Ők a nép, a nemzet! S mi velük Szent István népe!

Mi teszi a nemzetet? A honfiak összessége! S mi teszi a honfit, a magyart olyanná, amilyen? Nagy hit, nagy tisztesség, nagy szeretet! S e ponton nyílik meg szemeim előtt a kilátás Szent István király történelmi hivatására, s gondolom, helyesen fogom fel, ha azt mondom, hogy ezekhez a valóságos honfi-milliókhoz s minden egyeshez van a szent királynak küldetése, s hozzájuk, gondjukhoz s szeretetükhöz van szava. Nem a nemzetnek, hanem minden egyes magyarnak lelkébe akarja beleégetni eszményi kereszténységét; nem az elvont nemzetet, hanem minden egyest akar átjárni a kötelességtudásnak, tisztességnek s a becsületnek meleg lelkével; nem a mondva-csinált nemzetnek ködképén, hanem minden egyesnek szemtükrén akarja tükröztetni saját lelke képét, melyet az áhítat s a ragaszkodás fest meg, s melyet a bizalom fest alá melegen s a gond árnyal meg sejtelmesen. Ilyenkor, ha így érzünk, s mindegyiknek lelke Szent István lelkével kapcsolódik, értjük csak meg igazán, hogy rokonai vagyunk mindnyájan, hogy közünk van hozzá, mint rokonvérnek vérhez, s hogy amerre ő járt, arra vezet a mi utunk, s hogy ahol ő lakik – fent s nem a posványban – ott van a mi hazánk is, a krisztusi érzések s a magyar vérbe oltott megváltó kegyelem szféráiban.

⁴⁹ *Szent István király és nemzete* megjelent az „Alkotmány” 1916. augusztus 20-i számában. (291. lap)

Ezt a jó, áldott s erős lelkiületet kívánom Szent István napján a magyar haza minden fiának és leányának.

Sajnos, azonban ezt a mértéket nem ütöttük meg mindnyájan! Nem csoda, hisz a háború nem a javulásnak s nem az erkölcsi nemesülésnek az ideje. Sőt ellenkezőleg. A háborúban felülkerekedik az ösztönösség s erőszak, s attól zavarodnak meg aztán az erkölcsi fogalmak. A pusztulás és a napszámba végzett emberirtás mintegy megbénítja az erkölcsi érzéket, s a szenvedély nemcsak a harctéren, hanem a front mögött is átcsap a tízparancsolat szentelt korlátain. Mikor az erőszak s a hűtlenség és szószegés a kegyetlenség vérözönében fűrészi a népeket, mikor annyi hitványság s hazugság felemelt fővel vonul végig a világ színpadán: akkor nem csodálom, hogy elő mer bújni rejtekeiből a ledér, piszkos bűn, s fehér szoknyában – pedig a szappan drága – sétál és csábít a szemtelenség.

De hát mindezek dacára ragyogó dicssugárzatban áll felettünk Szent István király alakja s rámutat az örök érvényű erőkre, s mint ahogy a napsugár a legerősebb szélben is, hol minden reszket és zörög, zavartalanul s elhomályosodás nélkül világít, s mint ahogy a vízesés felett, hol hullám hullámra szakad s porrá törve ködfelhőkben emelkednek a vízcseppek, megszakítás nélkül boltozódik a szivárvány: úgy világít lelkünkbe Szent István erénye és íveli át a sírokat s a családokat s a nemzet vesztéseinek örvényeit.

Szemünkben e sugárral s szívünkben a békesség e szivárványával megálljuk helyünket s legyőzzük az áldozatos idők nehézségeit.

Az ideális embertípus (1917)⁵⁰

Az ember-elhasználás korában élünk. Ha a csatateret nézzük, se szeri, se száma az emberpusztulásnak; ha pedig a köznapi igavonó munkát s gondot tekintjük, ott is csak úgy használódik, kopik s fogy el az ember, mint ahogy elhasználódik az erdő, melyet vágnak, s a bányák, melyet föltárnak, s a kő, melyet fonnak s szőnek s azután ronggyá koptatnak. De legijesztőbb az ember-elhasználás mérve az európai kultúra szellemi világában, hol a fáradt, unott s leromlott ember szomorú típusával lépten-nyomon találkozunk. Ez a típus a léha, ideálokból s erkölcsiségből kikapcsolódó, neveletlen s fegyelmezetlen ember, tele göggel s értelmetlenséggel.

A csatateretől csakúgy nem féltem a nemzetet, mint ahogy nem féltem a tölgyest az erdővágástól, mert tudom, hogy azért gyökérzete ismét újra fakad, s évek múlva megint erdő zúg a vágás helyén, a köznapi igavonásba sem szakad bele a nemzedék, melynek hétköznapija után vasárnapja van, s mely a munkát nemcsak izommal, hanem lélekkel győzi, s így az anyagi erőmegfeszüléstől sem féltem a kultúrát, de amitől féltem, az a szellemi világ lapossága, a kedély unottsága s erőtlensége; féltem a nemzedéket a belső embernek elhasználásától; mert, ahol a lélek foszlik, ott pusztul az ember igazán.

Nem ismerem kort – a fölvilágosultság korát sem véve ki –, mely a szellemi világ rokkantsága tekintetében rajtunk túl tett volna; kort, mely oly nagy kiterjedésben s olyannyira elhasználta s elkoptatta volna a hitet s az idealizmust, az erkölcsi tisztaságot s a szeplőtelen jellemességet, mint ez a mi korszakunk, mely a férfi-világot átlag blazírttá teszi, s mely nagykorúsít erkölcsileg teljesen neveletlen nemzedékeket. Ma a betű, a sajtó, a tömeg, az utca, a színház, a hitetlenség s a testnek kultusza – mindaz, amit civilizációnak, vagyis városi életnek hívhatunk, szemben az igazi, a lelki kultúrával, pozdorjává töri s ronggyá tépi a gyenge s neveletlen európaiakban, e jellegzetesen „nagyvárosi” tömegekben a lelket. A pénzhajhászás<ban> s a testi élvezetek kergetésében – s a férfivilág e két bálvány rabszolgája – elhasznál s kopott lesz az idegzete, s az ingerek s izgalmak szakadatlan rajtaütésétől ez a folyton kattogó idegszál-szövedék úgy elhangolódik, mint egy desperát rossz zongora, melyen a művészek s a világi nagyjai is az életnek nem himnuszát, hanem csak macskazenét játszá. Az elhasznált idegrendszernek természetesen elhasznált a kedélye is, mint ahogy az elhasznált léleknek kialusznak eszményei, elhasznált levegőben a tűz, a lángész is kialuszik, s elpattannak rugói s motívumai is.

Az európai lélekkopásnak két okára mutathatók rá; az egyik a hitetlenség, azok az emberek, kik hinni, a fölségnek hódolni s a hagyományos ideális irányzatba belekapcsolódni nem akarnak; a másik pedig az erkölcsi blazírság, azok az emberek, kik nem találják föl magukban az erkölcsileg parancsoló hatalmát s ugyancsak nem találják föl az erkölcsi megújulás s megtisztulás forrásait, melyekből erőt meríthetnének s lelkesülést ihatnának.

Ami az elsőt illeti, kétség nem fér hozzá, hogy a hit mindig szellem és lélek, tehát erő, a hitetlenség pedig lelketlenség, bármily tudományossággal s kritikával párosuljon is az. Tudományosság és kritika értelmi kategóriák, míg a hit az egész ember tette s lelkiülete. A hiten tudomány s kritika nem változtat, mint ahogy nem változtat a természet, a tenger mélységein s a csillagok járásán. A fogalmukon változtathat, míg ellenben az egyéni odaadáson, a személyes kapcsolaton, a szerető ragaszkodáson nem változtathat, – pedig ez a hit. Változtat-e a virágon az, hogy Linnét követjük vagy De Vriest a botanikában? Változtat-e a szerelmen s a házasságon, ha a jogot paragrafusokkal megtoldjuk? Mit változtasson hát a belső világ lelkiségén, amilyen a hit, az a körülmény, hogy az első században él az ember,

⁵⁰ Az ideális embertípus megjelent az „Élet” 1917-i évfolyamában 794 s. kk. ll. (294. lap)

vagy a tizedikben, vagy a huszadikban? A hit ezerkilencszáz év előtt ugyanaz volt Szent Péterben s Szent Pálban, mint amilyen volt kilencszáz év előtt Szent Istvánban, vagy amilyen most a huszadik század hívőjében. Mit változtasson az Isten atyaságán, vagyis jóságán, hogy ismerjük a gravitációt s rájövünk lassanként a meteorológia törvényeire? Elhalaványodott-e az izzólámpáktól Krisztus ragyogó arca s elnémult-e szégyenében az evangélium a filozófiáktól? Kihűlt-e tán a kereszten engesztelő áldozatot bemutató szeretet a filológiától s már nem hat rám megrendítő miszticizmusával a transzszubsztanciáció titka azért, mert a fizikából vagy kémiából szakvizsgáztam?!

Sokat gondolkoztak már a világ eredetéről, Istenről, az örökkévalóságról, sok tudós disszertációt írtak a jóról s a rosszról, az emberi szabadságról s gyarlóságról; a sok-sok gondolkozás s írás után pedig végre is ott állunk, ahol Thales és Plató, Szent Ágoston és Szent Tamás, Leibniz és Pascal, Kant, Joubert, – mindnyájan ott állunk a „végtelenség tornácában” s tudunk annyit, amennyit az tudott, kiről írták: „il en savait ce qu'on en a su dans tous les âges, c'est-à-dire fort peu de chose”.

S ugyan miért? Mert a hit élet s nem fogalom; a hit odaadás és tett, nem pedig okoskodás! A hit kenyér, melyet nem elemezni, de enni kell; víz, melyet nem elemeire bontani, hanem inni kell; vér, mely ne aludjék meg, hanem keringjen; a hitből élni kell, „vivere ex fide”. Ezt az üde, friss életet, ezt a harmatos lelkiséget nélkülözzük most!

Ha e gondolatok keretéből tekintek Szent István királyra, úgy tetszik nekem, mintha egy parkettgyár ablakából néznék egy már ritkuló, mert kitermelt tölgyesre. A gyárban hangzik a gőzfűrés nyiszálása s a gyalulógépek zakatolása, ott az erdőben a szépség s az élet ünnepe, – itt a gyárban az elhasznált törzsek roncsai s forgácshalmi s az egy mintára lesimított parkettlapokból föllállított tornyok ijesztenek, ott az erdőben pedig az élő törzsek, az élő, bokrártás tornyok, a még fel nem használt ősi természet virágzik. A gyár bizonyára végez az erdővel, de az erdő megint kihajt s mivel nem siet, a gyár majd rommá lesz, mialatt az erdő ágaiban megint felzúg a halhatatlan élet ritmusa s zenéje.

Adja Isten, hogy az európai szellemtelenség tatárjárása után az emberiség is tudjon újra kihajtani s le tudja győzni a lélek-elhasználás barbár erőszakát, melyet most kultúrának hívnak, akárcsak a parkettgyárat hívná valaki erdőnek. Az erdő ott van, ahol az élet, ahol a szentek, ahol a lelkiség misztikus őseje hajt; amott, Szent István felé!

Az európai lélekkopásnak második oka az erkölcsi blázirtság, melyben az ember lemond az erkölcsi ideálokról s ezzel együtt a küzdelemről s a győzelemről is. Hol van manapság még ember, aki tiszta, nem mondom, mint Szent Alajos, hanem mint Görgey Artúr, aki meglett korban házasodik s addig nőt nem ismer? (Görgey Arthur ifjúsága s fejlődése a forradalomig, 265. és 278. l.) Hol van, aki hisz a győzelmes jóságban s becsületességben, az erkölcsi világrendben s a tökéletesbülésben? Hol van az, aki igazán jó s jobb, tisztább s tökéletesebb akar lenni, s az erre őt rásegítő erőt a lelkében megnyilatkozó Istenben s annak kegyelmi indításaiban keresi?

Hol van ilyen? A fajtából kevés van. Az adorátor helyén sok nagyképű orátor papol jellemről, erkölcsiségről s becsületről; az eszményi ember lelkének tengerszeme kiszáradt s ő maga „Übermensch” lett s sárban ül.

Ah, más a kéklő tengerszem s más a sár; más ez a tikkadt, sáros s testszagú ember, s más az, aki küzd és dolgozik s megint tisztul és fürdik; aki elfárad, de azután ismét fölfrissül, mert kiapadhatlanok erkölcsi akarásának forrásai!

Úgy-e, ez az, amiről Goethe ír: „In unsers Busens Reine wogt ein Streben, sich einem höhern, reinem Unbekannten, aus Dankbarkeit freiwillig hinzugeben?” Különös ez a szorongó vágy és törtetés a bennünk megnyilatkozó lelki szépség s tisztaság után! Valami démoni, – platói értelemben véve e szót – mágikus érzés s megérzés húzza a jó s romlatlan embert az eszményi szép felé; valami olyan mágia, amilyen a zenében is van, ami nem más,

mint ütem, lejtés, arány, törvény, tehát fölség és szépség. Az életet is ütemes erőbe, vagyis erkölcsbe kell öltöztetni.

Szent István király alakja az eszményi hitet s szigorú erkölcsöt, az erős s friss élet e két kellékét sugározza bele az európai ember-elhasználás zűrzavarába, s ha igaz az, hogy az ember legkevesebbet kételkedik Istenről a jó emberek társaságában: úgy bizonyára igaz az is, hogy az erős életet alakítva s próbálgatva kell megtapasztalni; hogy azt nem könyvből, hanem tapasztalatból kell megismernünk szentjeinknek utánzásában.

Ezt az eugenetikát hirdeti s sürgeti Szent István király!